

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія Національної гвардії України

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СЕРГІЄНКО ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК 37.013.42:[355.085.5-044.332:[378.6:355](477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕЗАДАПТАЦІЇ
КУРСАНТІВ МОЛОДШИХ КУРСІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело
_____ Т. М. Сергієнко

Науковий керівник: **Медвідь Михайло Михайлович**, доктор економічних наук, старший науковий співробітник

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Сергієнко Т. М. Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”. – Старобільськ, 2018.

Дисертаційна робота присвячена створенню системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів, яка буде сприяти подоланню дезадаптивних проявів таких курсантів та підвищить рівень їх адаптованості до навчання в умовах військового освітнього середовища.

Методом аналізу та систематизацією наукових праць схарактеризовано проблему профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів як соціально-педагогічний феномен.

Методом спостереження визначено основні дезадаптивні прояви курсантів, які зазвичай проявляються у вигляді порушень статутних вимог, правил взаємин між військовослужбовцями, етики спілкування з товаришами по службі, зниженні рівня успішності, вживанні психотропних речовин тощо.

З'ясовано особливості соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів, які виявляються в соціальних та демографічних їхніх характеристиках та в специфічних для першого року навчання труднощах (депривація, недостатній військово-соціальний досвід, навчальна неуспішність тощо). Важливою особливістю є наявність в цьому процесі феномена реадаптації курсантів, який характеризується: періодичністю, специфічною метою, відсутністю емерджентності і необхідністю проведення профілактичних заходів у військовому середовищі вищих військових навчальних закладів, цивільному середовищі і безпосередньо з особистістю курсанта молодших курсів.

На основі теоретичного узагальнення наукових розвідок визначено та схарактеризовано понятійно-категоріальне поле досліджуваної проблеми.

Поняття адаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів розглядаємо як процес пристосування та активного включення до освітньої та службово-бойової діяльності, зумовлений змінами соціальної дійсності та спрямований на оптимізацію взаємодії курсантів із навколишнім соціальним середовищем вищого військового навчального закладу у відповідь на появу в ньому нових референтних чинників, яких не було в їхньому попередньому індивідуальному досвіді, формування статутних стосунків і вироблення ними власної позиції щодо вимог, цінностей та норм входження в соціальне середовище, засвоєння нових професійних функцій та обов'язків.

Деадаптація курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів визначається як процес порушення пристосування до освітньої діяльності та службово-бойової діяльності, зумовлений змінами соціальної дійсності та небажанням визнавати або невмінням виконувати курсантами вимоги соціального середовища вищого військового навчального закладу, а також реалізовувати свою індивідуальність у конкретних соціальних умовах. Як наслідок – курсанти не дотримуються встановлених норм та правил поведінки і задовольняють свої потреби у спосіб, який завдає шкоди їм та соціальному середовищу.

Соціально-педагогічну профілактику деадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів визначено як науково обґрунтовану і своєчасну соціально-педагогічну діяльність, спрямовану на попередження негативного впливу чинників соціального ризику, створення оптимальних умов розвитку курсантів, різних видів їхньої активності, розкриття внутрішнього потенціалу, що пов'язана з виявленням і своєчасним запобіганням педагогічним, психологічним чинникам військового та цивільного середовищ, які зумовлюють їх відхилення в психічному й соціальному розвитку.

Виокремлено принципи соціально-педагогічної профілактики деадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів: системності, педагогічної та професійної компетентності офіцерів, гуманізму в застосуванні дисциплінарних покарань, колективізму в курсантському підрозділі, диференціації деадаптувальних чинників, соціально-особистісної орієнтації, інтеграції референтних структур, зворотного зв'язку взаємодії курсантів та референтного оточення, гармонізації родинного та військового виховання.

Обґрунтовано необхідність застосування феноменологічного, системного, особистісно-діяльнісного та середовищного підходів, що надало підґрунтя для розробки системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів як сукупності компонентів: суб'єкт-об'єктного та середовищного; концептуально-цільового; змістовно-технологічного; діагностично-результативного.

Основними характеристиками системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів визначено її структуру, стан та процес перетворення. Між функціями компонентів системи визначено зв'язки підпорядкованості й узгодження. Система є складною, оскільки характеризується великою кількістю елементів і внутрішніх зв'язків, їхньою неоднорідністю, виконанням багатьох функцій, а її ієрархічна побудова та неможливості передбачення змін як окремих компонентів, так і системи загалом без спеціального аналізу та оцінювання – є її характерними ознаками.

На констатувальному етапі експерименту методами анкетування, бесіди, аналізу та систематизацією наукових праць та методом вивчення документації щодо організації освітнього процесу проаналізовано сучасний стан соціально-педагогічної профілактики курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

Використання діагностичних методик дало змогу з'ясувати рівень адаптованості курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів до і після дослідно-експериментальної роботи з урахуванням розроблених критеріїв та показників. Встановлено, що переважна більшість курсантів на початковому етапі навчання мала низький та середній рівні адаптованості.

Процес реалізації системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів здійснювався під час формувального етапу експерименту шляхом реалізації відповідної програми за чотирма етапами, які між собою логічно пов'язані і підпорядковані меті підвищення адаптованості курантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів. Кожен з етапів соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів здійснювався на особистісному рівні, у військовому середовищі та з референтним оточенням військового та цивільного середовищ. На кожному з етапів

використовувалися такі форми і методи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації, як метод індивідуальних доручень, соціально-педагогічні тренінги, інструкторсько-методичні заняття, метод «Рівний – рівному», індивідуальні бесіди, метод створення ситуацій, соціальний моніторинг, різні форми та методи взаємодії з батьками, круглі столи тощо.

На контрольному етапі визначено рівні адаптованості курсантів після формувального етапу експерименту. Здійснено порівняння цих рівнів для експериментальних та контрольних груп. За отриманими результатами встановлено, що впровадження розробленої системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів шляхом реалізації заходів відповідної програми високий рівень адаптованості курсантів було виявлено у 65% експериментальної групи, і 51% - контрольної; середній рівень – 32% і 40% відповідно; низький рівень – у 3% і 9% відповідно.

На підставі отриманих результатів зроблено висновок про ефективність впровадженої системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: уперше розроблено систему соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів; удосконалено зміст, форми, методи та технології соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів; набули подальшого розвитку наукові уявлення про сутність і зміст понять адаптації, дезадаптації, соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів; причини виникнення дезадаптованості та особливості її прояву в курсантів молодших курсів; соціально-педагогічну профілактику дезадаптації як напрям соціально-педагогічної діяльності у вищих військових навчальних закладах.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та реалізації системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів; розробці програми та методичних рекомендацій щодо профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

Результати дослідження можуть бути використані в освітньо-виховному процесі вищих військових навчальних закладів з метою підвищення соціальної адаптованості курсантів до середовища вищого військового навчального закладу.

Ключові слова: адаптація, соціальна адаптація, дезадаптація курсантів, соціально-педагогічна профілактика, система соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів, вищий військовий навчальний заклад, курсанти молодших курсів..

Serhiienko T. M. Social pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets of Higher Military Educational Institutions. – Manuscript.

Dissertation for a scientific degree of PhD in pedagogics in speciality 13.00.05 – Social Pedagogy. – State Institution «Taras Shevchenko Luhansk National University». – Starobilsk, 2018.

The dissertation is devoted to the development of a system of social pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets of Higher Military Educational Institutions which will help to overcome the disadaptive symptoms of such cadets and increase their level of adaptability to studying in the military educational environment.

Using the method of analysis and systematization of scientific works the problem of prevention of disadaptation of junior students of Higher Military Educational Institutions as a social and pedagogical phenomenon was described.

The method of observation allowed identifying the main disadaptive symptoms of cadets, which are usually appeared in the form of violations of statutory requirements, rules of relations between servicemen, the ethics of communication with colleagues, reducing the level of success, the use of psychotropics etc.

The peculiarities of social pedagogical prevention of disadaptation of junior students of Higher Military Educational Institutions, which are revealed in their social and demographic characteristics and in the difficulties specific to the first year of study (deprivation, insufficient military-social experience, academic failure, etc.) are revealed. Important feature is the phenomenon of rehabilitation of students in this process, which is characterized by: periodicity, a specific purpose, the absence of an emergence and the need for preventive measures in the military environment of Higher Military Educational Institutions, the civilian environment and directly with the person of the junior cadet.

On the basis of the theoretical generalization of scientific investigations, the conceptual and categorical field of the problem under study is defined and characterized.

The concept of adaptation of junior cadets of Higher Military Educational Institutions is considered as a process of accommodation and active inclusion in educational and military activities, due to changes in social reality and aimed at optimizing the interaction of students with the surrounding social environment of the Higher Military Educational Institution in response to the emergence of new referential factors that were not in their previous individual experience, the formation of statutory relations and the development of their proprietary positions on the requirements, values and rules of entry into the social environment, learning new professional roles and responsibilities.

Disadaptation of junior cadets of Higher Military Educational Institutions is defined as a process of maladjustment the adaptation to educational activities and military activities, due to changes in social reality and reluctance to accept or inability to meet requirements of the social environment of a Higher Military Educational Institution by cadets and to realize their individuality in specific social conditions. As a result, cadets do not adhere to established norms and rules of conduct and meet their needs in a manner that harms them and the social environment.

Social pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets of Higher Military Educational Establishments is defined as scientifically substantiated and timely social and pedagogical activity aimed at preventing the negative influence of social risk factors, creating optimal conditions for the development of cadets, different types of their activity, disclosing the internal potential, with the detection and timely prevention of pedagogical, psychological factors of the military and civilian environments that predetermine their deviations in mental and social development.

The principles of social pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets of High Military Educational Institutions are singled out: systematic, pedagogical and professional competence of officers, humanism in the application of disciplinary punishments, collectivism in cadets, differentiation of disadaptative factors, social and personal orientation, integration of reference structures, inverse relations in interaction of cadets and the reference environment, the harmonization of family and military education.

The necessity of applying phenomenological, systemic, personality-activity and environmental approaches has been substantiated, which provided the basis for

developing the system of social pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets of Higher Military Educational Institutions as a set of components: subject-object and environment; conceptual-objective; content-technological, diagnostic-productive.

The main characteristics of the system of social pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets of High Military Educational Institutions have determined its structure, state and process of transformation. Between the functions of the components of the system there are relationships of subordination and coordination. The system is complex because it is characterized by a large number of elements and internal connections, their heterogeneity, the implementation of many functions, and its hierarchical construction and the impossibility of predicting changes of separate components and the system as a whole without any special analysis and evaluation – are its characteristic features.

At the statement stage of the experiment, using the methods of questioning, conversation, analysis and systematization of scientific works and the method of studying documentation on the organization of educational process was analyzed the current state of social pedagogical prevention of junior cadets of High Military Educational Institutions.

The use of diagnostic techniques made it possible to find out the level of adaptation of junior cadets of Higher Military Educational Institutions before and after the experimental taking into account the developed criteria and indicators. It has been established that the vast majority of cadets at the initial stage of study had a low and average level of adaptability.

The process of implementation of the system of social pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets was carried out during the forming stage of the experiment through the implementation of the program in four stages, which are logically interconnected and pointed to increasing the adaptability of the junior cadets of Higher Military Educational Institutions. Each of the stages of social pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets of High Military Educational Institutions was carried out at the personal level, in the military environment and with the reference environment of the military and civilian environments. At each stage, the following forms and methods of social pedagogical prevention of disadaptation were used: the method of individual missions, social and pedagogical trainings, instructor-methodical classes, the "peer-to-

peer" method, individual conversations, the method of creating situations, social monitoring, various forms and methods of interaction with parents, "face-plates", etc.

At the control stage, the levels of adaptation of the cadets after the forming stage of experiment are determined. Comparison of these levels for experimental and control groups has been performed. According to the obtained results, it was established that implementation of the developed system of social and pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets of High Military Educational Institutions through the implementation of measures of this program the high level of adaptation was found in 65% of the experimental group and 51% of the control group; the average level – in 32% and 40% respectively; the low level – in 3% and 9% respectively.

On the basis of the obtained results, the conclusion about the effectiveness of the implemented system of social and pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets of High Military Educational Institutions was made.

The scientific novelty of the obtained results is that: for the first time the system of social pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets of High Military Educational Institutions was developed; the content, forms, methods and technology of social and pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets of High Military Educational Institutions are improved; the scientific ideas about the essence and content of the concepts of adaptation, disadaptation, social pedagogical prevention of disadaptation of cadets of junior high school military educational institutions have further developed; causes of disadaptation and peculiarities of its symptoms in junior cadets; social pedagogical prevention of disadaptation as a branch of social pedagogical activity in Higher Military Educational Institutions.

The practical significance of the study is the development and implementation of the system of social pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets in Higher Military Educational Institutions; the development of the program and methodological recommendations on the prevention of disadaptation of junior cadets in Higher Military Educational Institutions.

The results of the research can be used in the educational process of Higher Military Educational Institutions in order to increase the social adaptability of cadets to the environment of a Higher Military Educational Institution.

Keywords: adaptation, social adaptation, disadaptation of cadets, social pedagogical prevention, system of social pedagogical prevention of junior cadets, the Higher Military Educational Institution, junior cadets.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. **Сергієнко Т. М.** Соціально-педагогічні аспекти адаптації та дезадаптації особистості у військовому середовищі / Т. М. Сергієнко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання спорту. – 2010. – № 4. – С. 128 – 132.

2. **Сергієнко Т. М.** Соціально-педагогічний аналіз факторів дезадаптації курсантів молодших курсів (перший місяць служби) ВВНЗ / Т. М. Сергієнко // Наук. зап. Ніжин. держ. ун-ту імені Миколи Гоголя (Сер. : Психолого-педагогічні науки). – 2011. – № 2. – С. 35 – 40.

3. **Сергієнко Т. М.** Поняття та зміст соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ / Т. М. Сергієнко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2013. – № 6. – С. 232 – 239.

4. **Сергієнко Т. М.** Обґрунтування критеріїв ефективності процесу соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ [Електронний ресурс] / Т. М. Сергієнко // Нар. освіта. – 2013. – Вип. 1(19). – Режим доступу : <http://www.narodna-osvita.kiev.ua/vupysku/19/statti/sergienko.htm>. – Назва з екрана.

5. **Сергієнко Т. М.** Теоретичні основи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ / Т. М. Сергієнко, М. М. Медвідь, О. Д. Черкашин // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – 2018. – № LXXXI, 2. – С. 232 – 239.

6. **Сергиенко Т. Н.** Реадаптация как особенность социально-педагогического процесса адаптации курсантов младших курсов высших военных учебных заведений / Т. Н. Сергиенко // Наука Красноярья. – 2013. – № 2(7). – С. 81 – 98.

7. **Сергиенко Т. Н.** Референтные социальные группы как факторы дезадаптации курсантов младших курсов высших военных учебных заведений / Т. Н. Сергиенко // ძალადსაზოგადოება (ისტორია, თეორია, პრაქტიკა) [Влада і суспільство (історія, теорія, практика)]. – 2015. – № 2(34). – С. 203 – 212.

8. **Сергиенко Т. Н.** Модель социально-педагогической профилактики дезадаптации курсантов младших курсов высших военных учебных заведений и анализ результатов эксперимента по ее внедрению / Т. Н. Сергиенко, М. М. Медвидь, В. В. Рютин // Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. – 2018. – № 3(31), 5. – С. 29 – 39.

9. **Сергієнко Т. М.** Толерантність як соціально-педагогічний феномен / Т. М. Сергієнко // Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань : матеріали Міжнар наук. конф., м. Харків, 26 – 27 лют. 2009 р. – Х., 2009. – С. 129 – 131.

10. **Сергієнко Т. М.** Соціально-педагогічний зміст формування світоглядної системи курсанта / Т. М. Сергієнко // Новітні технології для захисту повітряного простору : матеріали V наук.-практ. конф. Харк. ун-ту Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків, 15 – 16 квіт. 2009 р. – Х., 2009. – С. 254 – 255.

11. **Сергієнко Т. М.** Девіантна поведінка як форма соціальної дезадаптації курсантів / Т. М. Сергієнко // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти : зб. матеріалів наук.-практ. конф., м. Харків, 10 квіт. 2010 р. – Х. : ХНУВС, 2010. – С. 89 – 93.

12. **Сергієнко Т. М.** Дезадаптація курсантів ВВНЗ як соціально-педагогічна проблема / Т. М. Сергієнко // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали Всеукр. наук.-теор. конф. молодих учених, м. Харків, 22 – 23 квіт. 2010 р. – Х. : ХДАК, 2010. – С. 141 – 142.

13. **Сергієнко Т. М.** Дезадаптація курсантів у контексті правової соціалізації / Т. М. Сергієнко // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 22 – 23 трав. 2010 р. – Суми : ФОП Ляпощенко Л. Г., 2010. – С. 806 – 808.

14. **Сергієнко Т. М.** Деякі педагогічні аспекти соціального статусу курсантів ВВНЗ / Т. М. Сергієнко // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 21 – 22 трав., 2011 р. – Суми, 2011. – С. 650 – 652.

15. **Сергієнко Т. М.** Аналіз профілактичних програм для розробки програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ / Т. М. Сергієнко // Держава і право: проблеми становлення і стратегії розвитку : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 19 – 20 трав. 2012 р. – Суми : ПАПРУС, 2012. – С. 118 – 120.

16. **Сергієнко Т. М.** Особливості застосування методів дослідження соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ / Т. М. Сергієнко // Культурологія та соціальні комунікації : інноваційні стратегії розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 22 – 23 листоп. 2012 р. – Х. : ХДАК, 2012. – С. 106 – 108.

17. **Сергієнко Т. М.** Социальная реадaptация как особенность социально-педагогического процесса адаптации курсантов младших курсов высших военных учебных заведений / Т. Н. Сергиенко, О. А. Довженко // Держава і право: проблеми становлення і стратегії розвитку : зб. матеріалів Міжнар. наук. практ. конф., м. Суми, 16 – 19 трав. 2013 р. – Суми : ПАПРУС, 2013. – С. 630 – 632.

18. **Сергієнко Т. М.** Соціально-педагогічна складова профілактики дезадаптації особистості військовослужбовця / Т. М. Сергієнко // Формування науково-освітньої політики : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2014. – Ч. 1. – С. 92 – 94.

19. **Сергієнко Т. М.** Особливості дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ / Т. М. Сергієнко // Соціально-педагогічна діяльність у сфері дозвілля: проблеми і перспективи : матеріали Всеукр. наук. конф., м. Харків, 06 листоп. 2014 р. – Х. : ХДАК, 2014. – С. 75 – 77.

20. **Сергієнко Т. М.** Педагогічні умови профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ збройних сил України / Т. М. Сергієнко // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії

України : матеріали VI наук.-практ. конф., м. Харків, 09 квіт. 2015 р. – Х. : НАНГУ, 2015. – С. 112–113.

21. **Сергієнко Т. М.** Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів ВВНЗ у формуванні та розвитку їх адаптивності / Т. М. Сергієнко // Компетентнісний підхід у формуванні та розвитку людських ресурсів для виконання службово-бойових завдань силовими структурами України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 29 берез. 2016 р. – Х. : НАНГУ, 2016. – С. 79 – 81.

22. **Сергієнко Т. М.** Щодо питання про особливості структурно-функціональної моделі соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ / Т. М. Сергієнко, М. М. Медвідь // Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 24 – 25 трав. 2018 р. – Л. : ЛДУБЖ, 2018. – С. 150 – 152.

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ МОЛОДШИХ КУРСІВ ВВНЗ	
1.1. Профілактика дезадаптації курсантів ВВНЗ як соціально-педагогічна проблема	25
1.2. Сутність та особливості соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ	55
1.3. Обґрунтування системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ	79
Висновки до першого розділу	125
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ МОЛОДШИХ КУРСІВ ВВНЗ.....	
2.1. Сучасний стан соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ та обґрунтування програми соціально-педагогічної профілактики	127
2.2. Реалізація системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ через відповідну програму	143
2.3. Аналіз ефективності ситеми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ	165
Висновки до другого розділу	183
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189
ДОДАТКИ.....	215

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Важливим аспектом збереження України як незалежної держави є створення її Збройних сил, спроможних гарантувати суверенітет, територіальну цілісність країни, забезпечувати надійний захист національних інтересів від воєнних загроз. На тлі зростання нестабільності внаслідок воєнного конфлікту, який розпочався 2014 року окупацією Автономної Республіки Крим, частини територій на сході України, воєнно-політична обстановка в нашій країні залишається напруженою, ескалації міждержавних конфліктів стають дедалі інтенсивнішими, охоплюють нові регіони й держави.

За таких умов важливою є проблема підготовки висококваліфікованих, боєдатних, свідомих, морально-стійких, патріотично налаштованих військових кадрів, ефективність якої значною мірою залежить від успішної адаптації курсантів до освітньо-виховного процесу вищого військового навчального закладу. Особливість процесу адаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів порівняно зі здобувачами вищої освіти в цивільних закладах вищої освіти полягає в одночасній адаптації до освітньої й до службово-бойової діяльності, що суттєво ускладнює цей процес і може доволі часто призводити до його порушення, тобто до дезадаптації, яка негативно позначається на результатах службово-бойової діяльності і окремих військовослужбовців, і підрозділів та військових частин загалом.

Дезадаптація часто виявляється в девіантній поведінці молодих людей, недотриманні ними статутних норм службово-бойової діяльності, порушенні правил взаємин між військовослужбовцями, етики спілкування з товаришами по службі, комп'ютерній адикції, уживанні психотропних речовин, зниженні успішності в навчанні, що потребує відповідної соціально-педагогічної профілактики. Із дезадаптованими особами зазвичай проводять реабілітацію. Проте у військовому середовищі є певні обмеження, і про реабілітацію особистості курсанта фактично може не йтися, оскільки особу можуть

звільнити з військової служби. Тому соціально-педагогічну профілактику дезадаптації курсантів спрямовано на запобігання подібним наслідкам.

У наукових працях у галузі військової педагогіки (О. Васильєв, М. Нещадим, В. Чорний, В. Ягупов та ін.) розкрито специфіку навчального процесу й виховання в системі вищої військової освіти. Науковці – А. Алімпієв, О. Діденко, С. Залкін, Г. Певцов, В. Сідаш, С. Сідченко, К. Хударковський та ін. – обґрунтовують стратегічні напрями подальшого розвитку військової освіти, які мають забезпечити її інноваційний, динамічний рух, престижність у сучасному суспільстві та суттєве значення в зміцненні обороноздатності України. Стає очевидною необхідність удосконалення підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів, формування в них особистісних, зокрема соціальних, якостей, що відповідають складним викликам сьогодення.

Фундаментальні положення соціалізації та соціального формування особистості в умовах трансформації соціального середовища викладено в студіях таких науковців, як О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, Л. Мардахаєв, Л. Міщик, А. Мудрик, С. Омельченко, О. Рассказова, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко та ін.

Теоретико-методичні засади соціально-педагогічної роботи зі студентською молоддю та різними категоріями населення репрезентовано в роботах Т. Алексєєнко, І. Зверєвої, О. Караман, А. Капської, Г. Лактіонової, Н. Олексюк, Л. Романовської, І. Трубавіної та ін.

Загальнотеоретичні питання адаптації, соціально-педагогічної профілактики дезадаптації особистості репрезентовано в публікаціях учених, як В. Афанасьєва, І. Зверєв, Т. Мартинюк, В. Ролінський, Н. Сергєєв та ін.; проблеми адаптації та дезадаптації у військовому та цивільному середовищах – у розвідках науковців військової галузі та соціальних педагогів (І. Бугер, Л. Войтович, С. Дьомочкін, А. Капська, Н. Олексюк, В. Рютін, Л. Штефан та ін.).

Проблеми адаптації різних категорій військовослужбовців стали об'єктом наукового пошуку психологів Н. Агаєва, В. Бараннік, І. Бугер, Л. Войтовича, Н. Глушко, М. Горліченко, М. Дяченко, Р. Єгорова, Л. Кандибовича, І. Каськова, В. Кислого, Н. Максимової, О. Марченко, В. Невмержицького, Г. Петрука,

Б. Рудова, Ю. Широбокова, О. Шибрук та ін. Процеси психологічної адаптації до СБД та порушення цього процесу у військовослужбовців схарактеризовано сучасними військовими психологами (В. Афанасенко, Ю. Горбенко, І. Ліпатов, А. Маклаков, Л. Шестопалова та ін.).

Дослідники А. Злотніков, О. Сафін, С. Чистяков, В. Юсипович указують на необхідність психологічної профілактики внутрішньоособистісних конфліктів курсантів вищих військових навчальних закладів. У роботі В. Гічун представлено систему профілактики та лікувально-профілактичних заходів аутоагресивної поведінки військовослужбовців. Шляхи профілактики та психокорекції агресивності майбутніх офіцерів схарактеризовано Г. Гайдукевич.

Важливим для вирішення проблеми дезадаптації військовослужбовців є питання підготовки фахівців до соціально-педагогічної роботи з військовослужбовцями та їхніми сім'ями, що розглянуто в працях таких науковців, як С. Борисова, В. Бочарова, С. Григорьева, Л. Гусякова, Н. Данакіна, І. Зверева, А. Лященко, Л. Топчій, О. Холостова, Б. Шапіро та ін.

У дисертаційних роботах останніх років висвітлено низку проблем, дотичних до проблеми дослідження. Так, педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах досліджено М. Горліченко; проблему оцінювання адаптованості курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах – Н. Івашко; чинники адаптації курсантів як показника успішності професійного становлення курсантів розглядає у своїй роботі Є. Пустовалова.

Проте в згаданих вище педагогічних дослідженнях вирішуються класичні педагогічні завдання системи підготовки офіцерських кадрів без належного врахування дезадаптувального впливу референтного цивільного середовища на курсантів, особливо молодших курсів. Незважаючи на всебічне вивчення форм та методів профілактики дезадаптації здобувачів вищої освіти до навчальної діяльності та військовослужбовців до службово-бойової діяльності, бракує досліджень, які б створювали наукове підґрунтя для розв'язання проблеми підвищення ефективності соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів, розробки її

системи, розкриття специфіки форм, методів, технологій та соціально-педагогічного інструментарію її реалізації.

Аналіз теорії й практики з досліджуваної проблеми дозволив виявити *суперечності* між: соціальною значущістю проблеми соціалізованості курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів та недостатньою розробленістю в соціальній педагогіці теоретичних засад профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів; потребою підвищення ефективності соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів та недостатньою розробленістю методологічних засад цього процесу; потенціалом військово-освітнього та цивільного середовищ як чинників профілактики дезадаптації та відсутністю системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

Отже, актуальність проблеми профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів, її соціальна й практична значущість, виявлені суперечності та відсутність цілісного дослідження теоретичних і методичних засад процесу соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів зумовили вибір теми дисертації – **„Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Національної академії Національної гвардії України (м. Харків) у межах теми „Використання автоматизованого психодіагностичного комплексу визначення професійної придатності військовослужбовців внутрішніх військ для розподілу кандидатів за військово-обліковими спеціальностями різних типів військових частин внутрішніх військ МВС України” (номер державної реєстрації 0111U008894-2). Тему затверджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 15.06.2010 р.).

Об'єкт дослідження – процес профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

Предмет дослідження – система соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

1. На основі аналізу наукової літератури схарактеризувати проблему профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів як соціально-педагогічний феномен.

2. Розкрити сутність та особливості соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

3. Теоретично обґрунтувати та розробити систему соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

4. Схарактеризувати сучасний стан соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

5. Упровадити та експериментально перевірити ефективність системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

Методологічними засадами дослідження є: наукові положення про діалектичну єдність і взаємозумовленість соціуму та особистості й розвиток особистості в середовищі як відкритій системі; загальнотеоретичні положення про визначальну роль діяльності, спілкування й свідомості в процесі соціалізації особистості; фундаментальні ідеї системного, середовищного, особистісно-діяльнісного підходів до аналізу соціально-педагогічних явищ і процесів та визначення сутності й особливостей системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів.

Теоретичними засадами дослідження визначено: філософські ідеї системного підходу (В. Афанасьєв, І. Блауберг, В. Садовський, Е. Юдін),

теоретичні засади та принципи моделювання педагогічних, зокрема соціально-педагогічних, систем (В. Докучаєва, Т. Ільїна, О. Караман, Н. Кузьміна, С. Харченко); фундаментальні положення феноменологічного (О. Больнов, Е. Гуссерль, П. Петерсен, А. Фішер), особистісно-діяльнісного (О. Асмолов, І. Бех, Л. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Рубінштейн), середовищного (М. Боритко, Л. Буєва, Ю. Мануйлов, Л. Новикова) підходів; сучасні положення філософії освіти (В. Андрущенко, Б. Гершунський, Б. Коротяєв, В. Кремень, В. Курило), зокрема військової (А. Алімпієв, О. Васильєв, О. Діденко, С. Залкін, М. Нещадим, Г. Пєвцов, В. Сідаш, В. Чорний, В. Ягупов); концепції соціалізації особистості (Г. Андрєєва, М. Галагузова, І. Зверєва, А. Капська, А. Мудрик; Г. Гіддінгс, Е. Дюркгейм, Дж. Мід), зокрема молоді юнацького віку (Е. Еріксон, І. Кон, А. Лічко, З. Фрейд, Л. Фрідман, Дж. Холл); теоретичні засади соціально-педагогічної діяльності (О. Безпалько, Р. Вайнола, І. Зверєва, А. Капська, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, Л. Мардахаєв, Л. Міщик, А. Мудрик, С. Омельченко, О. Рассказова, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко); наукові положення щодо соціальної адаптації (О. Безпалько, А. Капська, А. Мудрик) та дезадаптації (Л. Войтович, В. Кислий, Л. Мардахаєв, Б. Рудов); теоретичні та методичні аспекти соціально-педагогічної підтримки (Т. Анохіна, С. Бадер, В. Бедерханова, О. Газман, М. Галагузова, І. Фрумін); загальнотеоретичні питання соціально-педагогічної профілактики дезадаптації особистості (В. Афанасьєва, І. Зверєв, Т. Мартинюк, В. Ролінський, Н. Сергєєв) та профілактики порушень адаптаційних процесів у військовому середовищі ВВНЗ (Л. Войтович, С. Демочкін, М. Медвідь, М. Нещадим, Н. Ничкало, Н. Олексюк, В. Рютін, Ю. Чернецька, В. Ягупов). Дисертація ґрунтується на нормативно-правовій базі, зокрема принципах і нормах Конституції України, Законів України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, Статутів Збройних сил України та інших нормативно-правових актах.

Для реалізації мети, розв'язання поставлених завдань використано такі **методи дослідження:** *теоретичні* – аналіз та систематизація наукових праць з метою розкриття сутності, структури та визначення специфіки профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів, особливостей військового й цивільного середовищ та їхнього впливу на процес

профілактики дезадаптації курсантів; теоретичне узагальнення наукових розвідок для з'ясування соціально-психологічних особливостей курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів як специфічної психовікової групи та визначення особливостей процесу профілактики їхньої дезадаптації; узагальнення, систематизація наукових положень для виявлення теоретичних і методичних засад соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів, зокрема розроблення програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів; моделювання – для розробки системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів; *емпіричні* – анкетування, бесіди, аналіз документації щодо організації освітнього процесу курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів, спостереження, діагностичні методики для з'ясування рівня адаптованості курсанта молодшого курсу вищих військових навчальних закладів до й після дослідно-експериментальної роботи; соціально-педагогічний експеримент для перевірки ефективності розробленої системи з соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів у військово-освітньому та цивільному середовищах; *методи математичної статистики* – з метою визначення статистичної значущості отриманих результатів дослідження (за критерієм χ^2).

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася у продовж 2010 – 2018 року на базі Національної академії Національної гвардії України (м. Харків), Національної академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів). Усього в експериментальній роботі взяли участь 813 курсантів ВВНЗ, 26 офіцерів по роботі з особовим складом та курсових офіцерів, 11 практичних психологів, 14 батьків курсантів молодших курсів та 3 військові капелани.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: *уперше* розроблено *систему* соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів, що містить такі компоненти: суб'єкт-об'єктний та середовищний (суб'єкти й об'єкти профілактики

дезадаптації, структура середовища, у якому відбувається профілактика дезадаптації); концептуально-цільовий (мета, підходи, принципи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів); змістовно-технологічний (напрями та завдання соціально-педагогічної профілактики дезадаптації, форми, методи та етапи роботи, спрямовані на їхню реалізацію), діагностично-результативний (критерії, показники та рівні адаптованості курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів до освітньої діяльності та службово-бойової діяльності); *удосконалено* зміст, форми, методи та технології соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів; *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про сутність і зміст понять адаптації, дезадаптації, соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів; причини виникнення дезадаптованості та особливості її прояву в курсантів молодших курсів; соціально-педагогічну профілактику дезадаптації як напрям соціально-педагогічної діяльності у вищих військових навчальних закладах.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та реалізації системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів; розробці програми та методичних рекомендацій щодо профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів для представників адміністрації вищих військових навчальних закладів, керівників структурних підрозділів, які відповідають за профілактику дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів, курсових офіцерів, кураторів навчальних груп, викладачів, батьків.

Результати дослідження можуть бути **використані** в освітньо-виховному процесі вищих військових навчальних закладів з метою підвищення соціальної адаптованості курсантів до середовища вищого військового навчального закладу, зокрема в практичній діяльності офіцерів під час роботи з особовим складом, практичних психологів щодо соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів; у ході розробки та впровадження науково-

методичного забезпечення соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів вищих військових навчальних закладів; викладачами вищих військових навчальних закладів у процесі фахової підготовки майбутніх офіцерів, зокрема у викладанні курсів „Педагогіка”, „Військова педагогіка та психологія”, підготовці навчальних та навчально-методичних видань; у системі післядипломної педагогічної освіти, у процесі самовиховання курсантів вищих військових навчальних закладів.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес вищих військових навчальних закладів, які здійснюють професійну підготовку курсантів, зокрема Національної академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів) (довідка про впровадження № 5814 від 11.04.2017 р.); Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ) (довідка про впровадження № 365 від 14.03.2018 р.); Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (довідка про впровадження № 4/78 від 22.03.2018 р.); Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (довідка про впровадження № 325 від 28.03.2018 р.); Національної академії Національної гвардії України (м. Харків) (довідка про впровадження № 2/123 від 11.04.2018 р.); Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький) (довідка про впровадження № 2/312 від 19.04.2018 р.); Військової академії (м. Одеса) (довідка про впровадження № 2/5/309 від 27.04.2018 р.).

Особистий внесок автора в роботах, опублікованих у співавторстві, полягає в розкритті сутності понять адаптації, дезадаптації, соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ (з М. Медвідем, О. Черкашиним), особливостей структурно-функційної моделі соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів (з М. Медвідем), реадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів (з О. Довженко); моделюванні системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів (з М. Медвідем, В. Рютіним).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження висвітлено в доповідях і повідомленнях на наукових конференціях різного рівня: *Міжнародних* – „Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань” (Харків, 2009), „Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку” (Суми, 2010 – 013), „Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку” (Харків, 2012); *Всеукраїнських* – „Новітні технології для захисту повітряного простору” (Харків, 2009), „Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття” (Харків, 2009, 2010), „Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти” (Харків, 2010), „Соціальний педагог – спеціаліст із соціального виховання” (Харків, 2011), „Соціально-педагогічна діяльність у сфері дозвілля” (Харків, 2014), „Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток” (Львів, 2018); *відомчих* – „Наукове забезпечення діяльності внутрішніх військ МВС України” (Харків, 2012), „Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України” (Харків, 2015), „Компетентнісний підхід у формуванні та розвитку людських ресурсів для виконання службово-бойових завдань силовими структурами України” (Харків, 2016); обговорювалися на засіданнях кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України (м. Харків), кафедри соціальної педагогіки Харківської державної академії культури, кафедри психології та педагогіки Харківського національного університету повітряних сил ім. Івана Кожедуба.

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дослідження висвітлено у 22 публікаціях (із них 18 – одноосібні), зокрема: 8 статей у наукових фахових виданнях, з яких 3 – у періодичних закордонних виданнях та 1 – у виданні, включеного до міжнародної наукометричної бази.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (241 позиція, із них 10 – іноземними мовами), 19 додатків на 231 сторінці. Дисертація містить 36 таблиць та 3 рисунки (із них 1 рисунок на 1 сторінку). Загальний обсяг дисертації – 447 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ МОЛОДШИХ КУРСІВ ВВНЗ

1.1. Профілактика дезадаптації курсантів ВВНЗ як соціально-педагогічна проблема

Збройний захист територіальної цілісності та суверенітету України, забезпечення миру та безпеки українського народу є провідними завданнями Збройних Сил України та інших військових формувань. Якість виконання завдань, покладених на силові структури, залежить від забезпеченості не лише досконалою технікою та озброєнням, а, насамперед, високоосвіченими та патріотично налаштованими військовослужбовцями. Саме курсанти ВВНЗ стануть елітою силових структур України; вони є майбутнім офіцерського корпусу незалежної держави.

Українське суспільство бачить у курсантові висококультурного, високоосвіченого, соціально орієнтованого громадянина, професіонала, покликаного до захисту Української держави. Підготовка, навчання та виховання майбутнього офіцера Збройних Сил України є важливим завданням вищої військової освіти. Сучасні фахівці вищої військової освіти справедливо наголошують, що на сьогодні «...суспільству потрібні компетентні фахівці, які мають не тільки професійні знання, уміння та навички, але й можуть приймати відповідальні рішення в ситуаціях вибору, схильні до співробітництва, вирізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю, здатністю до адаптації, умінням реалізувати свої творчі здібності» [180].

Підготовка офіцерських кадрів здійснюється у ВВНЗ відповідно до нормативно-правових актів – Закону України «Про вищу освіту», Положення про вищі військові навчальні заклади, Статутів окремих ВВНЗ, Положення про підготовку офіцерських кадрів та проходження військової служби курсантами

ВВНЗ, військового законодавства України згідно з державним замовленням за конкретними спеціальностями та спеціалізаціями, а за деякими з них – з військово-облікових спеціальностей у різних ВВНЗ [59, 60; 63; 128; 129]. Аналіз законодавчих актів дозволяє визначити, що «Вищий військовий навчальний заклад (вищий навчальний заклад із специфічними умовами навчання) – вищий навчальний заклад державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони Державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту» [59]. Специфіка завдань вищого військового навчального закладу формує підвищені вимоги до офіцерів, командирів, викладачів та курсантів щодо якості освітнього процесу.

Українська військова освіта за останні роки зазнала суттєвих перетворень. Із майже двадцяти вищих військових училищ, які існували на початку 90-х років минулого століття на території колишньої Української РСР, внаслідок числених реформувань залишились три основні вищі військові навчальні заклади за видами Збройних Сил і ще декілька інститутів та факультетів при цивільних вищих навчальних закладах, які здійснюють підготовку фахівців окремих військових спеціальностей. На нашу думку, сучасній військовій освіті як складовій частині державної освіти притаманні свої особливості та специфіка навчання та виховання [26; 28; 71; 74; 75]. Підтвердження цьому знаходимо у праці М. І. Нещадима, який наголошував на великій та змістовній ролі військової освіти у соціокультурному

середовищі [131]. Він дослідив вплив соціально-політичних, економічних, культурологічних, психолого-педагогічних і військових чинників на формування, становлення і розвиток вітчизняної системи військової освіти. Наукова праця військового вченого-практика стала суттєвим науковим підґрунтям для подальших педагогічних досліджень у військовій сфері [131].

Підготовка офіцерських кадрів у ВВНЗ має свою соціально-педагогічну специфіку та наступні особливості: професійна специфіка видів Збройних Сил та відповідної військової спеціалізації; регіональна специфіка розташування вищого військового навчального закладу з притаманними лише йому засобами соціально-виховного впливу; наявність особливих соціальних, історичних, бойових традицій ВВНЗ; унікальний, неповторний соціальний та військовий досвід офіцерів-командирів та викладачів. У той же час вищий військовий навчальний заклад характеризується частковою закритістю – обмеженням доступу на свою територію сторонніх осіб – та регламентує життєдіяльність усіх категорій військовослужбовців розпорядком дня, особливо курсантів.

Відповідно до Закону «Про вищу освіту» курсант – це «особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого військового навчального закладу (вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання), військового інституту як підрозділу вищого навчального закладу і навчається з метою здобуття вищої освіти за певним ступенем та якій присвоєно військове звання рядового, сержантського і старшинського складу або спеціальне звання рядового, молодшого начальницького складу, або таке звання вона мала під час вступу на навчання» [59]. До молодшої людини, яка має бажання вступити до вищого військового навчального закладу, висувається ряд суттєвих вимог: вік – від 17 до 24 років, повна середня освіта, наявність відповідних сертифікатів ЗНО з достатнім рівнем балів. Важливими є вимоги щодо стану психічного та фізичного здоров'я. Під час вступу абітурієнти проходять ретельне медичне обстеження та професійно-психологічний відбір. Після перевірки відповідності вищезазначеним критеріям на основі конкурсного відбору курсантами ВВНЗ щороку стають близько 1500 – 1800 молодих людей.

Курсанти ВВНЗ мають ряд загальних характеристик. По-перше, це – вікові особливості. У військовій сфері існує поняття «*курсантський вік*», який за понятійним змістом не відрізняється від віку студентів. Б. Г. Ананьєв вказав на важливе значення цього періоду життя у становленні особистості, як основної стадії соціалізації (професіоналізму): певний етап освіти, момент старту діяльності, опанування соціальних функцій і ролей. У науковій літературі підкреслюється, що в особистісному відношенні вік 18 – 20 років має особливе значення, як період найбільш активного розвитку моральних та естетичних почуттів, формування та становлення характеру, який є основою для адекватного сприйняття соціального оточення у всій його різноманітності [88]. Молоді курсанти ВВНЗ починають оволодівати повним комплексом соціальних ролей дорослої людини – цивільними, суспільними, військово-професійними та іншими. Для цього періоду характерно перетворення мотивації, усієї системи ціннісних орієнтацій, інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку з військовою професіоналізацією.

Другою загальною особливістю для усіх курсантів є *участь в освітньо-виховному процесі за умови постійного знаходження у військовому середовищі ВВНЗ*, яке характеризується суворим виконанням статутних вимог щодо розпорядку дня, несенням служби у добових нарядах (у тому числі зі зброєю) та одночасно суворим контролем успішності, обмеженістю вільного виходу за межі ВВНЗ тощо. Крім цього, існує проблема відсутності педагогічного досвіду молодших командирів (сержантського складу) щодо правильного застосування дисциплінарного впливу на підлеглих курсантів. Молодші командири можуть вдаватись до викривлення дисциплінарної практики, надаючи перевагу покаранням та застосовуючи непедагогічні засоби впливу. Такий стан справ свідчить про недосконалість педагогічних умов освітньо-виховного процесу ВВНЗ, що провокує порушення саме адаптації курсантів до службово-бойової діяльності.

Наступною загальною особливістю для усіх курсантів є особливість освітньо-виховного процесу ВВНЗ, яка полягає в доповненні останнього ще й службово-бойовою діяльністю (перебування в нарядах, опанування

теоретичними та практичними правилами та нормами вогневої підготовки тощо).

Виходячи із зазначених особливостей, існує необхідність аналізу основних понять цього дослідження, а науково-педагогічна проблема буде полягати у тому, що бракує наукових праць, спрямованих на вирішення зазначеної у вступі дослідження практичної проблеми. Щоб переконатися у наявності чи відсутності науково-педагогічної проблеми, нами здійснено аналіз положень наукової новизни дисертацій та монографій за темою дослідження, який наведено в табл. 1.1. За результатами аналізу виявлено відсутність наукових праць, присвячених вирішенню практичної проблеми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Комплексні дослідження проблем адаптації до освітньої діяльності здійснили такі учені, як І. І. Бойко [20], О. М. Галус [37], Л. І. Дябел [55], Ю. В. Клочан [82], О. М. Кокун [86], В. Ю. Лесовий [103], О. В. Литовченко [105], Н. Ю. Максимова [158], В. А. Петрук [146], І. В. Каськов [79], Ю. С. Красильник [96], Л. І. Романовська [163], Ю. І. Чернецька [215], Л. В. Штефан [229]; М. П. Волкова [33] та інші.

За результатами аналізу (табл. 1.2) приходимо до висновку, що в науково-педагогічній літературі не існує єдиного погляду щодо визначення адаптації до освітньої діяльності. Найбільш повне та вдале, на наш погляд, системне визначення адаптації запропонувала О. В. Литовченко [105, с. 17]: адаптація до освітньої діяльності – «процес специфічної адаптивної діяльності, обумовлений змінами соціальної дійсності і спрямований на оптимізацію взаємодії особистості з оточуючим соціальним середовищем у відповідь на появу у ньому чинників, які відсутні в індивідуальному досвіді суб'єкта». Перш ніж розглянути поняття «адаптація до службово-бойової діяльності», розглянемо визначення службово-бойової діяльності. Відповідно до керівних документів, «під службово-бойовою діяльністю слід розуміти діяльність людини, підрозділу, військового формування (правоохоронного органу спеціального призначення), яка охоплює підготовку до ведення бойових дій, безпосереднє ведення бойових дій в особливий (воєнний) період та дій щодо

знищення незаконного збройного формування у мирний період, а також інших дій, що відповідають завданням, визначеним нормативно-правовими актами» [146, с. 22, 23].

Таблиця 1.1

**Аналіз положень наукової новизни дисертацій
та монографій за напрямком дослідження**

Положення наукової новизни Учений, наукова праця	Поняттєво- категоріальний апарат	Принципи, форми та методи	Умови	Критерії, показники та рівні адаптації/ дезадаптації
Дослідження проблем адаптації до освітньої діяльності				
І. І. Бойко, 2002	+	+		+
О. В. Литовченко, 2004	+	+	+	
О. М. Кокун, 2004	+	+		+
Л. І. Дябел, 2008	+		+	+
Ю. В. Клочан, 2009	+	+	+	+
О. М. Галус, 2009	+	+		
Н. Ю. Максимова та ін., 2015	+	+		
В. Ю. Лесовий, В. А. Петрук, 2017	+	+	+	+
Дослідження проблем реабілітаційної роботи з дезадаптованими особами				
С. В. Коношенко, 2010	+	+	+	+
Н. В. Глушко, 2017	+	+	+	+
Дослідження проблем соціально-педагогічної профілактики дезадаптації осіб				
І. Д. Зверева, 1999	+	+	+	
В. І. Ролінський, 2005	+		+	+
Н. В. Сергєєва, 2010	+	+	+	+
В. В. Афанасьєва, 2011		+		
Т. А. Мартинюк, 2011	+	+		

Існує реальна проблема впливу службового навантаження на якість навчання. Дослідженнями проблем адаптації до службово-бойової діяльності займалися такі учені, як В. А. Бараннік [13], Б. А. Рудов [164], М. Г. Горліченко [42], О. Г. Марченко [117], В. М. Невмержицький [130], О. В. Щєбрук [227], Н. В. Сергєєва [171], В. І. Ролінський [165] та інші. Аналізуючи наукові праці, зустрічаємо декілька трактувань поняття «адаптація до службово-бойової діяльності».

Трактування поняття «адаптація до освітньої діяльності»

№ з/п	Автор та посилання на джерело	Варіант трактування поняття «адаптація до освітньої діяльності»
1.	I. I. Бойко [20, с. 22]	«Своєрідна інтегральна форма суб'єктної активності, яка є результатом виходу суб'єкта за межі об'єктивних вимог діяльності»
2.	О. В. Литовченко [105, с. 17]	«Процес специфічної адаптивної діяльності, обумовлений змінами соціальної дійсності і спрямований на оптимізацію взаємодії особистості з оточуючим соціальним середовищем у відповідь на появу у ньому факторів, які відсутні в індивідуальному досвіді суб'єкта. Структура цієї діяльності включає в себе оцінку характеру та значущості змін, а також здійснення на цій основі необхідної корекції поведінки особистості та перетворення навколишнього середовища. Як результат цього процесу, соціальна адаптація є збереженням стану фізичного, психічного і соціального благополуччя особистості»
3.	М. С. Корольчук [92, с. 189], О. М. Кокурн [86, с. 47]	«Активна системна відповідь функцій організму, яка спрямована на підтримку гомеостазу та створення адекватної врегульованої програми, відповіді з мінімальними реакціями на умови, що постійно змінюються, умови діяльності, в основі якої лежать 5 основних компонентів, – енергетичний, сенсорний, операційний, ефекторний і активаційний»
4.	Л. І. Дябел [55, с. 20]	«Процес активного пристосування студента-першокурсника до нових умов соціуму, результатом якого є гармонійне задоволення його потреб у здоровій життєдіяльності, позитивне ставлення до нового статусу та повноцінне включення в нову систему міжособистісних стосунків у студентському та загальноуніверситетському колективах»
5.	Ю. В. Клочан [82, с. 15]	«Процес та результат пристосування всіх соціальних суб'єктів до умов нового соціального середовища, який може здійснюватися пасивно чи активно, у формі акомодатії, конформізму чи асиміляції»
6.	О. М. Галус [37, с. 37]	«Складна інтегративна професійно значуща складова підготовки фахівців, яка пришвидшує і підвищує рівень їхнього професійного розвитку та професіоналізму»
7.	Н. Ю. Максимова [158, с. 8]	«оптимальна рівновага між цінностями, особливостями індивіда й правилами, вимогами оточуючого його соціального середовища»
8.	В. Ю. Лесовий, В. А. Петрук [146, с. 13]	«Динамічний процес фізіологічних та психологічних перетворень особистості та оптимізації навчального середовища, викликаний організованою взаємодією викладача і студента, результатом якого є вироблення стратегії, що дозволить ефективно задовольняти власні потреби, що виникають у процесі навчання у стінах ВНЗ»

Наприклад В. А. Бараннік [13] вважає, що це – «пристосування набутого професійного досвіду та стилю поведінки і діяльності до вимог конкретної

військової посади (ситуації), уміння швидко звикнути до незвичних чинників зовнішнього середовища, засвоєння військовослужбовцем нових для нього професійних функцій та обов'язків, включення в професійне співробітництво та партнерство, поступовий розвиток конкурентоздатності».

На думку О. В. Шибрук [227, с. 162], поняття «адаптація курсантів» «має конкретний характер і означає насамперед саме пристосування особистості до конкретних умов вищого навчального закладу». М. Г. Горліченко [42, с. 16] вважає, що «адаптація курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах – це складний, багатофакторний, взаємопов'язаний, поетапний педагогічний процес долаття адаптаційних труднощів та входження їх до сфери виконання професійних обов'язків в умовах специфіки військового вищого навчального закладу, що знаходиться в постійному розвитку». На думку Б. А. Рудова [164, с. 24], «адаптація курсантів – це не лише звикання до особистісного середовища і до колективу вищого навчального закладу, яке включає ознайомлення з ідейними настановами, нормами, цінностями цього колективу, але й формування військово-службових (статутних) відносин і вироблення власної позиції щодо зазначених вимог, цінностей та норм входження в систему службово-відповідальних відносин цього колективу». Спостереження О. Г. Марченко [117, с. 361] за курсантами підтверджують, що первинна адаптація проходить легше в курсантів, які мають належну фізичну підготовку, комунікаційні здібності, добре розвинені вміння вольової регуляції та емоційну стійкість. Як правило, це – курсанти, які мають військовий досвід, проходили строкову військову службу, військову службу за контрактом. Разом із тим, певні переваги в навчально-пізнавальній сфері мають курсанти – випускники загальноосвітніх шкіл.

Враховуючи вищезазначені трактування понять, запропонуємо наступне: *адаптація курсантів молодших курсів ВВНЗ* – процес пристосування та активного включення до освітньої та службово-бойової діяльності, обумовлений змінами соціальної дійсності і спрямований на оптимізацію взаємодії курсантів з оточуючим соціальним середовищем ВВНЗ у відповідь на появу у ньому нових референтних чинників, яких не було в їхньому індивідуальному досвіді, формування статутних відносин і вироблення ними

власної позиції щодо вимог, цінностей та норм входження у соціальне середовище, засвоєння нових професійних функцій та обов'язків.

Крім того, особливістю освітнього процесу у ВВНЗ є наявність студентів, які теж навчаються у військовому виші. Курсанти і студенти безпосередньо спілкуються, вступають у багатоваріативні відносини, які можуть або сприяти адаптації курсантів, або викликати дезадаптивні прояви в останніх. Це може відбутися як через позитивне, так і негативне ставлення або негативну оцінку військової служби студентами, відверті заяви про недоцільність військової служби, яка "заважає" свободі молодій людині [18]. Таким чином, на курсантів діють якісно різні (адаптуючі та дезадаптуючі) впливи цивільного та військового середовищ, які за переваги останніх можуть призвести до дезадаптації курсантів.

Військова служба курсантів в умовах ВВНЗ характеризується підвищеним рівнем вимог, особливим рівнем підлеглості та суворого контролю щодо виконання поставлених завдань, певним рівнем соціальної та референтної депривації, переважним моностатевим спілкуванням. Така взаємодія особистості та соціального середовища за умов невідповідності курсантів може супроводжуватись виникненням негативних дезадаптивних станів, що свідчать про необхідність ґрунтовного соціально-педагогічного аналізу порушення процесу адаптації курсантів ВВНЗ з метою визначення особливостей цих процесів та профілактики. Підтвердженням необхідності вирішення проблеми профілактики дезадаптації курсантів ВВНЗ є наявність стійких форм дезадаптації молодих офіцерів, які щойно закінчили вищі військові навчальні заклади. Так, у своєму дисертаційному дослідженні В. Д. Кислий вказує: «Дослідження, проведені у військах, переконливо доводять, що самоусунення від виконання обов'язків, відхилення від службових і моральних норм, міжособистісні конфлікти, ухилення від служби і навіть спроби суїциду спостерігаються в офіцерів-випускників на тлі стійкої соціально-психологічної дезадаптації» [80]. Але ж процес порушення адаптації особистості до військового середовища мав свій початок задовго до отримання першого офіцерського звання – у стінах ВВНЗ. Аналіз наукових праць свідчить, що деякі вчені частково вирішують проблему порушення процесу

адаптації курсантів ВВНЗ. Так, І. О. Бугер розглядає соціально-психологічну адаптацію курсантів першого курсу до умов навчання у ВВНЗ і стверджує, що саме невміння здійснювати психологічну саморегуляцію власної діяльності та поведінки призводить до психічного перевантаження, яке, власне, і знижує адаптаційні можливості і, як наслідок, сприяє порушенню психічного здоров'я особистості [23].

Українські вчені-педагоги здебільшого вирішують методологічну проблематику навчання та виховання у ВВНЗ. Проблему педагогічних умов адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах досліджує М. Г. Горліченко, розглядаючи вплив педагогічних умов на хід адаптації саме у напрямках, що детермінують розвиток адаптованості курсантів вищого військового навчального закладу [42]. Н. М. Івашко оцінює адаптивність курсантів до навчання, характеризує рівень актуального розвитку курсанта і відображає рівень відношення курсанта до навчального середовища вищого військового навчального закладу [69]. Цікавим дослідженням щодо професійного становлення курсантів ВВНЗ є, на нашу думку, робота Є. І. Пустовалової, яка розглядає успішну адаптацію курсантів як остаточний підсумок у визначенні успішності професійного становлення курсантів як спеціалістів своєї справи [159]. Таким чином, вищезгадані вчені-педагоги по-різному намагаються з'ясувати проблеми адаптації (дезадаптацію) курсантів у військовому середовищі ВВНЗ та майже не звертають увагу на вплив цивільного середовища. На нашу думку, саме взаємодія військового та цивільного середовищ детермінує процес соціального виховання майбутніх офіцерів.

Проблематика феномена дезадаптації набуває ще більшого наукового інтересу зважаючи на професійну специфіку курсантів ВВНЗ та самого військового середовища ВВНЗ. Аналізуючи наукові праці В. А. Баранніка [13], Б. А. Рудова [164], М. Г. Горліченко [42], О. Г. Марченко [117], В. М. Невмержицького [130], О. В. Шибрук [227], Н. В. Глушко [39], І. Д. Зверєвої [65], С. В. Коношенка [87], Н. Ю. Максимової [158] та ін., зустрічаємо трактування поняття «дезадаптація». Наприклад, К. Роджерс визначає дезадаптацію як «стан внутрішнього дисонансу, причому головне

його джерело полягає в потенційному конфлікті між установками «Я» та безпосереднім досвідом людини». На думку Р. М. Коджаспирова, дезадаптація – це саме «психічний стан, що виникає в результаті невідповідності соціопсихологічного чи психофізіологічного статусу дитини вимогам нової соціальної ситуації» [85]. Н. В. Глушко вважає, що це – «порушена взаємодія особистості із середовищем, що характеризується неможливістю здійснення нею у конкретних мікро-соціальних умовах своєї позитивної соціальної ролі і проявляється в несформованості у неї комунікативної культури, адекватної самооцінки, позитивної емоційно-мотиваційної спрямованості» [39]. В. Є. Каган доповнює вищезазначене і розглядає дезадаптацію як розлад об'єктивного статусу в родині і навчальному закладі, що утруднює навчально-виховний процес. На думку Н. Ю. Максимової [158, с. 14], поняття «дезадаптація» – це «небажання визнавати або невміння виконувати вимоги соціального середовища, а також реалізовувати свою індивідуальність у конкретних соціальних умовах». Вищенаведені визначення дезадаптації акцентують нашу увагу на певних чинниках впливу, які спричиняють дезадаптацію. Такими чинниками є: вимоги нової соціальної ситуації – ситуації навчання, оволодіння якою з ряду причин стає скрутним, у крайніх випадках – неможливим; невміння виконувати вимоги соціального середовища, неадекватність психофізіологічних можливостей і потреб середовища, об'єктивний статус в родині і навчальному закладі тощо. Дослідження дезадаптації курсантів ВВНЗ потребує відповідних методологічних підходів, які б дозволили більш повною мірою зробити соціально-педагогічний аналіз дезадаптації як феномена. Феноменологічний підхід у даному випадку має бути застосований для розгляду відомого у соціальній педагогіці процесу соціалізації. Більшість авторів збігаються у трактуванні соціалізації як триєдиного процесу засвоєння, відтворення та розвитку особистістю соціальних норм та культури того соціуму, до якого вона належить. Більш того, стосовно військової сфери дослідження В. В. Рютін визначає військову соціалізацію як «процес засвоєння, відтворення та розвитку особистістю військово-соціального досвіду, норм, традицій і ритуалів, військової культури, здатність до усвідомлення свого місця і ролі у військово-

соціальному середовищі з урахуванням вікових і психофізичних особливостей», що дозволяє розглядати процеси їх порушення з позицій теорії соціалізації, тим більше саме у військовому контексті [166]. І якщо розглядати адаптивно-розвиваючу концепцію соціалізації Н. П. Лукашевича як безперервний процес адаптацій, що змінюють одна одну та враховуючи негативні умови соціалізації, що впливають на їх якість, то за певних несприятливих умов можуть виникати порушення вищевказаних процесів [112]. Однією з таких умов соціалізації є соціалізація у військовій сфері. Процес входження особистості юнака, курсанта у військове середовище характеризується процесом адаптації – активним пристосуванням до умов військового соціуму. Однак процес соціалізації курсантів ВВНЗ характеризується певними ускладненнями та проблемами, які пов'язані особистісною сферою самого курсанта, специфікою військового соціуму та впливом цивільного соціуму на особистість молодого курсанта. Складний, часто суперечливий взаємозв'язок вказаних чинників призводить до девіантної поведінки [9; 29; 78; 99; 188; 189]. А. Й. Капська визначає її як «систему дій та вчинків людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам або визначеним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки» [78]. За визначенням О. В. Шарапової «девіантна поведінка – це сукупність вчинків, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим чи моральним нормам» і визначають наступні різновиди девіантної поведінки: делінквентна, асоціальна, аномальна, адиктивна та ін. [223]. Делінквентна поведінка – це різновид девіантної поведінки, тобто сукупність протиправних вчинків чи злочинів, які не відповідають формально зафіксованим юридичним нормам, яка викликає карну відповідальність. Асоціальна поведінка – це поведінка особи, яка нехтує соціальними нормами суспільства. Аномальна поведінка – це поведінка з різними відхиленнями від норм перебігу психічних або фізичних процесів і функцій [56]. Адиктивна поведінка – поведінка особи, спрямована на задоволення нестримного та невгамовного потягу до певних видів активності, що надають людині задоволення... , проте завдають шкоди її фізичному та психічному здоров'ю, діяльності та взаємовідносинам [56; 67]. Тобто, як бачимо, загальноочікувана поведінка людини визначається дотриманням норм

як схваленого та підтриманого більшістю людей способу життя, діяльності, людських відносин, які прийняті у суспільстві, або ж їх порушенням, що визначають саме тип девіантної поведінки. Дотримання певних норм – це відповідність прийнятому зразку, еталону, загальноприйнятому стандарту життя, діяльності, поведінки, яким і є Статут Збройних Сил України. Основним орієнтиром процесу адаптації курсантів ВВНЗ є військово-соціальні норми, чітко зафіксовані у загальновійськових статутах Збройних Сил України, які є обов'язковими до виконання усіма військовослужбовцями. Відхилення від таких норм у науковій літературі отримало назву «відхильна поведінка» та розуміється як прояв соціальної дезадаптації [60].

Цілком справедливим буде, з огляду на взаємодію курсантів та військового середовища, у цей ряд поставити і військові норми, виконання яких залишає особливий відбиток на їх перебудові свідомості, що «веде до дестабілізації духовної сфери їх життя» [61]. Проблеми, що виникають у процесі адаптації курсантів до середовища вищого військового навчального закладу, а саме психологічно-вікові, соціологічні та індивідуально-психічні призводять до соціальної дезадаптації, що супроводжується заниженою або завищеною самооцінкою, депресивними станами та невротичними реакціями. Тобто як бачимо, дезадаптація курсантів виникає через нездатність особистості пристосуватись до умов військового середовища і вимог військового соціуму.

Л. В. Войтович робить висновок про те, що «дезадаптація курсанта – це результат внутрішньої та зовнішньої дисгармонії взаємодії особистості з самим собою та з середовищем, яка проявляється у внутрішньому дискомфорті, порушенні діяльності, поведінки та взаємовідносин з оточуючими людьми» [31]. Прояви дезадаптації курсантів ВВНЗ спостерігаються у конкретних психічних станах, від явно пригніченого інтровертного характеру до небажання спілкуватися та взаємодіяти. Поведінка таких курсантів викликає різні реакції: недобрі жарти і глузування товаришів по службі тощо. Прояви дезадаптації курсантів спостерігаються і в необґрунтованій збудженості, яка проявляється в нетактовній поведінці зі старшими, грубості, інколи зухвалості до молодших. Спостерігається нестриманість курсанта стосовно військовослужбовців. З урахуванням індивідуально-психологічних

особливостей дезадаптація курсантів проявляється в зовнішній агресії з переходом від вербальної (використання ненормативної лексики, огидних образ тощо) до невербальної агресії (застосування фізичної сили). Прикро, але дезадаптація курсантів нерідко проявляється у жорстоких бійках. Небезпека таких проявів дезадаптації в тому, що у курсантів є доступ до зброї та боєприпасів, зокрема під час занять та несення бойової служби у вартах. Наслідки таких дезадаптивних проявів можуть бути непередбачуваними. Наведена теза ґрунтується на статутно-нормативних вимогах Дисциплінарного статуту ЗСУ, у ст. 4 якого вказано, що «військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця: ... додержуватися визначених військовими статутами правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство, виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливим і додержуватись військового етикету; поводитися з гідністю і честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків» [61].

Характерним проявом дезадаптації курсантів ВВНЗ є допущення ними вживання спиртних напоїв. Необхідно підкреслити, що для всіх без винятку курсантів існує сувора заборона вживання алкоголю як у службовий, так і позаслужбовий час. Це є грубим порушенням військової дисципліни. Причинами таких вчинків є особиста недисциплінованість, безвідповідальність та недбалість курсантів. У таких курсантів обмежені уявлення про способи та можливості самовираження, не усвідомлені поняття саморозвитку, самоствердження у військовому колективі. Вживання спиртних напоїв шкодить не лише курсантам, але й може призвести до зниження боєздатності курсантського підрозділу, зниження рейтингу дисциплінованості навчальної групи і курсу у цілому. Формується негативне ставлення до курсантів з боку товаришів по службі та командирів, аж до зниження соціального статусу курсантів у підрозділах. Вживання курсантами алкоголю має негативні наслідки, які впливають на їх взаємодію з цивільним референтним оточенням. Зокрема, службові дисциплінарні розслідування, як правило, мають висновок про відрахування з ВВНЗ. Він або відраховується з вишу, або позбавляється частини відпуски, що обмежує можливість повноцінного спілкування з рідними та друзями. Курсанти, які допустили вживання спиртного, зашкодили

не лише собі, військовому підрозділу, але й референтному цивільному оточенню. Таким чином, вживання алкоголю як прояв дезадаптації курсантів призводить до появи щодо цих курсантів інших дезадаптуючих чинників військового середовища (референтна депривація тощо) і може призвести до інших проявів дезадаптації в умовах військового та цивільного середовищ. Сучасний стан профілактичної роботи щодо вживання спирного курсантами ВВНЗ має інформаційно-профілактичний та імперативно-статутний характер. Таких курсантів попереджують про можливі наслідки вживання алкоголю, а у випадку скоєння вчинку – відраховують із ВВНЗ.

Особливим проявом дезадаптації курсантів є самовільне (несанкціоноване) залишення меж ВВНЗ (самовільні відлучки). Причинами такої поведінки є: особиста недисциплінованість, суттєва референтна депривація, яка призвела до загострення невирішених проблем, вживання спиртного тощо. Наслідки самовільної відлучки курсантів дуже схожі з наслідками вживання спиртних напоїв. Сучасний стан профілактичної роботи також не відрізняється різноманітністю форм. Як правило, це – правове інформування та відрахування. На наш погляд, профілактика такого виду прояву дезадаптації має збагатитися соціально-педагогічними профілактичними засобами: вивченням особливостей взаємодії курсанта з референтним оточенням, наданням допомоги, формуванням соціальної компетентності курсантів шляхом надання можливостей легітимного вирішення особистісних проблем тощо.

Особливим проявом дезадаптації курсантів є байдужість до результатів навчання, що призводить до відрахування з вищого військового навчального закладу. Навчальна успішність курсантів знаходиться під постійним моніторингом із визначенням рейтингу кожного курсанта наприкінці кожної сесії. Низький рейтинг кожного із курсантів знижує рейтинг усього підрозділу, як наслідок, знижується соціальний статус невстигаючого. Він позбавляється звільнень (зимової або частини літньої відпустки) з усіма наслідками загострення дезадаптуючої поведінки. Сучасний стан профілактики поганої успішності передбачає надання можливостей перездачі екзаменів або заліків,

але, на наш погляд, недостатньо враховується важіль соціального виховання невстигаючих курсантів.

Отже, основною причиною проявів дезадаптації курсантів є неприйняття норм та цінностей нового соціального середовища, існуючих у ньому форм соціальної взаємодії (формальних та неформальних зв'язків), а також форм військової діяльності, які ускладнюються інтенсивними фізичними, психічними, емоційними навантаженнями військової служби. До числа специфічних особливостей впливу військової служби на курсантів можна віднести її переважно авторитарний характер, що обумовлено потребами функціонування воєнної організації, яка базується на принципах єдиноначальності, підлеглості, верховенства наказу. Підтвердження цьому знаходимо в праці О. П. Дзьобаня про способи, форми і методи впливу на особистість, що застосовуються у Збройних Силах [186]. Ми стверджуємо, що людина в будь-яких умовах набуває досвід адаптації і таким чином формує свою адаптивність (приспосованість) або неадаптивність.

Теза Л. В. Мардахаєва про «адаптованість середовища» дає нам підставу шукати причини дезадаптації не лише у площині особистісних проблем, але й проблем середовища. Отже, аналіз «адаптаційно-дезадаптаційних» процесів показав, що більшість сучасних вчених наголошують на феномені «адаптивність», який виступає важливим чинником адаптації або дезадаптації особистості курсантів [114].

О. В. Безпалько вважає соціальну дезадаптацію результатом низької адаптації, яка виникла через домінування пасивної адаптації над активною. Тобто особистість була нездатна активно взаємодіяти з середовищем і долати труднощі та перепони, вона здебільшого пасивно сприймала вплив соціального та природного середовища та не змогла сприйняти та засвоїти соціальні норми, способи діяльності, вчасно мобілізувати психологічні та фізіологічні ресурси, показником якої є «адаптивний потенціал як рівень можливостей особистості входити в нові умови соціального середовища, а також у ті, що змінюються» [14]. Таким чином, ми можемо розглядати дезадаптацію особистості як неможливість її входження у соціальне середовище через низький адаптивний потенціал.

А. Й. Капська пов'язує дезадаптацію особистості з відхиленнями у поведінковій та пізнавальній сферах особистості, що є відхиленнями від норм. Ці відхилення від норм вона визначає як девіантну поведінку та називає формою соціальної дезадаптації. Порушення та відхилення від цих характеристик призводить до аномалій та девіацій, і для того, «... щоб оцінити типи девіантної поведінки, необхідно з'ясувати, від яких саме норм суспільства вони можуть відхилятися» [78]. Проблематика відхилень від норми особливо актуалізується у найбільш соціально важливих сферах суспільства, до яких належить і військова сфера. Саме тут поняття «норми» набуває особливого змісту і значення. Ці норми чітко визначені у статутах Збройних Сил України; невиконання цих норм тягне за собою цілий ряд наслідків – як для особистості курсантів (дисциплінарні стягнення), так і для військового підрозділу – зниження його бойової готовності, і як наслідок (за умов тенденції поширення дезадаптивних процесів) – загроза воєнній безпеці держави [61]. А. Й. Капська звертає увагу на нормальну та гармонічну поведінку і характеризує їх трьома складовими: збалансованістю психічних процесів; адаптивністю та самоактуалізацією; духовністю. Як бачимо, Л. В. Мардахаєв, А. Й. Капська і О. В. Безпалько звертають увагу на таку характеристику, як *адаптивність*, тобто можливість людини завдяки своєму адаптивному досвіду пристосовуватися до нового соціального середовища. Ми погоджуємося з дослідниками, особливо звертаючи увагу на те, що дезадаптивні процеси особистості курсантів більшою мірою пов'язані з певним рівнем адаптивного досвіду особистості, який був набутий до початку військової служби та навчання у вищому військовому навчальному закладі. Цей адаптивний досвід (адаптивний потенціал) має бути інтеріорізований в адаптивність як важливу якість курсантів. Але набуття адаптивного досвіду та формування адаптивності особистості курсантів в умовах військового середовища вищого військового навчального закладу є достатньо складним та суперечливим процесом. Спираючись на багатий досвід науковців, можна стверджувати, що адаптаційний досвід курсантів формує певні адаптаційні ресурси, які завдяки інтеріорізаційним процесам здатні перетворюватися на неповторну адаптивність. Незважаючи на велику суб'єктивну роль адаптивності курсантів,

важливим є зміст та якість впливу найближчого до них соціального (референтного) середовища, яке має виконувати профілактуючу функцію дезадаптації. Це пов'язано зі складністю та порушенням процесу адаптації курсантів. В. Ягупов акцентує, що саме дезадаптація є результатом пасивності у процесі адаптації курсантів до умов військового соціуму [30]. Вчений визначає психологічно-вікові, соціологічні та індивідуально-психологічні проблеми військовослужбовців, які призводять до соціальної дезадаптації [231]. Він справедливо вказує, що соціальне оточення військовослужбовця впливає на якість процесу взаємодії. Саме тому порушення адаптаційного процесу особистості курсантів у військовому середовищі порушує проблеми у всіх сферах взаємодії: «курсант – військове середовище ВВНЗ – цивільне середовище».

Слід також відзначити існування достатньо жорсткого фіксування форм рольової поведінки у військовому середовищі. Обумовлені специфікою військової служби, вони детермінують певну «стандартизацію» якостей особистості, у тому числі й соціально типологічних. У військовій організації, порівняно з іншими соціальними інститутами, є значно ширшим і рольовий набір, що підлягає чіткому визначенню, і контроль за виконанням кожної ролі. Саме завдяки такому контролю особистість і військова організація досягають достатньо високого рівня ймовірності ефективного вирішення завдань свого функціонального призначення. Військові педагоги повинні профілактувати подібні впливи через позитивну системну взаємодію військового та цивільного середовищ. Формування такої взаємодії повинно ґрунтуватись на певних соціально-педагогічних засадах, які визначені у Законі України «Про освіту». У цьому правовому акті визначено важливість соціально-педагогічного патронажу, який «у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам. Соціально-педагогічний патронаж здійснюється соціальними педагогами» [59]. Закономірно, що проблема профілактики дезадаптації спонукає військових науковців до теоретичного та методологічного обґрунтування соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

На сьогодні поняття «профілактика» є поліаспектним і з точки зору різних наукових підходів трактується дещо відмінно. Аналіз соціально-педагогічної літератури показав, що поняття та зміст соціально-педагогічної профілактики дезадаптації особистості необхідно розглядати у контексті соціально-педагогічної діяльності. Так, О. В. Безпалько визначає соціально-педагогічну діяльність як «різновид професійної діяльності, що спрямована на реалізацію завдань соціального виховання, створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності» [14]. Зміст та структура соціально-педагогічної діяльності безпосередньо пов'язані з соціокультурними потребами усіх сфер суспільства, у нашому випадку ця діяльність здійснюється у військовому середовищі ВВНЗ, яке має свої суттєві особливості. Соціальні педагоги звертають увагу на мету, завдання та функції соціально-педагогічної діяльності. Зокрема, А. Й. Капська вказує на комунікативну, організаторську, прогностичну, охоронно-захисну, діагностичну, корекційно-реабілітаційну, соціально-терапевтичну і попереджувально-профілактичну функції соціально-педагогічної діяльності. Метою останньої функції є «виявлення, запобігання та обмеження асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб» [78]. Авторка у своїх дослідженнях звертає особливу увагу на категорію військовослужбовців. О. В. Безпалько серед завдань соціально-педагогічної діяльності концентрує увагу на «зміцненні та активізації адаптаційного потенціалу особистості та попередженні і локалізації негативних впливів на особистість факторів соціального середовища» [14]. Таким чином, профілактична складова у системі соціально-педагогічної діяльності займає ключове місце та має декілька напрямів діяльності. Особливо важливим для нашого дослідження є «діяльність щодо *профілактики явищ дезадаптації* (соціальної, культурної, психологічної), яка включає в себе роботу з людьми девіантної поведінки» [14]. На наш погляд, для більш глибокого теоретичного аналізу проблем профілактики дезадаптації курсантів необхідно звернути увагу на науковий досвід відомих вчених-гуманітаріїв, які дослідили процеси порушень взаємодії людини і соціального середовища та

запропонували свої концепції попередження деструктивних процесів на рівні суспільства та особистості.

Соціологічний напрям вищевказаної проблематики представлений у роботах Е. Дюркгейма, Р. Мертон, М. Вебера, Т. Парсонса та інших [54; 125; 27]. Так, французький соціолог Е. Дюркгейм причиною дезорганізації у суспільстві бачив виникнення соціального вакууму, який з'являється через невідповідність наявних соціальних відносин застарілим нормам та цінностям. Вчений запровадив поняття «аномія», що означає беззаконня та дезорганізацію, і наполягав на домінуванні соціальних причин дезінтеграції суспільства. Треба зауважити, що погляди відомого вченого мають певний соціально-педагогічний зміст через вплив соціальної складової на поведінку людини [54].

Р. Мертон у своїх працях продовжує ідеї Е. Дюркгейма, але торкається причин неузгодженості між прагненнями людини до кращого життя, що були сформовані соціальною культурою, і способами досягнення цих прагнень. Вчений визначає декілька варіантів вирішення можливого конфлікту, зокрема: конформізм (некритичне сприйняття соціальних вимог та засобів їх виконання), інновація (сприйняття мети, але неприйняття способів її реалізації), ретризм (пасивне неприйняття соціальних вимог), ритуалізм (неухильне відтворення засобів реалізації соціальної вимоги), заколот (протест проти соціальних норм). Усі перелічені варіанти поведінки можуть провокувати застосування особистістю негативного способу адаптації до незвичних умов [27; 125].

Соціологічна наука не лише констатує причини деструктивних соціальних процесів, які безумовно провокують дезадаптацію особистості, але дає своє визначення соціальної профілактики та пропонує свої концепції їх попередження. Під «соціальною профілактикою розуміють науково-обґрунтовані і своєчасно вжиті дії, спрямовані на запобігання можливих фізичних, психологічних або соціокультурних колізій у окремих індивідів і груп ризику; збереження, підтримку і захист нормального рівня життя і здоров'я людей; сприяння індивідам в досягненні поставлених цілей і розкриття їх внутрішніх потенціалів» [56].

Тож важливим з точки зору нашого дослідження є соціологічна концепція «соціального контролю» автором якої є Є. А. Подольська [147]. Сутність концепції ґрунтується на передбачуваності поведінки і можливих дій людей, яка виступає суттєвою умовою їх ефективної соціальної взаємодії у соціальних інститутах, а за умов її відсутності призводить до дезорганізації та розпаду. Саме тому суспільство створює різні механізми соціального контролю: політичний, економічний, ідеологічний, соціокультурний, моральний тощо. Механізмами соціального контролю виступають соціальні інститути, які висувають спеціальні вимоги до особистості у вигляді певних стандартів поведінки або соціальних норм. Військова організація як певний соціальний інститут пропонує особливий механізм соціального контролю у межах військового соціуму, а саме військовий. У разі чіткого дотримання статутних вимог або навпаки – їх ігнорування, – застосовуються спеціальні засоби заохочування або покарання, що стимулює військовослужбовців дотримуватися соціальних норм. Таким чином, очевидна наявність профілактичної складової соціального контролю, який є «фундаментом суспільної стабільності» [147]. Цілком можна погодитися, що «його відсутність або послаблення ведуть до аномії, безладдя, смуту, соціального розбрату» [147]. Більш того, соціологи наголошують на відповідності соціальних статусів нормам соціальної поведінки, при цьому ці соціальні статуси можуть змінюватися, що тягне за собою і зміну норм соціальної поведінки. Є. А. Подольська наводить приклад військових, коли «вчорашній курсант, який сьогодні став офіцером, повинен грати роль суворого командира» [147]. Продовжуючи цю думку, ми маємо всі підстави стверджувати, що вчорашній цивільний юнак – це нинішній курсант, від якого соціальний контроль вимагає суворого дотримання військових норм і правил, попереджає можливість невиконання курсантами соціальних вимог – застосовує спеціальні дисциплінарні санкції. Профілактична функція соціального контролю підкреслюється трьома його принципами: попереджати можливі відхилення від норми; утримувати людей від порушення норм (девіацій) загрозою покарання; застосовувати певні санкції (штраф, затримання та інші) у разі порушення діючих норм.

Вищенаведена система соціального контролю певною мірою впроваджена у Дисциплінарному статуті Збройних Сил України, де чітко визначено порядок накладання стягнень та застосування заохочень до всіх категорій військовослужбовців, у тому числі і курсантів ВВНЗ. Дотримання статутних положень є головною умовою функціонування військової організації, але у той самий час жорстке застосування статутних санкцій (часте обмеження та позбавлення звільнень, часті наряди на службу, тяжкі або брудні роботи тощо) може викликати протест з боку курсантів, провокувати їх дезадаптацію, ускладнювати психологічний клімат у військових колективах. Таким чином, застосування дисциплінарних санкцій командирами потребує дотримання наступних принципів: справедливості, достатності, своєчасності.

Дослідження проблематики соціального контролю сучасними соціологами не обмежується роллю соціуму. Г. Сельє звертає увагу на феномен самоконтролю, який представлений як «механізм внутрішньої саморегуляції індивіда, що сформувався в процесі соціалізації» [169]. Але чи володіють курсанти ВВНЗ такими механізмами саморегуляції, які б сприяли саме цьому процесу? Відповідь знаходимо в роботах цього канадського вченого, який для пояснення процесу дезадаптації оперує поняттям «адаптаційний бар'єр». «Адаптаційний бар'єр» є суто індивідуальним динамічним утворенням особистості та може бути порушений при обмеженні ступеня свободи особистості, який характеризується адекватністю та цілеспрямованістю дій людини в умовах психотравмуючої ситуації. За умов порушення адаптаційного бар'єра та продовження психічної активності спрацьовують інші ступені свободи, але з великою вірогідністю втрати якості та адекватності, що призводить навіть до невротичних розладів, що, по суті, є проявом дезадаптації. Для курсантів ВВНЗ із врахуванням очевидної втрати певного ступеня свободи, порушення «адаптаційного бар'єру» призводить до пошуку позастатутних способів, тобто порушень військової дисципліни, що є дезадаптивними проявами їх поведінки. Таким чином, формування та зміцнення адаптаційного бар'єру курсантів ВВНЗ є дієвим варіантом профілактики їх дезадаптації.

Психологія найчастіше визначає профілактику як сукупність заходів, спрямованих на попередження розладів психіки та поведінки, підтримку психічного благополуччя; попередження розвитку захворювання та його рецидиву, попередження дії на організм хворобоутворюючих причин та розвитку захворювань шляхом ранньої діагностики та лікування, а також заходи, спрямовані на попередження рецидиву хвороби та переходу її у хронічні форми [134]. Соціально-психологічна профілактика була запропонована психологами-науковцями науково-дослідного центру Національної академії Національної гвардії України, які звертають увагу на профілактику негативних наслідків виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку в екстремальних ситуаціях [1]. Фахівці пропонують конкретні етапи системи профілактики негативних наслідків. Зокрема: психологічний відбір і психологічна підготовка особового складу для виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку під час масових заходів (у тому числі спортивних); контроль за станом особового складу в умовах взаємодії з агресивно налаштованим натовпом (у тому числі і натовпом спортивних фанатів); експрес-оцінка стану особового складу відразу після виконання службово-бойового завдання з охорони громадського порядку в умовах масових заворушень суспільно-політичного характеру (у тому числі безладдя, скоєного фанатами); відпочинок у домашніх умовах; масові реадaptaційні заходи; індивідуальні реадaptaційні заходи; періодичний контроль особового складу. Запропонована профілактика негативних наслідків виконання службово-бойових завдань достатньо змістовна та може бути використана для військовослужбовців Збройних Сил України. Цікавим для нас є етап системи профілактики негативних наслідків службової діяльності – відпочинок у домашніх умовах, тобто у референтному середовищі. Фахівці звертають увагу на позитивні психологічні особливості – отримання у родині емпатійної підтримки, позитивних емоцій, переключення з негативних переживань на домашні клопоти, можливість корегування незначних змін в особистісній ціннісній сфері. Але, на наш погляд, виникає багато питань та умовностей, зокрема: наскільки здатні члени сім'ї надати емпатійну підтримку військовослужбовцям? Наскільки позитивними є відносини військовослужбовців

з членами родини? Яка психологічна атмосфера у родині? Чи не отримують військовослужбовці глибокі моральні та психічні переживання за наявності складних сімейних проблем як чинника дезадаптації? У зв'язку з цим привертає увагу дослідження лікаря-науковця Р. С. Єгорова, який дослідив розлад адаптації у військовослужбовців строкової служби. Вчений на основі визначення причин порушень пристосованого реагування, закономірностей їх виникнення, розвитку, психопатологічних проявів та патопсихологічних механізмів розробив принципи профілактики розладів адаптації. У своїх практичних рекомендаціях вчений зосереджує увагу на трьох напрямках профілактики дезадаптації та їх змісті:

перший – у період підготовки до служби юнака – військово-патріотичне та професійне виховання, виявлення молоді схильної до дезадаптації. Ознаками такої схильності є: складні сімейні обставини, низька стресостійкість та інше. Вчений конкретизує профілактичні заходи: спеціальні психокорекційні тренінги, які спрямовані на формування особистісних адаптивних ресурсів та відповідних комунікативних поведінкових навичок;

другий – у період проходження військової служби – профілактика дезадаптації здійснюється через своєчасне розпізнання командирами та психологами військових частин початкових ознак розладів адаптації. Особлива увага звертається на «стан адаптивних можливостей військовослужбовців» [57];

третій – також під час проходження військової служби – профілактика дезадаптації військовослужбовців здійснюється через систему цілеспрямованих заходів попередження розладів адаптації військовослужбовців: вивчення ступеня уразливості особистості, комунікативних вмінь, ступеня адаптивного напруження, застосування заходів психологічної підтримки, адаптивного навчання військовослужбовців.

Як бачимо, психотерапевтична профілактика дезадаптації зосереджена на безпосередній роботі з військовослужбовцями [64; 66; 115; 167; 217; 224; 228]. Серед причин порушень адаптаційного процесу вчений бачить і «сімейні обставини», але не передбачає ніяких профілактичних заходів з оточуючим референтним середовищем військовослужбовців. У даному випадку очевидною

є необхідність соціально-педагогічної профілактики дезадаптації, яка передбачала б роботу з референтним оточенням військовослужбовців.

У медичному контексті під профілактикою розуміють систему економічних, соціальних, гігієнічних та медичних заходів, що проводяться державою, громадськими організаціями та громадянами з метою забезпечення високого рівня здоров'я населення та попередження хвороб [38]. Вітчизняні медики та психологи зосередили свій науковий пошук на вивченні агресивної та аутоагресивної поведінки військовослужбовців та їх профілактиці. В. С. Гічун ґрунтовно дослідив причини та механізм аутоагресивної поведінки у військовослужбовців Внутрішніх військ МВС України та на основі аналізу клінічних порушень розробив та впровадив систему профілактики та лікувально-профілактичних заходів з урахуванням етіопатогенезу цього стану. Безумовною заслугою науковця є впровадження у практичну діяльність системи заходів, яка спрямована на профілактику аутоагресивної поведінки серед особового складу Внутрішніх військ МВС України. Реалізатором цієї системи є позаштатна суїцидологічна служба, у складі якої – лікарі військових частин, командири підрозділів, офіцери виховних структур (офіцери по роботі з особовим складом), психологи об'єднань та військових частин. Звичайно, ця система є ефективною, але, на нашу думку, до такої роботи треба залучати і референтних для військовослужбовців осіб, вплив яких на свідомість військовослужбовців є дуже суттєвим: батьків, родичів, друзів, однополчан тощо.

Г. А. Гайдукевич дослідив девіації рівнів агресивності і динаміку її показників у майбутніх офіцерів та виявив можливості її профілактики та психокорекції. Науковець пропонує для профілактики деструктивних проявів агресивності наступні заходи:

- передбачати організаційні та виховні заходи як на рівні курсової та факультетської ланок, так і на рівні відділів виховної роботи (відділів по роботі з особовим складом);

- для курсантів першого року навчання, які відчувають складнощі у контролі за проявами негативних переживань, демонструють надмірне роздратування та агресивність, організувати своєчасну психологічну допомогу;

– передбачити можливість зниження впливу соціальної депривації як найважливішого фактора підвищення агресивності майбутніх офіцерів. На нашу думку, останній напрям роботи є найбільш дієвим, тому треба не просто «передбачити можливість», а вживати конкретних заходів щодо мінімізації соціальної депривації курсантів для попередження дезадаптивних проявів [36].

Таким чином, соціологічні, психологічні та медичні дослідження дають підґрунтя військовим соціальним педагогам для розроблення системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів з використанням багатого виховного потенціалу соціального середовища, у тому числі – військового, цивільного, особливо родинного.

Дослідники у сфері соціальної педагогіки та соціальної роботи визначають профілактику як сукупність або ж систему заходів, розроблених з метою попередження виникнення та розвитку будь-яких відхилень у розвитку, навчанні, вихованні особистості [56, 191; 192; 193; 194; 226; 221], а також загалом як комплекс превентивних заходів, які провадяться шляхом організації загальнодоступної медико-психологічної і соціально-педагогічної підтримки. Така профілактика має комплексний характер, ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля [14]. Саме така профілактика будь-якої соціальної проблеми спрямована як на соціальне середовище, в якому вона виникає, так і на особистість, котра від цієї проблеми страждає.

Аналіз психолого-педагогічної літератури [106; 116; 120; 123; 165] виявив неповну вирішеність проблематики соціально-педагогічної профілактики негативних явищ дезадаптації курсантів у військовій сфері. Ми можемо висунути декілька причин такого становища. По-перше, соціальна педагогіка – це молода галузь педагогічних досліджень. По-друге, Збройні Сили України є консервативною структурою з імперативним військовим середовищем, де наукові дослідження, зокрема соціально-педагогічні, мають свої особливості. Так, військовий педагог А. Барабанщиков ще наприкінці 60-х

років двадцятого сторіччя стверджував про необхідність вміння офіцера протиставити організований виховний вплив негативному впливу мікросередовища. Ягупов В. В., Агаєв Н. А., Войтович Л. В., Бойко О. В., Кожевніков В. М., Романишин А. М., Варій М. Й., Горбенко Ю. Л., Григорчук С. П., Аксенова П. Ю., Кислий В. Д. та ін. звертають увагу на суб'єктивний фактор успішності профілактики дезадаптації військовослужбовців та стверджують, що успішна діяльність з профілактики дезадаптації військовослужбовців полягає у знаннях людини про себе, характері суб'єктивних перекичувань, її ставленні до себе [231; 2; 31; 29; 25; 41; 43; 4; 80; 96]. Тобто соціально-педагогічна профілактика передбачає взаємозв'язок профілактичних заходів направлених на особистість та формування адаптованого середовища як позитивного чинника підвищення адаптованості особистості.

С. В. Демочкін розглядає соціально-педагогічну проблематику військового середовища у контексті соціально-педагогічного супроводу та вказує на те, що однією з функцій є профілактична, яка «формує сферу соціальної профілактики поведінки курсантів, умов та факторів військового середовища, вплив якої розповсюджується як на членів військового соціуму, так і на весь соціум в цілому, на окремі його частини, структури та інститути» [46;47].

Серед первинної, вторинної та третинної профілактики нами використовується первинна та частково вторинна профілактики. Первинна як комплекс заходів, спрямованих на запобігання негативного впливу біологічних, психологічних, соціально-педагогічних та інших факторів, що можуть слугувати причиною формування поведінки, яка відхиляється від норми. Первинна профілактика носить інформаційно-роз'яснювальний характер, передбачає підвищення обізнаності представників цільової групи з певних питань, формування у них цінності здоров'я та відповідних особистісних якостей, а також навичок, що допоможуть відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок [56]. Завданнями первинної профілактики є: створення умов для розвитку особистісного потенціалу курсантів ВВНЗ; самореалізація особистості у різних видах творчої,

інтелектуальної та громадської діяльності; підвищення інформованості курсантів щодо загальних питань здоров'я та здорового способу життя, наслідків протиправних дій, вживання різних видів алко-, нарко-, токсичних речовин тощо; мотивування до збереження та зміцнення здоров'я, використання безпечних поведінкових практик; формування у курсантів навичок культурного проведення дозвілля тощо.

Вторинна профілактика як комплекс заходів направлена на запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб, яким властива девіантна поведінка. Основними завданнями вторинної профілактики є: виявлення та усунення причин і умов, що сприяють формуванню девіантної поведінки курсантів; надання своєчасної соціально-педагогічної підтримки курсантам, які перебувають у незвичному для них імперативному військовому середовищі ВВНЗ; мотивування курсантів до зміни неправомірних поведінкових практик; посилення підтримуючого середовища – розвиток підтримуючих мереж з числа найближчого оточення, закладів освіти, відповідних соціальних служб. Отже, в нашому випадку важливим є те, що профілактичні дії мають бути спрямовані не лише на зміну девіантної поведінки на індивідуальному рівні, а й на обставини, що таку поведінку можуть спричиняти.

Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації, як і будь-який інший вид профілактики, повинна мати певний алгоритм дій, що має бути дотриманий під час її реалізації: дослідження причин та факторів проблеми; організація взаємодії суб'єктів профілактики у подоланні проблеми; планування діяльності, організаційна та методична підготовка; вплив на особистість (встановлення або ж виявлення існуючих ресурсів, необхідних для подолання проблеми; підвищення особистісних ресурсів, здібностей особистості адекватно реагувати на проблеми, долати їх та задовольнити потреби); вплив на проблемне середовище (запобігання негативному впливу середовища; розширення можливостей для задоволення потреб, подолання проблеми, повноцінної життєдіяльності (підвищення соціальних ресурсів)); моніторинг проблеми, аналіз ефективності профілактичних заходів [134].

Для перевірки ефективності профілактичного впливу певних заходів чи програми є оцінка ефективності, і якщо вона показує незадовільний результат,

необхідно повертатися на етап планування профілактичного впливу [143; 218; 219; 220].

Найпоширенішими методами профілактики є: профілактично-консультативні бесіди, лекції, практикуми, заняття, тренінги, семінари, «круглі столи», диспути, постійне спостереження, теоретичні конференції, вечори запитань та відповідей, усні журнали, профілактичні тренінги стимулювання розвитку нових навичок, моделей поведінки; метод нейтралізації конфліктної ситуації, телефони довіри, анонімні консультації, допомога психіатра, волонтерська робота та ін. Одним із методів, який використовується в соціально-педагогічній діяльності є метод «рівний – рівному». Цей метод покладено в основу програми Н. О. Лещук «Сприяння просвітницькій роботі «Рівний – рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя» як результат соціально-педагогічної профілактики державних освітніх закладів, діяльність яких зорієнтована на передавання знань у ході спілкування однолітків між собою, коли молода людина оволодіває знаннями та набуває соціального досвіду в ході спілкування з однолітками [102]. Досвід запровадження програми «Рівний – рівному» знаходимо в Індустріально-педагогічному технікумі Конотопського інституту СумДУ, де проводяться тренінги за програмою «Рівний – рівному» (модуль: «Спілкуємось та діємо»). Мета тренінгу: покращити рівень комунікації в студентському середовищі, допомогти молодим людям навчитися ефективно спілкуватись, використовуючи невербальні та вербальні засоби спілкування. Під девізом «Хочете змінити своє життя? Так дійте, замість того, щоб шукати виправдання, замикатися і прикидатися щасливим... » (Доктор Хаус) в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» діє студентська команда психологічної підтримки за сприяння деканату по роботі зі студентами "Рівний – рівному". Заняття за програмою «Рівний – рівному» направлені на формування відповідальної поведінки та формування толерантного ставлення у студентському середовищі. На перший погляд, ця програма жодним чином не стосується нашого дослідження у вирішенні проблеми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Але цінним для нашого дослідження є використання

методу «рівний – рівному», який передбачає індивідуальне консультування чи допомогу однолітків один одному стосовно вирішення проблем; проведення у групах виховних заходів з використанням різних інтерактивних методів; проведення акцій та флешмобів серед однолітків; безпосереднє спонтанне спілкування між однолітками, під час якого розповсюджуються певні знання, переконання, цінності, зразки соціальної поведінки. Цей метод має свої переваги передавання знань від однолітка до однолітка, а саме: більше часу спілкуються один з одним; глибше розуміють потреби свого оточення; на відміну від дорослих розуміють субкультурну мову; більше довіряють один одному, краще налаштовані на розуміння й наслідування поведінки.

До переваг методу можна віднести також неперервність спілкування одногрупників-інструкторів (курсанти з досвідом військової служби) з курсантами-одногрупниками, що забезпечує постійний позитивний вплив.

Таким чином, *соціально-педагогічну профілактику дезадаптації курсантів у військовому середовищі ВВНЗ* необхідно розглядати як конкретний напрям відповідної соціально-педагогічної діяльності, який здійснюється у військовому середовищі ВВНЗ у вигляді цілісної системи взаємоузгоджених педагогічних, соціальних та медико-оздоровчих заходів, спрямованих на попередження дезадаптації курсантів, яка виникає в результаті порушення взаємодії особистості і військового середовища через суперечливий вплив факторів військового та цивільного соціумів на особистість курсантів молодших курсів та їх недостатній військово-соціальний досвід.

Для вирішення проблем профілактики дезадаптації курсантів необхідна підтримка не тільки командирів і вихователів, але організована системна підтримка з боку всіх соціальних інституцій і структур, які прагнуть захищати Україну. Саме соціальна педагогіка, використовуючи інтеграцію виховних сил суспільства, які стосуються освітнього процесу ВВНЗ та зацікавлені у вирішенні проблеми профілактики дезадаптації курсантів ВВНЗ, відповідно до створеного алгоритму, з необхідним набором підібраних методів та прийомів здатна ефективно профілакувати дезадаптацію курсантів ВВНЗ.

1.2. Особливості соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ

Оскільки існують особливості адаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ у порівнянні з подібними процесами в інших здобувачів вищої освіти (одночасна адаптація до освітньої та службово-бойової діяльності), то, відповідно, існує особливість соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Життєдіяльність курсантів молодших курсів ВВНЗ має суттєві соціальні особливості, які відрізняють їх від цивільної молоді, а саме: цілодобове перебування цих курсантів у специфічному військовому середовищі ВВНЗ, яке визначається як «соціальний простір життєдіяльності курсантів, їх стійка соціальна спільність, яка характеризується місцем та умовами життєдіяльності, зумовленими специфікою військової праці та побуту» [107]; депривація від цивільного референтного оточення (батьків, родичів, дівчини, друзів тощо), що ускладнює соціальну адаптацію курсантів молодших курсів ВВНЗ; перманентний вплив військового референтного оточення (курсанти підрозділу, офіцери курсової ланки, офіцери-вихователі, військовий капелан тощо); взаємодія у військовому колективі – курсантському підрозділі, який за своїми гендерними ознаками є переважно моностатевим, чоловічим [73; 74; 75]. У курсантському колективі переважають цінності чоловічого порядку: сила, сміливість, самостійність, відповідальність, мужність, самоствердження через певні фізичні іспити; реадаптація курсантів молодших курсів ВВНЗ як «відновлення адаптаційних можливостей людині під впливом будь-яких факторів...» за умов зміни перебування в цивільному та військовому середовищах [114].

Отже, вплив соціального середовища на курсантів молодших курсів ВВНЗ має свої відмінності. Саме тому при визначенні чинників дезадаптації враховуємо тезу М. Й. Варія про наявність у військовій організації двох контурів: зовнішнього – політичні, духовні, національні, соціальні та

економічні чинники, які впливають на процеси взаємодії армії та народу, армії та держави; внутрішнього – соціально-психологічні процеси, що відбуваються у військовому середовищі [25].

Вищевказані особливості життєдіяльності курсантів молодших курсів потребують детального дослідження з метою виявлення дезадаптуючих чинників та подальшого їх врахування при організації відповідної соціально-педагогічної профілактики. Організація соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів передбачає врахування психолого-педагогічних особливостей курсантів молодших курсів та аналіз проблемної взаємодії курсантів молодших курсів з соціальним середовищем (як військовим, так і цивільним), зокрема конкретних труднощів, які можуть бути чинниками дезадаптації курсантів молодших курсів.

Для молодшого курсантського віку характерний великий оптимізм, віра в свої сили, чуйне та добре ставлення до людей, щирість, безпосередність, почуття товарищескості. Ці особливості дозволяють розвивати у майбутніх офіцерів найкращі якості, використовувати їх силу та енергію для важливих справ, яких потребує військова професія. У курсантів молодших курсів формується почуття особистої гідності, прагнення до самостійності, бажання знайти своє місце у військовому соціумі, показати себе з найкращого боку, повною мірою виявити свої здібності. Яскраво проявляється процес самоствердження, курсанти часто заряджені на активну дію, шукають можливість проявити себе у всіх сферах курсантського життя. Курсантам молодших курсів притаманні прагнення до новаторства; вони беруться за складні справи, але дуже хворобливо сприймають допомогу, особливо якщо вона переходить у дрібну опіку. Однак почуття особистої гідності та прагнення до самостійності може перейти у небезпечні прояви зарозумілості та свавілля, що викликає необхідність застосування певних засобів соціально-педагогічної профілактики з метою формування критичного ставлення до рівня своєї успішності, відповідальності курсантів молодших курсів за свою дисциплінованість.

У той же час особистісні характеристики курсантів молодших курсів не завжди відповідають вимогам військового середовища ВВНЗ, що викликає цілий ряд труднощів у всіх сферах їх діяльності.

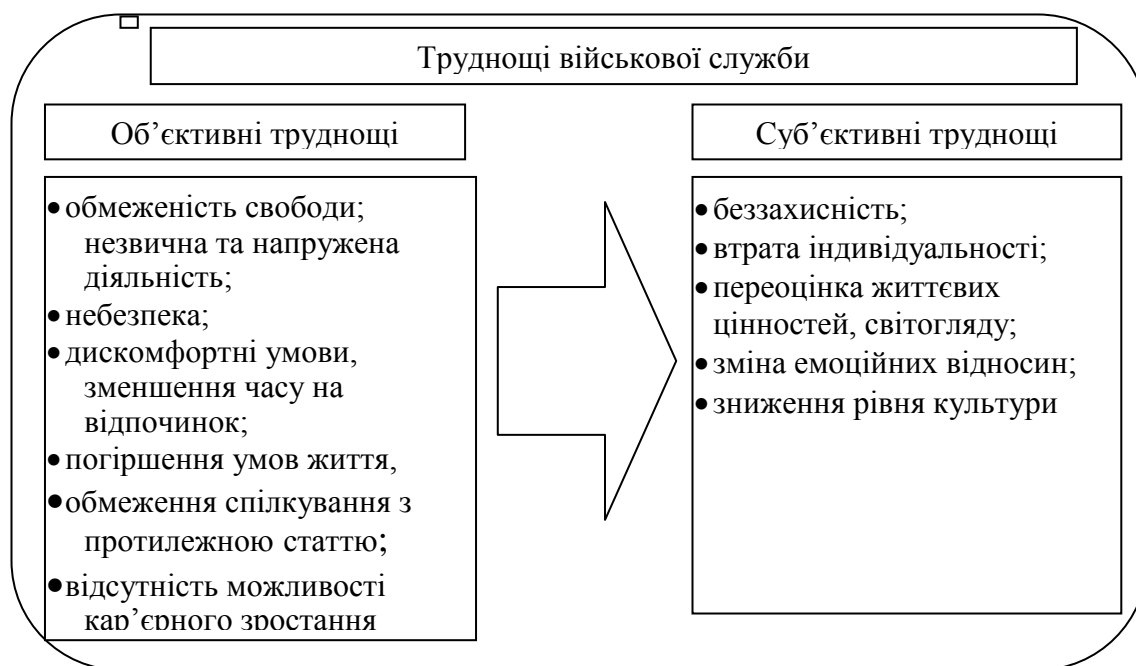

Рис. 1.1. Труднощі військової служби

Особливу увагу привертає дослідження А. С. Кислиціної, яка будує ієрархічний ряд «труднощів служби в армії»: «обмеженість свободи, беззахисність, незвична та напружена діяльність, небезпека, дискомфортні умови, зменшення часу на відпочинок, втрата індивідуальності, погіршення умов життя, обмеження спілкування з протилежною статтю, переоцінка життєвих цінностей, світогляду, зміна емоційних відносин, ...» [81, с. 110-111]. Аналіз перерахованих труднощів дозволяє згрупувати їх в дві категорії об'єктивного та суб'єктивного характеру: перші – ті, що обумовлені умовами військового середовища (об'єктивні труднощі), другі – ті, що є результатом сприйняття особистістю особливостей військового середовища (суб'єктивні труднощі) (рис. 1.1). Крім того, спостереження за курсантським колективом показують наступні результати: перша група труднощів характерна для всіх курсантів ВВНЗ та викликає ряд дезадаптивних проявів, таких як байдужість до результатів навчання, вживання спиртних напоїв (алкоголю), несанкціоноване залишення меж ВВНЗ тощо. Друга група труднощів доповнює

першу та характерна, як правило, для курсантів молодших курсів ВВНЗ та викликає ще ряд дезадаптивних проявів, а саме: спроби самоствердження через висміювання, образи (мобінг), симулювання хвороби, самоізоляція від колективу, користування чужими речами без дозволу та користування чужими речами без дозволу тощо.

Врахування такої структури труднощів та викликаних ними дезадаптивних проявів дозволить розробити відповідну соціально-педагогічну профілактику дезадаптації – ставлення соціального середовища до особистостей курсантів молодших курсів. Ці сфери (середовищна та особистісна) не є відокремленими одна від одної, вони обумовлені й опосередковані багатьма соціальними зв'язками, які здатні посилювати дезадаптацію курсантів молодших курсів ВВНЗ або профілакувати її. Вищевказані погляди військових та цивільних вчених щодо труднощів армійської служби дають підґрунтя для пошуку засобів соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ як у військовому і цивільному середовищах, так і у сфері особистісних характеристик курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Практичний досвід роботи з курсантами молодших курсів дозволяє стверджувати, що перші півроку навчання молоді курсанти адаптуються до військового колективу (соціально-психологічна адаптація), до розпорядку дня, військового побуту і особливостей харчування (психофізіологічна адаптація), до умов навчання та несення бойової служби (професійна адаптація). Науковці наголошують, що саме в цих видах адаптації у курсантів молодших курсів ВВНЗ спостерігаються дезадаптивні прояви [148]. Таким чином, можна стверджувати про наявність наступних видів дезадаптації:

соціально-психологічний, який проявляється в нездатності до постійного перебування у військовому колективі: бажання усамітнення (самовільне убуття з розташування підрозділу), агресивна реакція (нецензурна лайка, фізичне насилля) на вторгнення у особистісний простір;

психофізіологічний, який проявляється у непристосованості до розпорядку дня ВВНЗ та неспроможності вчасно та якісно виконати

передбачені ним заходи: ранкову фізичну зарядку, гігієнічні заходи, підготовку до ранкового огляду, невміння знайти баланс між самоповагою та статутними правилами субординації (недбале виконання розпорядження командирів та начальників, викладачів), складнощі у пристосуванні до нового харчування (відмова від прийому їжі), уникнення фізичних навантажень (симулювання хвороб);

професійний, який проявляється у нераціональному використанні часу на самопідготовку, недотримання заходів безпеки та неухважність під час практичних занять тощо (зниження рівня успішності).

Проблема профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів є предметом наукових досліджень військових вчених. Так, Ягупов В. В. визначає, що дезадаптація проявляється в агресії, самоізолюваності, аутоагресії [30]. Гайдукевич Г. А. дослідив деструктивні прояви агресивності курсантів першого року навчання ВВНЗ, які відчувають труднощі контролю за проявами негативних переживань і демонструють надмірне роздратування і злість та наголошував, що профілактика саме агресивності останніх досягається мінімізацією умов соціальної депривації [36]. Таким чином, соціально-педагогічна взаємодія з референтним оточенням курсантів виступає засобом соціально-педагогічної профілактики курсантів молодших курсів ВВНЗ. Зауважуємо, що «референтний (від латин. Referens (referentis) – референтний; той, що повідомляє) – такий, з яким індивід ідентифікує себе і чийі духовні (моральні) цінності він повністю поділяє» [187]. Референтна група – це соціальна група, яка служить для індивіда своєрідним стандартом, системою відліку для себе та інших, а також джерелом формування соціальних норм і ціннісних орієнтацій [190]. Референтними можуть бути різноманітні соціальні інститути – від сім'ї до держави. Як правило, це той соціальний інститут, до якого належить людина у цей час, належала у минулому або прагне належати у майбутньому. Ми наголошуємо, що зміст і якість впливу референтних груп безпосередньо пов'язані з якістю та результатом соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Ми вивчили

соціальні паспорти курсантських підрозділів перших курсів ВВНЗ, анкети першокурсників, провели індивідуальні бесіди з особовим складом та командирами курсантських підрозділів, здійснили моніторинг соціальних мереж, провели бесіди з батьками курсантів. Крім цього, для визначення характерних чинників проявів дезадаптації курсантів першого року навчання ми провели опитування, в якому запропонували їм самостійно вказати найбільші проблеми, які їх дезадаптують (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Проблеми курсантів першого року навчання ВВНЗ

№ п/п	Зміст проблем курсантів першого року навчання ВВНЗ	Кількість курсантів, які відзначили існування даної проблеми, %
1.	Депривація від референтного оточення	88
2.	Великі фізичні навантаження, пов'язані з поєднанням освітнього навантаження зі службово-бойовою діяльністю	78
3.	Якість задоволення потреб курсантів щодо самовираження, самореалізації	67
4.	Порушення черговості та прозорості надання звільнення	45
5.	Утиски, пов'язані з задоволенням побутових потреб	43
6.	Нерівномірний розподіл службового навантаження (наряди, господарчі роботи)	24
7.	Незадоволення матеріальним забезпеченням, пов'язане з походженням з багатодітних, малозабезпечених та неповних родин	21
8.	Окремі випадки некоректних стосунків між курсантами (вербальна та невербальна агресія, користування чужим майном та речами тощо), на які не було вчасного реагування з боку командирів	12

Аналіз табл. 1.3, проведення індивідуальних бесід з курсантами та курсовими офіцерами, вивчення документів дозволили тизувати дезадаптивні прояви, які характерні для курсантів молодших курсів. Очевидно, що їх дезадаптація обумовлена проблемою депривації від референтного оточення цивільного середовища (відсутність повноцінної можливості спілкування з батьками, дівчиною, друзями, обмежена можливість виходу у звільнення тощо), психофізіологічною проблематикою (великі фізичні навантаження, особливості освітньої програми тощо), проблемами з виконанням вимог військових статутів (дотримання розпорядку дня, правильне носіння форми

одягу, відрив від навчальних занять за службовою необхідністю (наряди, господарчі роботи тощо). Саме проблема депривації від референтного оточення цивільного середовища є найбільш значуща – 88% курсантів-першокурсників вказали на проблему недостатнього спілкування з батьками, родичами та друзями, які залишились у цивільному середовищі.

Адаптаційний процес ускладнюється референтною депривацією і посилюється обмеженнями (як правило, протягом перших двох років навчання) вільного щоденного виходу за межі ВВНЗ, що визначено на нормативному рівні. Проблему ускладнюють дисциплінарні стягнення – позбавлення чергового звільнення, яке ще більше депривує курсантів молодших курсів від референтного оточення та посилює відчуття туги за домівкою, батьками, дівчиною тощо. Курсанти молодших курсів вказують на апатичні настрої, підвищену дратівливість, яка нерідко переростає у вербальну та невербальну агресію один до одного, що може провокувати несанкціоноване залишення меж ВВНЗ (самовільна відлучка). Але для курсантів молодших курсів ВВНЗ характерні поведінкові особливості дезадаптивних проявів. Туга за рідними, відсутність дружньої підтримки провокує усамітнення окремих курсантів. Більш того, відсутність повноцінного досвіду та невміння спілкуватися у специфічному чоловічому колективі провокують непорозуміння з військовим колективом. Виникає суттєвий тиск на курсантів у вигляді глузування та відвертого знущання (мобінг). Реакція курсантів молодших курсів ВВНЗ може бути непередбачуваною аж до суїцидальних спроб. Подібні ситуації виникають майже у кожному курсантському підрозділі і потребують своєчасного втручання з боку командирів та відповідної соціально-педагогічної профілактики.

Очевидно, що сім'я є найвпливовішим соціальним інститутом процесу профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Визначальне значення у цьому належить батькам, які є першими вчителями, захисниками, порадиниками та довіреними особами курсантів, особливо на початку їх військової кар'єри. Переважна більшість батьків позитивно сприймають вступ

юнаків до ВВНЗ та у подальшому сприяють їх професійному розвитку. Саме до батьків у більшості випадків звертаються в найскладніші періоди свого життя за моральною та матеріальною підтримкою. Спостереження за курсантами-першокурсниками, які виховувались у сім'ях, де панували любов, злагода, довіра в стосунках між усіма її членами, показало, що курсанти з таких сімей більш здатні до адаптації та позитивно налаштовані один до одного. Вони отримали важливий соціальний досвід вирішення особистих та колективних проблем через дотримання принципів взаємоповаги та взаємодопомоги.

Досвід роботи з курсантами молодших курсів показав, що негативне ставлення референтного оточення цивільного середовища до професійного вибору курсантів значно впливає на якість соціально-педагогічної профілактики дезадаптації. Так, більш ніж 30% курсантів молодших курсів відчувають негативні оціночні судження з боку своїх цивільних друзів. Це проявляється в їх заявах щодо «необмеженої свободи» спілкування з протилежною статтю, вільним вибором у носінні зручного модного одягу, вільним раціоном домашньої їжі тощо. Особисті порівняння якості цивільного та військового побуту, які інколи не є на користь останнього, формують у курсантів першокурсників невдоволеність якістю життя у казармах та є причиною дезадаптивних проявів: самовільні відлучки за межі ВВНЗ, дрібні крадіжки тощо, інколи – до подання рапорту про відрахування із ВВНЗ. У цій ситуації необхідна підтримка з боку найближчого референтного оточення, яким є родина курсанта-першокурсника. Але не всі сім'ї здатні позитивно впливати на військову службу молодих курсантів. Аналіз соціальних паспортів, опитування та спостереження показали, що кількісні та якісні характеристики сімей (повні, неповні, багатодітні, малозабезпечені) суттєво впливають на різницю дезадаптивних проявів курсантів-першокурсників (табл. 1.4).

Аналіз наведеної табл. 1.4 свідчить, що курсанти молодших курсів з неповних сімей є окремою групою, дезадаптація якої пов'язана з тривогою за

свою родину – 84% респондентів, у курсантів молодших курсів з повних сімей таких лише 43%.

Таблиця 1.4

**Чинники дезадаптації курсантів молодших курсів
залежно від кількісних та якісних характеристик сімей**

Типи курсантських сімей	Курсанти-сироти	Неповні сім'ї	Багатодітні сім'ї	Малозабезпечені сім'ї	Повні сім'ї
Чинники дезадаптації					
Кількість курсантів у відсотках від загальної кількості, %	0,5	24	7	26	76
Тривога про родину	-	84	68	78	43
Нестача грошей	99	98	87	87	56
Відчуття соціальної нерівності	56	78	65	59	12

Під час індивідуальних бесід курсанти з неповних сімей (переважно відсутність батька) висловлюють занепокоєння за матір-одиначку, яка залишилась удома, а також за молодших братів та сестер. Курсанти переживають за забезпеченість своїх рідних, їх соціальний та правовий захист. Особливо ця занепокоєність проявляється тоді, коли курсанти були основним джерелом фінансового забезпечення родини. Вони продовжують надавати фінансову допомогу своїм матерям, братам чи сестрам, надсилаючи кошти кожного місяця додому. Таким чином, самотійно обмежують свої фінансові можливості, що провокує прояв іншого чинника дезадаптації, такого як відсутність достатньої кількості грошей для мінімального задоволення своїх потреб. Таку проблему відчувають 98% респондентів з неповних сімей і 56% – з повних родин. Саме нестача грошей провокує окремих курсантів до дрібних крадіжок (пінка для гоління, зубна паста, мило, крем та щітки для взуття тощо). Проблема дрібних крадіжок є дуже актуальною для курсантів молодших курсів. У бесідах з курсантами, які без дозволу користувалися чужими речами, вони пояснювали свою поведінку тим, що їх речами хтось також користується без дозволу. Вони взагалі не вбачають у своїх діях суттєвих порушень взаємовідносин. Відсутність соціально-педагогічної профілактики щодо формування поваги до приватної власності може призвести до деліквентних

проявів – крадіжок грошей та цінних речей. Більш того, цю ситуацію може загострити відчуття соціальної нерівності, яке відчувають 78% курсантів молодших курсів ВВНЗ із неповних сімей і 12% – з повних.

У процесі дослідження експерти (курсіві офіцери) методом спостереження дійшли висновку, що соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ з неповних сімей потребує особливого соціально-педагогічного моніторингу та врахування особливостей проблемних сімей курсантів молодших курсів ВВНЗ [194]. Якість соціалізації молодої людини залежить від сімейної культури, сімейних традицій, від освіти батьків, повноти родини [18; 200; 201]. Погіршення соціально-економічних, побутових, психологічних умов, зміни сімейних цінностей, низький рівень сімейної відповідальності призводить до виникнення негативного феномена безшлюбного материнства. Неповна сім'я – «мала соціальна група спільно проживаючих одного з батьків і його (її) дітей (дитини), що утворилася в результаті розлучення, смерті чоловіка або жінки, народження або всиновлення дитини поза шлюбом, у якій відповідальність за виховання й соціалізацію дітей несе, як правило, один з батьків» [22]. Аналіз неповних сімей [22; 149; 230], в яких виховувалися курсанти молодших курсів, показав, що виховання здійснювалось в абсолютній більшості матір'ю-одиначкою. На думку С. А. Корольової, «майбутні чоловіки, які виховуються без батька, нерідко засвоюють жіночий тип поведінки або ж у них формується перекручене подання про чоловічу поведінку...» [93]. Втративши чоловіка, жінка всю свою любов, ніжність, піклування, турботу віддає дитині та прагне заповнити недолік батьківської турботи. У таких сім'ях юнаки не отримують достатнього досвіду чоловічої поведінки у сім'ї. Це заважає формуванню адекватного розуміння рольової функції чоловіка, батька в процесі статево-рольової соціалізації. Жіночі риси поведінки особливо гостро та критично сприймаються в чоловічому курсантському колективі, де від курсантів молодших курсів очікують прояву чоловічої сили, честі, мужності та прийняття чоловічих рішень [136]. Нерідко курсантам з неповних сімей бракує

чоловічих рис. Курсанти молодших курсів проявляють нерішучість, зайву скромність, замкнутість, уникаючи спілкування з однокурсниками. Вони починають відчувати себе самотніми, бояться самовиразитись, продемонструвати свої найкращі риси. Як результат прояву такої дезадаптивної поведінки – самоізоляція від курсантського колективу, а у подальшому ця ситуація може ускладнитись мобінгом, тобто негативним тиском (фізичним та морально-психологічним) з боку військового колективу на курсантів.

Спостереження за курсантами молодших курсів показало, що більшість з них щиро діляться майже усіма проблемами саме з батьками. Але особливою є ситуація, коли у курсанта з неповної родини у цивільному середовищі залишилася мати, а інколи з нею молодші брати та сестри. Особливістю такої ситуації є те, що роль чоловіка у родині взяв на себе юнак, який прагне допомогти матері у створенні матеріального благополуччя сім'ї [68]. Курсант-першокурсник намагається розділити господарські проблеми з мамою, опікуючись та захищаючи її таким чином. Вже у статусі курсанта молодшого курсу він продовжує вважати себе захисником сім'ї та гостро відчуває неможливість повноцінної допомоги, підтримки матері, переживає за її здоров'я та, можливо, меншого брата чи сестри. Кількість таких курсантів з неповних сімей, які відчувають суттєву тривогу за свою родину, сягає 84%. Інколи матір, втративши звичне щоденне спілкування з сином, сама стає джерелом дезадаптації сина-курсанта – своїм переживанням за його безпеку та подальшу долю, висловлює свою незадоволеність за професійний вибір сина. Як альтернативу вибору сином військової кар'єри мати пропонує йому переорієнтуватися на навчання у цивільному ВНЗ. Як наслідок, дезадаптація курсантів молодших курсів із неповних сімей проявляється у вигляді розгубленості, самоізолюваності, порушенні норм та правил перебування у військовому середовищі ВВНЗ.

Якщо багатодітна або малозабезпечена сім'я не здатна повноцінно виконувати економічну функцію, а саме матеріально забезпечувати всіх членів

сім'ї, курсанти молодших курсів ВВНЗ із таких сімей вимушені обмежувати себе у розвагах і коштовних особистих речах та можливостях (телефони, користування Інтернетом), що знижує їх статус серед товаришів по службі тощо. Вони вимушені економити, купуючи недорогі, прості речі особистого користування. Як результат, курсанти з вищевказаних сімей частіше демонструють занижену самооцінку, їм притаманні неадекватні уявлення про власну значущість, звідти – самоізолюваність курсанта, почуття «другосортності», проблема ідентифікації з іншими членами курсантського колективу. Курсанти цієї групи, на відміну від курсантів із забезпечених родин, вимушені повністю задовольнятися харчуванням у курсантській їдальні і не сподіватися на часті передачі улюблених продуктів з дому. Крім матеріального забезпечення, курсанти молодших курсів із таких сімей, як правило, відчують нестачу емоційного тепла та уваги, не завжди мають гарантовану підтримку з боку товаришів по службі, що викликає невпевненість у собі, схильність до образ, агресивність до товаришів.

Таким чином, негативний вплив референтного цивільного оточення курсантів молодших курсів може викликати наступні дезадаптивні прояви: вербальну та невербальну агресію один до одного, несанкціоноване залишення меж ВВНЗ (самовільна відлучка), дрібні крадіжки, порушення правил взаємовідносин, занижена самооцінка, самоізоляція від курсантського колективу та мобінг, схильність до образ.

Важливість сім'ї у профілактиці дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ проявляється також у сформованих роудиною ставленні до держави, державних символів, мови, національної та етнічної культури. Відсутність достатньої обізнаності курсантами молодших курсів широти та глибини національної та етнічної культури провокує дезадаптацію курсантів молодших курсів, які прибули у ВВНЗ з іншого регіону України – зі сходу на захід або навпаки. Ця проблема є результатом геополітичного положення України, де існує два типи європейської культури – західна і східна, зі своїми специфічними етнічними, культурними, історичними, економічними,

географічними та демографічними особливостями. Курсанти молодших курсів є вихідцями із різних регіонів, які мають свої специфічні особливості, традиції та спосіб життя. На основі регіональних особливостей ментальності українського народу дослідники науково-дослідного центру Київського військового гуманітарного інституту дійшли висновку, що в цілому представників із різних регіонів можна умовно поділити на чотири групи – Північ, Південь, Захід та Схід, кожна з яких має свої характеристики та ментальні особливості. Курсантам молодших курсів інших етносів (татари, вірмени, болгари) інколи складно прийняти традиції українського етносу, навіть зі своєю західноукраїнською або східноукраїнською специфікою. Існує вірогідність виникнення міжкультурного конфлікту між представниками різних етносів. При всій демократичності міжрегіональних відносин, повазі до культурних традицій корінних жителів регіону неможливо повністю дотримуватись всіх вимог місцевих регіональних традицій, що може призводити до непорозумінь, словесних образ, агресії. Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, яка викликана регіональною культурною диференціацією, можлива через формування загальнолюдських цінностей, міжетнічної толерантності, надання підтримки в самоствердженні та у прагненні до повноцінного життя, вчасної допомоги в набутті соціально-педагогічних знань і навичок, достатніх для реалізації завдань повсякденного військового життя.

Формально головним завданням курсантів ВВНЗ є якісне навчання. Але процес навчання курсантів інколи має нестабільний характер, причини якого – у вимушеному відриві курсантів від навчання через несення служби в добових нарядах, внутрішніх варт, виконання службово-бойових завдань тощо [127; 117; 77; 10]. Навчальні заборгованості курсанти вимушені усувати додатковими самостійними заняттями у час для особистих потреб, який суттєво обмежений розпорядком дня. Характерними для курсантів молодших курсів є протиріччя між новизною, обсягом, складністю навчального матеріалу з одного боку, і відсутністю навичок і вмінь самостійної роботи – з іншого.

Курсантам молодших курсів ВВНЗ необхідно навчитися слухати і конспектувати лекції, самостійно опрацьовувати навчальну, методичну та наукову літературу, якісно готуватися до семінарських занять. Підвищується роль таких якостей, як ініціативність, відповідальність, вміння розподіляти час, самостійність. Особливістю навчання у ВВНЗ є чітка регламентація часу на виконання тих чи інших видів навчальної діяльності, зокрема на самопідготовку [150]. Це є особливий вид занять курсантів, під час якого кожен окремий курсантський підрозділ займає відведену для нього аудиторію, де курсанти молодших курсів повинні вміти зосередитись на вчасності та якості виконання самостійних завдань. Якщо час не використовується плідно, наслідки цього настають дуже швидко, коли під час усного опитування чи написання самостійної або контрольної роботи курсанти можуть отримати незадовільну оцінку. Неуспішність курсантів тягне за собою введення військовою системою стягнень, а саме: позачерговий наряд, позбавлення чергового звільнення тощо. Це не вирішує, а посилює проблему дезадаптації, інколи деякі юнаки не лише відчують себе неспроможними засвоїти знання з певних дисциплін, а й позбавляються виходу у звільнення, що депривує курсантів та посилює дезадаптацію. Особисту навчальну неуспішність молоді курсанти спочатку переживають хворобливо. Але з часом незадовільні оцінки починають сприйматися як норма, що тягне за собою заниження особистісної самооцінки (як неможливості підтримки достатньої успішності) з наступною байдужістю до результатів свого навчання. В окремих курсантів постійні переживання за свою неупішність можуть сформувати так звану фрустраційну толерантність до неї. Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів полягає у цілеспрямованому впливі військового колективу (навчальної групи) на таких курсантів [199]. Щотижневі підсумки результатів навчання у навчальній групі трансформують проблему ненавчання з особистісної у колективну. Офіцери курсової ланки закріплюють відмінників навчання за неуспішним курсантом, які додатково займаються з ним.

Слід зазначити, що навчальна успішність великою мірою залежить від накопиченого соціального досвіду курсантів-першокурсників, різниця між соціальним досвідом яких закладає протиріччя між системою суспільних очікувань щодо виконання певної ролі і можливостями військовослужбовця виконувати конкретні дії. Військова освіта як інститут військової соціалізації задає систему вимог через державні стандарти та стандарти військово-професійної освіти. Окремі курсанти, які вступили до ВВНЗ із цивільного середовища, не можуть впоратися з темпом викладання, обсягом чи змістом навчального матеріалу, неповністю розуміються на окремих військових аспектах навчальних дисциплін, отримані знання можуть мати фрагментарний характер. Таким чином, формується особлива група курсантів, дезадаптація яких пов'язана з недостатнім військовим досвідом. Причина такого феномена вбачається нами в умовному розподілі курсантів молодших курсів ВВНЗ на дві великі групи: тих, хто вступив до ВВНЗ з військових частин, та тих, хто вступив до ВВНЗ після школи чи ліцею. Перша група курсантів має достатній досвід військової служби у військових частинах, і вони зазвичай не мають проблем із засвоєнням первинних військових знань. Особливість їхньої дезадаптації більшою мірою обумовлена складністю засвоєння теоретичних знань з точних наук (вища математика, фізика, хімія тощо) та гуманітарних наук (філософія, логіка тощо). Така дезадаптація зазвичай проявляється у порушеннях військової дисципліни на заняттях з цих дисциплін та у спробах самоствердження через прояви грубощів щодо тих, хто встигає у навчанні. Друга група курсантів, які вступили до ВВНЗ після школи, схильна до дезадаптаційних проявів через недостатній армійський досвід. Вони недостатньо знають положення військових статутів та інших нормативних документів та не завжди правильно виконують їх вимоги, хоча шкільна база знань дозволяє успішно засвоювати навчальні дисципліни науково-природничого та гуманітарного циклу ВВНЗ. Проявами такої дезадаптації, як правило, є заниження самооцінки, спроби самоствердження через висміювання тих, хто встигає з навчальних дисциплін, аж до прояву мобінгу. Соціально-педагогічна профілактика неуспішності таких груп курсантів полягає в організації взаємодії

курсантів, які діляться своїми знаннями та військовим досвідом. Ця взаємодія отримала назву «Рівний – рівному», яка організується на принципах взаємодопомоги, товарищкості, відповідальності.

Однак першу і другу групи курсантів об'єднує повага до фізичної сили, міцної атлетичної статури, що є показником авторитету у курсантському підрозділі ВВНЗ. Це доводить, що важливою складовою професійного становлення майбутніх офіцерів Збройних Сил України є фізична підготовка, якою передбачено обов'язкове оволодіння курсантами професійними руховими діями та військово-прикладними навичками. Вона спрямована на забезпечення фізичної підготовленості майбутніх офіцерів ЗС України до бойової діяльності та призначена сприяти вирішенню військово-професійних завдань. Статут ЗС України зобов'язує військовослужбовців мати належний рівень фізичної підготовки [60]. Молоді курсанти перед вступом до ВВНЗ готують себе фізично, здають вступні фізичні випробування, але потрібно зазначити, що у військовому середовищі ВВНЗ фізичні вимоги до курсантів зростають. Фізична підготовка курсантів є специфічною: щоденна ранкова фізична зарядка, заняття з фізичної підготовки у навчальний час, спортивно-масові заходи в другій половині дня. Крім цього, курсантам надається можливість самостійно відвідувати спортивні майданчики та тренажерні зали. Така кількість часу для фізичного розвитку пояснюється високим рівнем нормативних вимог, за невиконання яких курсанти молодших курсів можуть отримувати незадовільні оцінки з фізичної підготовки, а за незадовільне складання екзамену – взагалі бути позбавленими зимової відпустки чи частини відпустки влітку. За повторно нездачу екзамену з фізичної підготовки курсанти можуть бути відраховані з ВВНЗ. Тому важливо постійно та сумлінно займатися тренуваннями для того, щоб підтримувати фізичну форму. Крім того, відомо, що під впливом систематичних фізичних навантажень відбувається нормалізація маси тіла курсантів, організм отримує необхідний фізичний тонус тощо. Якщо курсанти за певних обставин (відпустка, хвороба, певний термін перебування у медичній частині чи в лікувальному закладі) пропустили заняття з фізичної підготовки, вони мають підстави для звільнення

від фізичних навантажень на визначений лікарем термін. З'являється ризик втрати такими курсантами відповідного рівня фізичної підготовленості, фізичного тону, набору зайвої ваги тощо. З початком фізичних випробувань вони відчують себе некомфортно, відчуженими від колективу через низьку фізичну підготовку. Такі курсанти протягом певного терміну не можуть переносити тривалі фізичні навантаження, нести службу у нарядах тощо, і це провокує негативну реакцію з боку товаришів по службі, що негативно впливає на психіку молодих курсантів, формує відчуття «другосортності», нездатності ефективно нести бойову службу і, таким чином, неспроможності відповідати статутним вимогам. Складність дезадаптації залежить від тяжкості і тривалості захворювання. Тривалий пропуск фізичних занять ускладнює досягнення відповідного фізичного рівня. Тому ті курсанти, які за певних негативних умов не встигають розвиватися фізично, можуть бути віднесені до особливої групи дезадаптованих курсантів з низькими фізичними можливостями. Проявами такої дезадаптації є: симулювання хвороби, агресія на зауваження щодо низької фізичної підготовки. Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації таких курсантів полягає у підтриманні їхнього соціального статусу шляхом залучення до активної участі в науковому товаристві курсантів, написання наукових робіт, участі в конкурсі на найкращу наукову роботу тощо. Доцільно також залучати курсантів до активної участі в художньої самодіяльності, прагнути до розкриття творчих можливостей та здібностей молодих людей.

Таким чином, організація соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів ВВНЗ передбачає врахування особливостей дезадаптивних проявів, які наведені у табл. 1.5.

Водночас необхідно зауважити, що дезадаптивні прояви курсантів молодших курсів пов'язані не лише з військовим середовищем ВВНЗ. Особливу дослідницьку увагу привертає період перебування у щорічних канікулярних відпустках – зимової та літньої. Тривалість зимової відпустки курсантів складає 14 діб, а літньої – 30 діб. Молоді курсанти за перші два роки навчання декілька разів змінюють військове середовище на цивільне (сімейне) і навпаки.

Особливості проявів дезадаптації курсантів ВВНЗ

Прояви дезадаптації	Для всіх курсантів ВВНЗ	Для курсантів молодших курсів ВВНЗ
	Підвищена агресивність, вербальна та невербальна агресія: висміювання та образи	Вербальна та невербальна агресія: мобінг третирування
		Зарозумілість та свавілля
		Занижена самооцінка курсанта
	Вживання спиртних напоїв (алкоголю)	Самоізоляція від військового колективу
		Порушення розпорядку дня
	Самовільна відлучка	Користування чужим майном та речами
Байдужість до результатів навчання	Низька успішність навчання	

Курсанти переживають адаптаційний період до знайомого йому середовища (цивільного або військового). Цей процес називають «реадаптацією» [114]. Але проблема реадаптації курсантів молодших курсів не отримала достатнього вивчення. Реадаптація курсантів має два основні періоди, які повторюються двічі на рік і пов'язані із зимовою та літньою відпустками. Перший період ми називаємо «цивільна реадаптація» – процес повторного пристосування до умов цивільного соціального оточення та побуту. Він починається з прибуття додому, місця проведення відпустки та триває до вибуття з нього у ВВНЗ. Цивільна реадаптація характеризується зміною військового укладу життя на цивільне у короткий проміжок часу (13-14 діб). Відбуваються суттєві характерні зміни у соціальному оточенні курсантів: замість командирів та товаришів по службі їх оточують референтні люди (батьки, брати, сестри, друзі та кохана людина). Курсанти відчують підвищену увагу і турботу з боку сім'ї та родичів, але сама військова служба курсантів викликає різні оціночні судження їх оточення, від захоплення (проармійськи налаштованих) до негативної критики (антиармійськи налаштованих) близьких.

У відпустці змінюється режим відпочинку і праці курсантів молодших курсів. Розпорядок дня перестає бути чітко регламентованим, курсанти прагнуть компенсувати втрачені у ВВНЗ можливості виспатися та активно відпочити.

Форми відпочинку різні: від найулюбленіших спортивних ігор до дискотек у нічних клубах тощо. Цей відпочинок часто супроводжується вживанням алкогольних напоїв, знайомствами з сумнівними особами делінквентного характеру. У цьому випадку дезадаптація проявляється негативними змінами у стані свідомості курсантів через можливість вживання алкоголю та наркотичних речовин. Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів проводиться організованою взаємодією офіцерів курсової ланки та батьків. Офіцери проводять інструктажі курсантів про порядок поведінки під час перебування у відпустці, направляються листи батькам курсантів в яких звертається увага на необхідність своєчасного виховного впливу на їх дітей, на пріоритетність проведення часу у сімейному колі через активний відпочинок на природі, сумісні відвідування вистав, концертів тощо. Рекомендується ненав'язливий контроль з боку батьків молодших курсантів з метою недопущення негативного впливу на їх свідомість з боку сумнівних осіб, пацифістсько налаштованих релігійних громад [101; 141; 145; 222] тощо.

Під час відпустки відбуваються зміни у режимі харчування курсантів молодших курсів ВВНЗ. Збільшується кількість та варіативність вибору, змінюються смакові якості продуктів харчування, з'являється можливість вживання спиртних напоїв, що нормативно заборонено. Важливим стає самоконтроль курсантів молодших курсів ВВНЗ, уміння поводити себе з гідністю у компанії друзів. Відмову від вживання алкоголю важливо представити в очах оточення як досягнення зрілості та свідомого вибору дорослої людини, а не як слабкість.

З'являється можливість самостійно вирішувати де, скільки і з ким знаходитися. У короткий термін часу молоді люди прагнуть вирішити велику кількість завдань: відвідати друзів, родичів, колишні місця навчання тощо. У цей період відбувається порівняльна самооцінка курсантів: станів, можливостей, перспектив. Для підкріплення професійної мотивації курсанти отримують рекомендації командирів та відповідний агітаційний матеріал для проведення військово-професійної орієнтації в старших класах у своїх школах.

У цей період соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів спрямована на уміння самоорганізовуватися, визначити пріоритетність справ з метою допомогти курсантові у правильному та успішному вирішенні актуальних для нього завдань на час відпустки. У рамках соціально-педагогічної профілактики дезадаптації під час відпустки важливим елементом є проведення бесід медичними фахівцями з курсантами про шкідливість алкоголю для молодих людей.

Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів у період відпустки ґрунтується на своєчасній соціально-педагогічній фасилітації (підтримці) курсантів: опорі референтних осіб на позитивні якості і характеристики, які набув курсант під час навчання у ВВНЗ (фізичне змужніння, дисциплінованість, тактовність, акуратність тощо). Правильно проведена соціально-педагогічна підтримка курсантів під час відпустки з боку референтних осіб і структур дозволяє попереджувати не тільки стан дезадаптації курсантів молодших курсів, але і зміцнити переконаність у правильності вибору професії офіцера, розвинути їх адаптивність.

Другий період реадаптації – «військова реадаптація» – характеризується значними переживаннями курсанта, пов'язаними із поверненням у військове середовище ВВНЗ із відпустки, яке за своїми умовами є набагато імперативнішим цивільного. Знову відбуваються зміни у референтному оточенні: турбота й увага батьків різко змінюються на жорсткі вимоги з боку командирів і начальників щодо підтримки порядку і дисципліни. Командири всіх рівнів прагнуть якнайшвидше соціалізувати курсантів у військовому середовищі. Особливістю соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів у період їх реадаптації є доведення до командирів курсової ланки реадаптаційних особливостей молодих курсантів, що повернулися у казарму з дому, вмілого поєднання вимогливості і турботи про них. Курсантів молодших курсів знову оточує переважно моностатевий чоловічий колектив, безпосередні зустрічі з дівчиною припиняються і можливими залишаються лише розмови по телефону і ситуативне спілкування через соціальні мережі. Важливо, щоб командири

курсантських підрозділів давали курсантам молодших курсів таку можливість спілкування, розуміли важливість і необхідність комунікації з дівчатами, що має певну психокорекційну, релаксаційну функцію.

З прибуттям курсантів молодших курсів до ВВНЗ з відпустки відбуваються зміни у режимі праці та відпочинку, в режимі харчування й умовах побуту. Курсанти знову приймають їжу три рази на день, в один і той же час. Вибір страв у порівнянні з домашньою їжею стає обмеженим. Також різко обмежуються час сну, організми молодих курсантів у відпустці відвикають від постійних фізичних навантажень, тому курсанти молодших курсів не готові до щоденних ранніх підйомів о 6-й годині ранку, інтенсивних фізичних вправ, чіткої регламентації розпорядку дня. Кожен день насичений шикуннями, заняттями, інструктажами, що у порівнянні з вільним проведенням часу у відпустці формує в свідомості курсантів певне мотиваційне поле: або на користь продовження навчання у ВВНЗ, або викликає прагнення повернутися до цивільного життя (відрахуватися). Міра свободи курсантів має цілком умовний характер, яка визначається розпорядком дня і графіком звільнення по вихідних (не більше 33% від загальної кількості особового складу). Такий перехід від цивільних до військових умов без соціально-педагогічної профілактики дезадаптації може породжувати дезадаптивні прояви у поведінці курсантів: апатію, зниження якості навчання і виконання навчальних та бойових завдань, сумніви у доцільності подальшої військової служби. Зміст соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів полягає у підвищенні фізичної активності – організація змагань по підрозділах, зосередженні уваги курсантів молодших курсів на перспективах особистісного зростання (вивчення іноземної мови, наукова діяльність у гуртках), проведенні соціально-педагогічних заходів (профорієнтаційна робота, відвідування дитячих будинків) тощо.

Організація процесу соціально-педагогічної профілактики дезадаптації набуває більшої цілеспрямованості за умови чіткого визначення поняття дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ та чинників дезадаптації курсантів, які її викликають. Під *дезадаптацією курсантів молодших курсів ВВНЗ*

ми розуміємо процес порушення пристосування до освітньої та службово-бойової діяльності, обумовлений змінами соціальної дійсності та небажанням визнавати або невмінням курсантів виконувати вимоги військового середовища ВВНЗ, а також реалізовувати свою індивідуальність у конкретних соціальних умовах, як наслідок – курсанти порушують встановлені норми та правила поведінки і задовольняють свої потреби такими способами, які завдають шкоди їм та військовому середовищу.

Як було зазначено вище, основним обов'язком курсантів є дотримання військово-соціальних норм, зафіксованих у статутах Збройних Сил України. Відхилення від цих норм у науковій літературі отримало назву «відхильна поведінка» та розуміється як прояв соціальної дезадаптації. Науковцями визначено наступні норми: правові, моральні, естетичні [60; 61]. Цілком справедливим буде, з огляду на нашу проблематику дезадаптації курсантів молодших курсів у військовому середовищі ВВНЗ, у цей ряд поставити і військові норми, виконання яких залишає особливий відбиток на свідомості військовослужбовця. На жаль, молоді курсанти не можуть одразу засвоїти військові норми підпорядкування «старший-молодший», «начальник-підлеглий» [32]. Порядок відносин жорстко визначений керівними документами, відхилення від нього має наслідки у вигляді дисциплінарних покарань. Таким чином, неготовність курсантів до виконання *статутно-нормативних вимог* військового соціуму виступає суттєвим чинником дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. На перший погляд, дезадаптація курсантів молодших курсів ВВНЗ є результатом протиріччя між можливостями особистості і статутно-нормативними вимогами ВВНЗ. Взаємодія курсантів та соціального військового середовища опосередкована великою кількістю психологічних (імпринтинг, рефлексія, ототожнення тощо) та соціально-педагогічних (традиційний, інституціональний, стилізований, міжособистісний) механізмів, використання яких дозволяє курсантам молодших курсів певним чином впоратись з вимогами військового середовища. З часом ці механізми мають певну «автоматичність» у застосуванні. Але курсанти, які не оволоділи певним набором таких механізмів,

зазнають психологічних та навіть фізіологічних втрат, порушується здатність пристосуватись до нового військового середовища та ефективно у ньому функціонувати.

Особливо звертаємо увагу на проблему взаємодії військовослужбовця з військовим колективом, невирішеність якої може призвести до найважчого ступеня дезадаптації, пов'язаного з розривом соціальних зв'язків курсантів молодших курсів, їх соціальною ізоляцією, що викликає у них почуття непотрібності і безперспективності свого існування. Особливо увагу привертає виокремлений військовим педагогом прояв дезадаптації, який характеризується «затрудненням спілкування» з референтним оточенням, як цивільним, так і новим військовим [43; 95]. Курсанти дійсно вимушені відчувати суттєві комунікативні труднощі у спілкуванні з референтним оточенням. Спілкування з референтними особами – батьками, друзями, дівчиною тощо – здебільшого здійснюється по мобільному телефону, можливість вчасної відповіді на дзвінок обмежена суворою регламентацією – розпорядком дня. Ситуація загострюється відсутністю можливості самостійно (без дозволу) виходити за межі ВВНЗ. Коло осіб, з якими щоденно спілкуються курсанти, обмежене, пересування територією ВВНЗ здійснюється переважно у складі навчальної групи строем, що призводить до деякої психологічної втоми. Такий стан справ дає нам підстави визначити *референтно-комунікативний чинник* дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Проблема профілактики соціально-педагогічної дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ знаходиться у площині якості засвоєння та практичного відтворення тих знань, що отримує курсант у процесі навчання. Освітній процес у ВВНЗ насичений вивченням багатьох гуманітарних і спеціальних дисциплін та передбачає отримання соціальних та військово-професійних компетентностей курсантами молодших курсів [45; 46; 47]. Соціально орієнтовані компетентності характеризуються усвідомленням курсантом молодшого курсу особистої відповідальності за якість виконання військового обов'язку, захист українського народу від зовнішньої агресії. Професійні компетентності передбачають уміле

володіння зброєю та військовою технікою, формування належного рівня знань, навичок та вмінь [159]. За умов навчальної неуспішності курсантів вони позбавляються звільнення до моменту усунення недоліку. Але можливість виправлення негативної оцінки може бути обмежена несенням служби у наряді. Ситуація з навчанням може ще більш ускладнитись за умов сесійної заборгованості – позбавленням зимової відпустки чи частини літньої (до двох тижнів). Тобто, важливим для курсантів молодших курсів виступає *навчально-професійний чинник*, який суттєво впливає на зміст дезадаптивних проявів.

Таким чином, під *соціально-педагогічною профілактикою дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ* розуміємо науково обґрунтовану і своєчасну соціально-педагогічну діяльність, спрямовану на попередження негативного впливу чинників соціального ризику, створення оптимальних умов розвитку курсантів, різних видів їхньої активності, розкриття внутрішнього потенціалу, що пов'язана з виявленням і своєчасним запобіганням педагогічним, психологічним чинникам військового та цивільного середовищ, які зумовлюють їх відхилення у психічному й соціальному розвитку. Аналіз соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ дозволяє визначити її особливості:

- особливості соціально педагогічної профілактики курсантів молодших курсів ВВНЗ, обумовлені соціальними та демографічними характеристиками останніх та пов'язаними з ними специфічними для першого року навчання труднощами (депривацією від референтного цивільного середовища, недостатнім військово-соціальним досвідом, недостатньою навчальною успішністю та недостатньою фізичною підготовленістю). Характерною особливістю соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ є врахування феномена реадаптації курсантів, який має свою періодичність і визначається певним соціальним середовищем (військовим та цивільним);

- соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів, спрямована на попередження: підвищеної агресивності (агресії та аутоагресії), невпевненості у діях під час виконання службово-бойових завдань,

заниженої самооцінки, самоізоляції, складностей у спілкуванні, вживання спиртних напоїв, самовільного виходу за межі ВВНЗ тощо;

- соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ґрунтується на поєднанні трьох основних напрямів: профілактична робота у військовому середовищі ВВНЗ, профілактична робота з референтним(цивільним) середовищем і безпосередня профілактична робота з особистостями курсантів молодших курсів, що характеризується недостатнім адаптаційним досвідом пристосування до умов військового середовища при вступі до ВВНЗ або при поверненні їх з відпустки.

1.3. Обґрунтування системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ

Євроінтеграційні тенденції Української держави передбачають якісно новий тип взаємовідносин особистості у всіх соціальних сферах, у тому числі військовій. Розширення соціальних зв'язків збагачує та розширює соціальний та військовий досвід і висуває проблему адекватного сприйняття європейських цінностей військовослужбовцями: демократії, свободи, а також вміння правильно користуватися ними. Сучасний світ переповнений багатьма політичними, культурними, економічними протиріччями, які суттєво впливають на світогляд молодих військовослужбовців, зокрема курсантів молодших курсів ВВНЗ. Наслідки невирішених протиріч можуть мати дезадаптуючий вплив на курсантів та вимагає відповідної соціально-педагогічної профілактики.

Саме курсанти молодших курсів ВВНЗ за своїми віковими, психофізіологічними та соціальними характеристиками здебільшого орієнтовані до суспільноохвальної діяльності, але за певних негативних умов – до прояву дезадаптивної поведінки. До того ж сучасні вчені звертають увагу на те, що «соціальна дезадаптація – процес оборотний» [25, 30]. Тому, на наш погляд, зворотність процесу дезадаптації залежить від практичного вирішення проблеми

дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ через розробку моделі системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Виконання даного завдання передбачає використання науково-обґрунтованих підходів, за допомогою яких процес соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів має набути цілісності, комплексності та функціональності. Таким науковим підходом є системний підхід.

Наукове обґрунтування соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів як системи в межах нашого дослідження є необхідним методологічним прийомом для відображення певної структурної цілісності та системної взаємодії всіх її складових компонентів та для узгодження функціональних зв'язків між компонентами. Зазначимо, що саме використання системного підходу дозволяє визначити структуру, узгодити зміст та оптимізувати функціональність соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Поняття «система» широко використовується в різних галузях. Зокрема, за В. Сагатовським [168], система – це скінченна множина функціональних елементів й відношень між ними, виокремлена з середовища відповідно до певної мети в межах визначеного часового інтервалу. Згідно з Ю. Черняк система (від грец. *σύστημα* – сполучення; ціле, складене з частин) – це множина взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів, яка відокремлена від середовища і водночас взаємодіє з ним, як єдине ціле [216]. Відома також велика кількість інших визначень поняття «система» [17; 32; 34; 40], що використовуються залежно від галузі знань та цілей дослідження. Будь-яка система утворюється сукупністю елементів, що мають зв'язки між собою; ця сукупність утворює єдине ціле; утворене сукупністю елементів єдине ціле має певну мету або призначення, властиве для всієї сукупності елементів. За допомогою системи взаємодії цих елементів створюється можливість найбільш повно й точно описати соціально-педагогічну профілактику дезадаптації курсантів молодших курсів.

Системний підхід (від англ. *Systems thinking* – системне мислення) трактуємо як напрям методології досліджень, який полягає в дослідженні об'єкта

як цілісної множини компонентів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи [52; 232]. Використання системного підходу дозволяє нам розглядати систему соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів як соціально-педагогічну систему – сукупність елементів, що забезпечують організацію, координацію соціально-педагогічних заходів, направлених на профілактику дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ та підвищення рівня їх адаптованості у кінцевому результаті.

Аналіз педагогічних систем Ю. Бабанського, В. Беспалька, Т. Ільїної, О. Ковальова, Н. Кузьміної, С. Сергєєва, В. Стрельнікова та ін. показав їх варіативність підходів щодо класифікації та структури [11; 15; 70; 83; 121, 170; 197]. Системно-структурний (Т. Ільїна), системний (Ю. Бабанський), структурно-функціональний (Н. Кузьміна) – у визначенні поняття «педагогічна система». Зокрема, Н. Кузьміна вводить поняття «педагогічної системи» і визначає її як «множину взаємопов'язаних структурних та функціональних компонентів, що підпорядковані меті виховання, освіти та навчання підростаючого покоління й дорослих людей» [121]. Всі вони мають прямий та зворотний зв'язок. Функціональними компонентами такої системи є стійкі базові зв'язки основних структурних компонентів, які виникають у процесі діяльності керівників, педагогів, учнів і тим самим зумовлюють життєстійкість, виживання, рух, розвиток, удосконалення педагогічної системи. У дослідженнях О. Караман, О. Беспалько, С. Омельченко, І. Трубавіної системний підхід застосовується для проектування й моделювання соціально-педагогічних систем та систем соціально-педагогічної роботи і включають в себе елементи, які «... володіють педагогічним потенціалом та готові до взаємодії з метою ...» [76; 14; 138; 206; 237]. У нашій системі соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів таким базовим зв'язком є зв'язок між суб'єкт-об'єктним та середовищним, концептуально-цільовим, змістовно-технологічним та діагностично-результативним компонентами.

Використання моделювання передбачає комплексність і цілісність системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів, визначення механізмів означеного феномену та встановлення закономірних зв'язків. Науковці Лодатко Є. О. [108 – 110], Міхеєв В. І. [122], Монахов В. М. [124], Остапенко А. А. [140], Ясвін В. А. [233] та інші розглядають моделювання як одну з основних категорій теорії пізнання. Поняття «модель» (латин. *modus* – міра, зразок) у довідниках і наукових працях визначають як конструкцію, систему, компонентами якої є об'єкт-оригінал [233, с. 221]. Педагогічна модель – мислена система, що імітує чи відображає певні властивості, ознаки, характеристики об'єкта дослідження або принципи його внутрішньої організації чи функціонування і презентується у вигляді культурної форми, що притаманна певній соціокультурній практиці [211]. Модель будь-якого процесу спрощує уявлення про функціонування системи в заданих умовах. На думку Міхеєва В. І., моделювання у педагогіці як метод пізнання педагогічного явища дозволяє оцінювати зв'язки і співвідношення між характеристиками стану різних елементів освітнього процесу на різних рівнях їх опису і вивчення [122, с. 8]. Таким чином, моделювання надає можливість на більш простому об'єкті побачити, виявити найвпливовіші чинники й закономірні наслідки, спрогнозувати цілеспрямований вплив, «програвати» можливості зміни існуючої системи.

У процесі розробки моделі ситеми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ ми проаналізували досвід військових педагогів та науковців, а саме Аксенової П. Ю., Дьомочкіна С. В., Кононової О. О., Войтовича Л. В. та ін. [4; 47; 90; 31].

Так, Дьомочкін С. В. у своєму дослідженні розробляє модель соціально-педагогічного супроводу професійного становлення курсантів, яка «адаптована до закритого військового середовища ВНЗ» [47]. Дійсно, при розробці моделі системи соціально-педагогічної діяльності у військовому середовищі треба враховувати його імперативну специфіку та врахувати вплив дезадаптуючих чинників. Але ми вважаємо, що соціально-педагогічна діяльність (у нашому випадку соціально-педагогічна профілактика) має враховувати не лише методи і

форми роботи, властиві військовому середовищу певного ВВНЗ, а й доповнити їх та підсилити соціальними інститутами цивільного середовища, яке суттєво впливає на адаптацію курсантів. Беручи до уваги важливість розвитку особистості курсантів в умовах військового середовища через розвиток їх суб'єктивної позиції, погоджуємося, що саме робота з особистістю має бути одним з напрямів соціально-педагогічної діяльності у ВВНЗ. Саме модель Дьомочкіна С. В. соціально-педагогічного супроводу спрямована на підвищення ефективності професійного становлення та орієнтована на отримання конкретного результату – потяг до самопізнання, саморозвитку, самоактуалізації, перехід від зовнішнього управління до самоуправління процесом свого професійного становлення, прояву курсантами власної позиції. Для досягнення цілей соціально-педагогічного супроводу використовувалися такі основні форми роботи, як соціально-педагогічна допомога та підтримка, методи стимулювання та виховних ситуацій, метод соціального загартування, наставництва, а також весь спектр прийомів, таких як тренінги, рольові ігри, консультування, дискусії по життєво важливим для курсанта проблемам, експрес-твори, рейтингові оцінки діяльності, військово-наукові гуртки тощо. Акцентуючи на важливості розвитку суб'єктивної позиції курсантів, впевнені, що роботи з особистістю є одним із основних напрямків соціально-педагогічної профілактики дезадаптації.

Кононова О. О. пропонує модель соціально-педагогічного супроводу міжнаціонального спілкування курсантів ВВНЗ. Соціально-педагогічний супровід враховує закритість військового середовища, де перебувають курсанти, моностатевий колектив курсантських підрозділів, замкнутість простору та розмежування спілкування на службове та неслужбове. Вчена акцентує увагу на особливостях військового середовища та взаємодію курсантів молодших курсів і викладацького складу. Ефективність соціально-педагогічного супроводу забезпечується створенням програми, яка інтегрує теоретичний, методичний та психологічний аспекти підготовки. У програмі використовуються спеціальні лекційні та тренінгові заняття, ситуаційно-рольові ігри та ігрові ситуації, консультування, засоби колективної діяльності, які допомогать сформувати

толерантне ставлення один до одного та до представників інших національностей, методи аналізу соціальних та діагностичних ситуацій, варіативні завдання тощо. Аналіз дослідження Конової О. О. показує особливість специфіки військового середовища ВВНЗ, яку нами враховано з огляду на проблематику нашого соціально-педагогічного дослідження.

У цьому контексті цікавою є практично-орієнтована модель подолання дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ Войтовича Л. В. Вона враховує чинник педагогічного середовища ВВНЗ, який створює «ауру» взаємовідносин «курсант – викладач» і впливає на ефективність профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Процес профілактики являє собою психолого-педагогічний супровід, спрямований на активізацію курсантів та створення середовища, яке стимулює курсантів до сумлінного виконання статутно-нормативних вимог. Таким чином, аналіз досліджень Дьомочкіна С.В., Конової О.О. та Войтовича Л.В. зосереджує нашу увагу на соціально-педагогічній профілактиці, спрямованій на особистість курсантів та опосередкованій військовим середовищем ВВНЗ. На жаль, у своїх моделях науковці не акцентують увагу на роботі з референтним цивільним середовищем, яке чинить великий вплив на курсантів молодших курсів. Зазначимо, що у нашій моделі системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів цей напрям є у змісті соціально-педагогічної профілактики.

Модель системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів повинна відображати структуру профілактичного процесу, яка забезпечила б її ефективну функціональність. З огляду на зазначене, модель системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ характеризується єдністю таких компонентів: суб'єкт-об'єктного та середовищного компонентів (суб'єкти й об'єкти профілактики дезадаптації, структура середовища, в якому відбувається профілактика дезадаптації); концептуально-цільовим (мета, підходи, принципи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ); змістовно-технологічним (напрями та задачі соціально-педагогічної

профілактики, технології, направлені на їх реалізацію), діагностично-результативним (критерії, показники та рівні адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ до освітньої та службово-бойової діяльності).

Розглянемо структурні компоненти моделі системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Суб'єкт-об'єктний та середовищний компонент. Цей компонент є функціональним ядром системи, що підпорядкована основній меті й завданням соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів, визначає зміст профілактики, особливості організації профілактичної діяльності й передбачає: визначення суб'єктів та об'єктів профілактики дезадаптації, структуру середовища, в якому відбувається профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Суб'єктами соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів є курсанти молодших курсів, курсові офіцери, офіцери-викладачі, референтні особи тощо. Об'єктами є курсанти молодших курсів ВВНЗ. Середовищний компонент нашої моделі системи являє собою особистість курсантів молодших курсів ВВНЗ, які знаходяться під постійним безпосереднім впливом військового та цивільного середовищ.

Концептуально-цільовий компонент як методологічна основа соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів охоплює вихідні методологічні положення, а саме: мету, основні дослідницькі підходи та принципи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів ВВНЗ. Метою соціально-педагогічної профілактики є підвищення адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Основними науково-дослідницькими підходами є: феноменологічний; системний; особистісно-діяльнісний; середовищний.

Феноменологічний підхід [21; 44; 239] використовується у нашому дослідженні для здійснення порівняння та співвідношення основних понять, характеристик і процесів, безпосередньо пов'язаних із профілактикою дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ та визначенням таких із них, які

найбільшою мірою здатні характеризувати ефективність процесу соціально-педагогічної профілактики.

Системний підхід [8; 19] є основним у нашому педагогічному дослідженні та описаний вище.

Особистісно-діяльнісний підхід [7; 16] дозволяє отримати об'єктивну інформацію про соціалізованість курсантів у процесі службово-бойової діяльності для усвідомлення саморозвитку особистостей курсантів молодших курсів, їх професійного та соціального становлення.

Середовищний підхід [52; 113; 170] використовується нами з метою врахування особливостей військового середовища, в якому функціонує система соціально-педагогічного профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ та врахування його впливу курсантів молодших курсів при вирішенні проблем пов'язаних з їх дезадаптацією.

Аналізуючи вітчизняний та зарубіжний досвід профілактики негативних процесів [234; 235; 238; 240; 241], приходимо до висновку, що всі вони створені з урахуванням стратегій попередження та подолання (недопущення та усунення негативного явища, проблеми, їх ризиків та наслідків) та фрагментарно – із стратегією нормалізації (обмеження ризику, негативного впливу проблеми чи явища). Складові таких моделей взаємопов'язані та мають успіх за умови дотримання певних принципів. З огляду на загальні принципи, які застосовують науковці у військовій сфері, ми також використовуємо класичні підходи до вирішення соціально-педагогічної проблеми профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Першим принципом є принцип системності, який дозволяє здійснювати соціально-педагогічну профілактику дезадаптації з точки зору послідовності, взаємообумовленості, доцільності та відповідності. Цей принцип дозволяє нам з'ясувати взаємозалежні зв'язки між курсантами молодших курсів, військовим середовищем ВВНЗ і референтним оточенням цивільного середовища та здійснювати на них цілеспрямований, безперервний соціально-педагогічний вплив.

Важливим принципом соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ є принцип компетентності. Цей принцип має суб'єкт-об'єктний зміст для командирів та начальників, які здійснюють виховний вплив на курсантів, висуває високі вимоги перед офіцерами курсової ланки щодо їхньої педагогічної та професійної компетентності. До того ж зміст професійної компетентності офіцерів курсової ланки має бути доповнений соціально-педагогічною компетентністю, яка передбачає глибокі знання цими офіцерами усіх демографічних, соціальних, психологічних особливостей своїх підлеглих – курсантів молодших курсів. Курсові офіцери повинні бачити соціально-педагогічну проблематику підрозділу та знаходити найгуманніші шляхи її вирішення. Попри імперативність та консерватизм військового соціуму, ідеї гуманізму стають притаманними військовій сфері. Саме принцип гуманізму дозволяє правильно застосовувати методи покарання до курсантів, які порушують військову дисципліну. Цей принцип дає можливість командирам курсової ланки адекватно застосовувати дисциплінарні стягнення (позбавлення звільнення чи певної частини відпустки), що депривують курсантів молодших курсів, провокуючи їх дезадаптацію. При виборі та застосуванні таких стягнень командирам необхідно враховувати проблеми курсантів, які пов'язані з цивільним середовищем: демографічні особливості, стан справ (відносини) у родині, психофізіологічний стан курсантів та їх взаємовідносини у військовому колективі. Остання характеристика є суттєвою для профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ та спонукає нас дотримуватись принципу колективності. Незважаючи на очевидні переваги особистісного підходу у сучасній педагогіці, військовий колектив має вагомий вплив на повсякденне життя курсантів молодших курсів ВВНЗ. У процесі соціально-педагогічної профілактики дезадаптації з боку офіцерів курсової ланки необхідним є постійний моніторинг рівня особистісного авторитету курсантів молодших курсів та враховування при визначенні його соціального статусу у курсантському підрозділі. Порушення командирами курсантських підрозділів принципу колективності може спровокувати утворення мікрогруп асоціальної

спрямованості, які нерідко стають джерелом дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Вищенаведені загальноприйняті принципи значною мірою дозволяють вирішити завдання нашого соціально-педагогічного дослідження. У той же час профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ потребує застосування спеціальних принципів, які оптимально відповідають особливостям життєдіяльності курсантів молодших курсів ВВНЗ та специфіці соціально-педагогічного середовища ВВНЗ.

На нашу думку, соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ має здійснюватися за принципом диференціації чинників дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Офіцери курсової ланки повинні вміло та вчасно розрізняти джерела, причини та зміст негативного впливу на дезадаптацію курсантів молодших курсів ВВНЗ та вчасно попереджувати їх. Виконувати це складне завдання можливо, якщо знати та вміло використовувати особистісний потенціал курсантів. Тому соціально-педагогічна профілактика дезадаптації молодих курсантів ВВНЗ має здійснюватися з дотриманням принципу соціально-особистісної орієнтації, який дає можливість курсовим офіцерам та військовим педагогам сприймати курсантів першокурсників як унікальних суб'єктів, від яких вимагається не лише дотримуватись військової дисципліни та відповідати вимогам військового середовища, але й навчатись успішно реалізовувати та розвивати свої здібності у соціально-педагогічному середовищі ВВНЗ та за його межами, де вплив референтного цивільного оточення на курсантів не втрачає значущості.

Наступним спеціальним принципом соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ є принцип референтної інтеграції. Дотримання цього принципу спрямовує військових педагогів до пошуку та об'єднання діяльності референтних структур, зацікавлених у подоланні дезадаптації курсантів молодших курсів. Командири мають враховувати зміни у референтному оточенні курсантів молодших курсів ВВНЗ, його розширення за рахунок найближчого оточення у військовому підрозділі. Соціально-педагогічна

профілактика курсантів молодших курсів має відбуватись у взаємообумовленій співпраці цивільного та військового референтного оточення.

Принцип референтної інтеграції має оптимізуватись та доповнюватись принципом гармонізації родинного та військового виховання. Важливим для підвищення ефективності профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ є виховання у родинах курсантів соціальної цінності виконання військового обов'язку, поваги до ветеранів, військово-історичного минулого України. У свою чергу, військове виховання у військовому середовищі ВВНЗ має формувати родинні цінності, повагу до батьків та старших. Родинне та військове виховання у своєму взаємному та доповненому гармонійному впливі на курсантів молодших курсів ВВНЗ значно посилюють ефективність соціально-педагогічної профілактики їх дезадаптації. У той же час гармонізація родинного та військового виховання має здійснюватися на основі принципу зворотного зв'язку, який передбачає взаємодію курсантів, цивільного та військового референтного оточення, коли цілеспрямований соціально-педагогічний вплив викликає конструктивну реакцію курсантів молодших курсів та позитивні зміни в їх поведінці.

Таким чином, підґрунтям соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів виступають такі принципи: загальні (системний, педагогічної та професійної компетентності офіцерів, гуманізму у правильності застосування дисциплінарних покарань, колективності у курсантському підрозділі) та спеціальні (диференціації дезадаптуючих чинників, соціально-особистісної орієнтації, інтеграції референтних структур, зворотного зв'язку взаємодії курсантів та референтного оточення, гармонізації родинного та військового виховання).

Змістовно-технологічний компонент сприяє гармонійній взаємодії всіх суб'єктів та об'єктів процесу соціально-педагогічної профілактики дезадаптації, яка визначена Безпалько О.В. « ... як різновид професійної діяльності, яка спрямована на реалізацію завдань соціального виховання, створення сприятливих умов ... для відновлення соціальносхвальних способів життєдіяльності» [14].

Соціально-педагогічна діяльність реалізується через конкретні напрями, методи та форми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, застосування яких створює соціально-педагогічні умови профілактичного процесу. Обґрунтування умов профілактики дезадаптації курсантів ВВНЗ має враховувати існуючі теоретичні розробки науковців, витоки та особливості прояву дезадаптивної поведінки курсантів молодших курсів ВВНЗ, визначені нами у підрозділі 1.2, – занижена сомооцінка, самоізоляція від військового колективу, вербальна та невербальна агресія, зарозумілість та свавілля, порушення розпорядку дня та правил носіння військової форми одягу, користування чужим майном, низька успішність та бажання звільнитися з ВВНЗ.

Над проблематикою умов адаптації та соціалізації у військовому середовищі ВВНЗ працювали Войтович Л. В., Горліченко М. Г., Діденко О. В., Дьомочкін С. В., Капля А. М., Рудов Б. А., Рютін В. В. та ін. [31; 42; 45; 46; 77; 164; 166]. Так, Рудов Б. А. педагогічною умовою успішної адаптації курсантів молодших курсів до навчання у ВВНЗ визначає індивідуалізацію навчання на основі врахування ускладнень, які виникають у пізнавальній діяльності курсантів [164]. Таким чином, вчений звертає увагу на індивідуальний підхід у процес педагогічної діяльності. У свою чергу, В. В. Рютін обґрунтував педагогічні умови соціалізації військовослужбовців строкової служби, серед яких визначає «глибоке вивчення та врахування індивідуально-психологічних особливостей з метою активізації процесу самовиховання», як одну з основних особливостей педагогічних умов [166]. Привертає увагу наукове дослідження Дьомочкіна С. В., який стверджує, що ефективний вплив соціально-педагогічного супроводу на професійне становлення курсантів ВВНЗ можливий за умов: гуманізації та особистісної орієнтації навчального-виховного процесу, що відбувається у суб'єкт-суб'єктній взаємодії командирів, викладачів і курсантів; варіативності освітнього середовища ВВНЗ, що характеризується можливістю створення індивідуальної траєкторії професійного становлення; допомоги та підтримки курсантів у переході від зовнішнього правління до самоуправління процесом свого професійного становлення [46]. Діденко О. В. серед педагогічних умов

професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів визначає «створення у навчально-виховному процесі соціально-психологічного середовища, яке буде сприяти підвищенню інтересу і посиленню позитивної мотивації професійного самовдосконалення курсантів (посилення зв'язку теорії з практикою урахування індивідуальних особливостей курсантів ВВНЗ під час їхньої професійної підготовки, закономірностей та особливостей цього процесу, а також труднощів, яких зазнали майбутні офіцери на різних курсах навчання)» [45]. Такий підхід науковця щодо створення соціально-психологічного середовища має на меті вдосконалити особистісні характеристики курсантів. Як бачимо, вищевказані умови значною мірою орієнтовані на саму особистість курсантів – ретельне вивчення та розвиток їх соціально-психологічних якостей, зокрема активізація процесу самовиховання, самоуправління своїм професійним становленням тощо.

Вітчизняні військові вчені Гудзовський О. О., Литвиненко Є. С., Остапенко М. А., Руденко М. В. у своїх дослідженнях звертають увагу на профілактику ВІЛ/СНІД та ІПСШ і формування безпечної та відповідальної поведінки у військовослужбовців [156]. Безперечно, це – важливі напрями профілактичної роботи серед військовослужбовців, які обов'язково треба враховувати у нашому дослідженні.

Вищенаведений аналіз педагогічних досліджень доводить, що у вирішенні педагогічної проблематики фахівці особливу увагу приділяють індивідуальній роботі з людиною, посиленню її особистісних характеристик, профілактиці девіантної поведінки [29; 45; 31]. Таким чином, створення відповідних умов, направлених на попередження дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, є підґрунтям соціально-педагогічної профілактики *на особистісному рівні*. Змістом цієї профілактики є:

для соціально-педагогічної профілактики заниженої самооцінки та самоізоляції від військового колективу, вербальної та невербальної агресії, зарозумілості та свавілля курсантів молодших курсів ВВНЗ нами застосовується соціально-педагогічний метод індивідуальних доручень з метою розкриття

індивідуальних, розумових та фізичних здібностей курсантів, що підвищує їх соціальний статус та комунікацію у військовому колективі;

для соціально-педагогічної профілактики порушень розпорядку дня та поваги до військової форми одягу, користування чужим майном та речами нами використовується соціально-педагогічний метод індивідуально-виховних та правових бесід з метою *формування самоповаги та самосвідомості щодо носіння військової форми одягу та чіткого розпорядження часом, усвідомлення особистісних прав та гідності;*

для соціально-педагогічної профілактики низької успішності та бажання звільнитися нами застосовується соціально-педагогічний метод індивідуальної допомоги, «рівний – рівному», індивідуальних консультацій (індивідуальних перспектив) з метою *підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, усвідомлення свого професійного вибору та професійного зростання.*

Успіх соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів залежить не тільки від життєвого досвіду курсантів, рівня їх вихованості та освіченості, але й від характеру, змісту службової та навчальної діяльності, що значною мірою обумовлено якістю умов військового середовища ВВНЗ. Військові вчені звертають увагу на профілактику дезадаптації військовослужбовців, викликану проблемами у взаємодії «військовослужбовець – військове середовище», де великий вплив на якість результату профілактичного процесу має найближче оточення курсантів – військовий колектив. Ми погоджуємось з Горліченко М. Г., яка особливу увагу звертає на організацію позитивного спілкування в курсантських підрозділах, надання допомоги старшими курсантами і молодшими офіцерами; застосування взаємного навчання в системі «курсант – курсант» [42]. У нашому дослідженні такий досвід використовується та удосконалюється шляхом організації допомоги курсантам молодших курсів не лише старшокурсниками та молодшими офіцерами, а й іншим референтним оточенням – однокурсниками з бойовим досвідом, більш досвідченими викладачами та капеланами тощо. Але організація такої допомоги має бути з урахуванням проблемної взаємодії військового колективу та

військовослужбовця [157]. На думку Маклакова А. Г., проблемна взаємодія обумовлена особливістю військового середовища, а саме «різномірністю військових колективів (за освітою, національною ознакою, строком служби та інше)» [157]. Дуже цінною для нас з точки зору соціально-педагогічної профілактики є теза військового вченого про необхідність комплексного підходу щодо підтримання оптимального психологічного клімату у військовому колективі:

- комплектування військових підрозділів з урахуванням психологічної сумісності військовослужбовців (для попередження проявів агресивної поведінки курсантів молодших курсів, а саме: словесні образи, висміювання, мобінг, зарозумілість та свавілля тощо);

- послідовне та цілеспрямоване формування згуртованості колективів у процесі бойової підготовки та у часи дозвілля (для попередження проявів агресивної поведінки курсантів молодших курсів, фізичного насилля, попередження низької успішності та вербальної та невербальної агресії);

- попередження та своєчасне вирішення конфліктних ситуацій (для попередження проявів агресивної поведінки курсантів молодших курсів, вербальної та невербальної агресії);

- усунення психологічної напруги та міжособистісних бар'єрів у процесі навчання (для попередження проявів самоізоляції курсантів молодших курсів).

У контексті даної тези ми вважаємо, що соціально-педагогічна робота з курсантським колективом має бути спрямована на згуртування курсантів, які вступили до ВВНЗ із різних регіонів України, навколо універсальних загальних цінностей – військове побратимство, взаємодопомога, шанобливе ставлення до держави та військових символів, традицій ВВНЗ. Військове середовище ВВНЗ є імперативним, екстремальним середовищем, до якого курсанти мають вчасно адаптуватись, а стан дезадаптації може призвести до дуже негативних наслідків – втрати здоров'я і навіть життя. Тому проблема соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів справедливо привертає увагу дослідження військових вчених через подолання кризових та екстремальних ситуацій у ВВНЗ.

Дослідники пропонують створити певну «схему» підготовки курсантів до дій в екстремальних умовах військової діяльності [13; 41]:

- розбір алгоритму виконання військових завдань в екстремальних умовах на аудиторних заняттях;
- приведення прикладів героїчного минулого української армії, жертовного виконання військового обов'язку офіцерами у різні часи;
- відпрацювання навчально-бойових нормативів на польових заняттях спочатку у денний, а потім у нічний час;
- участь у багатоденних польових навчаннях з багатокілометровими маршами, нічними стрибками з парашутами, бойовими стрільбами, виконання обов'язків командирів взводів та рот зведених курсантських підрозділів [41, 73].

Вищенаведені схеми підготовки курсантів молодших курсів ВВНЗ доцільно використовувати для подолання такого прояву дезадаптації, як занижена самооцінка. Є всі підстави стверджувати, що напружений режим військової праці курсантів насичений суттєвими морально-психічними випробуваннями. Саме тому сучасні військові педагоги наполягають на «...збереженні духовного, нервовопсихічного і психосоматичного здоров'я воїнів, створення оптимальних умов для життєдіяльності у військовому середовищі та в екстремальних умовах військової діяльності» [41, 53]. Досвід військових вчених щодо роботи у військовому середовищі зосереджений здебільшого на: виявленні та обліку воїнів «групи ризику» та здійсненні з ними психологічно обґрунтованої, переважно профілактичної роботи; організації роботи Центрів психологічної та юридичної консультації [57; 69].

Як бачимо, поза увагою військових вчених залишилась соціально-педагогічна складова профілактики дезадаптації курсантів, яка включає в себе готовність педагогічного колективу офіцерів курсової ланки, командирів курсантських відділень та груп, викладачів ВВНЗ здійснювати педагогічну діяльність не лише у рамках класичного педагогічного процесу, а й з урахуванням його особливостей та світових тенденцій гуманізації та демократизації вищої освіти. Це орієнтує нас на створення умов, які є підґрунтям соціально-

педагогічної профілактики *на рівні військового середовища ВВНЗ*. Змістом такої профілактики є:

для соціально-педагогічної профілактики заниженої самооцінки та самоізоляції від військового колективу, вербальної та невербальної агресії, зарозумілості та свавілля курсантів молодших курсів ВВНЗ нами застосовується соціально-педагогічний метод інструкторсько-методичних та групових занять, тренінгів з метою *підвищення соціально-педагогічної компетентності офіцерів курсової ланки та науково-педагогічного складу ВВНЗ*;

для соціально-педагогічної профілактики порушення розпорядку дня та поваги до військової форми одягу, користування чужим майном та речами нами використовується соціально-педагогічний метод взаємоконтролю, групових виховних та правових бесід із залученням фахівців з метою *формування взаємоповаги та взаємодопомоги, підтримання оптимального соціально-психологічного клімату, згуртованості в курсантському колективі*;

для соціально-педагогічної профілактики низької успішності та бажання звільнитися нами застосовується метод групових консультацій, додаткових заохочень з метою *підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, підвищення іміджу офіцера ЗС України*.

Аналіз розроблення педагогічних умов попередження дезадаптації у військовому середовищі ВВНЗ показав, що науковці виділяють його в окремий напрямок, орієнтований на інтеграцію виховних зусиль військового та цивільного соціумів [47; 166; 131; 164]. Але не всі вони при створенні умов спираються на цивільне референтне оточення курсантів ВВНЗ. Так, Дьомочкін С. В. пропонує взаємодію командирів та курсантів, а Рютін В. В. – узгоджений педагогічний вплив соціальних інститутів, батьків, командирів, вихователів та інших референтних осіб з метою попередження наслідків негативних станів у процесі соціалізації особистості у військовому середовищі, який є актуальним і для вирішення проблематики нашого соціально-педагогічного дослідження [47; 166].

Практичний досвід соціально-педагогічної діяльності у військовому середовищі ВВНЗ свідчить, що витoki дезадаптивної поведінки курсантів

молодших курсів частково знаходяться і за межами військового соціуму, а саме у цивільному референтному оточенні курсантів [231; 164; 166]. Це підтверджує аналіз особливостей проявів дезадаптації курсантів, зроблений у параграфі 1.2 нашого дослідження. Стає очевидною необхідність соціально-педагогічної профілактики, яка опосередкована цивільним референтним середовищем. Умовою соціально-педагогічної профілактики дезадаптації є фасилітація курсантів молодшого курсу референтним оточенням. Змістом фасилітаційного процесу є інтеграція, спрямованість референтного оточення військового середовища (курсанти, сержанти, офіцери курсової ланки, викладачі) курсантів молодших курсів ВВНЗ та референтного оточення цивільного середовища (рідні та близькі курсантів) на профілактику дезадаптації курсантів-першокурсників [31; 29]. Це можливо шляхом підтримання зв'язків із сім'ями курсантів, формування культури родинного життя тощо. Для абсолютної більшості курсантів молодших курсів сім'я є референтним інститутом. Англійський військовий психолог Н. Коупленд стверджує: «Необхідно ширше, ніж це робиться, ... вести наполегливу кампанію щодо зміцнення домашніх та сімейних відносин» [94]. У молодих курсантів формується певні погляди про відмінність життя військових сімей від цивільних. Для курсантів стають очевидними обмеження можливостей сім'ї військовослужбовців, вони вже на початку навчання обізнані про них: проблеми з освітою та вихованням дітей, проблеми з підтримкою здоров'я самого військовослужбовця та членів його родини, проблеми з житлом, з роботою дружини військовослужбовця [135; 136; 206; 207]. Фактично «велика частина сімей військовослужбовців функціонує у відносній ізоляції від цивільного суспільства – віддалених від населених пунктів військових гарнізонах, або в умовах нерозвиненої соціальної інфраструктури, характерні часті переїзди сім'ї на нове місце служби і пов'язаною з ними адаптацією дітей до нових колективів однолітків, навчальних програм тощо. Відсутність кваліфікованого медичного обслуговування, повноцінного відпочинку та спільного проведення дозвілля» [135; 136]. Така об'єктивна реальність може ставити під сумнів професійний вибір курсантів молодших курсів ВВНЗ. Але саме юнацькі прагнення до самостійності

та самовпевненість формують особливе ставлення до можливих проблем – непереборне бажання будь-що подолати їх. Завдання соціального педагога – підготувати курсантів до складних життєвих ситуацій, визначити ресурси та можливі варіанти їх вирішення. У зв'язку з тим, що більшість курсантів молодших курсів неодружені, найбільш впливовими з точки зору соціально-педагогічної профілактики є їхні батьки. Саме батьківська турбота, своєчасна підтримка та допомога здатні суттєво вплинути на процес адаптації курсантів у військовому середовищі та попередити дезадаптивні процеси. Соціально-педагогічна взаємодія командирів курсантських підрозділів і батьків може бути запорукою соціально-педагогічної профілактики дезадаптації, коли курсантам молодших курсів необхідно допомогти подолати «кризу ідентифікації», зокрема знайти відповіді на запитання, пов'язані з вибором професії [137]. Ці відповіді курсанти можуть знаходити у бесідах з капеланами, які неодноразово нагадують про «жертвність виконання військового обов'язку». Цей особистісний феномен є, безперечно, важливим для професійного військовослужбовця. Наявність його у ціннісних орієнтаціях курсантів – є свідчення зрілої свідомості та високого духу. У кропіткій справі виховання такої риси неможливо обійтися без одвічних людських цінностей: справедливості, патріотизму, самовідданості справі захисту свого народу. Саме церква, її представники найбільшою мірою володіють необхідними впливовими чинниками, за допомогою яких досягається усвідомлення курсантом жертвності своєї професії [72; 80]. Не менш важливою проблемою, пов'язаною з впливом церкви на курсантів молодших курсів вищого військового навчального закладу, є виховання конфесійної толерантності. Вирішити це завдання без взаємодії виховних армійських структур з представниками церкви неможливо [101; 141; 161]. У той же час саме інформованість курсантів щодо ставлення різних конфесій до служби в армії допоможе уникнути проблем підпадання курсантів під вплив сумнівних релігійних громад пацифістського напрямку. Однак необхідно відзначити, що церква відділена від держави, і взаємодія церкви та армії регулюється українським законодавством.

Таким чином, це орієнтує нас на створення умов, що є підґрунтям для соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ *на рівні референтного оточення цивільного та військового середовищ*. Змістом цієї профілактики є:

для соціально-педагогічної профілактики зниженої самооцінки та самоізоляції від військового колективу, вербальної та невербальної агресії, зарозумілості та свавілля курсантів молодших курсів ВВНЗ нами застосовуються соціально-педагогічні методи листування та інтернет-листування з батьками, соціального моніторингу (соціальних мереж), батьківська рада з метою *організації зворотного зв'язку курсанти – батьки, батьки – командування щодо вчасного повного отримання інформації про невирішені особистісні проблеми курсантів молодших курсів*;

для соціально-педагогічної профілактики порушення розпорядку дня та поваги до військової форми одягу, користування чужим майном та речами нами використовується соціально-педагогічний метод взаємодії, інформування з метою *організації та інтеграції виховного впливу референтних осіб на поведінку молодих курсантів*;

для соціально-педагогічної профілактики низької успішності та бажання звільнитися нами застосовується соціально-педагогічний метод індивідуальних і групових бесід з батьками та дружинами курсантів, допомога військового капелана, організації родинних свят з метою *підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, формування престижу військових династій*.

Крім того, використовуючи досвід військових науковців, соціально-педагогічний метод вивчення документації (планів роботи виховного відділу та планів роботи офіцерів курсової ланки) та метод індивідуальних бесід з курсантами молодших курсів ВВНЗ, весь період їх адаптації нами було умовно поділено на чотири основних етапи, а саме: етап вступу до ВВНЗ (навчальний збір, серпень), етап навчання в ВВНЗ (вересень – грудень), етап першої відпустки (грудень – січень, період цивільної реадаптації), етап повернення до навчання (період військової реадаптації, лютий – березень). Такий умовний поділ на етапи

пов'язаний з особливостями умов освітньої та службово-бойової діяльності курсантів молодших курсів ВВНЗ для визначення найбільш оптимальних заходів та методів соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Діагностично-результативний компонент системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів визначає ефективність діяльності суб'єктів щодо підвищення рівня адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ та відображає його якісний і кількісний стан.

Для перевірки ефективності моделі системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ нами використовується *метод експертної оцінки* (достатньо апробований у багатьох педагогічних дослідженнях військової сфери) для виявлення осіб з дезадаптивними проявами та визначення рівні їх адаптованості [166]. Для цього обґрунтовуємо рівні, критерії та показники, які мають використовувати експерти.

Сама модель системи повинна мати обґрунтовані критерії, якими можна максимально об'єктивно перевірити ефективність профілактичного процесу дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. У педагогічній науці поняття «критерій» (від грец. *kriterion* – засіб для судження) трактується як ознака, на підставі якої здійснюється оцінка, класифікація або визначення будь-чого, міра судження явища [181]. У процесі обґрунтування критеріїв ефективності соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ ми дотримуємось певного принципу відповідності кожного критерію до можливого чинника, що провокує їх дезадаптацію. Аналіз робіт сучасних науковців Горліченко М. Г., Івашко Н. М., Войтовича Л. В., Рютіна В. В., Аксенової П. Ю. та інших доводить, що процес навчання у ВВНЗ суттєво впливає на якість взаємодії курсантів і соціального середовища (адаптацію, соціалізацію тощо) [42; 69; 31; 166; 4]. Так, Горліченко М. Г. у процесі дослідження педагогічних умов адаптації курсантів до навчання у ВВНЗ обґрунтовує та визначає критерії адаптованості курсантів до навчання, що відповідають основним видам їхньої навчальної діяльності, а саме: дидактичний, професійний,

соціально-психологічний, побутовий, суспільно-політичний. Івашко Н. М. досліджує проблему адаптації курсантів до освітнього середовища військового навчального закладу, визначає зовнішній та внутрішній критерії адаптивності курсантів. Зовнішній критерій, на думку науковця, відбиває відповідність рівня розвитку курсанта вимогам та очікуванням освітнього середовища ВВНЗ; внутрішній критерій адаптованості відбиває самооцінку курсанта до вимог та очікувань освітнього середовища ВВНЗ [69]. Ми особливо визначаємо критерії ефективності профілактики дезадаптації курсантів-прикордонників, що були обґрунтовані та визначені Войтовичем Л. В. у його дослідженні. Науковець спирається на компетентнісний підхід та серед інших критеріїв особливо наголошує на критерії професійної компетентності [18]. Варто зауважити, що вищевказана компетентність відбиває якість засвоєння курсантами професійних знань у процесі навчання, і саме професійна компетентність є результатом навчання у ВВНЗ. Аксенова П. Ю., розробляючи психолого-педагогічну модель формування адаптації курсантів до навчально-виховного процесу, вказує на такі компоненти як: «когнітивний, афективний, мотиваційно-діяльнісний, поведінковий та адаптаційний...» [4]. Таким чином, авторка акцентує на афективних розладах курсантів у процесі навчання, що спонукає нас враховувати цей феномен у процесі соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Отже, нами для достовірності вибору критеріїв адаптованості курсантів молодших курсів був використаний досвід експертної оцінки, для якого були підібрані та підготовлені офіцери-експерти. Критеріями підбору експертів були досвід військової служби у ВВНЗ, педагогічний досвід роботи з курсантським складом, глибоке знання проблематики курсантського військового середовища, вміння організовувати соціально-педагогічну взаємодію референтного оточення курсантів-першокурсників. Таким чином, експертами є офіцери курсантських підрозділів (курсіві офіцери), офіцери-куратори, у яких досвід роботи з курсантами становить від 5 років і більше. Офіцери-експерти обіймають посади: начальник курсу, заступник начальника курсу по роботі з особовим складом,

курсний офіцер, викладач. З вказаними категоріями офіцерів були проведені інструкторсько-методичні заняття про порядок оцінки рівнів адаптації курсантів молодших курсів. У процесі проведення занять офіцерам особливо наголошувалось на виборі та правильності використання *методів отримання інформації*. Зокрема акцентувалась увага експертів на роботу з документами, що характеризують цивільний адаптивний досвід курсантів, первинний досвід адаптації до військового середовища ВВНЗ. Особлива увага зверталась на особову справу молодих курсантів, зміст шкільних, службових та медичних характеристик (наявність черепно-мозкових травм, переломів, хвороб), що можуть характеризувати якість поведінки курсантів та їх соціального оточення. У ході підготовки роботи експертів особливо наголошувалося на фіксації інформації щодо світоглядних орієнтацій, рівня релігійних уявлень та наукових знань військовослужбовця, що можуть впливати на якість адаптації особистості до військового середовища ВВНЗ.

Необхідно відзначити, що офіцерам експериментальних підрозділів пропонувалося збирати не лише інформацію про особистісні характеристики курсанта (соціальна паспортизація), але й про його сімейну ситуацію, умови проживання, особливості стану здоров'я, соціальний досвід тощо. З цією метою використовувались індивідуальні бесіди та анкетування, які слугують інструментом для визначення показника рівня соціального благополуччя особистості (питання про склад родини, навчальну успішність, санітарно-житлові умови проживання сім'ї, емоційні стосунки батьків з дітьми тощо). На основі отриманих даних виявили курсантів «групи ризику», тобто тих, хто потребує індивідуальної профілактичної роботи.

Окрема увага експертів спрямовувалась на порядок проведення індивідуально-виховних бесід та їх зміст, особливо на визначення курсантів, що потребують проведення індивідуальних бесід, їх своєчасність, правильний вибір місця бесіди. Експертам наголошувалося про актуальність та конкретність проблематики бесіди: особистий стан здоров'я, стан справ у родині та характер

відносин з референтними особами, особливості взаємовідносин у курсантському колективі, особиста успішність та дисциплінованість тощо.

Офіцери-експерти ретельно вивчили особливості застосування методу незалежних характеристик, що дозволяє використовувати широке коло референтних для курсантів осіб, які здатні надати змістовну та об'єктивну інформацію щодо цивільного та військового дезадаптивного досвіду військовослужбовця. Особливу увагу експерти звертали на бесіди з батьками та близькими курсантів-першокурсників, медичними працівниками, які спілкуються з курсантами у процесі надання їм як стаціонарної, так і амбулаторної медичної допомоги у медичному закладі ВВНЗ, військових шпиталях, лікарнях тощо.

Офіцерами-експертами вивчались особливості відкритих та прихованих спостережень за поведінкою курсантів: прагнення до спілкування чи усамітнення, характеристика психічних реакцій у різноманітних ситуаціях (особливо під час колективних дій, що характеризуються обмеженістю часу, простору тощо), вміння вирішувати поставлені завдання, спираючись на колективну підтримку за її відсутності, ознаки, що характеризують соціальний статус та авторитет військовослужбовців у курсантському колективі, або їх відсутність тощо.

У процесі роботи експерти спостерігали за індивідуальними поведінковими характеристиками курсантів молодших курсів ВВНЗ, за змістом яких можна робити висновки про адаптивний рівень курсантів.

Особливу увагу офіцери-експерти зосереджували на психічних станах курсантів молодших курсів, їх настрої та емоції. Це дозволило визначити наявність або відсутність проблем, які пов'язані з психофізіологічним станом курсантів. Піднесений настрій курсантів молодших курсів є показником задоволеності своєю діяльністю, успішності, готовності до активної професійної та громадської позиції. Безумовно, успіхи у службі викликають піднесений настрій курсантів молодших курсів. Але за умов відсутності конструктивної критики та достатнього досвіду адекватної самооцінки це може породжувати самовпевненість, низький контроль над своєю поведінкою та судженнями, відсутність вільного самовиявлення та інколи спонтанність поведінки. Все це

потребує особливого контролю з боку командирів. Пригнічений психічний стан курсантів дозволяє визначити схильність до хвилювань, занижену оцінку своїх можливостей та перспектив, скептицизм, пасивність позиції особистостей курсантів, відбиває ступінь песимізму та незадоволеності. Спостереження експертів зафіксувало поглиблення пригніченості курсантів-першокурсників на перших місяцях служби. Небезпека подібних негативних станів набуває більшої загрози, коли вони стають затяжними або постійними, що характеризує стан курсантів як депресивний. Проблема депресивного стану курсантів молодших курсів ВВНЗ свідчить про реакцію особистості на певну критичну ситуацію, яка викликає емоційний дисбаланс. Курсанти, які схильні до хвилювань та недооцінки своїх можливостей, часто фіксують свою увагу на невдачах, що призводить до різкого переживання невдач у професійній діяльності та супроводжується емоційною депресією.

Об'єктом спостережень експертів стали не лише настрої курсантів, але і їх ставлення до морально-психологічного клімату у військовому курсантському колективі, тобто емоційна лабільність курсантів. Експерти відмітили, що емоційнолабільні курсанти адаптуються відповідно до соціально-психологічного клімату у військовому колективі, таким чином проявляючи свою соціальну гнучкість. Вони мають достатній рівень конформності, що сприяє взаєморозумінню з товаришами по службі та їх згуртуванню навколо колективних цінностей та курсантських традицій. Аналіз роботи офіцерів-експертів дозволяє зробити висновки, що високий рівень слідування соціальним стандартам приводить до домінування демонстративної поведінки з великим бажанням отримати схвалення соціального оточення. Неотримання очікуваного схвалення з боку соціального оточення призводить до переживань, хвилювань та інших дезадаптивних проявів. Таким чином, курсанти, які втрачають відчуття соціальної підтримки, мають велику вірогідність опинитися у стані дезадаптації.

Результати роботи офіцерів-експертів були використані нами при визначенні показників критеріїв рівнів адаптованості курсантів молодших курсів. Лонгітудне спостереження експертів дозволило отримати інформацію про

комунікативну імпульсивність курсантів-першокурсників, яка проявляється у використанні ненормативної лексики. Така поведінка віддзеркалює розкутість або спонтанність поведінки останніх. Якщо є впливовий асоціальний (антиармійський) стимул, курсанти можуть проявляти зневагу до загальноприйнятих соціальних норм, вимог суспільної моралі та військових статутів. Це супроводжується наявністю егоцентричної позиції, прагненням домінування у військовому колективі. Таким чином, комунікативна сфера курсантів пов'язана з морально-нормативною, що проявляється у психологічній напрузі у стосунках, незадоволеності, нестриманості у міжособистісних стосунках.

Увагу експертів привернули статево-рольові показники курсантів молодших курсів, які свідчать про домінування ознак чоловічої або жіночої поведінки. Є очевидним, що домінування жіночих ознак є результатом відповідного сімейного виховання, за умов відсутності батьківського впливу. Ця поведінка має специфічне естетичне забарвлення, чутливість, уразливість, сентиментальність, яскраво виражене опікування квітами, тваринами тощо. Ці ознаки можуть проявлятися в інтонації та певному словниковому запасі. Така поведінка курсантів викликає з боку однокурсників багато насмішок та образ і може призвести до прикріплення образливого прізвиська аж до жіночого ім'я. За таких умов курсанти стають об'єктом моральних знущань та вимушені шукати порозуміння зі схожими за поведінкою курсантами. Якщо коло розуміння та соціальної підтримки обмежене, така ситуація призводить до порушення процесу адаптації, аж до стійких дезадаптивних проявів у військовослужбовця.

Експерти визначили, що важливим показником критеріїв рівнів адаптованості є ригідність курсантів, що відбиває рухливість психічних процесів в емоційно-вольовій сфері. За умов прояву адекватної ригідності у військово-соціальному середовищі курсанти здатні переборювати труднощі завдяки наполегливості, цілеспрямованості, працелюбності та впевненості у собі. Однак за негнучкої, малорухливої системи підходів до вирішення виникаючих проблем у сфері емоційних переживань відбувається накопичення негативного відчуття

своєї малорухливості, самонезадоволеності та формуванні злопам'ятності та упертості. У навчанні курсантів ригідність проявляється в зниженні якості когнітивних процесів, що веде до отримання негативних оцінок під час навчання. Курсанти з підвищеною ригідністю схильні до побудови надто цінних, як на себе, умовиводів, а у подальшому проявляють підвищену недовірливість, ревності, заздрість до успіхів інших. Вони, як правило, схильні до перебільшення ворожості оточуючого соціального середовища. Експерти зауважують, що ворожість до інших курсанти проектують як ворожість до себе. На цьому підґрунті виникають часті конфлікти. За таких обставин цих військовослужбовців колектив приймає складно і навіть відторгає їх. Це також призводить до дезадаптивних проявів.

Експерти відмічають, що тривожність курсантів молодших курсів є суттєвим показником дезадаптивних проявів. Підвищена та стійка тривожність свідчить про схильність курсантів до хвилювань за незначними приводами, що, у свою чергу, характеризує молодих військовослужбовців, яким притаманна відповідальність за доручену справу. Під час спостереження експертам особливо наголошувалося про фіксацію проявів тривожності. Якщо це яскраво виражена психосоматика (яка проявляється у почервонінні (почуття сорому), блідості, тремтінні рук (почуття страху) тощо, яка не заважає виконанню службових та бойових завдань, то можна говорити про позитивну динаміку прояву тривожності. Прояв невпевненості, нерішучості, реакцій почуття провини з наступним самопокаранням за незначні помилки та невдачі свідчить про дезадаптивні прояви психіки особистості курсантів-першокурсників ВВНЗ. У свою чергу, відсутність обережності, яку проявляють курсанти молодших курсів, може свідчити про нехтування правилами безпеки та може бути кваліфіковано як прояв дезадаптивної поведінки курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Офіцери-експерти у практичній роботі зафіксували найбільш важливі показники дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ та підтвердили правильність нашого теоретичного аналізу особливостей прояву дезадаптації курсантів-першокурсників, які визначені у підрозділі 1.2.

Результати роботи офіцерів-експертів ми використовуємо при визначенні показників критеріїв, які відповідають певним рівням адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Наведені підходи щодо визначення критеріїв рівнів адаптованості військовослужбовців певною мірою віддзеркалюють соціально-педагогічну проблематику профілактики дезадаптації курсантів та дають підґрунтя для визначення критеріїв ефективності соціально-педагогічного профілактичного процесу дезадаптації курсантів. Вищезазначені підходи у своїй більшості акцентують увагу на критеріях, які віддзеркалюють відношення курсанта до навчання, якість якого впливає на процес профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Процес навчання у ВВНЗ має багато особливостей: високий рівень психофізіологічних навантажень, вартова служба, польові виходи, відірваність від занять через наявність нарядів тощо. Наведені особливості висувають перед курсантом високі вимоги щодо суворого дотримання дисципліни у навчанні, підтриманні якості навчання на високому рівні. Дуже часто отримані курсантом оцінки впливають на загальну оцінку курсантського підрозділу, що формує відповідальність курсанта за загальний результат. Наявність у курсантів молодших курсів добрих результатів у навчанні свідчить про достатню адаптованість та здатність попереджати прояви дезадаптивної поведінки, і навпаки, низька успішність курсантів свідчить про низький рівень профілактики дезадаптації. Тому навчальний критерій було взято до уваги в нашому дослідженні з урахуванням суб'єктивно-особистісної складової профілактичного процесу дезадаптації курсантів. Ми вважаємо, що проблеми у навчальній діяльності курсантів можуть посилювати особистісні переживання та провокувати розчарування у своєму професійному виборі. Таким чином, ми визначаємо *особистісно-професійний критерій* рівнів адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Науковий пошук у визначенні критеріїв рівнів адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ базується на діяльнісному підході. Відомо, що військова діяльність характеризується імперативними вимогами до курсантів ВВНЗ: суворе

дотримання правил носіння військової форми одягу, особливості віддання і контролю виконання розпоряджень та наказів, чітко регламентована дисциплінарна практика визначена військовими статутами, експлуатація озброєння та військової техніки (потенційна можливість її застосування на ураження) та інше. Якісне виконання службових та бойових завдань ЗСУ можливе лише за умов суворого та точного дотримання вимог військових статутів та інших нормативних документів і законів України. Нормативним критерієм поведінки курсантів молодших курсів є військова дисципліна – «суворе й точне дотримання всіма військовослужбовцями порядку й правил, установлених законодавством України та військовими статутами» [151]. Будь-яке порушення «встановленого порядку і правил» визначається як порушення військової дисципліни, що тягне за собою застосування дисциплінарних санкцій до порушника. Це може бути як зауваження або догана, так і покарання у вигляді позачергових нарядів або позбавлення звільнення у місто на вихідні. Стає очевидним, що порушення військової дисципліни курсантом свідчить про невідповідність моральних якостей курсантів статутно-нормативним вимогам. Сучасні військові педагоги у своїх дослідженнях акцентують увагу на дотриманні військовослужбовцями різних категорій вимог військового законодавства як важливому критерію оцінки якості процесів взаємодії військовослужбовців у військовому середовищі. Так, Аксенова П. Ю. у своїй психолого-педагогічній моделі формування адаптації курсантів до навчально-виховного процесу вказує на мотиваційно-діяльнісний та поведінковий компоненти. Рютін В. В. у своєму дисертаційному дослідженні педагогічних умов соціалізації військовослужбовців строкової служби серед трьох критеріїв оцінки ефективності соціалізації військовослужбовців строкової служби визначає морально-нормативний, що відображає наявність у військовослужбовців необхідних моральних якостей та їх відповідність нормам військового соціуму [166]. З урахуванням значення військових норм для майбутнього офіцера, визначених статутами ЗС України, цей критерій визначено нами як *статутно-нормативний критерій* рівнів адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ.

У процесі визначення критеріїв рівнів адаптованості курсантів молодших курсів відзначаємо, що якість комунікативних процесів курсантів залежить від референтного оточення військового та цивільного середовищ. Особливістю комунікації курсантів молодших курсів є жорстка регламентація розкладу дня, що обмежує вільне спілкування з рідними, близькими та друзями навіть по телефону. Таке спілкування можливе лише у короткі перерви між заняттями та у вільний час, термін якого жорстко обмежений. Вихід у місто курсантів молодших курсів відбувається, як правило, у вихідні дні – суботу та неділю, за визначеною чергою. У звільненні можуть знаходитись не більш 30% курсантів підрозділу. Це звільнення жорстко обмежене часом, а запізнення з нього вважається грубим порушенням військової дисципліни. За таких умов молоді курсанти переживають певну референтну депривацію. Але вже протягом перших місяців перебування у стінах ВВНЗ у курсантів молодших курсів відбувається розширення кола референтних осіб, його доповнюють нові друзі та командири. З останніми курсанти навчаються особливому порядку взаємовідносин, які засновані на жорстких військових принципах субординації, тобто такої підлеглості, яка передбачає чітке виконання наказу, яке обмежене часом та передбачає відповідне звітування. Звернення до начальників відбувається за військовим званням, лише у позаслужбовий час вимоги військових статутів дозволяють звертатися курсантам до командира за ім'ям та по батькові, однак таке звертання використовується надзвичайно рідко. Очевидно, що навіть референтність командирів та начальників для молодих курсантів не позбавляє їх статутних правил звернення до них і спілкування з ними. Але у даному випадку референтність і статутна нормативність взаємообумовлені, потребують урахування і виступають впливовим феноменом як комунікація курсантів молодших курсів. Стає очевидним, що якість комунікації курсантів з референтним оточенням військового середовища може суттєво впливати на процес профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Важливими якостями молодих курсантів є їх здатність будувати свої взаємовідносини з товаришами по підрозділу, адекватно сприймати імперативні вимоги командирів та начальників,

усвідомлювати необхідність підлеглості безпосереднім командирам, які за віком є рівними з курсантом. За таких умов комунікативність курсантів переважно відбувається з товаришами по службі, яких курсант бачить щоденно. Спілкування з батьками та близькими переважно відбувається у телефонному режимі. Курсанти-першокурсники вимушено дистанціюються від участі у вирішенні сімейних проблем та проблем, які виникають у взаємовідносинах з близькими та рідними. Нерідко такі курсанти потребують моральної та матеріальної підтримки з боку референтних осіб цивільного середовища. Важливим у цій ситуації є взаєморозуміння, взаємодопомога, вчасне вирішення складних сімейних життєвих ситуацій (сварки, розлучення, лікування, матеріальні проблеми тощо). Виходячи з вищезазначеного, визначаємо *референтно-комунікативний критерій* рівнів адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Таким чином, особистісно-професійний, статутно-нормативний та референтно-комунікативний критерії найбільшою мірою дозволяють якісно оцінити рівні адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Як зазначалося нами раніше, військово-професійна діяльність курсантів молодших курсів ВВНЗ характеризується багатьма екстремальними обставинами, професійними обов'язками з високим ступенем відповідальності, відсутністю достатнього військового досвіду, підпорядкованістю особистих інтересів колективним. Молода людина, яка вступила до вищого військового навчального закладу, має свій особистісний життєвий досвід. Її нервово-психічна стійкість є результатом унікального поєднання індивідуально-психологічних характеристик, які або сприяють подоланню дезадаптивних станів, або навпаки, ускладнюють цей стан до критичного низького рівня адаптованості курсантів ВВНЗ.

Соціальні інститути, сім'я, школа та інші агенти соціалізації сформували певний рівень адаптованості курсантів. Цей рівень є унікальним за змістом і потребує свого визначення для того, щоб упевнитись, що зміст сформованих якостей курсантів молодших курсів відповідає чи суперечить вимогам військового середовища ВВНЗ. Очевидна необхідність визначення рівня адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ за відповідними

вищенаведеними критеріями. Враховуючи це, нами визначено високий, середній, низький рівні адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Рівень низької адаптованості характеризує групу курсантів, які мають яскраво виражену низьку успішність навчання професійній діяльності, низьку успішність навчання, небажання виправляти отримані негативні оцінки у процесі навчання, безтурботне ставлення його до свого рівня знань та заяви про наміри відрахування з вищого військового навчального закладу. Курсанти, які належать до цього рівня адаптованості, мають чітко виражені ознаки дезадаптації нервово-психічної діяльності: короткочасні невротичні реакції та неврози з будь-якого приводу – невдачі у професійній діяльності, негативні звістки від рідних та близьких тощо.

Однозначною ознакою належності до групи рівня низької адаптованості є порушення статутно-нормативних вимог щодо дотримання військової дисципліни: вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин, несанкціоноване залишення місця розташування підрозділу ВВНЗ, порушення правил взаємин з товаришами по службі, а також командирами, що проявляється у систематичних грубоощах та відвертому провокуванні конфліктних ситуацій, що можуть бути причинами з'ясування стосунків шляхом бійок.

Чіткою ознакою належності до описаного рівня є перманентний апатичний стан, що інколи характеризується епізодичним плачем, скаргами на душевний біль, прагненням за будь-яких обставин опинитися за межами вищого військового навчального закладу, прагненням будь-що побачити батьків та близьких.

Суттєве значення для визначення належності до цієї чи наступної групи має спостереження за курсантськими діями в екстремальних ситуаціях, що притаманні військовому середовищу. Якщо курсант діє всупереч колективним інтересам, відверто підводить колектив, а колектив не сприймає цього курсанта, ігнорує чи саботує та ганьбить, це дає підстави ставити його у групу рівня низької адаптованості. За отриманими нами даними, при вступі до ВВНЗ приблизно від 10% до 20% курсантів першого курсу перебувають на рівні низької адаптованості.

Рівень середньої адаптованості характеризує групу курсантів молодших

курсів ВВНЗ, які мають систематичні ознаки нервово-психічної нестійкості. Так, наприклад, навіть певна акцентуація характеру особистостей курсантів звужує їх адаптованість. Курсанти схильні довгий час перебувати в поганому настрої, уникають колективних соціальних дій, прагнуть усамітнитись, погано засвоюють навчальний матеріал, отримують негативні оцінки, але прагнуть їх виправити, навіть шляхом багаторазових спроб.

До рівня середньої адаптованості відносять курсантів молодших курсів ВВНЗ, які протягом першого місяця не змогли засвоїти та чітко виконувати цілком нескладні вимоги розпорядку дня: здійснювати ранковий підйом, вчасно становитись у стрій, систематично порушують форму одягу тощо. При цьому спостерігається прагнення курсантів молодших курсів вищого військового навчального закладу уникнути проблем з порушенням військової дисципліни шляхом роботи над собою. Разом з цим курсант намагається позбавитись негативу, однак мають місце проблеми психофізіологічного характеру: неможливість звикнути до розкладу дня, форми одягу тощо.

До рівня середньої адаптованості відносяться курсанти молодших курсів ВВНЗ, які схильні до утворення малих груп, що мають ознаки субкультурних компонентів. Як правило, цих курсантів об'єднує цивільний досвід спілкування у середовищі молодіжних субкультур, що в окремих нормативних вимогах протиставлені військовим принципам єдиноначальності та субординації. Особливу увагу привертають курсанти, які нездатні адекватно діяти у складних ситуаціях комунікації (невміння здійснювати доповідь, діяти адекватно у складній ситуації, застосовування ненормативної лексики). Армійський досвід свідчить про те, що при вступі до ВВНЗ приблизно 20–25% курсантів знаходяться на рівні середньої адаптованості.

Рівень високої адаптованості характеризує групу курсантів молодших курсів ВВНЗ з високою адаптованістю, в яких відсутні ознаки нервово-психічної нестійкості: вони спокійно реагують на виконання поставлених задач, добросовісно готуються до навчальних занять. Однак у курсантів цієї групи можуть спостерігатися окремі несистемні прояви, які можна визначити як

другорядні при визначенні рівня адаптованості. У психологічних характеристиках можуть бути певні девіації у поведінці – проблеми у родині, погана спадковість, перенесені травми. Інколи спостерігаються випадки, які звертають на себе особливу увагу яскравими проявами характеру, наприклад, зайвим хвилюванням при бесіді. У такому випадку звертають додаткову увагу на так звані компенсаторні психологічні механізми. Але курсант завжди знаходить раціональний вихід із складної ситуації.

До рівня високої адаптованості відносять курсантів молодших курсів ВВНЗ, які у перший місяць служби засвоїли статутні вимоги розпорядку дня, правила взаємовідносин між військовослужбовцями, правила носіння військової форми одягу тощо. Спостерігається відсутність порушень військової дисципліни та активність курсантів щодо попередження порушень військової дисципліни іншими курсантами.

Курсанти молодших курсів ВВНЗ з високим рівнем адаптованості схильні до утворення малих груп соціальної і позитивної спрямованості, яких об'єднують сумісні заняття спортом (бодібілдинг, фіткрос, КВК тощо). Курсанти об'єднуються у предметних наукових гуртках, активно проявляють себе у науковій роботі, виступають на студентських (курсантських) конференціях, семінарах, інтернет-форумах. Курсанти високого рівня адаптованості відчують повну підтримку з боку референтного цивільного оточення, здатні адекватно протистояти негативному (пацифістському, кримінальному) впливу цивільного середовища.

Таким чином, основною характеристикою цієї групи ми вважаємо високу адаптованість до нових умов соціального середовища. Досвід підтверджує, що при вступі до ВВНЗ приблизно 60 – 65% курсантів першого курсу мають рівень високої адаптованості.

Вищезазначені рівні дають всі підстави стверджувати, що оцінка рівня адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ достатньо ускладнена. Вона потребує глибоких знань нервово-психічних особливостей особистостей військовослужбовців та специфіки умов їх професійної діяльності, особливостей

впливу рефернтного цивільного оточення курсантів молодших курсів ВВНЗ. Тому, для правильності визначення рівнів адаптованості курсантів молодших курсів нами підібрані психологічні методики, які за певними показниками допоможуть визначити рівень їх адаптованості.

Відповідно до наведених у підрозділі 1.3 критеріїв визначення рівнів адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ було визначено відповідні їм показники як характерологічні ознаки відповідних критеріїв дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

**Діагностичні методики оцінювання адаптивних рівнів
курсантів молодших курсів ВВНЗ**

Критерій	Показник	Діагностичні методики
Особистісно-професійний	Здатність до соціально-психологічної адаптації у військовому колективі	Стандартизована психологічна методика «Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (БОО), розроблена А. Маклаковим і С. Чермяніним Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда
	Здатність до навчання	Психодіагностичний тест «Визначення рівня саморозвитку» Рогова Є.І. (Коригований для курсантів ВВНЗ) Короткий орієнтований, відбірковий тест (В.Н. Бузін, Е.Ф. Вандерлік)
Статутно-нормативний	Поведінкова регуляція	Стандартизована психологічна методика «Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (БОО), розроблена А. Маклаковим і С. Чермяніним Психодіагностичний тест «Діагностика комунікативної соціальної компетентності (КСК) (Коригований для курсантів ВВНЗ)
	Засвоєння та виконання статутно-нормативних вимог	Стандартизована психологічна методика «Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (БОО), розроблена А. Маклаковим і С. Чермяніним
Референтно-комунікативний	Комунікативність	Стандартизована психологічна методика «Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (БОО), розроблена А. Маклаковим і С. Чермяніним
	Товариськість, здатність до співпраці	16-факторний опитувальник Кеттелла

Показники – це докази, характерологічні ознаки певного аспекту критерію [209]. Критеріям ефективності процесу соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ найбільше відповідають такі показники:

соціально-психологічна адаптація – здатність курсантів молодших курсів до подолання дезадаптаційних проявів у військовому колективі, емоційний комфорт;

здатність до навчання – рівень інтелектуальних здібностей, рівень саморозвитку особистості;

засвоєння та виконання статутно-нормативних вимог – усвідомлення вимог військових статутів України та дотримання їх у повсякденній діяльності;

поведінкова регуляція – вміння контролювати себе та дотримуватись норм в умовах підлеглих військового соціуму, стійкість до асоціальної поведінки;

комунікативність – схильність до встановлення комунікативних відносин з референтним оточенням, бажання розширити круг референтного оточення;

товарицькість, готовність до співпраці – здатність до роботи в колективі, активність в усуненні конфліктів у групі, пристосованість, увага до людей. Легкість у встановленні міжособистісних, безпосередніх контактів.

Кожному показнику критеріїв адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ підібрані діагностичні методики, які будуть використовуватися нами та офіцерами-експертами при діагностуванні рівнів адаптованості курсантів.

Згадані вище тести Є. Рогова, К. Роджерса та ін. були нами запропоновані як допоміжні при роботі з БОО А. Маклакова і С. Чермяніна «Адаптивність», який ми використовуємо для вивчення адаптивних можливостей індивіда [209]. Вищевказана психологічна методика має чотири шкали: «Нервово-психічна стійкість», «Поведінкова регуляція», «Комунікативний потенціал», «Моральна нормативність», які, на нашу думку, задовольняють вимогам до діагностування курсантів на визначення адаптивного рівня курсантів молодших курсів ВВНЗ за такими показниками, як: *поведінкова регуляція, комунікативні якості, моральна нормативність* (додаток А).

У нашому дослідженні використовуються три з чотирьох наведених вище шкал. Розглянемо ці три шкали детальніше:

поведінкова регуляція – характеризує здатність людини регулювати свою взаємодію з середовищем діяльності. Основними елементами поведінкової регуляції є: самооцінка, рівень нервово-психічної стійкості, а також наявність соціального схвалення (соціальної підтримки) з боку оточуючих людей. Всі виділені структурні елементи не є першоосною регуляції поведінки. Вони лише відображають співвідношення потреб, мотивів, емоційного фону настрою, самосвідомості, «Я – концепції» та ін. Регулювання – це складне, ієрархічне утворення, а інтеграція всіх його рівнів в єдиний комплекс і забезпечує стійкість процесу регуляції поведінки. Як бачимо, ця шкала за змістом є адекватною визначеному поведінковому критерію експертної оцінки адаптивно-дезадаптивного рівня курсанта молодшого курсу ВВНЗ;

комунікативні якості (комунікативний потенціал – КП) є складовою особистісного адаптаційного потенціалу (ОАП). Оскільки людина практично завжди знаходиться в соціальному оточенні, її діяльність пов'язана з умінням побудувати відносини з іншими людьми. Комунікативні можливості (або вміння досягти контакту і взаєморозуміння з оточуючими) у кожної людини різні. Вони визначаються наявністю досвіду і потреби спілкування, а також рівнем конфліктності. Таким чином, шкала комунікативного потенціалу відповідає комунікативному критерію експертної оцінки адаптивно-дезадаптивного рівня курсанта молодшого курсу ВВНЗ;

моральна нормативність забезпечує здатність індивіда адекватно сприймати пропоновану для нього певну соціальну роль. У цьому тесті питання, що характеризують рівень моральної нормативності індивіда, віддзеркалюють два основних компоненти процесу соціалізації: сприйняття морально-етичних норм поведінки та ставлення до вимог безпосереднього соціального оточення. Таким чином, шкала моральної нормативності відповідає морально-нормативному критерію експертної оцінки адаптивно-дезадаптивного рівня курсанта молодшого

курсу ВВНЗ. Результати вищенаведених показників обробляються та інтерпретуються за табл. 1.7.

Таблиця 1.7

Обробка та інтерпретація результатів за опитувальником «Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (А. Маклакова і С. Чермяніна), адаптованим до процесу визначення рівня адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ

Показник адаптивно-дезадаптивного рівня	Шкали адаптивності	Рівні здатності до адаптації	Кількість відповідей, які співпали з ключем тесту
Здатність до адаптації у військовому колективі	Здатність до адаптації	Високий і нормальний	1-32
		Задовільний	33-50
		Низький	54 і більше
Комунікативність	Комунікативні здібності	Високий і нормальний	0-12
		Задовільний	13-21
		Низький	22-31
Здатність до засвоєння та практичного виконання статутно-нормативних вимог	Моральна нормативність	Високий і нормальний	0-9
		Задовільний	10-14
		Низький	15 і більше

Оцінивши поведінкову регуляцію, комунікативні здібності та рівень моральної нормативності, ми отримали характеристику особистісного адаптивного потенціалу курсанта, що розподіляються за трьома групами: високої, середньої та низької адаптованості.

Проте для якісної перевірки отриманих результатів експертної оцінки ми використовуємо також інші показники критеріїв рівня адаптованості, для перевірки яких існує ряд діагностичних методик (табл. 1.6).

Для визначення показника «соціально-психологічна адаптація» доцільно застосовувати методику дослідження соціально-психологічної адаптації (СПА) К. Роджерса – Р. Даймонда [100] (додаток Б). Ця методика використовується для вивчення рівня сформованої соціально-психологічної адаптації особистості. Сам опитувальник містить висловлювання про думки, звички, спосіб життя,

переживання та стиль поведінки. Методика складається з 101 твердження, які об'єднуються шкалами: адаптація, самосприйняття, прийняття інших, емоційна комфортність, інтернальність, шкала брехні. Всі твердження сформульовані в третій особі однини, що і дозволяє обійти установку респондента на соціально-бажані відповіді. Респондент, прочитавши висловлювання опитувальника, визначає, якою мірою вони можуть стосуватися його. Обравши відповідний (один із семи) варіант оцінок, пронумерований цифрами від 0 до 6, він заповнює бланк відповідей. 0 балів – якщо це його зовсім не стосується; якщо це його не стосується – 1 бал; якщо, мабуть, це його не стосується – 2 бали; якщо не знає, чи це його стосується, – 3 бали; якщо це схоже на нього, але він не впевнений – 4 бали; якщо це схоже на нього – 5 балів; якщо це точно про нього – 6 балів. Цю методику як інструмент для проведення діагностики рівня адаптивності учнів вітчизняних загальноосвітніх закладів і студентів вищих навчальних закладів використовували Литвинова Л. В. [104], Осипенко В. А. [139], та ін. У табл. 1.8 відображено, як здійснювати обробку та інтерпретацію результатів за методикою дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда.

Психодіагностичний тест «Визначення рівня саморозвитку» Рогова Є. І., адаптований для курсантів молодших курсів ВВНЗ, дозволяє виявити саме саморозвиток особистості, який, на наш погляд, є однією з особливостей ефективного завершення навчального процесу у ВВНЗ. Він є поєднанням несення військової служби, виконання поставлених задач та самого освітнього процесу (додаток В). Саме в таких умовах курсанти молодших курсів повинні мати здатність до саморозвитку.

Адаптована нами методика Рогова Є. І. включає 15 тверджень, з якими респонденти мають змогу погодитись або не погодитись. Варіанти відповідей можуть бути від «це повністю відповідає дійсності»; «скоріше, відповідає, ніж ні»; «і так, і ні»; «скоріше, не відповідає дійсності» до «це не відповідає дійсності». Бали за відповіді респондента нараховуються за наступною схемою: повністю відповідає дійсності – 5 балів; скоріше, відповідає, ніж ні – 4 бали; і так, і ні – 3 бали; скоріше, не відповідає – 2 бали; не відповідає – 1 бал.

Обробка та інтерпретація результатів за методикою дослідження соціально-психологічної адаптації (К. Роджерса – Р. Даймонда), коригованою до процесу визначення рівня адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ

Показник адаптивно-дезадаптивного рівня (за запропонованою методикою)	Шкали за опитувальником	Рівні здатності до адаптації та емоційної комфортності	Наявність відповідей, які свідчать про здатність до адаптації та емоційної комфортності за коригованим опитувальником
Здатність до соціально-психологічної адаптації у військовому колективі	Адаптація	Високий і нормальний	сума балів, отриманих за відповіді на питання №№ 4, 5, 9, 11, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 61, 63, 67, 68, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98, складає 136 і більше
		Задовільний	сума балів, отриманих за відповіді на питання №№ 4, 5, 9, 11, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 61, 63, 67, 68, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98, складає 68-136
		Низький	сума балів, отриманих за відповіді на питання №№ 4, 5, 9, 11, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 61, 63, 67, 68, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98, складає менше 68
	Емоційна комфортність	Високий і нормальний	сума балів, отриманих за відповіді на питання №№ 33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96 складає 42 і більше
		Задовільний	сума балів, отриманих за відповіді на питання №№ 33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96, складає 22-42
		Низький	сума балів, отриманих за відповіді на питання №№ 33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96, складає менше 22

Набрана сума балів від 15 до 35 говорить про низький рівень саморозвитку; від 36 до 54 – середній; 55 і більше – свідчить про достатній рівень саморозвитку курсантів молодших курсів ВВНЗ. У табл. 1.9 відображено, як здійснювати обробку та інтерпретацію результатів за психодіагностичним тестом Рогова Є. І. «Визначення рівня саморозвитку», адаптованим для курсантів молодших курсів ВВНЗ.

**Обробка та інтерпретація результатів за психодіагностичним тестом
Рогова Є. І. «Визначення рівня саморозвитку», адаптованим для курсантів
молодших курсів ВВНЗ до процесу визначення рівня адаптованості
курсантів молодших курсів ВВНЗ**

Показник адаптивно-дезадаптивного рівня (за запропонованою методикою)	Шкала за опитувальником	Рівні здатності до саморозвитку	Кількість відповідей, які співпали з ключем тесту
Здатність до навчання в умовах військового соціума	Саморозвиток	Достатній	55 і більше
		Середній	36 – 54
		Низький	менше 35

Для повноти дослідження діагностичних даних щодо здатності курсантів молодших курсів до навчання ми використовували «Короткий орієнтований відбірковий тест» (КОВТ) Бузіна В. Н., Вандерліка Е. Ф., який призначений для діагностики загального рівня інтелектуальних здібностей [144] (додаток Г). КОВТ є адаптацією тесту Вандерліка Е.Ф. КОВТ відноситься до категорії тестів розумових здібностей (рівня IQ), що свідчать про загальний рівень інтелектуального розвитку індивіда. У тестах на визначення рівня IQ індивіду пред'являється серія завдань, підібраних таким чином, щоб була забезпечена адекватна вибірка всіх найважливіших інтелектуальних функцій для проникнення в «критичні точки інтелекту». КОВТ передбачає психодіагностику наступних параметрів інтелекту: здатність до узагальнення та аналізу, гнучкість мислення, швидкість і точність сприйняття матеріалу, грамотність, вибір оптимальної стратегії тощо. КОВТ дозволяє отримати розгорнуту характеристику сформованості пізнавальної адаптації суб'єкта в цілому. КОВТ використовується у військових формуваннях, системі освіти, профорієнтаційній роботі, психодіагностиці навченості і ділових якостей особистості. Чим вищий бал за тест отримує респондент, тим краще його інтелектуальний розвиток, його здібності до навчання та пізнавальної діяльності. Ця діагностична методика містить 50 завдань. За кожен збіг відповіді курсанта з правильною нараховується

один бал. Чим вище отримана оцінка за цим тестом, тим вище на сьогоднішній день рівень інтелектуального розвитку особистості, тим краще його здібності до подальшого навчання і пізнавальної діяльності. У табл. 1.10 відображено, як здійснювати обробку та інтерпретацію результатів за психодіагностичним тестом КОВТ (Бузін В.Н., Вандерлік Е.Ф.).

Таблиця 1.10

Обробка та інтерпретація результатів за психодіагностичним тестом КОВТ, адаптованим для курсантів молодших курсів ВВНЗ до процесу визначення рівня адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ

Показник адаптивно-дезадаптивного рівня (за запропонованою методикою)	Шкала за опитувальником	Рівні здатності до саморозвитку	Кількість відповідей, які співпали з ключем тесту
Здатність до навчання в умовах військового соціуму	Рівень інтелектуальних здібностей	Достатній	24 і більше
		Середній	20 – 23
		Низький	менше 16

Для визначення значення показника «поведінкова регуляція» доцільно застосовувати психодіагностичний тест «Діагностика комунікативної соціальної компетентності» (КСК) Фетискіна Н. П., Козлова В. В. та Мануйлова Г. М. [48, с.138 – 149] (додаток Д). Ця методика використовується для вивчення схильності особистості до асоціальної поведінки. Сам опитувальник містить висловлювання про думки, звички, спосіб життя, переживання та стиль поведінки. Цей діагностичний тест складається із 100 тверджень, які об'єднуються шкалами: комунікабельність, логічне мислення, емоційна стійкість, безпечність, чуйність, незалежність, самоконтроль, схильність до асоціальної поведінки. Кожне твердження має по три варіанти ставлення до них респондента. Респондент, прочитавши висловлювання опитувальника, визначає один із запропонованих варіантів, який відображає його ставлення до певного твердження (варіант а, б або в). У табл. 1.11 наведено, як здійснювати обробку та інтерпретацію результатів за психодіагностичним тестом «Діагностика комунікативної соціальної компетентності» (КСК).

Для прогнозування поведінки людини у різних ситуаціях психологи вимірюють її базові риси. Ці риси відносяться до найбільш загальних структурно-динамічних характеристик стилю діяльності. Виділення рис і конструювання з них системи особистості застосовують у процесі розробки багатофакторних особистісних опитувальників.

Таблиця 1.11

Обробка та інтерпретація результатів за діагностикою «Комунікативна соціальна компетентність» (КСК) (Фетискін Н. П., Козлов В. В. та Мануйлов Г. М.), коригованою до процесу визначення рівня адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ

Показник адаптивно-дезадаптивного рівня	Шкали за опитувальником	Рівні схильності до асоціальної поведінки	Наявність відповідей, які свідчать про рівень схильності до асоціальної поведінки за коригованим опитувальником
Поведінкова регуляція	Схильність до асоціальної поведінки	Високий і нормальний	сума балів, отриманих за відповіді на питання №№ 5, 15, 25, 35, 45, 55, 65, 75, 85, 95, 9, 19, 29, 39, 49, 59, 69, 79, 89, 99, складає 20 і більше
		Задовільний	сума балів, отриманих за відповіді на питання №№ 5, 15, 25, 35, 45, 55, 65, 75, 85, 95, 9, 19, 29, 39, 49, 59, 69, 79, 89, 99, складає 8 – 15
		Низький	сума балів, отриманих за відповіді на питання №№ 5, 15, 25, 35, 45, 55, 65, 75, 85, 95, 9, 19, 29, 39, 49, 59, 69, 79, 89, 99, складає менше 7

У процесі їх обробки використовують метод факторного аналізу для виявлення базисних, причинних рис особистості. За допомогою цього опитувальника можна оцінити кожного випробуваного за кількома факторами. Для кожного фактора надається його інтерпретація (додаток Е). Отримані результати виражаються у стенах з максимальним значенням 10 і середнім 5,5. Потім будується профіль особистості, у процесі аналізу якого керуються ступенем вираженості кожного фактора у зіставленні з нормами (4 – 7).

Крім перерахованих факторів першого порядку, Р. Кеттелл у результаті подальшої розробки ієрархії чинників виділив більш загальні чинники другого

порядку. У різних його працях їх було від 4 до 8. Нами використана форма методики, що має 4 чинники (блоки факторів першого порядку) другого порядку:

1) комунікативний блок – утворюють чинники А, Н, F, E, Q2, G, N;

2) інтелектуальний блок – утворюють чинники У, Q1, E, M;

3) емоційний блок – утворюють чинники С, I, O, Q4, Q3, F, G, L;

4) самооцінка – утворює фактор MD – показник розвитку самосвідомості у структурі особистості.

Інтерпретацію згруповано за виділеними вище чотирма блоками. Ми використовуємо тільки комунікативний блок. Інструкція, текст опитувальника та ключі наведені (додаток Е).

Таким чином, саме вищезазначені методики будуть нашим інструментарієм діагностування рівнів адаптованості курсантів молодших курсів. Для підвищення ефективності зазначеного процесу доцільне здійснення цілеспрямованого керування процесом з огляду на мету, завдання та очікувані результати. Очікуваний результат окресленого профілактичного процесу передбачає позитивну динаміку адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ.

На основі результатів здійсненого аналізу теоретичних засад дослідження нами розроблено експериментальну модель системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів як сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих компонентів, які функціонують як єдине ціле з військовим середовищем ВВНЗ. Системний підхід полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини компонентів у сукупності відношень і зв'язків між ними. Використання цього підходу дало нам можливість розглядати систему соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ як сукупність таких компонентів, як суб'єктно-об'єктний та середовищний компоненти (суб'єкти й об'єкти профілактики дезадаптації, структура середовища, в якому відбувається профілактика дезадаптації); концептуально-цільовий (мета, підходи, принципи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ); змістовно-технологічний (зміст, методи, форми та етапи соціально-педагогічної профілактики, направлені на їх

реалізацію), діагностично-результативний (критерії, показники та рівні адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ до освітньої та службово-бойової діяльності).

Необхідність створення такої системи пояснюється емерджентністю соціально-педагогічної профілактики курсантів молодших курсів ВВНЗ – наявністю особливих характеристик, не властивих військовому та цивільному середовищам окремо, що потребує для досягнення загальної мети (підвищення адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ) їхніх узгоджених дій щодо створення системних зв'язків. До основних характеристик системи соціально-педагогічної профілактики курсантів молодших курсів ВВНЗ належать: її структура, стан та процес перетворення. Військове середовище залишається головним, проте ролі військового та цивільного середовищ рівноцінні. Між функціями компонентів системи також є зв'язки підпорядкованості й узгодження. Система є складною, оскільки характеризується великою кількістю елементів і внутрішніх зв'язків, їхньою неоднорідністю, виконанням багатьох функцій, а її ієрархічна побудова та неможливості передбачення змін як окремих компонентів, так і системи загалом без спеціального аналізу та оцінювання є її характерними ознаками.

Методом моделювання нами була розроблена модель системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, яка подається нами як схематичне зображення діяльності, зорієнтованої на підвищення її рівня (рис.1.2).

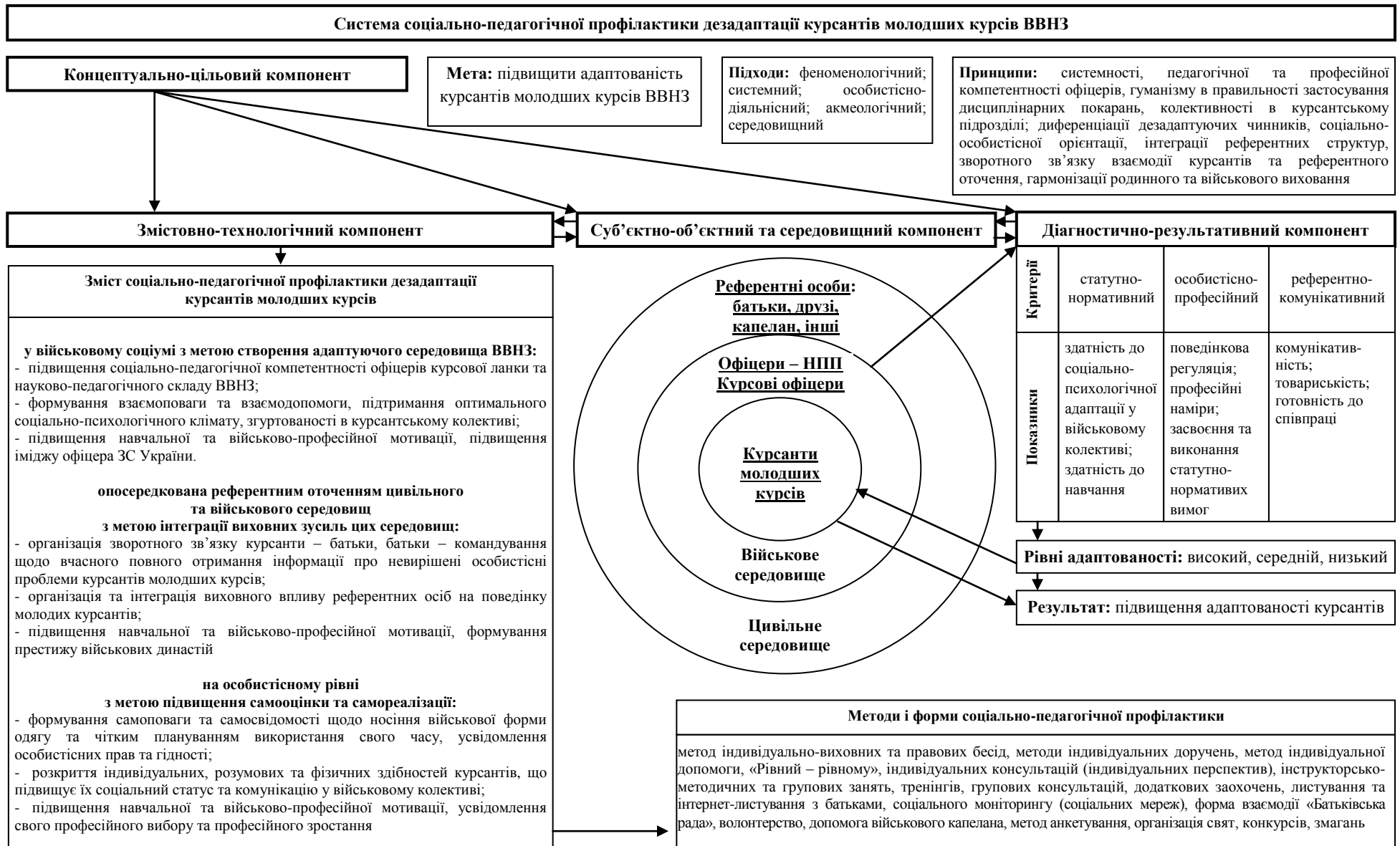

Рис. 1.2. Система соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ

Висновки до розділу 1

1. На підставі проведеного аналізу наукових праць уточнені визначення «адаптація курсантів молодших курсів ВВНЗ», «дезадаптація курсантів молодших курсів ВВНЗ» та «соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ»: адаптація курсантів молодших курсів ВВНЗ – процес пристосування та активного включення до освітньої та службово-бойової діяльності, обумовлений змінами соціальної дійсності і спрямований на оптимізацію взаємодії курсантів з оточуючим військовим середовищем ВВНЗ у відповідь на появу у ньому нових чинників, які були відсутні у їх індивідуальному досвіді, формування статутних стосунків і вироблення ними власної позиції щодо вимог, цінностей та норм входження в військове середовище, засвоєння нових професійних функцій та обов'язків; дезадаптація курсантів молодших курсів ВВНЗ – порушення процес пристосування до освітньої та службово-бойової діяльності, обумовлений змінами соціальної дійсності та небажанням визнавати або невмінням курсантів виконувати вимоги військового середовища ВВНЗ, а також реалізовувати свою індивідуальність у конкретних соціальних умовах, як наслідок – курсанти порушують встановлені норми та правила поведінки і задовольняють свої потреби такими способами, які завдають шкоди їм та військовому середовищу; соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ – науково обґрунтована та своєчасна соціально-педагогічна діяльність, спрямована на попередження негативного впливу чинників соціального ризику, створення оптимальних умов розвитку курсантів, різних видів їхньої активності, розкриття внутрішнього потенціалу, та пов'язана з виявленням і своєчасним запобіганням педагогічним, психологічним чинникам військового та цивільного середовищ, які зумовлюють їх відхилення у психічному й соціальному розвитку.

2. Теоретичний аналіз філософської, педагогічної, соціологічної, психологічної, медичної літератури та інших джерел дозволив визначити

причини дезадаптації курсантів ВВНЗ як порушення взаємодії особистостей курсантів і військового соціального середовища через суперечливий вплив чинників військового та цивільного середовищ.

3. СППД курсантів молодших курсів ВВНЗ має свої особливості, які пов'язані з дезадаптивними проявами курсантів молодших курсів ВВНЗ. Вони виявляються у свідомих або випадкових порушеннях військової дисципліни, вербальній та невербальній агресії; байдужості до результатів навчання, розгубленості, самотності, низькій самооцінці, невпевненості у собі, низької навчальної успішності, самоізоляції, складностях у спілкуванні, вживанні спиртних напоїв, самовільному виході за межі ВВНЗ тощо. Реадаптація курсантів молодших курсів ВВНЗ є характерною особливістю дезадаптаційного процесу, має свою періодичність і визначається певним соціальним середовищем (військовим та цивільним) та агентами соціалізації.

4. Розроблено систему соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, яка характеризується сукупністю таких компонентів: суб'єктно-об'єктного та середовищного компонентів (суб'єкти й об'єкти профілактики дезадаптації, структура середовища, в якому відбувається профілактика дезадаптації); концептуально-цільового (мета, підходи, принципи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ); змістовно-технологічного (зміст, методи та форми соціально-педагогічної профілактики, направлені на їх реалізацію), діагностично-результативного (критерії, показники та рівні адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ до освітньої та службово-бойової діяльності).

5. Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ здійснюється за трьома напрямками: на особистісному рівні, у військовому соціумі ВВНЗ та з референтним оточенням цивільного та військового середовищ.

Зміст розділу висвітлено у таких публікаціях автора: [172; 173; 174; 175; 176; 177; 178; 179].

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ МОЛОДШИХ КУРСІВ ВВНЗ

2.1. Сучасний стан соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ та обґрунтування програми соціально-педагогічної профілактики

Процес реформування воєнної організації нашої держави взагалі та вищої військової освіти зокрема насичений складними перетвореннями: об'єднаннями (укрупненнями) ВВНЗ, відкриттям нових спеціальностей та спеціалізацій, змінами у структурі окремих підрозділів ВВНЗ – факультетів, кафедр, курсантських підрозділів. Молоді люди, які надягнули погони курсантів, свідомо вибрали професію офіцера – захисника України, стали не лише свідками, але й учасниками реформ воєнної організації держави. Вказані процеси вимагають високого рівня адаптованості молодих курсантів, здатності з мінімальними психофізіологічними витратами адаптуватися до нових умов військового середовища ВВНЗ. Необхідна підтримка не тільки найближчих до курсантів командирів і вихователів, але й організована ними підтримка з боку всіх зацікавлених соціальних інституцій і структур, для попередження негативного дезадаптуючого впливу сумнівних (пацифістських та асоціальних) соціальних інституцій. Отже, виникає потреба у підвищенні їх адаптованості у військовому середовищі ВВНЗ.

З цією метою нами було проведений аналіз існуючого стану справ щодо профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, а саме: вивчено досвід науковців щодо створення і реалізації соціально-педагогічних програм, проаналізовано ряд керівних документів по роботі з особовим складом ВВНЗ та документацію курсів, зокрема плани роботи з особовим складом, звіти про їх виконання, дисциплінарна практика молодших командирів, індивідуальна

робота командирів всіх рівнів; проаналізовано діяльність педагогічного колективу щодо профілактики дезадаптації серед курсантів молодших курсів, взаємодія останніх із соціальними інститутами цивільного середовища щодо їх соціально-педагогічної підтримки для подолання ними дезадаптивних проявів, особливості процесу освітньої та службово-бойової діяльності курсантів молодших курсів ВВНЗ, продіагностовано рівень адаптованості курсантів молодших курсів за існуючих умов. Урахування всіх цих особливостей дозволить нам розробити програму соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, яка б сприяла ефективній поетапній соціально-педагогічній профілактиці дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ у трьох основних напрямках, а саме: у військовому соціумі з метою створення адаптуючого середовища, у напрямі опосередкованому референтним оточенням цивільного та військового середовищ з метою інтеграції виховних зусиль цих середовищ та на особистісному рівні курсантів молодших курсів з метою підвищення самооцінки та їх самореалізації.

Нами проаналізовано досвід О. Лазоренка, Т. Журавель, В. Рютіна та інших [99; 58; 166] щодо створення і реалізацію певних соціально-педагогічних програм. Так, О. Лазоренко наполягає, що створення і використання соціально-педагогічної програми є пріоритетною умовою профілактики девіантної поведінки підлітків. Крім того, науковець при розробці соціально-педагогічної програми дотримувався трьохстороннього впливу на особистість.

Розроблена та впроваджена В. Рютіним програма соціально-педагогічної роботи з військовослужбовцями строкової служби є алгоритмом військово-соціальної роботи у військовому підрозділі за трьома напрямками, а саме: педагогізація військового соціуму та соціально-педагогічна освіта командирів та вихователів; соціально-педагогічна робота з референтними особами та організаціями; соціально-педагогічна робота з військовослужбовцями строкової служби. Нами використовується цей досвід алгоритмізації для визначення чіткої послідовності та взаємоузгодженості соціально-педагогічних заходів

профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів. Тому ми вважаємо за доцільне враховувати вищенаведений досвід при створенні програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, яка має свою специфіку у військовому середовищі ВВНЗ і сприяє зменшенню дезадаптивних проявів.

Перш за все, здійснено соціально-педагогічний аналіз керівних документів Збройних Сил України та Національної гвардії України, на основі яких проводиться робота з особовим складом. Аналіз та ретельне вивчення керівних документів показали, що за останні два роки робота з особовим складом у силових структурах зазнала серйозних змін [91; 129; 152; 154; 155; 50]. Виконання вимог цих документів суттєво впливає на зміст соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів перших курсів ВВНЗ.

«Концепція виховної роботи у ЗС України та інших військових формуваннях України» була значною мірою трансформована у «Концепцію ідеологічної роботи у Збройних Силах України», яка здійснюється за основними напрямками: інформаційно-пропагандистське забезпечення, військово-патріотичне виховання, культурно-просвітницька робота та захист від негативного інформаційно-психологічного впливу. Важливо, що цей документ наголошує на необхідності взаємодії військових структур з «органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та засобами масової інформації» [91]. Але ми зауважуємо, що соціально-педагогічна складова роботи з особовим складом у військовій організації буде більш ефективною, якщо ця взаємодія буде поширена на родину військовослужбовця, релігійні організації та інші референтні для курсантів молодших курсів структури. Автори цього керівного документа вважають військовослужбовців, цивільний персонал, членів сімей військовослужбовців, військові колективи, громадський актив військових частин, учнівську та студентську молодь, вихованців ліцеїв з посиленою фізичною підготовкою та кадетських корпусів об'єктами ідеологічної роботи, хоча цілеспрямований соціально-педагогічний процес має перетворювати

«суб'єкт-об'єкту» взаємодію на «суб'єкт-суб'єкту», тим самим створюючи умови для самоактуалізації курсантів молодших курсів. Позитивним є те, що організація ідеологічної роботи у військах проводиться з урахуванням регіональних умов дислокації військових частин та визначених характеристик особового складу: вікових, релігійних, історичних, національних особливостей та світоглядних переконань. На жаль, автори концепції основні зусилля ідеологічної роботи спрямовують лише на молодших офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом та військовослужбовців строкової служби, але не вказують курсантів ВВНЗ, які у перспективі стануть молодими офіцерами. Отже при розробці програми профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ вважаємо за доцільне задіяти у соціально-педагогічній профілактиці референтне цивільне оточення курсанта, особливо родину та церкву.

Актуальною для організації соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів є інформаційно-пропагандистське забезпечення, регламентоване відповідною інструкцією [129]. Ця інструкція визначає зміст, мету, завдання, принципи та порядок організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у ЗС України. Цей документ зосереджує увагу на «організації і проведенні заходів з метою ознайомлення громадськості з діяльністю ЗС України, формування громадської думки в інтересах підтримки воєнної політики України, налагодження зв'язків із цих питань з органами державної влади, місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян» [129]. Однак у документі взагалі не йдеться про інформаційну взаємодію із сім'ями військовослужбовців (зокрема курсантів молодших курсів ВВНЗ). На нашу думку, саме за умови повноти інформації, її своєчасності, достовірності та певної доступності у роботі з рідними та близькими курсантів молодших курсів суттєво збагачуються можливості офіцерів щодо соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів першого курсу ВВНЗ. Цей документ передбачає основні форми інформаційної роботи: планове інформування (суспільно-політичне, правове, військово-технічне, бойове тощо), випуск

інформаційних бюлетенів, інших друкованих матеріалів; вечори запитань та відповідей; день інформування щомісяця у кожний третій четвер; День відкритих дверей (до державних та військово-професійних свят); екскурсії, відвідування музеїв, кімнат бойової слави, військових частин, кораблів, історичних місць та пам'яток; зустрічі з представниками державної влади та громадських організацій; проведення виступів військовослужбовців у навчальних закладах; використання засобів наочної агітації, огляд тематичних теле- та радіопередач, новин, відео-, аудіо- матеріалів [129]. Але в інструкції не передбачені конкретні форми інформаційної роботи з сім'ями військовослужбовців, що значною мірою могло б попереджувати дезадаптивні прояви останніх. Крім цього відсутні будь-які форми з використанням Інтернет-простору, зокрема соціальних мереж (Фейсбук, Твіттер, Інстаграм), де курсанти могли б активно спілкуватися, виражати свою громадську позицію. Ігнорування Інтернет-простору суттєво звужує соціально-педагогічні можливості офіцерів курсової ланки та обмежує їх в отриманні повної інформації про своїх підлеглих курсантів. У свою чергу, в програмі соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ ми наголошуємо на необхідності використання соціальних мереж для визначення та моніторингу дезадаптивних впливів на курсантів, організації їх соціально-педагогічної профілактики. У цьому документі є вимога щодо «встановлення двостороннього спілкування для виявлення спільних інтересів і досягнення взаєморозуміння, що ґрунтується на достовірній інформації» [129]. Але, на жаль, серед тих, з ким прагнуть встановити «двостороннє спілкування», немає батьків та родичів військовослужбовців, від яких необхідно отримати максимум інформації про їх сина, брата, нареченого для вчасної профілактики дезадаптивних проявів.

У Положенні про органи по роботі з особовим складом ЗС України серед основних завдань є такі, що спрямовують їх діяльність на «виконання заходів соціальної та професійної адаптації військовослужбовців та членів їх сімей, співпрацю з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування,

співпрацю з церквою у питаннях духовної підтримки особового складу, військово-шефську роботу, взаємодію з дошкільними та позашкільними навчальними закладами, моніторинг соціальних процесів, попередження виникнення та нейтралізацію випадків соціальної напруги у військових колективах» [152]. Виконання цих завдань у Збройних Силах України планується досягати через виконання «Положення про організацію військово-соціологічних, соціально-психологічних та психологічних досліджень у Збройних Силах України» [154]. Аналіз цього документа довів відсутність організаційних засад соціально-педагогічних досліджень у Збройних Силах України, що, безумовно, ставить під сумнів якісне виконання поставлених завдань. На наш погляд, виконання таких завдань не може бути успішним без проведення соціально-педагогічних досліджень та впроваджених на їх основі соціально-педагогічних програм, зокрема програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Наше соціально-педагогічне дослідження проводилося у ВВНЗ Збройних сил України та Національної гвардії України (до березня 2014 року – Внутрішні війська МВС України). Нами були проаналізовані документи з організації роботи з особовим складом Національної гвардії України. Так, аналіз Директиви про вдосконалення організації роботи з особовим складом НГУ [50] довів, що основними напрямками роботи з особовим складом є: морально-психологічне забезпечення бойової та мобілізаційної готовності, навчання, службово-бойової діяльності та бойових дій; зміцнення військової дисципліни та профілактика правопорушень; індивідуальна робота, військово-соціальна робота, інформаційна та агітаційно-пропагандистська робота; інформаційно-психологічна протидія; гуманітарна підготовка, військово-патріотичне виховання, культурно-просвітницька робота, задоволення релігійних потреб (душпастирська робота). Як бачимо, організація роботи з особовим складом НГУ здебільшого спирається на морально-психологічне забезпечення та військово-соціальну роботу. Автори керівного документа наголошують, що «...При організації роботи з особовим складом ураховуються регіональні умови

дислокації військових частин та виконання службово-бойових завдань, якісна характеристика особового складу, його демографічні, релігійні, національні особливості та світоглядні переконання», але яким чином це здійснювати, не вказують [50]. Крім цього, серед основних завдань у роботі з особовим складом вказується на «виявлення та оцінку загроз у соціальній сфері, дестабілізуючих чинників і конфліктів, причини їх виникнення, а також можливі наслідки їх прояву» [50]. Але виконання таких завдань за вищевказаними умовами неможливе лише у рамках морально-психологічного забезпечення. Виникає необхідність поетапної соціально-педагогічної профілактики негативних процесів у військовому соціумі, тим більше що у директиві є певне соціально-педагогічне підґрунтя, а саме: «...організація взаємодії з центральними та місцевими органами виконавчої влади, збройними формуваннями, правоохоронними органами та органами управління взаємодіючих державних структур, громадськими, ветеранськими, релігійними й профспілковими організаціями, місцевим населенням в інтересах вирішення завдань по роботі з особовим складом» [50]. У документі особлива увага звертається на роботу з багатодітними сім'ями військовослужбовців, сім'ями з дітьми-інвалідами, сім'ями військослужбовців, які загинули, були захоплені в заручники, та особами з інвалідністю внаслідок участі у бойових діях. Однак, на нашу думку, особливу увагу треба звертати на всі сім'ї військовослужбовців для успішної соціально-педагогічної профілактики дезадаптації воїнів, адже серед курсантів молодших курсів є учасники бойових дій, які потребують особливої уваги та допомоги.

Таким чином, аналіз керівних документів по роботі з особовим складом у Збройних Силах України та Національній гвардії України свідчить, що вона, здебільшого, базується на морально-психологічному напрямі профілактичної роботи з особовим складом, соціальній роботі з сім'ями військовослужбовців, у якій переважає соціальний та правовий захист [155]. Сім'ям військовослужбовця відведена пасивна соціальна виховна роль, хоча її потенціал соціального виховання досить високий [194; 202; 203; 204; 205]. У

той же час через недосконалість цілеспрямованої, системної соціально-педагогічної профілактики у військовому середовищі очевидна слабка інтеграція зусиль всіх впливових виховних соціальних інституцій, спроможних попереджати дезадаптивні прояви. Практичне впровадження соціально-педагогічної програми передбачає відповідну організацію, контроль та корегування соціально-педагогічної роботи з усіма суб'єктами соціально-педагогічного процесу (курсантами молодших курсів, офіцерами, викладачами, батьками тощо) як у військовому середовищі ВВНЗ, так і за його межами.

Потрібно відмітити, що у зазначених ВВНЗ посади соціального педагога немає. Вирішення виховних завдань покладається на офіцера по роботі з особовим складом курсантської ланки та сержантів курсантських груп, при цьому використовуються педагогічні навички та уміння молодших командирів. На ефективність роботи офіцерів по роботі з особовим складом впливає: збільшення чисельності курсантів, а також гостра потреба у молодших офіцерах військових частин та підрозділів, які виконують завдання у районі ООС (АТО). Це ускладнює укомплектованість офіцерських посад курсової ланки (близько 25% штатної чисельності). Це, у свою чергу, створює передумови до значного зниження ефективності профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Відповідно до самоаналізу, проведеного офіцерами відділу по роботі з особовим складом Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного та Національної академії Національної гвардії України, кількість і якість проявів дезадаптації курсантів першого курсу має стійку тенденцію до збільшення та ускладнення. Найбільш суттєвим проявом дезадаптації курсантів є бажання відраховатися з ВВНЗ; на момент закінчення першого курсу процент таких курсантів складає близько 10% (Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного). У Національній академії Національної гвардії України відсоток відрахованих курсантів за перший рік навчання трохи нижчий, – близько 7%. Аналіз причин, які спонукають курсантів-першокурсників подавати рапорти на відрахування,

вказує на чинники дезадаптації, які у першу чергу пов'язані з цивільним оточенням курсанта: акцентування уваги друзями та родичами на недостатній рівень матеріального забезпечення; сімейні обставини, які вимагають збільшення матеріальних витрат курсантів та їхньої особистої присутності в сім'ї. Очевидно, що вирішити матеріальні проблеми курсантів та їх сімей засобами соціально-педагогічної профілактики практично неможливо, але саме засоби соціально-педагогічної профілактики можуть суттєво вплинути на:

ефективність проведення заходів, спрямованих на формування усвідомлення важливості та значення обраної професії та спеціальності;

зменшення випадків некоректних стосунків між курсантами (вербальна та невербальна агресія, користування чужим майном та речами тощо), на які не було вчасного реагування з боку командирів;

вирішення проблем, пов'язаних із задоволенням побутових потреб (користування пральною машиною, душовою кабіною тощо);

перекручення у дисциплінарній практиці (неоптимальне застосування заохочень та стягнень, передбачених Дисциплінарним статутом ЗС України), невиправдано нерівномірний розподіл службового навантаження, порушення черговості та прозорості надання звільнення;

надмірну вимогливість та контроль курсантів, що є ознакою відсутності довіри до курсантів, дії, що межують з приниженням їх особистої гідності; якість задоволення потреб курсантів щодо самовираження, самореалізації.

Існуючий стан справ щодо профілактики дезадаптивних проявів курсантів-першокурсників свідчить про те, що практичним вирішенням цієї проблеми займаються, здебільшого, офіцери курсів та факультетів. Але, слід відзначити, що категорія офіцерів курсової ланки – це офіцери, які не мають власне педагогічної освіти, яка б їм допомогла створити «ауру» взаємин «командир – курсант», знайти правильні підходи у вирішенні проблем щодо дезадаптивних проявів у курсантів молодших курсів. Частково питання підготовки офіцерів курсової ланки вирішується у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного шляхом проведення

навчально-методичних зборів з офіцерами курсової ланки та підрозділів забезпечення освітньої діяльності ВВНЗ. На цих зборах акцентується увага на рівень професійної підготовки, виконання нормативів зі спеціальної підготовки тощо. Очевидним є недостатня соціально-педагогічна обізнаність офіцерів курсової ланки щодо профілактики дезадаптації їх підлеглих, зокрема дії механізмів імплементації принципу «Рівний – рівному» у вирішення проблем дезадаптивних проявів курсантами молодших курсів.

Щодо роботи з референтними соціальними інститутами цивільного середовища, то її можна вважати недостатньою, адже ведеться вона переважно налагодженням зв'язків із сім'ями тих курсантів, хто має проблеми з дисципліною та навчанням.

В той же час треба визначити існуючу душпастирську роботу капеланів Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного отця Степана Суса та Андрія Зеленського, які стали добрими помічниками та радниками курсантів усіх курсів. Вони глибоко розуміють проблеми адаптаційного періоду курсантів молодших курсів навчального закладу – очевидним є їх бажання та готовність прийти на допомогу курсантам молодших курсів, підтримати останніх під час проходження «Курсу молодого бійця». Аналізуючи свою душпастирську діяльність серед військових, отець Степан Сус стверджує: «...Коли військові бачать, що ти з ним йдеш 73 км, стрибаєш із парашута, сидиш в окопах, проходиш різні вишколи, просто є з ними, живеш їхнім життям, тоді вони розуміють, що ти є поруч не просто так. Коли в них виникає гостра потреба, то навіть атеїсти приходять до священика...» [161]. З огляду на це очевидна необхідність запровадження вищевказаного позитивного досвіду у ВВНЗ Харкова, де представника церкви запрошують тільки по релігійних святах, на Присягу та випуск курсантів ВВНЗ. Такий формат зустрічей священика з курсантами не передбачає живого спілкування між ними і, відповідно, певної моральної та духовної підтримки. Таким чином, ми робимо висновок про доцільність включення до програми соціально-

педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів заходів, які пропонує інститут військового капеланства.

Аналіз сучасного стану профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів свідчить про особливу увагу інформаційному наповненню військового середовища ВВНЗ. Зокрема, приміщення розташування курсів ВВНЗ, навчальні приміщення (кафедри, навчальні аудиторії ВВНЗ, коридори тощо), навчально-польова база – всі вони мають велику кількість стендів не тільки професійної та патріотичної спрямованості, але і виховного значення, які нагадують курсантам про правила та обов'язки курсантської молоді у ВВНЗ. Відзначаємо наявність стендів, оформлених самими курсантами в казармах (проживають курсанти молодших курсів), де відображено змагання курсантських підрозділів щодо підтримання внутрішнього порядку у приміщеннях казарм; результати змагання взводів та груп з навчальної успішності; привітання окремих курсантів зі спортивними досягненнями, перемогами на олімпіадах з певних дисциплін тощо. У розташуванні кожного підрозділу, кафедри оформлено стенди з довідковою інформацією про курсантів-випускників, які отримали державні нагороди у ході ООС (АТО) із зазначенням їх героїчних вчинків, за які вони отримали ці нагороди. Необхідно відзначити інтенсивне використання сучасних медіа-технологій у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, де є кілька електронних табло з біжучою стрічкою, на яких відображається прізвища військовослужбовців, які відзначають свій день народження, переможців у спортивних змаганнях. Крім того, на території встановлено великий екран для демонстрації поза межі Академії відеоматеріалів щодо освітньої діяльності навчального закладу, перебігу виховних заходів, практичних занять на навчальному полігоні тощо. На наш погляд, таку практику доцільно впровадити у Національній академії Національної гвардії України.

У Національній академії Національної гвардії України існує потужна інформаційна система, яка спрямована на формування патріотизму і професійної мотивації курсантів. Використовується не лише велика кількість

стендів і білбордів, але й налагоджена ефективна взаємодія з телевізійними каналами для висвітлення активного та змістовного життя Академії, піднесення іміджу професії офіцера.

В зазначених нами ВВНЗ є Музеї бойової слави (крім того, на території Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного є музей техніки під відкритим небом, який нагадує про могутність сучасної техніки Збройних Сил України), які широко використовуються під час таких заходів, як День відкритих дверей, та є ефективним інструментом щодо формування поваги до військової професії та професійного становлення самих курсантів.

Доцільно відмітити, в академіях широко практикуються Дні відкритих дверей. Запрошуються випускники (старшокласники) загальноосвітніх навчальних закладів. Особлива увага у Національній академії Національної гвардії України приділяється виставкам сучасної техніки та озброєння і зразків зброї минулих століть. Але такі виставки проводяться не лише у стінах ВВНЗ, а й у школах райцентрів. Таким чином, курсанти залучаються до профорієнтаційної роботи, їм надається почесна можливість особисто представляти не лише ВВНЗ, а захисника України перед школярами. Таку практику доцільно впроваджувати у практику Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Отже, ми робимо висновок про: певне використання можливостей наочної агітації, стендів у розташуваннях підрозділів, а також на території ВВНЗ як інструменту виховного впливу на курсантів, їх професійного становлення; особливий військовий досвід ВВНЗ, який потребує узагальнення та є доцільним для взаємообміну з урахуванням регіональних особливостей.

Серед пріоритетних складових програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ виокремлюються: пропаганда здорового способу життя через посилену фізичну підготовку; удосконалення патріотичного й екологічного виховання; підтримання зв'язків з батьками курсантів, церквою, дитячими інтернатами та садками тощо.

Основними методами соціально-педагогічної діагностики курсантів молодших курсів стали: ознайомча індивідуальна бесіда (щодо встановлення психологічного контакту, отримання додаткової інформації про курсанта-першокурсника, з'ясування життєвих планів курсанта (бажання щодо навчання у ВВНЗ) та визначення його перспектив тощо), анкетування (щодо визначення референтного оточення цивільного середовища, чинників дезадаптаційних проявів курсантів); тестування (щодо визначення рівнів адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ за психологічними методиками); вивчення документації (особової справи, соціального статусу курсантів, анкет, медичних довідок про наявність чи відсутність психологічних проблем, характеристики із ЗОШ, технікумів, виробничих колективів, військових частин тощо).

Потрібно відмітити, що до експерименту було залучено 813 курсантів із 31 навчальної групи (табл. 2.1). До експериментальної групи (ЕГ) увійшов 661 курсант, хто навчається за спеціальностями 251 «Державна безпека» та 253 «Військове управління (за видами Збройних Сил)»; до контрольної групи (КГ) увійшли 152 курсанти, хто навчається за спеціальностями 254 «Забезпечення військ (сил)», 255 «Озброєння та військова техніка» та 274 «Автомобільний транспорт». При визначенні цих груп ми дотримувались принципу їх репрезентативності. Всі курсанти у вибраних нами підрозділах за соціально-демографічними характеристиками є курсантами першого року навчання, віком від 17 до 25 років, освіта – середня або середньо-професійна. У кожній курсантській групі є курсанти з малозабезпечених та неповних сімей, але їх кількість у кожній із груп не перевищує 20%.

Наведений вище стан справ щодо соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ свідчить про потужний матеріально-технічний потенціал та обмежені педагогічні можливості офіцерського складу, які потребують вдосконалення та відповідного включення у програму соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ (додаток 3).

Таблиця 2.1

Чисельність курсантів, які брали участь в експерименті

Шифр і найменування галузі знань	Код і найменування спеціальності	Чисельність навчальних груп	Загальна чисельність курсантів за спеціальністю	Участь в експерименті
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного				
25 Воєнні науки, національна безпека, безпека Державного кордону	253 Військове управління (за видами збройних сил)	19	493	ЕГ
	254 Забезпечення військ (сил)	3	78	КГ
	255 Озброєння та військова техніка	1	20	
Всього за НАСВ		23	591	-
Національна академія Національної гвардії України				
25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека Державного кордону»	251 «Державна безпека»	1	29	ЕГ
	253 «Військове управління (за видами Збройних Сил)»	4	139	
	255 «Озброєння та військова техніка»	1	15	КГ
27 «Транспорт»	274 «Автомобільний транспорт»	2	39	
Всього за НАНГУ		8	222	-
Всього за усі ВВНЗ		31	813	-
Всього за ЕГ		24	661	ЕГ
Всього за КГ		7	152	КГ

Ефективність цієї програми потребує відповідної перевірки шляхом педагогічного експерименту, який передбачає визначення рівнів адаптованості курсантів у експериментальних та контрольних групах за певними психологічними методиками, що описані в підрозділі 1.3.

На основі отриманих результатів діагностики (додаток У) нами було констатовано низький рівень адаптованості курсантів, про що свідчили кількісні та якісні показники критеріїв адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ, наявних ресурсів (часових, матеріальних, особливо кадрових) та недостатньої соціально-педагогічної профілактики щодо підвищення рівня адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ. У результаті проведення констатуючого експерименту були отримані дані, які висвітлені у табл. 2.2.

**Результати констатуючого етапу педагогічного експерименту з
визначення рівнів адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ
експериментальної та контрольної груп за критеріями**

Рівень	Контрольна група до початку експерименту (осіб) n=152	Експериментальна група до початку експерименту (осіб) n=661
за особистісно-професійним критерієм		
низький	15 (9.9%)	68 (10.3%)
середній	57 (37.5%)	220 (33.3%)
високий	80 (52.6%)	373 (56.4%)
за статутно-нормативним критерієм		
низький	17 (11.1%)	63 (9.5%)
середній	62 (40.8%)	268 (40.5%)
високий	73 (48.1%)	330 (50%)
за референтно-комунікативним критерієм		
низький	8 (5.3%)	42 (6.4%)
середній	76 (50%)	375 (56.7%)
високий	68 (44.7%)	244 (36.9%)

Аналіз даних, наведених у табл. 2.2, свідчить, що процентна кількість курсантів молодших курсів контрольних та експериментальних груп на кожному з рівнів за відповідними критеріями приблизно однакова, що свідчить про однорідність вибіркової сукупності контрольних та експериментальних груп. Найбільша кількість курсантів мають низький рівень адаптованості за особистісно-професійним та статутно-нормативним критеріями: відповідно 9,9% (КГ) та 10,3% (ЕГ), 11,1% (КГ) та 9,5% (ЕГ). За референтно-комунікативним критерієм відсоток курсантів контрольних та експериментальних груп не має великої різниці та складає 5,3% (КГ) та 5,4% (ЕГ).

Відсоток курсантів молодших курсів із середнім рівнем адаптованості контрольних та експериментальних групах за особистісно-професійним та статутно-нормативними критеріями складає менше половини: відповідно 37,5% (КГ) та 33,3% (ЕГ), 40,8% (КГ) та 40,5% (ЕГ). Таким чином, констатуємо, що половина курсантів не досягають високого рівня адаптованості та потребують соціально-педагогічної профілактики їх дезадаптації.

Слід відмітити, що на констатуючому етапі педагогічного експерименту жодна інноваційна педагогічна діяльність з цими групами не впроваджувалася. Здійснювався поточний освітньо-виховний процес, який за своїм змістом передбачав виконання планових заходів за розкладом дня та планову роботу з особовим складом.

Отже, аналізуючи поточний стан соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, ми робимо висновок про наявність понад 50% курсантів молодших курсів з низьким та середнім рівнями адаптованості, недостатній рівень педагогічної обізнаності, а отже системної роботи офіцерів курсової ланки, психологів, офіцерів по роботі з особовим складом щодо вирішення проблем дезадаптації курсантів молодших курсів, недостатню включеність референтного цивільного оточення курсантів молодших курсів у соціально-педагогічну профілактику дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Для удосконалення та упорядкування роботи цих категорій було розроблено і запропоновано систему соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Повний зміст соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ представлений у вигляді Програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів у Додатку 3.

Програма соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ складається з етапів, які мають свої особливості відповідно до соціально-педагогічних ситуацій, обумовлених процесом взаємодії молодих курсантів з військовим та цивільним середовищами. Зміст соціально-педагогічної програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ являє собою соціально-педагогічну діяльність з курсантами молодших курсів, курсовими офіцерами (начальниками), референтними особами тощо. Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації передбачає використання форм та методів, які у військовому середовищі ВВНЗ дають найбільший соціально-педагогічний результат. Програма дозволила враховувати особливості курсантів молодших

курсів ВВНЗ, специфічний соціально-педагогічний досвід ВВНЗ, скоригувати соціально-педагогічний вплив військового та цивільного соціумів на курсантів молодших курсів для попередження дезадаптивних проявів останніх.

2.2. Реалізація системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ через відповідну програму

Реалізацію системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ було проведено у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів) та Національній академії Національної гвардії України (м. Харків). Національна академія Національної гвардії України та Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного розташовані в центрі великих міст, тому є складовими матеріальної (пам'ятники, архітектура, транспорт тощо) та духовної (заклади культури, церкви, храми, музеї тощо) культури. У той же час у цих містах є асоціальні осередки, які характеризуються певною антиармійською спрямованістю, джерелом девіантної та делінквентної поведінки в їх соціальному середовищі. Врахування якісного впливу особливостей не лише військового середовища ВВНЗ та референтного оточення, але й впливу соціальної специфіки агломерації на курсантів молодших курсів ВВНЗ було важливою умовою проведення соціально-педагогічного експерименту, який є основним методом нашого дослідження. Г. Ніколаї, Н. Краснова, Л. Харченко та С. Харченко [132; 213; 214] зазначають, що експеримент – це «цілеспрямований, строго поставлений дослід, який дозволяє варіювати, змінювати, втручатися, повторювати особливості його проведення, слідкувати за ходом розвитку. Найважливішими умовами ефективного проведення експерименту є: випереджальний, ретельний, теоретико-історичний аналіз явища, вивчення масової практики; конкретизація гіпотези; чітке формулювання завдань експерименту, визначення ознак, за якими будуть вивчатися

явища, критерії, оцінки; визначення мінімально необхідного числа експериментальних об'єктів» [214]. Наш соціально-педагогічний експеримент ґрунтується на соціально-педагогічному аналізі проблеми дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, вивченні особливостей прояву дезадаптації та існуючого досвіду щодо її профілактики. Цей аналіз дозволив нам створити систему соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Аналіз сучасного стану соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів, діагностування рівня адаптованості курсантів молодших курсів на початку експерименту дозволили доповнити зміст профілактики соціально-педагогічними заходами (програма соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ) та перейти до реалізації системи. Реалізація нашої системи відбувалась у п'ять етапів, зміст яких наведено (додаток Г), зважаючи на створену нами програму соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Ефективність системи перевірялася результатами підвищення адаптованості курсантів молодших курсів по його закінченні.

Констатувальний етап експерименту використовувався нами для вивчення існуючого стану профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ у звичайних умовах навчально-виховного процесу ВВНЗ та впливу інших сталих факторів військового та цивільного соціумів, тобто тих, які були визначені до формульовального етапу експерименту (підрозділ 2.1). Він передбачає з'ясування вихідного рівня адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ за трьома критеріями (особистісно-професійного, статутно-нормативного та референтно-комунікативного) та рівнів адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ: високий, середній та низький. *Формувальний етап експерименту* спрямований на використання системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ через відповідну програму соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, особливості впровадження якої описано в цьому підрозділі.

Експериментальну роботу було запроваджено у двох групах: контрольній та експериментальній. Контрольна група (КГ) передбачала соціально-педагогічну профілактику дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ за традиційним способом виховання; в експериментальній групі (ЕГ) була запроваджена соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

У процесі реалізації системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ через відповідну програму здійснювалась системна діяльність щодо підвищення педагогічної компетентності офіцерського складу курсантських підрозділів, роз'яснювався зміст та особливості соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Нами організовувались регулярні заняття (проводились лекції за темами «Феномен дезадаптації в соціальній педагогіці», «Соціальні особливості курсантів молодших курсів», «Поведінкові особливості дезадаптованої особистості»; семінари-практикуми за темами «Соціально-педагогічний інструментарій офіцера-вихователя для вивчення рівнів дезадаптації курсантів молодших курсів», «Принцип системності та інтегрованості в соціально-педагогічній діяльності як запорука ефективної профілактики дезадаптації») з офіцерами експериментальних курсантських підрозділів, обговорювались особливості соціальної дезадаптації курсантів молодших курсів, методи їх діагностування та шляхи вирішення виявлених проблем.

Важливою складовою формувального етапу педагогічного експерименту було формування умінь викладацького колективу, який сприяє процесу профілактики дезадаптації, а саме: умінь чітко орієнтуватися в чинниках, які сприяють дезадаптації особистості; уміння використовувати принцип культуровідповідності та природовідповідності щодо певної особистості чи групи курсантів; уміння передбачити результат роботи; уміння сприймати курсанта як цілісну особистість та його здатність вирішувати проблеми самостійно; уміння оцінювати ефективність соціально-педагогічної профілактики дезадаптації. Для формування цих умінь було організовано тренінг для молодих педагогів (тренінг особистісного росту) Л. Шепелевої та диспути за темами: «Конфліктна ситуація та

шляхи її вирішення», «Позитивний соціально-психологічний клімат в колективі як підґрунтя ефективності профілактичних заходів» тощо [225].

Одним із етапів нашої програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів є етап підготовки до табірної збори та проходження курсантами-першокурсниками первинної військової підготовки, яка проводилась у серпні у польових умовах навчальних центрів. Перед відбуттям до польових таборів з молодими людьми проводяться бесіди, в яких звертається увага на особливості табірної збори, здійснюється призначення молодших командирів (командирів відділень та заступників командирів курсантських взводів). При призначенні молодших командирів доцільно враховувати командирський та виховний досвід, соціально-демографічні характеристики. Нами було проведено моніторинг сторінок у соціальних мережах командирів відділень та заступників командирів курсантських взводів. Перевага надавалася курсантам одруженим, з позитивним ставленням до життя та активними в організації дозвілля. Особлива увага зверталась на негативну інформацію на сторінках у соціальних мережах та на присутність логотипів наркоманії, пацифізму та нігілізму з метою недопущення негативного впливу на підлеглих та підвищеної агресії проти них. У програмі впроваджено підготовку молодших командирів для роботи з підлеглими, а саме: вивчення особових справ, навчання особливостей роботи з молодими курсантами з неповних, малозабезпечених та багатодітних сімей, тактовному та шанобливому спілкуванню з батьками курсантів, особливо з вищевказаними категоріями. У ВВНЗ практикується організація зустрічей командування з батьками молодих курсантів.

Методами анкетування та індивідуальних бесід з курсантами молодших курсів ВВНЗ були виявлені шляхи вирішення проблем у курсантському середовищі (курсантських підрозділах) без участі офіцерів курсової ланки чи викладачів. Курсанти стверджували про можливість самостійно вирішувати певні проблеми в середині курсантського колективу. Ці проблеми частково вирішувалася завдяки використанню адаптованих до військового середовища елементів програми факультативного курсу Н. Лещук «Сприяння просвітницькій роботі «Рівний –

рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя» [102]. У нашому випадку за методом «Рівний – рівному» мається на увазі виховна діяльність курсантів, які відповідають за певний взвод і завдання яких полягає в передаванні знань, умінь і навичок щодо запобігання дезадаптивних проявів курсантами молодших курсів ВВНЗ. Реалізація методу базується на технології ступеневого навчання: підготовка курсантів-кураторів, які закріплюються за певними взводами; супровід діяльності курсантів-кураторів; проведення курсантами-кураторами наставницької діяльності серед курсантів-одногогрупників.

Для застосування методу «Рівний – рівному» як інноваційного у соціально-педагогічній діяльності, підготовці курсантів-кураторів до роботи в курсантському колективі за цим методом були задіяні військові капелани, молодші командири. Зокрема, існуюче правило прикріплення молодших командирів з числа досвідчених курсантів старших курсів ми доповнили правилом спілкування «Рівний-рівному», коли більш досвідчені курсанти допомагають товаришам у дотриманні порядку носіння форми одягу, розпорядку дня, порядку взаємовідносин між курсантами, взаємовідносин з викладачами (із цивільними викладачами, з викладачами-жінками). Під час польового виходу до проведення занять як помічники керівника залучалися більш досвідчені курсанти, які мали досвід службово-бойової діяльності у військах (курсанти-куратори). Напередодні занять офіцери-куратори проводили з ними інструкторсько-методичні заняття щодо послідовності відпрацювання навчально-бойових завдань, дотримання заходів безпеки, порядку оцінки тих, хто навчається. Під час проведення занять керівники (які ознайомлені з програмою «Рівний – рівному» та її завданнями) контролювали дії та надавали допомогу курсантам-кураторам (помічникам керівника занять). Відзначаємо, що курсанти з гордістю говорили про надану можливість бути помічником керівника заняття, коли певний навчальний елемент пояснював саме курсант, а не викладач. У процесі проведення занять курсанти не соромляться запитати курсанта-куратора про той чи інший навчальний елемент, а під час перерв поспілкуватися, спитати поради у різних професійних аспектах за темою заняття. Пояснюючи матеріал, курсант-

куратор С. демонстрував своїм прикладом толерантне ставлення у спілкуванні з курсантами.

Офіцери-викладачі ВВНЗ підтверджують ефективність проведення занять курсантами-кураторами, вони вказують на підвищення авторитету курсантів, які цікаво і доступно пояснюють новий матеріал. Вони стають прикладом для тих, хто навчається, формуючи мотивацію оволодіння професійними вміннями. Тому курсант-куратор отримує високий кредит довіри у своїх товаришів, повагу та авторитет. У процесі формувального етапу педагогічного експерименту офіцери-куратори, аналізуючи проведення занять подібним способом, підтвердили високу взаємодію курсантів навчальних груп.

Таким чином, робота курсантів-кураторів сприяла їхньому особистісному, соціальному та професійному самовизначенню та усвідомлення свого місця у військовому середовищі ВВНЗ; формуванню професійних інтересів, без яких оволодіння військовою професією було б дуже складним; розвитку інтегративних механізмів особистості у курсантському колективі.

Суттєвою проблемою курсантів-першокурсників є соціальна депривація курсантів-першокурсників від референтного цивільного оточення, що може бути провокувати самовільні відлучки, порушення розпорядку дня, самоізоляцію від колективу та потребує соціально-педагогічної профілактики. У польових умовах надання можливості спілкування з референтними особами – батьками, родичами, друзями тощо – має ситуативний характер. Курсанти обмежені у вільному спілкуванні по мобільному телефону або спілкуванні у соціальних мережах у будь-який час. Деякі командири жорстко обмежують користування мобільними пристроями. Ми вивчили цю проблемну ситуацію та впровадили визначений час спілкування курсантів з батьками та родичами, оперативно реагували на негативну інформацію, яку отримували курсанти з дому. Дієвим заходом було навчання молодших командирів моніторингу поведінки своїх підлеглих у соціальних мережах (Інстаграм, Твітер, Фейсбук тощо). Саме там командири отримували багато цікавої інформації про друзів курсантів, їх інтереси та захоплення. Таке ретельне вивчення курсантів у соціальних мережах дозволило заздалегідь

попередити негативний вплив цивільних друзів першокурсників, які мають сумнівні захоплення (про це свідчать логотипи наркоманії, пацифізму та нігілізму на їх сторінках).

У програмі особлива увага приділяється моніторингу сімей, які потребують необхідної підтримки. Організація взаємодії органів по роботі особовим складам, з батьками курсантів у військових вишах має приблизно однакову систему, але і певні особливості. Звичайно батьки молодих курсантів дуже сумують за своїми дітьми та прагнуть всіляко допомогти. Часто хвилювання та переживання батьків спонукають їх до частих, погано спланованих та несподіваних для курсантів молодших курсів відвідувань. Військова адміністрація не забороняє відвідувати батькам своїх дітей, але намагається певним чином організувати цей процес, навіть визначає дні та години найбільш доцільного відвідування. Але, на жаль, батьки не завжди прислуховуються до порад військового керівництва, тому їх прибуття до військового табору може збігатись з заняттями, нарядами курсантів та іншими заходами розпорядку дня. У цьому випадку курсанти відчують хвилювання, стурбованість батьків. В останніх формуються враження про жорстокість командирів та нерозуміння особливостей військового середовища. Такий стан справ нівелює всі прагнення командування до порозуміння та породжує багато проблем. Для запобігання таким ситуаціям ми пропонували військовому керівництву вдосконалити організацію «Дня батьків». Такий день планується заздалегідь, як правило це – неділя. Беруться до уваги навіть погодні умови, зайнятість батьків та інші моменти. Курсантами готується спортивна програма, де вони демонструють здобуті навички першого військового досвіду – фізичні досягнення, згуртованість їх курсантського колективу тощо. Крім того, вони демонструють батькам та друзям найкращі моменти свого армійського життя: порядок свого місця в казармі, дисциплінованість, організованість. Це формує відповідальність курсантів перед батьками та друзями, перед самим собою та бажання бути кращими.

Хвилювання батьків за стан справ та здоров'я дітей є цілком зрозумілим для командирів. Інколи поведінка окремих батьків виходить за межі допустимих

вчинків: дуже часті приїзди та телефонні дзвінки, щоденні питання «Чи не б'ють?», «Чи не голодний?», «Чи не холодно?». Така гіпертурбота батьків провокує зворотню реакцію молодих курсантів, заважає організувати та підтримувати самостійність в елементарній турботі про себе, формує залежність від турботи близьких і, врешті-решт, спричиняє дезадаптивні прояви особистості у військовому середовищі. У програмі запропоновано впровадження системи оперативного інформування батьків про всебічну забезпеченість та турботу про молодих курсантів. Після оголошення наказу про зарахування на навчання, командування ВВНЗ та факультетів проводить зустріч-бесіду, де інформує батьків молодих курсантів про їх забезпеченість та соціальний захист. Самим курсантам видається пам'ятка про норми забезпеченості курсанта продовольством, речовим та іншим майном.

Досвід впровадження програми показав, що найбільш ефективні результати роботи з батьками курсантів молодших курсів отримуються на рівні навчальних курсів ВВНЗ. Командування курсів проводить зустріч з батьками молодих курсантів, де пропонує особливу форму взаємодії – «Батьківську раду». Це – особлива ініціативна група, яка підтримує активний зв'язок з командуванням для оперативного вирішення як побутових, так і соціальних проблем курсантів-першокурсників. Але сучасна практика створення таких «Батьківських рад» показала їх недостатню ефективність за умов випадкового вибору до складу цих рад людей, мало обізнаних із військовою справою. Ми глибоко проаналізували це питання та рекомендували обирати у члени «Батьківської ради» тих батьків, які добре знають особливості військово-соціального побуту (військовослужбовців або військових пенсіонерів), мають можливість активно співпрацювати з командирами курсантських підрозділів.

Окремим напрямом соціально-педагогічної профілактики «Батьківської ради» є підтримка курсантів з неповних, малозабезпечених та багатодітних сімей. Члени «Батьківської ради» сумісно з офіцерами курсової ланки ретельно аналізують стан справ у родинах, проводять профілактичні бесіди з батьками таких курсантів, доводять до них інформацію про успіхи сина, спираються на позитивні зміни у службі курсантів молодших курсів. Дієвими є заходи з організації

волонтерської допомоги курсантам з малозабезпечених та неповних сімей предметами особистої гігієни та іншими необхідними речами.

Ефективним елементом взаємодії з батьками курсантів-першокурсників є своєчасне інформування батьків про стан справ їх дітей – відправлення листів батькам. Такі листи надсилаються при вступі молодої людини до ВВНЗ. Але у процесі аналізу ефективності такого листування стала очевидною необхідність диференціації змісту листів командування до батьків – лист про необхідність додаткового контролю у відпустці, лист-подяка за добре виховання сина, його успіхи у навчанні та службі тощо. Цікавим також є досвід окремих офіцерів курсової ланки, які під час відпустки спілкуються з батьками курсантів по телефону, тематика такого спілкування, як правило, пов'язана із змістовим наповненням дозвілля їх синів у відпустці (додаток О, П). Цей досвід Національної академії Національної гвардії України ми впровадили у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Важливим елементом профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів є подолання курсантами інформаційного перевантаження шляхом надання своєчасної і повної інформації про події у світі, країні, регіоні. Великий обсяг суспільно-політичної інформації, її суперечливий зміст, накладений на відсутність досвіду критичного аналізу у курсантів молодших курсів, спонукає до надання відповідної допомоги з боку досвідчених офіцерів та викладачів. Існуюча сучасна система інформування, яка склалася у ВВНЗ, передбачає декілька їх видів – суспільно-політичне, яке проводиться два рази на тиждень, правове інформування один раз на тиждень, що є недостатнім з огляду на значний обсяг та різноплановий зміст цих інформвань. Саме тому нами було проведено інструкторсько-методичні заняття з викладачами щодо методики проведення суспільно-політичного інформування на початку занять з курсантами-першокурсниками. Ми прийшли до висновку, що проведені викладачами інформування з курсантами-першокурсниками доцільно доповнювати елементами соціальної підтримки: підкреслювати важливість їхнього професійного вибору, значущість професії захисника України.

Особливу роль у програмі соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ ми відводимо викладацькому складу, особливо цивільним викладачам та викладачам-кураторам. З перших днів навчання курсантів саме викладачі є проміжною ланкою між військовим та цивільним соціумами, яким курсанти-першокурсники дуже часто повідомляють про свої проблеми та невдачі. Цивільні викладачі мають розуміти депривованість курсантів молодших курсів ВВНЗ від цивільного соціуму та у зв'язку з цим дотримуватись визначеного «дрес-коду», правил військового етикету та субординації, намагатись уважно вислуховути та всебічно підтримувати молодих курсантів.

Проведений аналіз перших занять з курсантами-першокурсниками показав, що успішність курсантів у вивченні конкретної дисципліни та зацікавленість нею значною мірою підвищується, якщо викладач на перших заняттях доводить до свідомості курсантів необхідність досконалого вивчення озброєння, техніки. Якість оволодіння знаннями безпосередньо впливає на соціальну та військово-професійну перспективу: кар'єрне зростання, соціальний статус, побутову та матеріальну стабільність. Усвідомлення курсантами молодших курсів свого професійного майбутнього формує впевненість у правильності професійного вибору та цілеспрямованість у досягненні поставленої мети стати офіцером ЗС України.

Якість соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів значною мірою залежить від знань та виконання заходів безпеки при поводженні зі зброєю та боєприпасами, роботі на військовій техніці. Усвідомлення молодими курсантами летальності призначення зброї пов'язане з певною дегуманізацією та викликає не лише складні почуття, але й неадекватні поведінкові реакції молодих людей під час стрільб – хвилювання, тремтіння, кидання зброї тощо. Для попередження таких поведінкових реакцій була організована спеціальна підготовка курсантів молодших курсів на спеціалізованій смузі перешкод, «обкатування технікою» тощо. Інноваційним соціально-педагогічним заходом, який впроваджено у нашій програмі, є показові заняття з фізичної та вогневої підготовки у «День батьків», де курсанти демонструють своїм близьким власні досягнення під час перебування у польовому таборі. Батьки та

близькі мають наочно впевнитись у серйозності та складності військової справи, надати не лише матеріальну (домашні страви, гроші та інше), але й моральну та психологічну підтримку своїм дітям. У свою чергу курсанти молодших курсів під час показових занять проявляють старанність, наполегливість та взірцевість, що формує у них соціальну відповідальність, усвідомленість значущості професії захисника України та родини.

Переважає більшість курсантів-першокурсників успішно долають хвилювання, пов'язанні з експлуатацією озброєння і техніки. Але, на жаль, статистика свідчить, що майже 5% молодих курсантів протягом проходження курсу молодого бійця подають рапорти на відрахування. Причини написання таких рапортів майже однакові – великі психічні та фізичні навантаження. Нашими експертами було визначено, що вчасне визначення курсантів із систематичними проблемами (погана успішність, часті звернення до медичної частини навіть з малими проблемами, погані стосунки з товаришами, туга за рідними та інше) та надання їм допомоги дозволяє попередити прагнення звільнитися з військового вишу. Очевидно, що для попередження апатичних негативних станів доцільно відзначати кращі особистісні характеристики курсантів, спиратись на них, заохочувати будь-які, навіть малі, успіхи молодих військовослужбовців. Відома у педагогіці форма соціальної взаємодії «Представляюсь колективу» була доповнена нами мультимедійними презентаціями, якою кожен із курсантів відрекомендується своїм товаришам, презентував свій край, його визначні пам'ятки, внесок відомих земляків у розбудову Української держави, а також інформацію про свої захоплення до ВВНЗ. На нашу думку, цей дієвий захід допоміг командирам підрозділів якісно задіяти курсантів у художній самодіяльності, суспільному житті підрозділу, а також надав молодим курсантам можливість самоствердитися у курсантському колективі.

Досвід соціально-педагогічної профілактики дезадаптації у курсантському підрозділі свідчить про неформальне згуртування курсантів за регіональною ознакою. Як правило, це Західний, Центральний, Східний регіони. Проблеми дезадаптації проявляються через незнання регіональних соціокультурних та мовних

особливостей. Так, курсанти із Західного регіону без проблем орієнтуються у м. Львів, як і курсанти-харків'яни у своєму рідному місті. Деадаптивні прояви мають місце у тих, хто прибув зі Сходу на Захід та навпаки, саме вони потребують соціально-педагогічної допомоги з боку місцевих курсантів. З цією метою нами було поставлені соціально-педагогічні завдання місцевим курсантам «Мое місто для тебе». Місцеві курсанти-першокурсники за нашої підтримки та допомоги склали «Мапу дозвілля» визначних пам'яток – не лише музеїв, церков, театрів, але й місцевих національних кафе з національними стравами та інтер'єром (додаток С). Нами були проведені ознайомчі заняття з курсантами, під час яких вони ознайомились з визначними та цікавими місцями міста. З часом курсанти-першокурсники без великих труднощів обрали для себе той варіант культурного відпочинку, який їм більшою мірою підходить. Для запобігання потрапляння курсантів у кримінальні осередки відбувалось інформування про небезпечні райони міста, де поява молодих курсантів є небажаною і навіть небезпечною.

Окремою соціально-педагогічною проблемою у військовому середовищі ВВНЗ є реалізація релігійних потреб курсантів-першокурсників, які в умовах незнайомого міста не знають повної релігійної обстановки. Аналіз релігійних уподобань курсантів показав, що у Львові майже 65% курсантів – католики та греко-католики, які з великою серйозністю ставляться до відвідування церкви. Досвід Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного свідчить про великий позитивний вплив військового капелана у курсантському підрозділі, який постійно знаходиться поруч з курсантами-першокурсниками. Він не лише благословляє курсантів під час Військової присяги, а навіть разом із ними проходить «Курс молодого бійця», ходить на польові заняття, долаючи при цьому ті ж труднощі військової служби. Такий стиль спілкування католицького священика з курсантами викликає суттєву довіру з боку останніх до церковника. У Національній академії НГУ майже 60% курсантів – прихильники православної конфесії. На території Національної академії НГУ немає каплички або церкви, відповідно відвідування священиком першокурсників здебільшого пов'язане з військовими урочистостями (прийняття Військової

присяги, випуском молодих офіцерів) та релігійними святами (Різдво, Хрещення, Пасха, Трійця тощо). У Національній академії Національної гвардії України реалізація релігійних потреб курсантів здійснюється наданням їм можливостей відвідування церков та храмів у самому місті. У зв'язку з цим ми радили командирам курсів облаштувати у народознавчих світлицях місця для здійснення релігійних потреб. Спостереження показали, що курсанти активно користуються такими можливостями. Також священиків запрошують до Академії для проповідей та сповідальних бесід. Таким священиком став отець Тарасій, який сам є випускником Академії. Особливістю соціально-педагогічної взаємодії командування курсу та представників церкви є навчання рідного сина о. Тарасія у Національній академії Національної Гвардії України. Суттєва обізнаність священнослужителя у справах та проблемах курсантів молодших курсів дозволяє йому оперативно та адресно надавати духовну допомогу молодим військовослужбовцям.

Серйозною проблемою частини курсантів-першокурсників є проблема подолання комплексу незадоволення матеріальним забезпеченням, пов'язаним з їх походженням з багатодітних, малозабезпечених та неповних сімей. Формально всі курсанти користуються однаковими правами та мають однакові обов'язки. Але практика соціально-педагогічної профілактики у військовому підрозділі свідчить про певні розшарування курсантів за майновою ознакою, різними можливостями батьків надавати грошову та матеріальну допомогу. Експерти, офіцери курсової ланки ретельно вивчали цю проблему та прийшли до висновку, що майнова диференціація у підрозділі не лише дезадаптує курсантів, але й заважає згуртуванню військового колективу, провокує прояви егоїзму та чванства у деяких курсантів молодших курсів. Ми впровадили у соціально-педагогічну програму профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів елементи програми «Рівний – рівному» та адаптували їх до військового середовища ВВНЗ [102]. Запропоновані заходи містили у собі: святкування днів народження курсантів та вітання їх перед строем, влаштування невеликих концертних програм для іменинників, поздоровлення курсантів-сиріт від «Батьківської ради», надання

індивідуальної допомоги курсантам, які мають труднощі в опануванні навчальних програм для підвищення їх успішності, отримання підвищених стипендій. Особливу соціально-педагогічну увагу привертають традиції у молодому курсантському колективі, коли святкування днів народжень курсантів супроводжується організацією батьками «солодких столів» (торти, соки та інші солодоші). Як правило, такий захід позитивно впливає на згуртування військових колективів та не викликає труднощів у переважної більшості батьків. У той же час не всі курсанти або їх батьки з малозабезпечених, багатодітних сімей спроможні організувати такий захід, що провокує комплекс меншовартості в окремих курсантів. З метою вирішення цієї проблеми у програму соціально-педагогічної профілактики ви впровадили організацію «Родинного свята» у колективі, яке проводиться за сценарієм та включає: поздоровлення іменинників, випуск стіннівки з фотографіями, концертну програму, спортивні змагання, які готуються та проводяться колективом курсантів, та «солодкий стіл».

Особливістю нашої програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації є залучення до роботи курсантів-старшокурсників, які мають суттєвий особистий досвід військової служби. Вони надають особисту допомогу курсантам-першокурсникам в оволодінні навичками несення служби у добовому наряді, допомагають з'ясувати певні особливості експлуатації озброєння і техніки тощо. Як правило, курсанти старших курсів на час проведення табірному збору призначаються заступниками командирів взводів та є начальниками для курсантів-першокурсників. У програмі соціально-педагогічної профілактики впроваджено закріплення курсантів-старшокурсників за курсантами-першокурсниками для надання індивідуальної допомоги у подоланні дезадаптивних проявів. Відбір курсантів-старшокурсників здійснювався на принципі добровільності, перевага віддавалась курсантам-землякам, які зацікавлені у підтриманні високого статусу курсантів певного регіону. Спостереження показало, що старшокурсники слідкують за поведінкою, зовнішнім виглядом, фізичною підготовленістю та навчальною успішністю закріплених першокурсників, вчасно надають поради щодо покращення вищевказаних характеристик.

Створення Курсантської ради та її діяльність суттєво вплинула на розширення функцій самоврядування та курсантської взаємодопомоги. Одним із заходів, який було проведено у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, був День курсанта. При організації такого заходу було враховані найкращі побажання курсантів ВВНЗ. Це був святковий день в Академії. До проведення цього заходу було залучено більшу частину курсантів молодших курсів, які взяли участь у флешмобі. Це було демонстрацією їх згуртованості, злагодженості дій в команді, де якісне виконання одного з них було структурним елементом цілого відпрацьованого показу девізу, за яким вони живуть і діють. Курсант А. пригадував, що хоча і відпрацьовував цей елемент сотні разів зі своїми товаришами, але боявся щось забути та зробити не так і цим підвести своїх товаришів по «коробці». Але якісно виконане завдання підвищило його самооцінку, відчуття гордості за себе і за всю команду. Такого роду креативні покази готуються самими курсантами. Курсанти, допомагаючи один одному, контролюють свої дії та дії товаришів, мають більш дієвий результат у справі формування таких якостей, як товарицькість, згуртованість, відповідальність.

Одним із важелів профілактики дезадаптаційного прояву як бажання звільнитися та формування мотивації успішного навчання курсантами молодших курсів є пропагування переваг участі у миротворчих операціях. На це було спрямовано «круглий стіл» у рамках заходу «Запитання – відповідь». На цей захід, зокрема, було запрошено діючого офіцера С., який брав участь в операціях з підтримання миру та безпеки, а також підготовки до них. Запрошений офіцер акцентував увагу на тому, що стати миротворцем – це амбітна мрія більшості майбутніх та діючих офіцерів: якщо ти вчишся чи вже став офіцером, твої знання та навички не повинні «пилитися на полиці»; їх необхідно використовувати в ім'я захисту миру, цивільного населення. Ним та іншими присутніми було наведено багато прикладів проявлення мужності та героїзму під час виконання завдань українськими миротворчими підрозділами у складних умовах: несення служби на блокпостах у тропічну спеку, в умовах пилових бур, супроводження колон з гуманітарними вантажами в умовах загрози застосування вибухових пристроїв

тощо. Таким чином, використовуючи метод власного прикладу, до присутніх доводиться меседж, що отримані у ВВНЗ знання, а також застосування цих знань та навичок на практиці, є вкрай необхідними для держави, для міжнародної спільноти, і, крім того, участь у операціях з підтримання миру та безпеки гідно винагороджується, що є також важливим. Таким чином, перспектива участі у миротворчих операціях є гарною мотивацією до сумлінного навчання. Миротворець зазначив наступне, а саме: по-перше, пройти відбір та потрапити до миротворчого підрозділу дуже складно, тільки наполеглива, освічена, професійно підготована та мотивована людина може це виконати. По-друге, має місце той факт, що військовослужбовець *погоджується на ризик для життя*, і не тільки заради свого блага, а у першу чергу – заради своєї сім'ї, дітей. І це є запорукою того, що коли його самопожертва буде необхідна державі для захисту її суверенітету та незалежності, прагнення залучення до миротворчої операції екстраполюється у готовність до захисту Батьківщини. Підбиваючи підсумок засідання «круглого столу», ведучий, скориставшись тактикою «Права унікальності», зазначає, що всі присутні – офіцери, курсанти – вже зробили перший крок жертвності, і в їх батьків та рідних є привід ними пишатися: військова служба передбачає багато обмежень та свобод, і курсанти пішли на ці обмеження: хто свідомо обрав професію офіцера, а хто розуміє, що за фінансовими можливостями сім'я не може його утримувати як студента.

У рішенні цього «круглого столу» було запропоновано провести вечір «Запитання – відповідь» з діючими офіцерами, офіцерами запасу, які мають бойовий досвід, досвід миротворчої діяльності, метою яких у тому числі буде і профілактика дезадаптації молодих курсантів щодо порушень дисципліни та укріплення мотивації до підвищення свого професійного рівня та морально-ділових якостей.

Якість соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів значною мірою залежить від індивідуальних та групових бесід офіцерів з курсантами, які мають у них авторитет. Офіцер-викладач С. згадує, що «встановити контакт з курсантом важливо, викладача-педагога надихає, коли він відчуває, що

аудиторія його чує, вірить йому. В ці моменти все, що буде доводити педагог, буде сприйнято курсантами як істина. І не можна втрачати цей контакт своєю нещирістю чи подвійними стандартами у подальшому, бо відновити довіру курсанта до себе, можливість впливу на нього буде вже дуже важко». Саме в такій ситуації офіцер-викладач використовує для досягнення виховної мети заняття, у тому числі і виховання впевненості у виборі своєї професії, позитивне налаштування на навчання у військовому навчальному закладі.

Вищевказані заходи допомагають курсантам адаптуватися до військового середовища ВВНЗ. Події, які молоді люди переживають вперше, по-різному інтеріоризуються в їх свідомості. Деадаптивні процеси першого півріччя навчання у ВВНЗ є закономірним явищем, пов'язаним у більшості курсантів з недостатнім рівнем адаптованості. Впроваджена програма соціально-педагогічної профілактики деадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ показує, що майже всі курсанти до першої відпустки (січень-лютий) долають деадаптивні стани.

Особливу дослідницьку увагу привертає окремий етап нашої програми – соціально-педагогічна профілактика деадаптації курсантів, пов'язана з першою відпусткою. Виникає необхідність застосування конкретних соціально-педагогічних профілактичних заходів з метою попередження деадаптивної поведінки у період відпустки та у період повернення з неї у військове середовище ВВНЗ.

Соціально-педагогічна профілактика з курсантами-першокурсниками перед відбуттям їх у першу відпустку зосереджена на проведенні конкретних заходів, а саме: проведення індивідуальних бесід з курсантами про правила поведінки у відпустці, дотримання високої культури та вірцевості, проведення інструктажів із заходів безпеки – заборону вживання алкогольних напоїв, управління транспортними засобами в нетверезому стані. Соціально-педагогічна профілактика переважно проводиться силами офіцерів курсової ланки. У програмі було впроваджено проведення начальниками медичних частин ВВНЗ з курсантами-першокурсниками перед відпусткою лекції-бесіди «Культура статевої поведінки»,

під час якої лікар довів до курсантів-першокурсників правила профілактики статевих захворювань у відпустці.

З прибуттям додому курсант щоразу переживає адаптаційний період до знайомого йому цивільного середовища, який представлений нами як *реадаптація*. Таким чином, реадaptaція курсанта має два основні (що повторюються двічі на рік) періоди, які пов'язані із зимовою і літньою відпустками. З прибуттям молодих курсантів додому суттєво збільшується вплив референтного цивільного оточення. Якість такого впливу, здебільшого, залежить від ставлення референтних осіб до армійських структур. Офіцерам курсової ланки достатньо складно прогнозувати результати такого впливу. Саме тому стає важливим соціально-педагогічний моніторинг найближчого до курсантів цивільного референтного оточення. Інформацію про негативний вплив офіцери курсової ланки отримують від батьків курсантів. Важливими також є консультації щодо попередження впливу з боку антиармійськи налаштованих друзів тощо. Як приклад, курсант першого року навчання Д., перебуваючи у зимовій відпустці, вільний час проводив у товаристві друзів, основним способом відпочинку було перебування у нічних клубах. Після повернення до ВВНЗ курсант Д. заявив про намір відраховатися через пацифістські погляди та намір пов'язати своє життя з молодіжною субкультурою та стати діджеєм. Подібні випадки у практиці військових командирів та вихователів непоодинокі та привертають до себе увагу через різку зміну професійної спрямованості особистості курсантів. З метою попередження подібних випадків ми запровадили письмове звернення командування до батьків курсантів-першокурсників. У листі обов'язково вказується на необхідність уваги батьків на зміст його дозвілля, оточення, характер поведінки тощо; стає дуже важливим ненав'язливий контроль з боку батьків, соціального оточення молодої людини з метою недопущення пацифістського впливу на свідомість курсанта з боку сумнівних осіб. Батькам пропонується допомогти курсантам в організації свого дозвілля: приділяти увагу старшим членам родини, змістовно проводити час у сімейному колі та особливо активно відпочити на природі, зосередити увагу курсантів на зустрічах з однокласниками – курсантами інших ВВНЗ. Новаторським

соціально-педагогічним заходом є надання індивідуальних завдань курсантам перед відпусткою. Змістом таких завдань є відвідування рідної школи та проведення профорієнтаційного виступу перед старшокласниками із залученням інших курсантів-випускників та профорієнтаційного відеоматеріалу. Така профорієнтаційна робота підвищує самооцінку курсанта. Сам результат вступу у вищий військовий заклад колишнього учня школи є високою оцінкою роботи вчителів, підвищує імідж силових структур та значення профорієнтаційної роботи вчителів середнього загальноосвітнього навчального закладу. Все це сприяє соціально-педагогічній інтеграції виховних дій особистості військовослужбовця, школи і військового вишу.

Контроль за референтним оточенням курсантів-першокурсників є важливим з точки зору профілактики зловживання алкогольних напоїв та наркотичних речовин. Проблематика вживання спиртних напоїв турбує і батьків, які більшою мірою інформовані про рівень культури свого сина. Офіцери курсової ланки у своїх бесідах з батьками наполягають на плануванні дозвілля їхніх дітей у відпустці та дотримання здорового способу життя. В той же час у стінах ВВНЗ доцільно організовувати у часи виховання заходи щодо підвищення культури поведінки курсантів із залученням фахівців.

У період відпустки відбувається порівняльна самооцінка курсанта (станів, можливостей, перспектив). Стає дуже важливою своєчасна підтримка курсанта: підкреслення з боку референтних людей позитивних якостей і характеристик, які набув курсант під час навчання у ВВНЗ (фізичне змужніння, дисциплінованість, тактовність, акуратність тощо). Правильно проведена соціально-педагогічна підтримка курсанта під час відпустки з боку референтних осіб і структур дозволяє уникнути не тільки стану дезадаптації курсанта, але і зміцнити переконаність у правильності вибору професії офіцера, підвищити його адаптованість.

З поверненням курсантів у ВВНЗ починається період військової реадaptaції. Значні переживання курсантів пов'язані з імперативними вимогами військового середовища, – на відміну від цивільного, більш демократичного та ліберального. Для офіцерів курсової ланки прибуття курсантів із зимової відпустки складає певну

проблему: вони впевнені, що їх підлеглі деякою мірою втратили навички підтримання військового порядку та дисципліни. Командири всіх рівнів прагнуть щонайшвидше соціалізувати курсантів у військовому середовищі. Практика свідчить про різке посилення вимогливості окремими молодшими командирами щодо курсантів молодших курсів, аж до застосування дисциплінарних покарань. Такі командири вважають, що лише через суворість та жорсткість покарань можливо попередити порушення військової дисципліни курсантів, які повернулися з відпустки. У свою чергу, для курсантів-першокурсників жорсткість вимог та суворість дисциплінарних покарань становиться своєрідним «шоком», який настає в процесі повторної реадaptaції до військового середовища ВВНЗ і може викликати зворотну реакцію. Курсанти молодших курсів з низькою адаптованістю у даній ситуації схильні до порушень військової дисципліни, як до своєрідної форми особистісного протесту, аж до написання рапортів на відрахування. Дуже важливо донести до командирів курсової ланки необхідність розуміння адаптаційних особливостей цього періоду, вмілого поєднання вимогливості і турботи про курсантів, що повернулися у казарму. У цій ситуації ми запропонували проведення бесід з офіцерами курсової ланки на тему «Особливості та профілактика дезадаптивної поведінки курсантів молодших курсів після першої відпустки». У цій бесіді особлива увага звертається на досягнення розуміння офіцерами цієї соціально-педагогічної ситуації та психологічного стану в якому опиняються курсанти, які змінили цивільне середовище на військове. З курсантами-першокурсниками доцільно провести збори курсантського колективу (повзводно) зі звітами про виконання завдань, які ставились перед відпусткою. Курсантам рекомендується доповісти командирам і товаришам про зустріч із старшокласниками в рідній школі щодо поширення інформації про славетну історію свого ВВНЗ серед школярів. Командирам рекомендується заохотити тих курсантів, які виконали цю роботу більш відповідально.

Певних переживань та дискомфорту завдають курсантам зміни у референтному оточенні, ставлення якого до курсантів-першокурсників за своїми характеристиками є суперечливими: турбота й увага батьків та імперативність і

вимогливість з боку командирів і начальників щодо підтримки порядку та дисципліни. Важливим з соціально-педагогічної точки зору є попередження протиставлення референтних соціальних груп. Необхідно організувати їх взаємодію в інформаційному та виховному відношенні. Доцільно офіцерам курсової ланки отримати своєчасну та повну інформацію від батьків про проведену відпустку та проблеми їхньої дитини у цей період.

Проведене спостереження за поведінкою курсантів молодших курсів після повернення із зимової відпустки дозволило отримати інформацію про проблему, яка пов'язана з фізичною підготовленістю курсантів. За час перебування у відпустці більша половина курсантів певною мірою втрачає фізичну форму через відсутність системних занять із фізичної підготовки, корисних фізичних навантажень вдома і специфічний раціон харчування. Із поверненням у військове середовище курсанти молодших курсів відчувають дискомфортні зміни у режимі праці та відпочинку. Але практика показала, що переважна більшість молодих курсантів долають цю проблему, успішно реадаптуються до сталих фізичних навантажень. У той же час є курсанти, яким важко звикнути до розпорядку дня. Для них це – є більшою мірою психологічна проблема реадптації. Такі курсанти за можливістю уникають ранкової фізичної зарядки та намагаються замінити її прибиранням території, спального приміщення, звертанням до медичної частини з найменшого приводу, намагаючись отримати звільнення від фізичних навантажень. Для попередження такого прояву дезадаптації ми задіяли заходи підвищення мотивації курсантів молодших курсів до занять з фізичної підготовки, створили рейтинг фізичної підготовленості курсантів з показниками кожного з них за різними видами фізичних вправ, а саме: підтягування, бігу на 100 метрів, бігу на 1000 метрів. Ці дані висвітлюються на стенді у казарменому приміщенні та доводяться батькам під час зустрічей з ними. За умов поганих результатів фізичної підготовленості курсанти обмежені у звільненнях та повинні свій вільний час витратити для покращення своєї фізичної форми. Такий комплекс заходів спонукає курсантів до підтримання високих фізичних показників та ефективного використання часу, призначеного для свого фізичного удосконалення: ранкової фізичної зарядки, навчальних занять з фізичної підготовки та спортивно-масової роботи у другій половині дня.

Із поверненням з відпустки ступінь свободи курсантів молодших курсів також стає обмеженим. Вихід у місто за вимогами військових статутів не перевищує 33%. Проблема депривації від цивільного соціуму потребує вирішення. Зазвичай дозвілля курсантів організують офіцери курсової ланки у межах ВВНЗ або куратори курсантських груп з числа викладачів. Наповненість такого дозвілля за межами військового вишу складається з відвідування музеїв, театрів та кінотеатрів. Ми організували зустрічі кураторів та запровадили обмін досвідом кураторської роботи, чим значно розширили географію дозвілля курсантів. Це стало можливим завдяки активній взаємодії досвідчених кураторів із представниками спортивних, бізнесових, культурних, релігійних осередків міста. Крім театрів та музеїв, курсанти можуть відвідати приватні музеї, ландшафтний парк, дельфінарій, міські та міжміські спортивні заходи (футбол, волейбол) тощо. Особливістю організації кураторської роботи є залучення до вищенаведених заходів батьків курсантів з числа «Батьківської ради». Для курсантів організувалися «Години запитань та відповідей», зустріч з командуванням ВВНЗ для визначення найбільш проблематичних питань життєдіяльності курсантів та шляхи їх вирішення. Така педагогічна взаємодія курсантів, офіцерів курсової ланки, кураторів-викладачів, батьків курсантів молодших курсів ефективно попереджує депривацію курсантів-першокурсників від цивільного середовища.

Особлива увага офіцерів курсової ланки була направлена на проблеми курсантів із малозабезпечених та багатодітних сімей, які з об'єктивних причин переживають складні психічні стани та здатні до дезадаптивного прояву. Інколи ця поведінка може стати не лише девіантною, але й деліквентною: через нестачу грошей деякі курсанти схильні до несанкціонованого використання чужих речей особистого користування, що є неправильним як з точки зору особистої гігієни, так і з точки зору порушення товариських стосунків. Для попередження такої поведінки ми запропонували «Батьківській раді» як профілактичний захід налагодити роботу з волонтерами щодо надання допомоги малозабезпеченим курсантам молодших курсів для придбання речей особистої гігієни. Треба зауважити, що така допомога була виваженою і продуманою: із розумінням недопущення формування у курсантів рентної поведінки.

Соціальне середовище (як військове, так і цивільне) має величезний спектр дій на курсанта. Для нас важлива не лише системність, тривалість і цілеспрямованість цих дій, але й якісний результат, а саме зменшення дезадаптивних проявів, особливо у період реадптації. Реадптація курсантів молодших курсів характеризується змінами у соціальному оточенні, режимі праці і відпочинку, режимі харчування і умовах побуту, міри свободи. Реадптація курсантів молодших курсів виступає джерелом підвищення рівня адаптованості курсанта за умови системної, цілеспрямованої соціально-педагогічної профілактики на всіх етапах адаптаційного процесу курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Таким чином, вищенаведений зміст програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ суттєво доповнює та збагачує існуючу систему заходів з курсантами-першокурсниками. Реалізація програми здійснюється відповідно за чотирма етапами, а саме: етап вступу до ВВНЗ, етап початку навчання у ВВНЗ, етап першої відпустки, етап продовження навчання у ВВНЗ. Кожний наступний етап програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів доповнює попередній та набуває методологічної якості у вирішенні проблеми профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Для визначення ефективності програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ нами проведено діагностичну оцінку за трьома визначеними критеріями, а саме: особистісно-професійним, статутно-нормативним та референтно-комунікативним, який описано в підрозділі 2.3.

2.3. Аналіз ефективності системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ

Ефективність соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ потребує комплексної оцінки як самого курсанта, так і якості впливу на нього з боку багатьох соціальних структур, референтних осіб та організації, які за своїм впливом можуть або сприяти профілактиці дезадаптації у

військовому середовищі, або навпаки, виступати чинниками дезадаптації курсанта молодшого курсу вищого військового навчального закладу.

На нашу думку, для отримання найбільш об'єктивних результатів педагогічного експерименту важливим є не лише аналіз рівнів адаптованості курсантів, які вступили до ВВНЗ, але і їх попередній цивільний адаптивний та дезадаптивний досвід. Очевидно, що цей досвід опосередкований демографічними, морально-психологічними та суб'єктивними характеристиками курсантів.

На першому етапі педагогічного експерименту ми отримали найповнішу інформацію не лише демографічного характеру, але й з'ясували чинники, які вплинули на вибір військової професії та рівень адаптованості курсантів.

Ми звернули увагу на вікові показники молодих курсантів. Згідно з правилами прийому до ВВНЗ право на вступ мають особи чоловічої статі, яким виповнюється 17 років у рік зарахування на навчання, до 30 років. Таким чином, військову форму одягають навіть юнаки 16 років (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Вікова характеристика курсантів на момент вступу у ВВНЗ

Вік	Кількість курсантів молодших курсів, у %
16 – 17 років	14
18 – 20 років	62
20 – 22 роки	16
23 – 30 років	8

Саме шістнадцятирічні хлопці є об'єктом підвищеної уваги командирів та їх заступників по роботі з особовим складом (з морально-психологічного забезпечення), саме ця вікова категорія є найбільш потенційно дезадапована відносно нового для неї військового середовища ВВНЗ. Ці юнаки щойно закінчили загальноосвітній навчальний заклад – школу. Їх військовий адаптивний досвід обмежений викладанням предмета «Захист Вітчизни», якість викладання якого інколи бажає кращого. Професійний вибір сформований здебільшого романтичними уявленнями про мужніх та сильних чоловіків. Але 16 – 17 річні юнаки не встигають набути потрібних психологічних і фізіологічних можливостей, саме через це не готові до подолання тривалих психологічних та фізіологічних навантажень (дезадаповані). У перший місяць навчання було відраховано трьох

курсантів за власним бажаннями. Всі вони вступили до ВВНЗ відразу після закінчення школи. У вказаних курсантів спостерігалась певна фрустрація, вони не виправдали своїх сподівань щодо правильності вибору професії захисника України.

У зв'язку з цим важливою є інформація щодо життєвого досвіду курсантів молодших курсів, а саме з яких соціальних структур вони вступили до ВВНЗ (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Кількісна характеристика курсантів щодо соціальних структур,
з яких вони вступили до ВВНЗ**

Структура	Кількість, у %
Загальноосвітня школа	38
Військовий ліцей	18
Технікуми	2
Виробничий колектив	9
Військові формування	33

Інформація, наведена у табл. 2.4, є важливою з точки зору отримання не лише життєвого, а саме військового соціального досвіду курсантами молодших курсів. Дослідження показало, що саме юнаки, які вступають у вищий військовий навчальний заклад з лав Збройних Сил України та інших військових формувань та після закінчення військових ліцеїв з посиленою військовою та фізичною підготовкою, найбільшою мірою є підготовленими до складнощів військової служби. Сумарна кількість таких складає 51%. Їх вибір є найбільш свідомим та цілеспрямованим. У той же час саме ця категорія молодих курсантів потребує певного педагогічного впливу через їх інколи упереджене ставлення до юнаків, які вступили до ВВНЗ з цивільних навчальних закладів.

Нами були проведені відповідні профілактичні заходи з більш досвідченими у військовому відношенні курсантами щодо попередження конфліктів та наголошення на необхідності всебічної підтримки своїх товаришів по службі. Саме з числа «армійців» та «ліцеїстів» були у майбутньому призначені на сержантські посади командири відділень та заступники командирів взводів. Ми прийшли до висновку, що дезадаптаційні прояви більшою мірою спостерігаються у молоді, яка вступила до ВВНЗ зі школи та виробничих колективів. Сумарна

кількість таких складає 49%. У той же час дезадаптивні прояви спостерігались і у курсантів-армійців, але вони були більшою мірою пов'язані з невмінням правильно будувати стосунки у військовому колективі. Для вирішення цієї проблеми постає необхідність визначення та використання найбільш впливових референтних структур та осіб на вибір курсантів (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Структури та референтні особи, які найбільшою мірою вплинули на вибір курсанта щодо вступу у вищий військовий навчальний заклад

Структура	Кількість (у %)
Батьки та родичі	45
Загальноосвітня школа та її вчителі	8
Військовий ліцей та офіцери ліцею	11
Військові частини та офіцери військових частин	13
Друзі та товариші	8
Засоби масової інформації, телевізійні передачі, художні фільми на військову тематику	15

Як бачимо (табл. 2.5), найбільший вплив на рішення молодого людини пов'язати своє життя з військовою службою, стати офіцером здійснюють батьки та родичі – 45%. Це є важливою інформацією для нас, виходячи з того, що саме організація батьківської підтримки у подоланні дезадаптивних проявів та стійких дезадаптивних станів молодим курсантом є найбільш дієвим соціально-педагогічним заходом профілактики дезадаптації.

Треба зауважити, що впливовими для курсантів є також офіцери військових частин, де вони проходили військову службу (для тих, хто служив) та офіцери військових ліцеїв (для курсантів-ліцеїстів). Сумарна кількість таких складає 24%. Тому до соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів ми обов'язково залучаємо і цю категорію офіцерів: молоді курсанти обов'язково усвідомлюють, що про їхні успіхи та невдачі у навчанні та дисципліні обов'язково будуть проінформовані у військових частинах та ліцеях. Це спонукає молодих курсантів до старанності, прояву своїх найкращих якостей та формує почуття відповідальності.

Безумовно, неохідною є інформація щодо особистого бажання курсанта

навчатись у ВВНЗ. Трапляються випадки, коли рішення про вступ сина приймають лише батьки, які ставлять перед юнаком своє категоричне рішення про беззаперечність їхніх суджень. Коли небажання молодого курсанта навчатись стає очевидним, і про це командири повідомляють батьків, останні намагаються запевнити офіцерів про нерозуміння їхнім сином того, що такий вибір для нього найкращий, бо син не має життєвого досвіду, а вони, в свою чергу, бажають йому найкращого та наполягають на навчанні. У такому випадку молодий курсант вимушений спочатку приховувати своє небажання навчатись, боячись йти всупереч батьківським вимогам, але згодом вимоги військового соціуму, тягар військової служби стають нестерпними настільки, що юнак свідомо починає шукати шляхи та підстави для відрахування. Для таких підстав він використовує: імітацію хвороби, вживання спиртних напоїв, самовільний вихід за межі вищого навчального закладу та інше. небезпека таких дезадаптивних проявів у поведінці курсанта не лише у самопрояві, але ще й у тому, що нерідко курсант залучає до таких вчинків своїх нових товаришів. Таким чином, дезадаптивні прояви поширюються у військовому підрозділі, а за умов слабого педагогічного контролю можуть призвести до небажаних наслідків: відрахування не лише того, хто не бажає навчатися, а й того, хто опинився під негативним впливом порушника (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Бажання курсантів навчатися
у вищому військовому навчальному закладі**

Ступінь бажання	Кількість курсантів молодших курсів, у %
Навчаюсь з бажанням, задоволений	61
Навчаюсь без особливого бажання	26
Навчаюсь без бажання	12
Навчання для мене нестерпне	1

Як бачимо, кількість тих, для кого навчання є нестерпним, мінімальне – 1%. Вважаємо, що навіть мінімальна кількість таких людей, діяльність яких пов'язана зі зброєю, виконанням відповідальних службово-бойових завдань, є недопустимою. Вчасне виявлення таких людей, причин небажання навчатися дає змогу правильно визначити напрями соціально-педагогічної профілактики та є нагальною

необхідністю. Відповідної соціально-педагогічної підтримки потребують ті курсанти, хто навчається без особливого бажання, – 26% та ті, хто навчається взагалі без бажання – 12%. Причинами у наведених випадках є відсутність мотивації, недосконала дисциплінарна практика командирів, відсутність підтримки з боку референтного кола осіб, незацікавленість якістю служби батьків та близьких, погана організація соціально-педагогічної профілактики дезадаптації у курсантських підрозділах тощо.

Саме тому важливим для нашого дослідження є визначення референтного кола, яке підтримує навчання молодого курсанта у ВВНЗ (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Відношення референтного кола курсанта молодшого курсу
до його навчання у ВВНЗ**

Референтні агенти	Підтримує навчання у ВВНЗ (%)	Не підтримує навчання у ВВНЗ (%)
Батьки та родичі	98	2
Друзі та товариші	62	38
Дівчина (жінка, якщо є)	68	32

Як бачимо, до референтного кола потрапили три категорії: батьки та родичі, друзі та товариші, дівчина (дружина). Переважна більшість курсантів молодших курсів користується підтримкою своїх батьків (98%), саме тому наша програма соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ враховує це та активно використовує референтне для курсанта оточення. Ми звернули увагу на 2% батьків, для яких вступ сина до ВВНЗ є небажаним. Ми не ставили за мету переконати батьків у правильності вибору їх сина, але, як мінімум, не заважати йому у навчанні та службі. Цікавим є те, що у деяких випадках батьки не лише погодились не заважати, а й навпаки – з часом почали підтримувати сина у його виконанні військового обов'язку.

Зі вступом до ВВНЗ безпосередні зв'язки курсантів молодших курсів з цивільними друзями та товаришами набувають іншої якості та референтність останніх не знижується. Ми звертаємо увагу, що 62% друзів та товаришів курсанта підтримують його навчання у вищому військовому навчальному закладі, але 38% не

подобається професійний вибір їхнього близького однолітка. Опитування курсантів показало, що дезадаптивний вплив з боку останніх виявляється не лише у прямому засудженні чи непорозумінні, а у порівнянні, які простежуються у спілкуванні молодих курсантів та антиармійски налаштованих друзів. Вони наголошують на своїй свободі вибору: вільному дозвіллі та вільному плануванні свого дня, свободі відвідувань занять у цивільних навчальних закладах, свободі вживання спиртних напоїв та можливостях відпочинку у нічних клубах та інших привілеях. Такий вплив за умов відсутності відповідної соціально-педагогічної профілактики здатний дезадаптувати молодих курсантів, формувати у них комплекс неповноцінності.

Особливої уваги привертає до себе жіноча референтна категорія, до якої, як правило, належить дівчина (дружина курсанта). Приємним для нас є те, що 68% з них підтримують професійний вибір їх хлопця. У той же час неприйнятним для нас є наявність 32% дівчат, які не підтримують його вибір. Дуже часто це виявляється однією з причин дезадаптивних проявів курсантів. Відомо, що багато сучасних дівчат ставлять перед собою за мету знайти успішного у матеріальному відношенні хлопця. І матеріальний стан курсанта-першокурсника в більшості випадків не виправдовує їх очікування. Більш того, суттєве обмеження спілкування за часом, неможливість щоденного виходу до міста ставить під серйозний сумнів бажання дівчини підтримувати стосунки з курсантом. Нами були враховані такі причини дезадаптивних проявів та розроблені відповідні заходи соціально-педагогічної профілактики щодо формування у курсантів та їх близьких (дівчат, дружин) гордості та відповідальності за престижність професійного вибору курсантів.

Для визначення ефективності програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ використовуючи запропонований інструментарій нами проведено оцінку рівнів їх адаптованості по закінченні експерименту (додаток У). Доцільно провести порівняльний аналіз рівнів адаптованості курсантів молодших курсів за кожним із трьох критеріїв за результатами експерименту. Так, порівняльний аналіз за особистісно-професійним критерієм наведений в табл. 2.8.

У результаті впровадження соціально-педагогічної програми соціально-

педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ в експериментальній групі відбулися відповідні зміни за особистісно-професійним критерієм. Зменшилась кількість курсантів з низьким рівнем адаптованості – з 10,3% до 2,7% (у контрольній групі – з 9,9% до 9,2%); кількість курсантів з середнім рівнем адаптованості зменшилась з 33,3% до 26,3% (у контрольній групі – з 37,5% до 35,5%); кількість курсантів із високим рівнем адаптованості суттєво збільшилась – з 56,4% до 71,0% (у контрольній групі несуттєво – з 52,6% до

Таблиця 2.8

Результати ефективності експерименту соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ експериментальної та контрольної груп за особистісно-професійним критерієм

Рівень	Контрольна група до початку експерименту (осіб / %) n=152	Експериментальна група до початку експерименту (осіб / %) n=661	Контрольна група після закінчення експерименту (осіб / %) n=152	Експериментальна група після закінчення експерименту (осіб / %) n=661
Низький	15(9,9%)	68(10,3%)	14(9,2%)	18(2,7%)
Середній	57(37,5%)	220(33,3%)	54(35,5%)	174(26,3%)
Високий	80(52,6%)	373(56,4%)	84(55,3%)	469(71,0%)

55,3%). Відмічаємо стійку динаміку зростання кількості курсантів з високим рівнем адаптованості за особистісно-професійним критерієм в експериментальних групах по закінченні експерименту – на +14,6%, тоді як у контрольних групах кількість курсантів із високим рівнем адаптованості по закінченні експерименту збільшилася на +1,7%, різниця між експериментальними і контрольними групами складає 12,9%. Варто відмітити динаміку зменшення кількості курсантів із низьким рівнем адаптованості в експериментальних групах – на -7,6% тоді, як у контрольних групах зменшення складає -0,7%.

Порівняльний аналіз за статутно-нормативним критерієм наведений у табл. 2.9.

Результатом впровадження соціально-педагогічної програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ сталися

відповідні зміни в експериментальній групі за статутно-нормативним критерієм.

Кількість курсантів із низьким рівнем адаптованості зменшилась з 9,5% до 3,2% (у контрольній групі збільшилась з 11,1% до 11,2%); кількість курсантів з середнім рівнем адаптованості зменшилась з 40,5% до 31,9% (у контрольній групі – з 40,8% до 36,8%); кількість курсантів із високим рівнем адаптованості суттєво збільшилась із 50,0% до 64,9% (у контрольній групі несуттєво – з 48,1% до 52,0%).

Таблиця 2.9

Результати ефективності експерименту соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ експериментальної та контрольної груп за статутно-нормативним критерієм

Рівень	Контрольна група до початку експерименту (осіб / %) n=152	Експериментальна група до початку експерименту (осіб / %) n=661	Контрольна група по закінченні експерименту (осіб / %) n=152	Експериментальна група по закінченні експерименту (осіб / %) n=661
Низький	17 / 11,1%	63 / 9,5%	17 / 11,2%	21 / 3,2%
Середній	62 / 40,8%	268 / 40,5%	56 / 36,8%	211 / 31,9%
Високий	73 / 48,1%	330 / 50,0%	79 / 52,0%	429 / 64,9%

Спостерігаємо стійку динаміку зростання кількості курсантів із високим рівнем адаптованості за особистісно-професійним критерієм в експериментальних групах по закінченні експерименту – на +14,9%, тоді як у контрольних групах кількість курсантів із високим рівнем адаптованості по закінченні експерименту збільшилась на +3,9%, різниця між експериментальними і контрольними групами складає 11,0%. Відмічаємо динаміку зменшення кількості курсантів із низьким рівнем адаптованості в експериментальних групах на -6,3%, тоді як у контрольних групах незначне збільшення – на +0,1%.

Порівняльний аналіз за референтно-комунікативним критерієм наведений в табл. 2.10.

Впровадження програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ викликало відповідні зміни в експериментальній групі за референтно-комунікативним критерієм. Кількість

курсантів із низьким рівнем адаптованості зменшилась з 6,4% до 5,1% (у контрольній групі – збільшилась з 5,3% до 9,2%); кількість курсантів з середнім рівнем адаптованості зменшилась з 56,7% до 42,7% (у контрольній групі – з 50,0% до 42,8%); кількість курсантів із високим рівнем адаптованості збільшилась з 36,9% до 52,2% (у контрольній групі – з 44,7% до 48,0%).

Таблиця 2.10

**Результати ефективності експерименту соціально-педагогічної
профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ
експериментальної та контрольної груп
за референтно-комунікативним критерієм**

Рівень	Контрольна група до початку експерименту (осіб / %) n=152	Експериментальна група до початку експерименту (осіб / %) n=661	Контрольна група після закінчення експерименту (осіб / %) n=152	Експериментальна група після закінчення експерименту (осіб / %) n=661
Низький	8 / 5,3%	42 / 6,4%	14 / 9,2%	34 / 5,1%
Середній	76 / 50,0%	375 / 56,7%	65 / 42,8%	282 / 42,7%
Високий	68 / 44,7%	244 / 36,9%	73 / 48,0%	345 / 52,2%

Бачимо стійку динаміку зростання кількості курсантів із високим рівнем адаптованості за референтно-комунікативним критерієм в експериментальних групах по закінченні експерименту – на +15,3%, тоді як в контрольних групах кількість курсантів із високим рівнем адаптованості по закінченні експерименту збільшилась на +3,3%, різниця між експериментальними і контрольними групами складає 12,0%. Відмічаємо динаміку зменшення кількості курсантів із низьким рівнем адаптованості у експериментальних групах на -1,3%, тоді як у контрольних групах значне збільшення – на +3,9%.

Порівняння динаміки зростання кількості курсантів із високим рівнем адаптованості за кожним із критеріїв свідчить, що найбільш позитивні зміни спостерігаються за особистісно-професійним та статутно-нормативним критеріями між експериментальними та контрольними групами, відповідно +12,9% та 11,0%. За всіма критеріями: особистісно-професійним – 12,9%, статутно-нормативним – 11,0%; референтно-комунікативним – 12,0%. Наведені

кількісні показники свідчать про ефективність програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Зведені результати діагностики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ експериментальної та контрольної груп за трьома критеріями наведені у табл. 2.11.

Таблиця 2.11

**Результати експерименту соціально-педагогічної профілактики
дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ
експериментальної та контрольної груп за критеріями**

Рівень	Контрольна група до початку експерименту (осіб / %) n=152	Експериментальна група до початку експерименту (осіб / %) n=661	Контрольна група після закінчення експерименту (осіб / %) n=152	Експериментальна група після закінчення експерименту (осіб / %) n=661
за особистісно-професійним критерієм				
Низький	15 / 9,9%	68 / 10,3%	14 / 9,2%	18 / 2,7%
Середній	57 / 37,5%	220 / 33,3%	54 / 35,5%	174 / 26,3%
Високий	80 / 52,6%	373 / 56,4%	84 / 55,3%	469 / 71%
за статутно-нормативним				
Низький	17 / 11,1%	63 / 9,5%	17 / 11,2%	21 / 3,2%
Середній	62 / 40,8%	268 / 40,5%	56 / 36,8%	211 / 31,9%
Високий	73 / 48,1%	330 / 50%	79 / 52%	429 / 64,9%
за референтно-комунікативним				
Низький	8 / 5,3%	42 / 6,4%	14 / 9,2%	34 / 5,1%
Середній	76 / 50%	375 / 56,7%	65 / 42,8%	282 / 42,7%
Високий	68 / 44,7%	244 / 36,9%	73 / 48%	345 / 52,2%

Оскільки дані отримано в результаті вимірів за порядковою шкалою, число градацій різних балів дорівнює трьом та обсяг вибірок немалий ($N, M > 50$), то ми у дослідженні використали критерій χ^2 . За проведеними розрахунками у комп'ютерній програмі «Статистика в педагогіці» [240] отримано дані, які відображені табл. 2.12.

При порівнянні контрольної групи до початку експерименту та контрольної

групи після завершення експерименту за особистісно-професійним критерієм емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 0,9862, критичне – 5,991. Характеристики порівняльних вибірок збігаються на рівні значимості 0,05. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до однієї генеральної сукупності, тобто вони є однорідними.

Таблиця 2.12

Описова статистика експерименту соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ за критеріями

Параметри	Контрольна група до початку експерименту	Контрольна група по закінченні експерименту	Експериментальна група до початку експерименту	Експериментальна група по закінченні експерименту
за особистісно-професійним критерієм				
Обсяг вибірки	152	152	661	661
Мінімум	1	1	1	1
Максимум	3	3	3	3
Інтервал	2	2	2	2
Сума	369	374	1627	1773
Середнє	2,4276	2,4605	2,4614	2,6823
Медіана	3	3	3	3
Дисперсія	0,4451	0,4355	0,4549	0,2716
за статутно-нормативним критерієм				
Обсяг вибірки	152	152	661	661
Мінімум	1	1	1	1
Максимум	3	3	3	3
Інтервал	2	2	2	2
Сума	360	366	1589	1730
Середнє	2,3684	2,4079	2,4039	2,6172
Медіана	2	3	2	3
Дисперсія	0,4594	0,4683	0,432	0,3002
за референтно-комунікативним критерієм				
Обсяг вибірки	152	152	661	661
Мінімум	1	1	1	1
Максимум	3	3	3	3
Інтервал	2	2	2	2
Сума	364	363	1524	1633
Середнє	2,3947	2,3882	2,3056	2,4705
Медіана	2	2	2	3
Дисперсія	0,3465	0,4245	0,3398	0,3525

При порівнянні контрольної та експериментальної груп по завершенні експерименту за особистісно-професійним критерієм емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 27,1203, критичне – 5,991. Достовірність відмінностей характеристик порівняльних груп складає 95%. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони є різними.

При порівнянні експериментальної групи до початку експерименту та експериментальної групи після завершення експерименту за особистісно-професійним критерієм емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 45,3857, критичне – 5,991. Достовірність відмінностей характеристик порівняльних груп складає 95%. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони є різними.

Тобто усі умови для проведення експерименту були витримані, а в експериментальній групі спостерігалась позитивна динаміка за особистісно-професійним критерієм профілактики адаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

При порівнянні контрольної групи до початку експерименту та контрольної групи по завершенні експерименту за статутно-нормативним критерієм емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 0,4349, критичне – 5,991. Характеристики порівняльних вибірок збігаються на рівні значимості 0,05. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до однієї генеральної сукупності, тобто вони є однорідними.

При порівнянні контрольної та експериментальної груп по завершенні експерименту за статутно-нормативним критерієм емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 21,1688, критичне – 5,991. Достовірність відмінностей характеристик порівняльних груп складає 95%. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони є різними.

При порівнянні експериментальної групи до початку експерименту та експериментальної групи по завершенні експерименту за статутно-нормативним

критерієм емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 40,6959, критичне – 5,991. Достовірність відмінностей характеристик порівняльних груп складає 95%. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони є різними.

Усі умови для проведення експерименту були витримані, а у експериментальній групі спостерігалась позитивна динаміка за статутно-нормативним критерієм профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

При порівнянні контрольної групи до початку експерименту та контрольної групи по завершенні експерименту за референтно-комунікативним критерієм емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 3,2196, критичне – 5,991. Характеристики порівняльних вибірок збігаються на рівні значимості 0,05. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до однієї генеральної сукупності, тобто вони є однорідними.

При порівнянні контрольної та експериментальної груп по завершенні експерименту за референтно-комунікативним критерієм емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 3,8796, критичне – 5,991. Характеристики порівняльних вибірок збігаються на рівні значимості 0,05. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до однієї генеральної сукупності, тобто вони є однорідними.

При порівнянні експериментальної групи до початку експерименту та експериментальної групи по завершенні експерименту за референтно-комунікативним критерієм емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 31,3257, критичне – 5,991. Достовірність відмінностей характеристик порівняльних груп складає 95%. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони є різними.

У експериментальній групі спостерігалась позитивна динаміка за референтно-комунікативним критерієм профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Загальні результати реалізації системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ показали, що рівень високої адаптованості за результатами заходів соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів виявився у 65% курсантів ЕГ і 51% – КГ. Рівень середньої адаптованості притаманний 32% осіб ЕГ і 40% осіб КГ. 3% курсантів ЕГ і 9% КГ виявили рівень низької адаптованості. Вихідними даними є результати оцінювання експериментальної та контрольної груп (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Описова статистика експерименту соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ за навчальними закладами

Рівень	Контрольна група до початку експерименту (осіб)	Експериментальна група до початку експерименту (осіб)	Контрольна група по закінченні експерименту (осіб)	Експериментальна група по закінченні експерименту (осіб)
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного				
Низький	10	49	8	13
Середній	40	193	40	155
Високий	48	251	50	325
Національна академія Національної гвардії України				
Низький	5	19	6	5
Середній	25	78	20	60
Високий	24	71	28	103
Всього				
Низький	15	68	14	18
Середній	65	271	60	215
Високий	72	322	78	428

Отже, запропоновані заходи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації позитивно вплинули на процес самовизначення. Оскільки дані отримано в результаті вимірів за порядковою шкалою, число градацій різних балів дорівнює трьом та обсяг вибірок немалий ($N, M > 50$), то ми у дослідженні використали критерій χ^2 . За проведеними розрахунками у комп'ютерній програмі «Статистика в педагогіці» [238] отримано дані, які наведені у табл. 2.14.

При порівнянні контрольної та експериментальної груп по завершенні експерименту емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 18,5611, критичне –

5,991. Достовірність відмінностей характеристик порівняльних груп складає 95%. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони є різними.

Таблиця 2.14

**Описова статистика експерименту соціально-педагогічної профілактики
дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ**

Параметри	Контрольна група до початку експерименту	Контрольна група по закінченні експерименту	Експериментальна група до початку експерименту	Експериментальна група по закінченні експерименту
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного				
Обсяг вибірки	98	493	98	493
Мінімум	1	1	1	1
Максимум	3	3	3	3
Інтервал	2	2	2	2
Сума	234	1188	238	1298
Середнє	2,3878	2,4097	2,4286	2,6329
Медіана	2	3	3	3
Дисперсія	0,446	0,4415	0,41224	0,2857
Національна академія Національної гвардії України				
Обсяг вибірки	54	168	54	168
Мінімум	1	1	1	1
Максимум	3	3	3	3
Інтервал	2	2	2	2
Сума	127	388	130	434
Середнє	2,3519	2,3095	2,4074	2,5833
Медіана	2	2	3	3
Дисперсія	0,421	0,4425	0,4724	0,3044
Всього				
Обсяг вибірки	152	661	152	661
Мінімум	1	1	1	1
Максимум	3	3	3	3
Інтервал	2	2	2	2
Сума	361	1576	368	1732
Середнє	2,375	2,3843	2,4211	2,6203
Медіана	2	2	3	3
Дисперсія	0,4346	0,443	0,4308	0,2904

При порівнянні контрольної групи до початку експерименту та контрольної групи по завершенні експерименту емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 0,4745. Характеристики порівняльних вибірок збігаються на рівні значимості 0,05. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до однієї генеральної сукупності, тобто вони є однорідними.

При порівнянні експериментальної групи до початку експерименту та експериментальної групи по завершенні експерименту емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 50,5038. Достовірність відмінностей характеристик порівняльних груп складає 95%. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони є різними.

Усі умови для проведення експерименту були витримані, а в експериментальній групі спостерігалась позитивна динаміка профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Експериментальна робота позитивно вплинула на підвищення інтересу курсантів до військової служби та навчання. Зазначено, що ці зміни більшою мірою відбулись у курсантів експериментальної групи порівняно з контрольною групою, і ці зміни є статистично достовірними. Результати діагностування рівнів адаптованості курсантів молодших курсів в експериментальній та контрольній групах наведено на рис. 2.1.

Доведено, що в результаті проведеної експериментальної роботи збільшилась кількість курсантів із рівнем високої адаптованості в експериментальній групі на 16%, тоді як у контрольній – на 4%, із рівнем середньої адаптованості – в експериментальній групі зменшилась на 9%, тоді як у контрольній – на 3%, а також зменшилась кількість курсантів із рівнем низької адаптованості в експериментальній групі на 7%, а в контрольній – на 1% (табл. 2.14).

Отже, мета розробленої системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ досягнута. За результатами проведення дослідження стан адаптованості курсантів за середнім балом оцінено як «високий». Такий стан є результатом застосування розробленої та впровадженої

нами системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ через відповідну програму у освітньому процесі.

Достовірність результатів педагогічного експерименту підтверджується кореляцією результатів експертної оцінки та результатів використаних психологічних методик.

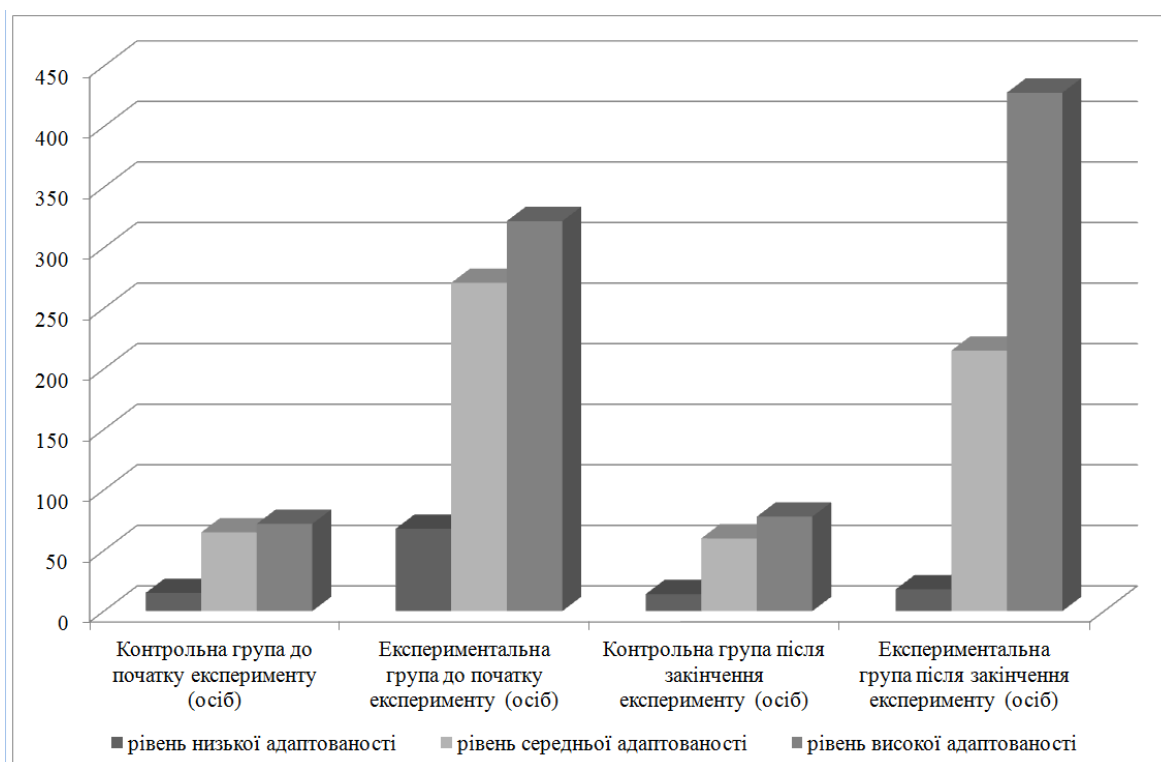

Рис. 2.1. Динаміка рівнів адаптованості курсантів молодших курсів у експериментальній та контрольній групах

Наведений аналіз кількісних характеристик свідчить про ефективний вплив програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Результати експериментальної роботи та їхня апробація показують, що соціально-педагогічна програма профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ попереджає їх дезадаптацію та сприяє формуванню необхідного рівня адаптованості.

Висновки розділу 2

1. Проаналізований сучасний стан соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ на констатувальному етапі експерименту свідчить про певний матеріально-технічний потенціал ВВНЗ, недостатню соціально-педагогічну компетентність курсових офіцерів та офіцерів по роботі з особовим складом (морально-психологічного забезпечення), які потребують свого вдосконалення та оволодіння системою соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

2. Педагогічний експеримент проведено у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного та Національній академії Національної гвардії України. До експерименту було залучено 813 курсантів із 31 навчальної групи. Експериментальну роботу було запроваджено у двох групах: КГ передбачала соціально-педагогічну профілактику дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ за традиційним способом виховання; для ЕГ застосовувалась програма соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

3. Розроблена програма соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ представлена як системна, цілеспрямована, послідовна та поетапна соціально-педагогічна профілактика на всіх етапах адаптаційного процесу курсантів. До реалізації соціально-педагогічної програми залучаються: курсові офіцери, офіцери по роботі з особовим складом (морально-психологічного забезпечення), психологи, представники «Батьківської ради», курсанти ВВНЗ, капелани, волонтери тощо.

4. Аналіз результатів формувального етапу дослідно-експериментальної роботи довів, що усі умови проведення експерименту були витримані – визначені нами КГ та ЕГ за характеристиками курсантів стосовно адаптації є однорідними. Експериментальна робота позитивно

вплинула на підвищення інтересу курсантів до військової служби та навчання. Зазначено, що якісні та кількісні зміни більшою мірою відбулися у курсантів ЕГ порівняно із КГ, і ці зміни є статистично достовірними. Достовірність одержаних результатів підтверджена методами перевірки за допомогою критерію χ^2 . Отже, мета розробленої системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ досягнута.

Зміст розділу висвітлено у таких публікаціях автора: [172; 173; 174; 178].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано новий підхід до вирішення актуальної проблеми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, що полягає в розробленні й апробуванні системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Результати дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання завдань і стали підґрунтям для формулювання таких висновків.

1. Аналіз наукових праць із проблеми дослідження засвідчив, що провідне поняття – «соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів» – складне, багатогранне, розглядається в міждисциплінарному контексті з урахуванням сутності таких понять, як «адаптація», «соціальна адаптація», «соціально-педагогічна профілактика».

З урахуванням наукових підходів визначено, що соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ – це науково обґрунтована та своєчасна соціально-педагогічна діяльність, спрямована на мінімізацію чинників соціального ризику, створення оптимальних умов розвитку курсантів, різних видів їхньої активності, розкриття внутрішнього потенціалу, пов'язана з виявленням та виправленням негативних інформаційних, педагогічних, психологічних чинників військового та цивільного середовищ, що зумовлюють їх відхилення у психічному й соціальному розвитку.

2. Розкрито сутнісні характеристики та особливості СППД курсантів молодших курсів ВВНЗ, які виявляються в соціальних та демографічних їхніх характеристиках та у специфічних для першого року навчання труднощах (депривація від референтного цивільного середовища, недостатній військово-соціальний досвід, навчальна неуспішність). Важливим також є: наявність у цьому процесі феномена реадаптації курсантів, який характеризується періодичністю та визначається певними

соціальними середовищами (військовим та цивільним); специфічною метою, що спрямована на попередження підвищеної агресивності (агресії та аутоагресії), невпевненості в діях під час виконання службово-бойових завдань, заниженої самооцінки, самоізоляції, складностей у спілкуванні, уживання спиртних напоїв, самовільного виходу за межі ВВНЗ тощо; відсутність емерджентності та необхідність проведення профілактичних заходів у військовому середовищі ВВНЗ, цивільному середовищі та безпосередньо з курсантами молодших курсів ВВНЗ.

3. З урахуванням ключових положень системного, феноменологічного, особистісно-діяльнісного, середовищного підходів та провідних принципів соціально-педагогічної профілактики, її особливостей в умовах військового навчального закладу систему соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ визначено як сукупність таких компонентів: *суб'єкт-об'єктного та середовищного* (суб'єкти й об'єкти профілактики дезадаптації, структура середовища, в якому відбувається профілактика дезадаптації); *концептуально-цільового* (мета; підходи; принципи: загальні (системності, педагогічної та професійної компетентності офіцерів, гуманізму в застосуванні дисциплінарних покарань, колективізму в курсантському підрозділі) та спеціальні (диференціації дезадаптувальних чинників, соціально-особистісної орієнтації, інтеграції референтних структур, зворотного зв'язку взаємодії курсантів та референтного оточення, гармонізації родинного та військового виховання); *змістовно-технологічного*: на особистісному рівні (підвищення самооцінки та самореалізації, формування самоповаги та самосвідомості щодо носіння військової форми одягу, розуміння особистісних прав та гідності, усвідомлення свого професійного вибору та професійного зростання); у військовому соціумі ВВНЗ (створення адаптувального середовища ВВНЗ шляхом підвищення соціально-педагогічної компетентності офіцерів курсової ланки та науково-педагогічного складу ВВНЗ, формування взаємоповаги та взаємодопомоги, підтримання оптимального соціально-

психологічного клімату, згуртованості в курсантському колективі, підвищення навчальної та військово-професійної мотивації); в опосередкованих референтним оточенням цивільному та військовому середовищах (підвищення самооцінки та самореалізації, організація зворотного зв'язку з родиною; організація та інтеграція виховного впливу референтних осіб на поведінку молодих курсантів; підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, формування престижу військових династій); *діагностично-результативного* (критерії та показники: для особистісно-професійного – здатність до соціально-психологічної адаптації у військовому колективі, здатність до навчання; для статутно-нормативного – поведінкова регуляція, професійні наміри, засвоєння та виконання статутно-нормативних вимог; для референтно-комунікативного – комунікативність, товариськість, готовність до співпраці; рівні адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ: високий, середній та низький).

4. Упровадження системи СППД здійснювалось шляхом реалізації програми, що містила конкретні форми, методи, соціально-педагогічні технології та заходи. Найбільш ефективними виявилися: соціально-педагогічні тренінги «Представляюь колективу» та «Рівний – рівному»; інструкторсько-методичні групові та тренінгові заняття з метою підвищення соціально-педагогічної компетентності офіцерів курсової ланки та науково-педагогічного складу ВВНЗ; інтернет-листування з батьками тощо.

5. Результати контрольного діагностування показали, що збільшилась кількість курсантів із високим рівнем адаптованості в експериментальній групі на 16%, тоді як у контрольній – на 4%, із середнім рівнем адаптованості зменшилась в експериментальній групі на 9%, тоді як у контрольній – на 3%, а також зменшилась кількість курсантів із низьким рівнем адаптованості в експериментальній групі на 7%, тоді як у контрольній – на 1%. Перевірка достовірності отриманих експериментальних даних за допомогою критерію χ^2 підтвердила ефективність розробленої системи СППД курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Дисертація не вичерпує всіх теоретичних та практичних аспектів розглянутої проблеми. Подальшої розробки потребують питання профілактики дезадаптації інших категорій військовослужбовців: військовослужбовців військової служби за контрактом та молодих офіцерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у вищих військових навчальних закладах МВС України : монографія / І. В. Воробйова, І. І. Приходько, В. В. Рютін, О. В. Тімченко, І. І. Ліпатов, Я. В. Мацегора, С. А. Горелишев, А. А. Побережний. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2011. 386 с.
2. Агаєв Н. А. Психологічні чинники адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до діяльності в особливих умовах : дис. канд. психол. наук : 19.00.09. Київ : Нац. акад. оборони України, 2006. 194 с.
3. Адлер А. Понять природу человека. СПб. : Академический проект, 1997. 346 с.
4. Аксенова П. Ю. Психолого-педагогическая модель формирования адаптации курсантов к учебно-воспитательному процессу: на примере образовательных учреждений ФСИН России : дис. канд. психол. наук : 19.00.07. Рязань : Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина, 2011. 254 с.
5. Алексеєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризику : (соціально-педагогічний аспект) : наук.-метод. посіб. Київ : Саммит-книга, 2007. 152 с.
6. Амбрумова А. Г. Анализ состояний психологического кризиса и их динамика. Психологический журнал. 1985. Т. 6. №6. С. 107–115.
7. Асмолов А. Г. Системно-деятельностный подход в разработке стандартов нового поколения. Педагогіка. 2009. № 4. С. 18–22.
8. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. М. : Политиздат, 1981. 432 с.
9. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Луганськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2011. 22 с.

10. Афіцька М. І. Проблема розвитку лідерських якостей у курсантів під час навчання. Сучасні проблеми розбудови Збройних Сил України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. мол. вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів (м. Київ, 26 квітня 2013 р.) / Військ. ін.-т Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ : ВІКНУ, 2013. С. 20–22.
11. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения. М. : Педагогика, 1977. 256 с.
12. Балл Г. Понятие адаптации и его значение для психологии личности. Вопросы психологии. 1989. № 1. С. 92–100.
13. Бараннік В. А. Сутність та завдання психологічного супроводу на стадії психологічної адаптації військовослужбовців служби за контрактом. Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. пр. 2007. Вип. 3. Ч. 1. URL : http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol3_1/05.pdf (дата звернення: 06.09.18).
14. Беспалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
15. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем. Воронеж : Изд-во ВГУ, 1977. 244 с.
16. Бех І. Д. Виховання особистості : навч.-метод. посіб. : у 2 кн. Кн.2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
17. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. М. : Педагогика, 1998. 192 с.
18. Біла книга 2011.Збройні Сили України. Військо України. 2010. №2 (116) спец. вип. 85 с.
19. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. М. : Наука, 1973. 269 с.

20. Бойко І. І. Соціально-психологічна адаптація підлітка до нових умов навчання : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2002. 26 с.
21. Больнов О. Ф. Філософська антропологія та її методичні принципи / пер. з нім. А. Гордієнка. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями : хрестоматія. Київ : Ваклер, 1996. С. 95–111.
22. Бугайова Н. М. Особливості виховання та соціалізації дитини в неповних сім'ях. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2013 № 2(31) С. 76–83.
23. Бугера І. О. Соціально-психологічна адаптація курсантів першого курсу до умов навчання у ВВІЗ. Військова освіта і наука : сьогодення та майбутнє : зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листопада 2013 р.) / Військ. Ін-т Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ : ВІКНУ, 2013. С. 128.
24. В помощь организатору военно-патриотических мероприятий : учеб.-метод. пособие / НГТУ ; сост.: И. А. Фадеев, Г. М. Мирясов. Н. Новгород, 2006. 105 с.
25. Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ : навч. посіб. Львів : ВІДУ «ЛП», 2000. 162 с.
26. Васильєв О. М. Система військової освіти на сучасному етапі реформування Збройних Сил України. Військова освіта : зб. наук. пр. / М-во оборони України, Департамент кадр. політики та військ. освіти, Наук.-метод. центр військ. освіти, Київ. юрид. ін-т МВС України ; редкол.: В. В. Ягупов (голова) та ін. Київ : НМЦ військ. освіти. 2004. №2. С. 95–101.
27. Вебер М. Избранные произведения. М. : Прогресс, 1990. 805 с.
28. Вишневський П. Р. Педагогічне управління навчальним процесом у вищому військовому навчальному закладі на основі інноваційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» /

- П. Р. Вишневський – Хмельницький : Нац акад. держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького, 2006. 27 с.
29. Військова девіантологія : курс лекцій / О. В. Бойко, В. М. Кожевніков, А. М. Романишин та ін. Львів : АСТОН, 2009. 213 с.
 30. Військове виховання : історія, теорія та методика : навч. посібник / ред. В. В. Ягупова. – Київ. : Graphik end Design, 2002. – 560 с.
 31. Войтович Л. В. Профилактика и преодоление дезадаптации курсантов младших курсов в педагогическом процессе Института ФСБ России пограничного профиля : дис. канд. пед. наук : 13.00.01. Хабаровск, 2006. 228 с.
 32. Волкова В. Н. Основы теории систем и системного анализа : учебник. СПб. : Изд-во СПбГТУ, 2001. 512 с.
 33. Волкова Н. П. Педагогіка. Київ : ВЦ «Академія», 2001. 576 с.
 34. Волкова В. Н., Денисов А. А. Теория систем : учеб. пособие. М. : Высш. шк., 2006. 511 с.
 35. Вопросы советской военной педагогики / под ред. А. В. Барабанщикова. М. : ВПА им. В. И. Ленина, 1978. 218 с.
 36. Гайдукевич Г. А. Прояви агресивності у курсантів вищих військових закладів освіти на різних етапах підготовки : дис. канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2000. 162 с.
 37. Галус О. М. Педагогічне управління адаптацією майбутніх учителів у системі ступеневої освіти : автореф. дис. доктора пед. наук : 13.00.06 / Держ. вищ. навч. заклад «Університет менеджменту освіти» АПН України. Київ, 2009. 50 с.
 38. Гічун В. С. Аутоагресивна поведінка у військовослужбовців внутрішніх військ МВС України (причини, механізми, профілактика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. мед. наук : спец. 14.01.06 «Психіатрія». Харків, 2007. 16 с.

39. Глушко Н. В. Соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2017. 23 с.
40. Горбань О. М., Бахрушин В. Є. Основи теорії систем та системного аналізу. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004. 204 с.
41. Горбенко Ю. Л. Формування ціннісних орієнтацій як фактор забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах застосування сучасних методів психологічної війни. Військова освіта : зб. наук. пр. / М-во оборони України, Департамент кадр. політики та військ. освіти, Наук.-метод. центр військ. освіти, Київ. юрид. ін-т МВС України ; редкол.: В. В. Ягупов (голова) та ін. Київ : НМЦ військ. освіти. 2004. №2. С. 34–43.
42. Горліченко М. Г. Педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Південноукраїн. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. Одеса, 2004. 22 с.
43. Григорчук С. П. Психодіагностика сфери спілкування і комунікації курсантів ВВНЗ. Актуальні завдання гуманітарного, фінансово-економічного, правового, матеріально-технічного та лінгвістичного забезпечення підрозділів та частин Збройних Сил України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. мол. вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів (м. Київ, 25 квітня 2014 року). Київ, 2014. С. 21.
44. Гуссерль Е. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії. Філософська думка. 2002. № 3. С. 134–149.
45. Діденко О. В. Педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Хмельницький : Нац. акад. служби безпеки України, Нац. акад. прикордонної служби України, 2003. 25 с.

46. Дёмочкин С. В. Профессиональное становление курсантов военного вуза Ярославский педагогический вестник. Т. 2 : Психолого-педагогические науки. № 3. 2010. С. 146–149.
47. Дёмочкин С. В. Социально-педагогическое сопровождение профессионального становления курсантов военного вуза : автореф. дис. соиск. наук. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования». Ярославль : Ярославл. пед. ун-т им. К. Д. Ушинского, 2011. 27 с.
48. Диагностика коммуникативной социальной компетентности (КСК) / Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М., 2002. С. 138–149.
49. Диагностика коммуникативных и организаторских склонностей (КОС-2) / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002. – С. 263-265
50. Директива «Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу Національної гвардії України» від 30.01.2017 № 73. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-17> (дата звернення: 21.08.18).
51. Добряк С. Ю. Динамика психологической адаптации курсантов на первом и втором году обучения в военном вузе : автореф. дис. ... канд. психол. наук. СПб., 2004. 22 с.
52. Докучаева В. В. Теоретико-методологічні засади проектування інноваційних педагогічних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Луганськ, 2007.
53. Дуб Е. П. Основи військової педагогіки : навч.-метод. посіб. Харків : ХУПС, 2009. 354 с.
54. Дюркгейм Э. Самоубийство : социологический этюд / пер. с фр. с сокр., под ред. В. А. Базарова. М. : Мысль, 1994. 399 с.

55. Дябел Л. І. Соціалізація студентів-першокурсників в умовах педагогічного університету : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 25 с.
56. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. 2-е вид. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
57. Єгоров Р. С. Расстройства адаптации у военнослужащих срочной службы : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. мед. наук : спец. 14.00.18 «Психиатрия». Оренбург, 2007. 15 с.
58. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / за заг. ред. О. В. Безпалько ; авт. колектив: О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, Т. Г. Веретенко та ін. Київ : Академвидав, 2013. С. 85–101.
59. Про вищу освіту : Закон України від від 05.09.2017№ 2145-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 38-39. ст.380. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 14.10.18).
60. Про Стройовий статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. № 549-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, №22-23, ст.195. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14> (дата звернення: 17.08.2018).
61. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року N 551-XIV Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 22-23. Ст.197. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.(дата звернення: 20.10.2018).
62. Про внесення змін до закону України «Про Збройні Сили України» : Закон України від 05.10.2000 № 2019-III. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T002019.html (дата звернення: 16.09.2018).

63. Про Національну гвардію України : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2014. № 17. ст. 594. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18>. (дата звернення: 14.10.2018).
64. Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І. Методичний підхід до виявлення ознак проведення спеціальної інформаційної операції. Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил. 2012. Вип. 2. С. 89–92. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2012_2_21 (дата звернення: 18.06.18).
65. Зверева І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : автореф. дис. д-ра пед. наук : 13.00.05 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 1999. 32 с.
66. Злотніков А. Л. Психолого-педагогічні заходи щодо формування емоційної стійкості курсантів ВВНЗів у процесі виховання. Збірник наукових праць. Харків : ВІ ВВ МВС України, 2005. №1–2 (5–6). С. 142–146.
67. Золотова Г. Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки студентів (на прикладі навчальних закладів I-II рівня акредитації) : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Луган. нац. пед. ун-т імені Тараса Шевченка. 2006. 22 с.
68. Зубкова Т. С. Неполные семьи. Организация и содержание работы по социальной защите женщин, детей и семей : учеб. пособие для студ. М., 2003. С. 75–80.
69. Ивашко Н. Н. Адаптация курсантов к образовательной среде ВУЗа ФСИН России : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики». Новокузнецк : ГОУ ВПО «Кузбас. гос. пед. акад.», 2009. 20 с.
70. Ильина Т. А. Структурно-системный подход к организации обучения. М. : Знание, 1972. 124 с.
71. Інноваційний розвиток вищої військової освіти України: досвід, тенденції, перспективи, особливості підготовки військових льотчиків :

- монографія / Сідаш В. В., Алімпієв А. М., Певцов Г. В., Залкін С. В. та ін. Харків : Цифрова друкарня № 1, 2012. 455 с.
72. Ісаєнко Т. К. Честь як духовна інтегральна якість особистості військовослужбовця. Військова освіта : зб. наук. пр. / наук.-метод. центр військ. освіти, Київ. юрид. ін-т МВС України ; редкол.: В. В. Ягупов (голова) та ін. Київ : НМЦ військ. освіти. 2006. № 1. С. 72–80.
73. Калюжный А. С. Конфликты в воинских коллективах : учеб. пособие. Н. Новгород : НГТУ, 2004. 33 с.
74. Калюжный А. С. Организация и содержание воспитания различных категорий военнослужащих : учеб. пособие. Н. Новгород : НГТУ, 2004. 39 с.
75. Кандибович М. І., Дяченко Л. А. Военная психология и педагогика. Современная военная психология : хрестоматия. Минск : Харвест, 2003. 576 с.
76. Караман О. Л. Теорія і методика соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України : автореф. дис ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2013. 44 с.
77. Капля А. М. Організаційно-педагогічні умови соціалізації курсантів у вищому навчальному закладі МНС України : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» // Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 22 с.
78. Капська А. Й., Олексюк Н. С. Організаційно-педагогічне забезпечення позитивної життєдіяльності сім'ї військовослужбовця. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : збірник / Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2009. Вип. 61. С. 6–11.
79. Каськов І. В. Організаційно-управлінські аспекти соціальної адаптації молодих офіцерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах».

- Хмельницький : Нац. акад. держ. прикордонної служби ім. Богдана Хмельницького, 2004. 20 с.
80. Кислий В. Д. Особливості соціально-психологічної адаптації офіцерів-випускників до діяльності в особливих умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах». Харків : Харків. військ. ун-т, 2003. 20 с.
81. Кисліцина А. С. Особливості особистісного адаптаційного потенціалу Військовослужбовців за призовом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Вікова та педагогічна психологія». Хмельницький : Національна академія прикордонної служби України, 2010. 25 с.
82. Клочан Ю. В. Педагогічні умови соціальної адаптації учнів професійно-технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ : Луган. нац. ун-т імені Т. Шевченко, 2009. 20 с.
83. Ковалев А. П. Педагогические системы: оценка текущего состояния и управление. Харьков : Изд-во ХГУ, 1990. 114 с.
84. Межуев А. В. Формирование готовности к жизнедеятельности в образовательной среде военного вуза у курсантов младших курсов Украины : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования». Астрахань, 2008. 21 с.
85. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике. М. : ИКЦ «МарТ», 2005. 448 с.
86. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 265 с.
87. Коношенко С. В. Теоретико-методичні основи реабілітаційної роботи з соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 /Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2010. 46 с.

88. Кон И. С. Молодежь. Большая советская энциклопедия. 3-е изд. Т. 16. С. 478.
89. Конституція України. Офіційне видання : прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. : зі змінами, внесеними Законом України від 8 груд. 2004 р. № 2222-IV : станом на 1 січ. 2006 р. / М-во юстиції України. Київ, 2006. 126 с.
90. Кононова О. А. Социально-педагогическое сопровождение межнационального общения курсантов в военном вузе : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.08 // Ярослав. гос. пед. ун-т им. К. Д. Ушинского. Ярославль, 2008. 23 с.
91. Концепція ідеологічної роботи у Збройних силах України. Затверджено Наказом Міністра оборони України від 5 лютого 2013 року №28. URL : <http://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/nakazi-ministra-oboroni-ukraini/nakazi-ministerstva-oboroni-ukraini-za-2013-rik.html> (дата звернення: 18.06.18).
92. Корольчук М. С. Адаптація та її значення в системі психофізіологічного забезпечення діяльності. Вісник Київського міжнар. ун-ту. Серія : Педагогічні науки. Психологічні науки : зб. наук. ст. Київ : Правові джерела, 2002. Вип. 2. С. 191–211.
93. Королева С. А. Психологические особенности образа себя и образа родителей у детей старшего дошкольного возраста после развода родителей. Психологическая наука и образование. 2003. № 4. С. 15–19.
94. Коупленд Н. Психология и солдат / пер. с англ. А. Т. Сапронова, В. М. Катеринича. 2-е изд. М. : Воениздат, 1991. 96 с.
95. Кравченко А. Особливості комунікативної взаємодії курсантів на етапі первинної професійної підготовки. Педагогічні науки : зб. наук. пр. Полтава, 2011. С. 82–85.
96. Красильник Ю. С. Психолого-педагогічні основи індивідуалізації процесу навчання слухачів (курсантів) ВВНЗ. Військова освіта : зб. наук. пр. /

- Департамент військ. освіти та науки ; редкол.: В. В. Ягупов (голов. ред.) та ін. Київ : Департамент військ. освіти та науки. 2011. №1. С. 47–55.
97. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання-Прес, 2004. 445 с.
98. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські обриси. Київ : Наук. думка, 2000. 205 с.
99. Лазаренко О. О. Профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності органів внутрішніх справ : автореф. дис... канд. пед. наук / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2012. 22 с.
100. Лемак М. В., Петрище В. Ю Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник. Вид. 2-ге, випр. Ужгород : Вид-во Олександрів Гаркуші, 2012. 615 с.
101. Лешенко В. Сучасні деструктивні релігійні організації: історично-правовий екскурс. Митна справа. 2011. №4 (76). Ч. 2. С. 19–24.
102. Лещук Н. О., Савич Ж. В. Програма факультативного курсу «Сприяння просвітницькій роботі «рівний – рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя» : навч.-метод. посіб. Київ : Наш час, 2007. 52 с.
103. Лесовий В. Ю., Петрук В. А. Адаптація першокурсників до навчання у вищих технічних закладах освіти : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2017. 144 с.
104. Литвинова Л. В. Психологічні механізми подолання дезадаптаційних переживань студентів-першокурсників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2004. 18 с.
105. Литовченко О. В. Організаційно-педагогічні умови соціальної адаптації учнів 5-9 класів у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2004. 23 с.
106. Литовченко О. В. Соціальна профілактика як соціально-педагогічна функція позашкільного навчального закладу. Нові технології навчання :

- наук.-метод. зб. / Ін-т інноваційних технологій змісту освіти МОН України. Київ, 2013. Вип. 75. С. 38–42.
107. Ліпатов І. І., Шестопалова Л. Ф., Афанасенко В. С. Психологічна адаптація військовослужбовців до бойової діяльності : навч. посіб. Харків : ХВУ, 1999. 148 с.
108. Лодатко Є. О. Типологія педагогічних моделей. Вища освіта України. 2013. № 3. (Дод. 1.) Темат. вип. «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технологія». С. 68–72.
109. Лодатко Є. О. Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічні вимірювання: that is that? Вища освіта України. 2011. Вип. 3. Т. 1. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. С. 339–344.
110. Лодатко Є. О. Моделювання педагогічних систем і процесів : монографія. Слов'янськ : СПДУ, 2010. 148 с.
111. Лоусон С. Псалом надежды и утешения. Военно-христианский вестник. 2006. № 3. С. 56.
112. Лукашевич Н. П., Солодков В. Т. Социология образования : конспект лекций / под ред. Н. П. Лукашевича. Київ : МАУП, 1997. 224 с.
113. Мануйлов Ю. С. Средовой подход в воспитании. Н. Новгород, 2002. С. 126.
114. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика : учебник. М. : Гардарики, 2005. 269 с.
115. Марков А. С. Возникновение и преодоление кризисных экстремальных ситуаций в военных вузах. Ананьевские чтения. 2008 : Психология кризисных и экстремальных ситуаций : междисциплинарный подход : материалы науч.-практ. конф. (21–23 октября 2008 г.) / под ред. Л. А. Цветковой, Н. С. Хрусталёвой. СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2008. 840 с.
116. Мартинюк Т. А. Соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 22 с.

117. Марченко О. Г. Адаптація курсантів до умов освітнього середовища вищого військового навчального закладу. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2016. Вип. 48. С. 357–364.
118. Маслоу А. Г. Дальние пределы человеческой психики / пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. СПб. : Евразия, 1999. 432 с.
119. Медвідь М. М. Методологія формування і розвитку людських ресурсів для використання у службово-бойовій діяльності : дис. д-ра економічних наук : 08.00.07 / Національна академія Національної гвардії України. Харків, 2015. 577 с.
120. Мельникова Н. Н. Стратегии поведения в процессе социально-психологической адаптации : автореф. дис. ... канд. психол. наук. : 19.00.05 / Юж.-Урал. гос. ун-т. СПб, 1999. 22 с.
121. Методы системного педагогического исследования / ред. Н. В. Кузьмина. Л. : ЛГУ, 1980. С. 10.
122. Михеев В. И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике. 3-е изд., стер. М. : КомКнига, 2006. 200 с.
123. Міщик Л. І., Білоусова З. Г. Соціально-педагогічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 2003. 108 с.
124. Монахов В. М. Педагогическое проектирование – современный инструментарий дидактических исследований. Школьные технологии. 2001. № 5. С. 14–19.
125. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. М. : Изд. центр «Академия», 2003. 184 с.
126. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений. М. ; Екатеринбург : Академический проект : Деловая книга, 2002. 416 с.
127. Назаров О. О. Динаміка первинної психологічної адаптації до умов навчання та служби в навчальних закладах МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.01 «Загальна

- психологія, історія психології». Харків : Університет внутрішніх справ, 2000. 20 с.
128. Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади : Наказ МОУ від 27.05.2015 № 240. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0706-15/para7#n7>. (дата звернення: 18.06.18).
129. Про затвердження Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України : Наказ МОУ від 14.06.2013. №401 URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1149-13>. (дата звернення: 5.09.2018).
130. Невмержицький В. М. Психологічні детермінанти адаптації військовослужбовців строкової служби до особливих умов діяльності : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2002. 19 с.
131. Нещадим М. І. Військова освіта України : історія, теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ : Ін-т пед. і психол. проф. освіти Акад. пед. наук України, 2004. 57 с.
132. Ніколаї Г. Ю. Методологія та технологія науково-педагогічних досліджень. Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка, 1999. 106 с.
133. Новиков Д. А. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи). М. : МЗ-Пресс, 2004. 67 с.
134. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога : учеб. пособие. М. : Творческий центр, 2005. 478 с.
135. Олексюк Н. С. Організація соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців в умовах реформування збройних сил України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ : Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2012. 44 с.

136. Олексюк Н. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями військовослужбовців в умовах реформування збройних сил України : монографія / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ : Слово, 2011. 304 с.
137. Олексюк Н. С. Формування професійної готовності майбутнього соціального педагога до роботи з військовослужбовцями і їх сім'ями. Збірник наукових праць / СДПУ. Суми : СДПУ, 2008. № 1. С. 196–204.
138. Омельченко С. О. Теоретичні та методичні основи взаємодії соціальних інститутів суспільства в формуванні здорового способу життя учнів загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 431 с.
139. Осипенко В. А. Теоретичні проблеми психологічного дослідження феномену адаптивної поведінки студентів-медиків. Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ : Вид-во Плай, 2001. Вип. 6. Ч. 2. С. 229–238.
140. Остапенко А. А. Моделирование многомерной педагогической реальности: теория и технологи. М. : Нар. образование, 2005. 384 с.
141. Паращевін М. А. Релігія та релігійність в Україні. / за ред. С. Макеєва. Київ : Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. 68 с.
142. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Пед. думка, 2001. 516 с.
143. Перегудов Ф. П., Тарасенко Ф. П. Введение в системный анализ : учеб. пособие для вузов. М. : Высш. шк., 1989. 320 с.
144. Персональний сайт Бруннера Е. Ю. Краткий ориентировочный (отборочный). Тест КОТ В. Н. Бузина, Э. Ф. Вандерлика. URL : <http://brunner.kgu.edu.ua/index.php/cv/402-kot>.
145. Песоцька О. П. Теоретичні засади профілактики асоціального впливу релігійних культур на підлітків. Вісник луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія : Педагогічні науки. 2012. №1 (236). С. 127–134.

146. Петрук Г. М. Культура спілкування майбутнього офіцера-керівника. Військова освіта : зб. наук. пр. / наук.-метод. центр військ. освіти. Київ. юрид. ін-т МВС України ; редкол.: В. В. Ягупов (голова) та ін. Київ : НМЦ військ. освіти. 2006. № 1. С. 95–100.
147. Подольська Є. А., Подольська Т. В. Соціологія : 100 питань – 100 відповідей. Київ : ІНК ОС, 2009. 352 с.
148. Попередження девіантної поведінки військовослужбовців у внутрішніх військах МВС України : навч. посіб. / за ред. О. О. Іллюка, П. П. Крутя, М. І. Товми. Харків : Військ. ін-т ВВ МВС України, 2004. 294 с.
149. Права дитини : від витоків до сьогодення : зб. текстів, метод. та інформ. матеріалів / авт.-упоряд.: Г. М. Лактіонова, Л. В. Пироженко, О. В. Сухомлинська та ін. Київ : Либідь, 2002. 280 с.
150. Приходько Ю. І. Основи особистісно-орієнтованої самостійної роботи курсантів ВВНЗ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Київ : Інститут вищої освіти АПН України, 2007. 32 с.
151. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України. Закон України від 24 березня 1999 року N 551-XIV
152. Про затвердження «Положення про органи по роботі з особовим складом Збройних Сил України» : Наказ Міністерства оборони України від 17.07.2013 р. № 491. Відомості Верховної Ради України. 2013. №9. Ст. 105. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.(дата звернення: 20.10.2018).
153. Про оборону України : Закон України від 06.12.91 р. № 1932-12 Відомості Верховної Ради України. 1992. №9. Ст.106. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.(дата звернення: 20.10.2018).
154. Про організацію військово-соціологічних, соціально-психологічних та психологічних досліджень у Збройних Силах України : Наказ Міністра оборони України № 336 від 29.06.2010. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0478-16> (дата звернення: 20.10.2018).

155. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.91 р. № 2011-12. Відомості Верховної Ради України. 1992. №9. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12> (дата звернення: 20.10.2018).
156. Профілактика ВІЛ/СНІД та ІПСШ і формування безпечної та відповідальної поведінки у військовослужбовців : навч.-метод. посіб. / авт. упоряд.: О. О. Гудзовський, Є. С. Литвиненко, М. А. Остапенко, М. В. Руденко та ін. ; під заг. ред. О. Г. Процепка. Київ : МОУ, 2003. 139 с.
157. Психология и педагогика. Военная психология : учеб. для вузов / под ред. А. Г. Маклакова. СПб. : Питер, 2005. 464 с.
158. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища : монографія / Н. Ю. Максимова., А. М. Грись, І. Ф. Манілов [та ін.] ; за ред. Н. Ю. Максимової. Київ : Педагогічна думка, 2015. 254 с.
159. Пустовалова Е. И. Успешная адаптация курсантов в ВУЗе МЧС как основа развития профессионально значимых качеств. Педагогика. Образование. 2011. С.174–179.
160. Реан А. А., Коломенський Я. Л. Социальная педагогическая психология. М. : «Прайм-Еврознак», 2008. 576 с.
161. Релігійно-інформаційна служба України «Військовий капелан пояснив, що означає «бути поруч» із військовими». URL : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/faith_and_weapon/65416. (дата звернення: 15.10.2018).
162. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : дис... д-ра пед. наук : 13.00.05. Харків, 2004. 442 с.
163. Романовська Л. Соціальна адаптація – один з факторів підготовки працівників соціальної сфери. Молодий вчений. Херсон, 2016. № 10 (37). С. 286–288.

164. Рудов Б. А. Адаптація курсантів молодших курсів до навчання у вищому військовому навчальному закладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія». Хмельницький : Нац. акад. Прикордонних військ ім. Богдана Хмельницького, 2004. 20 с.
165. Ролінський В. І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2005. 19 с.
166. Рютін В. В. Педагогічні умови соціалізації військовослужбовців строкової служби : дис. канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ : Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2006. 216 с.
167. Сафін О. Д., Юсипович В. В. Психологічні детермінанти розвитку стресостійкості молодших командирів. Сучасні проблеми розбудови Збройних Сил України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів (м. Київ, 26 квітня 2013 р.) / Військ. Ін-т Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Київ : ВІКНУ, 2013. С. 67–68.
168. Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих философских категорий. Томск : Изд-во Том. ун-та, 1973. 678 с.
169. Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме / пер. с англ. В. И. Кандрора и А. А. Рогова ; ред. и вступ. ст. проф. М. Г. Дурмишьяна. М. : Медгиз, 1960. 254
170. Сергеев С. Ф. Педагогический конструктивизм: концептуальная модель. Школьные технологии. 2006. № 2. С. 48–53.
171. Сергеева Н. В. Соціально-педагогічні умови профілактики комп'ютерної адикції підлітків : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Ін-т проблем виховання Нац. Акад. пед. наук України. Київ, 2010. 16 с.
172. Сергієнко Т. М. Соціально-педагогічні аспекти адаптації та дезадаптації особистості у військовому середовищі. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання спорту. 2010. № 4. С. 128–132.

173. Сергієнко Т. М. Соціально-педагогічний аналіз факторів дезадаптації курсантів молодших курсів (перший місяць служби) ВВІЗ. Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія : Психолого-педагогічні науки. 2011. № 2. С. 35–40.
174. Сергієнко Т. М. Поняття та зміст соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2013. № 6. С. 232–239.
175. Сергієнко Т. М. Обґрунтування критеріїв ефективності процесу соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Народна освіта. 2013. Вип. 1 (19). URL : <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/19/statti/sergienko.htm> (дата звернення: 17.08.2018).
176. Сергієнко Т. М. Теоретичні основи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Педагогічні науки. 2018. № 81. С. 232–239.
177. Сергиенко Т. Н. Реадаптация как особенность социально-педагогического процесса адаптации курсантов младших курсов высших военных учебных заведений. Наука Красноярья. 2013. № 2 (7). С. 81–98.
178. Сергиенко Т. Н. Референтные социальные группы как факторы дезадаптации курсантов младших курсов высших военных учебных заведений // ძალადსახზოგადოება (ისტორია, თეორია, პრაქტიკა)=Влада і суспільство (історія, теорія, практика). 2015. № 2 (34). С. 203–212.
179. Сергиенко Т. Н. Модель социально-педагогической профилактики дезадаптации курсантов младших курсов высших военных учебных заведений и анализ результатов по ее эксперименту. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe=Східноєвропейський науковий журнал. 2018. № 3 (31), 5. С. 29–39.
180. Сідаш В. В. Інноваційний розвиток вищої військової освіти України: досвід, тенденції, перспективи, особливості підготовки військових

- льотчиків : монографія / В. В. Сідаш [та ін.]. — Харків : Цифрова друкарня № 1, 2012. — 455 с. — Бібліогр.: с. 450 — 455.
181. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / авт.-сост. Л.В. Мардахаев. М. : Изд. центр «Академия», 2002. 368 с.
182. Соколова І. М. Психофізіологічні основи попередження дезадаптації студентів перших років навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.02 «Психофізіологія». Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2008. 31 с.
183. Социальная педагогика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. В. А. Никитина. М. : ВЛАДОС, 2002. 270 с.
184. Социальная педагогика : курс лекцій : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. М. А. Галагузовой. М. : ВЛАДОС, 2003. 416 с.
185. Социальная работа с военнослужащими и членами их семей / под общ. ред. И. А. Липского. М. : ВУ, 1996. 234 с.
186. Соціалізація особистості в умовах військової служби : навч. посіб. / О. П Дзьобань ., П. В Квіткін ., В. М. Мартинюк та ін. Полтава : Вид-во ПВІЗ, 2007. 188 с.
187. Соціальна робота / соціальна педагогіка : понятійно-термінол. слов. / упоряд.: З. Г. Зайцева, І. Д. Зверева, Г. М. Лактіонова та ін. ; під заг. ред. І. Д. Зверевої. Київ : Етносфера, 1994. 119 с.
188. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. 5-те вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 488 с.
189. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. 2-е вид., перероб. та допов. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
190. Спеціальна педагогіка : понятійно-термінол. слов. / за ред. В. І. Бондаря. Луганськ : Альма-матер, 2003. 436 с.
191. Соціальна робота / соціальна педагогіка (понятійно-термінологічний словник) / Під заг. ред. І. Д. Зверевої. – К. : Етносфера, 1994. – 119 с.

192. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін. ; за ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
193. Соціальна робота в Україні : перші кроки / під ред. В. Полтавця. Київ : Вид. дім «Academia», 2000. 236 с.
194. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : науково-навчальний-методичний посібник для студентів, магістрантів, аспірантів та спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи / С. Я. Харченко, М. С. Кратінов, Л. Ц. Ваховський та ін. Луганськ : Альма-матер, 2003. 198 с.
195. Соціальна технологія. Соціальна філософія : короткий енциклопедич. слов. / за ред. М. І. Горлача. Київ : ВМП «Рубікон», 1997. С. 328.
196. Степанов О. М., Фібула М. М. Основи психології і педагогіки. Київ : ВЦ «Академія», 2003. 502 с.
197. Стрельніков В. Ю. Проектування професійно-орієнтованої дидактичної системи підготовки бакалаврів економіки : монографія. Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. 335 с.
198. Стратегия духа: основы воспитания войск по взглядам А. В. Суворова и М. И. Драгомирова. М. : Русский путь, 2000. 184 с.
199. Струков А. Б. Педагогическое сопровождение адаптации курсантов к условиям обучения в высших военных учебных заведениях : дис. канд. пед. наук : 13.00.08. Саратов, 2005. 172 с.
200. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. 2-е изд. Київ : Рад. шк., 1987. 544 с.
201. Тарская О. Ю. Социализация курсантов военно-учебных заведений : дис. канд. соц. наук : 22.00.05. Саратов, 2000. 185 с.
202. Темко Г. Д. Виховна робота в Збройних Силах України : історія і сучасність. Київ : Варта, 1996. 146 с.

203. Теорія і практика виховної роботи у внутрішніх військах МВС України : підручник / О. О. Ілляк, Ю. П. Бабков, В. Є. Глуховський та ін. ; за ред. С. Т. Полторака. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2008. 650 с.
204. Технології соціальної роботи з військовослужбовцями : інформ.-метод. зб. / упоряд. І. В. Пеша. Київ : ДЦССМ, 2003. 335 с.
205. Требін М. П. Армія та суспільство : соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації : монографія. Харків : Видав. дім «ИНЖЕК», 2004. 404 с.
206. Трубавіна І. М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 603 с.
207. Тюріна В. О. Цінностей і правова соціалізація курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Проблеми сучасного мистецтва і культури : проблема оновлення змісту та методів навчання у закладах освіти : зб. наук. пр. Харків : Стиль-Издат, 2004. С. 151–157.
208. Федорченко Т. Є. Соціально-педагогічні засади профілактики девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ : Держ. закл. «Луган. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка», 2013. 44 с.
209. Филлипова И. А. Методика социально-педагогического исследования : учеб. пособие. Челябинск : ЧГПИ, 1989. 79 с.
210. Фрейд З. Психология бессознательного. 2-е изд. СПб. : Питер, 2008. 400 с.
211. Фурман А. Психодіагностика особистісної адаптованості / А. Фурман. Тернопіль : Економічна думка, 2000. 197 с.
212. Фурманець Б. І. Основи військової психології : навч. посіб. / Б. І. Фурманець. Харків : ХВУ, 2004. 220 с.
213. Харченко С. Я., Рассказова О. І. Тенденції розвитку понятійного апарату соціальної педагогіки у сучасному науковому контексті. Наукові записки. Серія : Психолого-педагогічні науки : зб. наук. пр./ Ніжин. держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя. 2014. № 2. С 147–152.

214. Харченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П. Соціально-педагогічні технології : навч.-метод. посіб. для студ. ун-ту. Луганськ : Альма-матер, 2005. 447 с.
215. Чернецька Ю. І. Соціально-педагогічні умови адаптації старших підлітків у загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ : Луган. нац. ун-т імені Т.Шевченка, 2008. 20 с.
216. Черняк Ю. И. Системный анализ в управлении экономикой. М. : Экономика, 1975. 191 с.
217. Чистяков С. А. Внутрішньоособистісні конфлікти та особливості їх психопрофілактики і психокорекції у курсантів вищого військового навчального закладу : дис. канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький : Нац. акад. Прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького, 2003. 162 с.
218. Чорний В. С. Підвищення ефективності підготовки військових фахівців: проблеми та перспективи. Військова освіта : зб. наук. пр. / Нац. ун-т оборони України ; редкол.: В. В. Ягупов (голова) та ін. Київ : НУОУ. 2011. № 2. С. 3–10.
219. Шабалін О. Ю. Педагогічна культура майбутніх офіцерів ВВ МВС України : наук.-метод. рек. до навч. спецкурсу. Харків : Оберіг, 2012. 44 с.
220. Шабалін О. Ю. Професійна етика майбутніх офіцерів ВВ МВС України : наук.-метод. рек. до навч. спецкурсу. Харків : Оберіг, 2012. 34 с.
221. Шакурова М. В. Методика и технология работы социального педагога : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М. : Академия, 2002. 272 с.
222. Шамрай В. І. Національний та релігійний чинники у Збройних Силах України. Реформування Збройних Сил України: пріоритети, передумови та перспективи : матеріали міжнар. семінару «Реформування Збройних Сил України. Потреба у змінах», (м. Київ, 14–15 лютого 2000 р.). Київ, 2001. С. 109–113.

223. Шарапова О. В. Педагогічні умови комплексної корекції девіантної поведінки молодших школярів : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Ін-т проблем виховання Акад. пед. наук України. Київ, 2003. 22 с.
224. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности : учеб. для студ. высш. учеб. заведений. 2-е изд. М. : ВЛАДОС, 2001. 512 с.
225. Шепелева Л. Н. Программы социально-психологических тренингов. СПб. : Питер, 2011. 160 с.
226. Шептенко П. А., Воронина Г. А. Методика и технология работы социального педагога / под ред. В. А. Слостенина. М. : Академия, 2001. 208 с.
227. Шибрук О. В. Психологічні особливості соціальної адаптації курсантів-першокурсників. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія і педагогіка. 2014. Вип. 27. С. 162–165.
228. Широбоков Ю. М., Кислий В. Д. Суїцидологічна допомога військовослужбовцям як напрямок удосконалення виховної роботи в умовах реформування Збройних Сил. Збірник наукових праць. Харків : ВІ ВВ МВС України, 2005. №1–2 (5–6). С. 146–149.
229. Штефан Л. В. Соціальна адаптація курсантів з мовними труднощами в умовах модульної технології навчання : дис. канд. пед. наук : 13.00.05. Харків : Харків. військ. ун-т, 1999. 175 с.
230. Щербак Н. Д. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ : Луган. нац. ун-т імені Т. Шевченко, 2004. 20 с.
231. Ягупов В. В. Військова психологія : підручник. Київ : Тандем, 2004. 656 с.

232. Яковенко О. В. Системне мислення як творчий підхід до вирішення проблем. Наукові записки НаУКМА. Серія : Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. 2008. Т. 84. С. 55–57.
233. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. М. : Смысл, 2001. 366 с.
234. Banning Earl J. The Effect of Homesickness on Air Force Academy Cadets. Philadelphia College of Osteopathic Medicine, 2010. 97 pp.
235. Caforio G. Advances in Military Sociology: Essays in Honor of Charles C. Moskos. Emerald Group Publishing, 2009. Vol. 2. 565 pp.
236. Erikson Erik Childhood and Society. New York : Norton. 2nd ed. 1963. 397 pp.
237. Modeling of decision-making process in pre-deployment training of military and police peacekeeping personnel / M. M. Medvid, Ya. V. Pavlov, L. K. Strilets, V. M. Demianyshyn, S. O. Pyvovarov. Честь і закон. 2016. № 2. С. 34–42.
238. Meredith S. L. Promoting Psychological Resilience in the U.S. Military / Lisa S. Meredith, Cathy D Sherbourne, Sarah J Gaillot. Rand Corporation, 2011. 185 pp.
239. Petersen P. Der kleine Jena-Plan - 62. Aufl. Weinheim und Basel, 2001. S. 137.
240. Psychological adjustment during Army basic training / Davis Martin, Pamela, et al. Military medicine. 2006. 157–160 pp.
241. Shulman Shmuel Family relationships, leaving home, and adjustment to military service / Shulman Shmuel, Rachel Levy-Shiff, and Miri Scharf // The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied. 2000. 392 400 pp.

Додаток А

Багаторівневий особистісний опитувальник “Адаптивність”

Реєстраційний бланк

П.І.Б. (повністю) _____
 Дата обстеження _____ Вік _____ Стать _____
 Посада (підрозділ) _____
 Спеціальність _____ Військове звання _____

Інструкція

"Опитувальник складається з тверджень, що стосуються Вашого самопочуття, поведінки, характеру, інтересів і відносин в родині. Ваше завдання полягає у тому, щоб визначити своє відношення до кожного твердження, тобто погодитися або не погодитися з ним. Якщо Ви погоджуєтесь з твердженням, то дайте відповідь "так" (знак "+" у відповідній клітинці реєстраційного бланка). Якщо Ви не згодні - відповідь "ні" (знак "-" у відповідній клітинці).

Правильних або неправильних відповідей тут бути не може, тому довго не замислюйтеся над питанням - давайте відповідь, виходячи з того, що більше відповідає Вашому характеру або уявленню про самого себе".

Текст опитувальника

1. Буває, що я серджуся.
2. Зазвичай вранці я прокидаюся свіжим і відпочилим.
3. Зараз я приблизно так само працездатний, як і завжди.
4. Доля безумовно несправедлива до мене.
5. Закрепи у мене бувають дуже рідко.
6. Часом мені дуже хотілося покинути свій дім.
7. Часом у мене бувають напади сміху або плачу, з якими я ніяк не можу впоратись.
8. Мені здається, що мене ніхто не розуміє.
9. Вважаю, що якщо хтось заподіяв мені зло, я повинен йому відповісти тим же.
10. Іноді мені в голову приходять такі нехороші думки, що краще про них нікому не розказувати.
11. Мені важко зосередитися на якому-небудь завданні або роботі.
12. У мене бувають дуже дивні і незвичайні переживання.
13. У мене не було неприємностей через мою поведінку.
14. В дитинстві я скоював дрібні крадіжки.
15. Буває, у мене з'являється бажання ламати або крушити все навколо.

16. Бувало, що я цілими днями або навіть тижнями нічого не міг робити, тому що ніяк не міг примусити себе взятися до роботи.
17. Сон у мене переривчастий і неспокійний.
18. Моя сім'я відноситься з несхваленням до тієї роботи, яку я обрав.
19. Бували випадки, що я не виконував своїх обіцянок.
20. Голова у мене болить часто.
21. Раз на тиждень або частіше я без жодної видимої причини раптово відчуваю жар у всьому тілі.
22. Було б добре, якби майже всі закони відмінили.
23. Стан мого здоров'я майже такий же, як у більшості моїх знайомих (не гірше).
24. Зустрічаючи на вулиці своїх знайомих або шкільних друзів, з якими я давно не бачився, я вважаю за краще проходити осторонь від них, якщо вони зі мною не заговорюють першими.
25. Більшості людей, які мене знають, я подобаюся.
26. Я людина товариська.
27. Іноді я так наполягаю на своєму, що люди втрачають терпіння.
28. Значну частину часу настрій у мене пригнічений.
29. Тепер мені важко сподіватися на те, що я чого-небудь досягну у житті.
30. У мене мало впевненості в собі.
31. Іноді я кажу неправду.
32. Зазвичай я вважаю, що життя - гарна річ.
33. Я вважаю, що більшість людей здатна збрехати, щоб просунутись по службі.
34. Я охоче беру участь у зібраннях, зборах і інших суспільних заходах.
35. Я сварюся з членами моєї сім'ї дуже рідко.
36. Іноді у мене виникає сильне бажання порушити правила пристойності або кому-небудь нашкодити.
37. Найважча боротьба для мене - це боротьба з самим собою.
38. М'язові судоми або сіпання у мене бувають украй рідко (або майже не бувають).
39. Я досить байдужий до того, що зі мною буде.
40. Іноді, коли я не добре себе відчуваю я буваю дратівливим.
41. Значну частину часу у мене таке відчуття, що я зробив щось не те або навіть щось погане.
42. Деякі люди до того полюбляють командувати, що мені так і кортить робити все наперекір, навіть якщо я знаю, що вони мають рацію.

43. Я часто вважаю себе зобов'язаним відстоювати те, що вважаю справедливим.
44. Моя мова зараз така ж як завжди (не швидше і не повільніше, немає ні хрипоти, ні виразності).
45. Я вважаю, що моє сімейне життя таке ж добре, як у більшості моїх знайомих.
46. Мене вкрай зачіпає, коли мене критикують або сварять.
47. Іноді у мене буває таке відчуття, що я просто повинен нанести ушкодження собі або кому-небудь іншому.
48. Моя поведінка значною мірою визначається звичаями тих, хто мене оточує.
49. В дитинстві у мене була така компанія, де всі прагнули стояти один за одного.
50. Іноді мені так і кортить з ким-небудь затіяти бійку.
51. Бувало, що я казав про речі, в яких не розбираюся.
52. Зазвичай я засинаю спокійно і мене не турбують ніякі думки.
53. Останні декілька років я відчуваю себе добре.
54. У мене ніколи не було ні випадків, ні судом.
55. Зараз моя вага постійна (я не худну і не повнішаю).
56. Я вважаю, що часто мене карали несправедливо.
57. Я легко можу розплакатись.
58. Я мало стомлююся.
59. Я був би досить спокійний, якби у кого-небудь з моєї сім'ї були неприємності через порушення закону.
60. З моїм розумом твориться щось недобре.
61. Щоб приховати свою сором'язливість мені доводиться докладати великі зусилля.
62. Напади запаморочення у мене бувають дуже рідко (або майже не бувають).
63. Мене турбують сексуальні (статеві) питання.
64. Мені важко підтримувати розмову з людьми, з якими я тільки що познайомився.
65. Коли я намагаюся щось зробити, то часто помічаю, що у мене тремтять руки.
66. Руки у мене такі ж спритні і моторні, як і раніше.
67. Велику частину часу я відчуваю загальну слабкість.
68. Іноді, коли я збентежений я сильно вкриваюся потом і мене це дратує.
69. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
70. Думаю, що я людина приречена.

71. Бували випадки, що мені було важко утриматися від того, щоб що-небудь не поцупити в кого-небудь або де-небудь, наприклад у магазині
72. Я зловживав спиртними напоями.
73. Я часто про що-небудь турбуюся.
74. Мені б хотілося бути членом декількох гуртків або зборів.
75. Я рідко задихаюся, і у мене не буває сильного серцебиття.
76. Все своє життя я суворо дотримуюсь принципів, заснованих на почутті обов'язку.
77. Траплялося, що я перешкоджав або поступав наперекір людям просто із принципу, а не тому, що справа була дійсно важливою.
78. Якщо мені не загрожує штраф і машин поблизу немає, я можу перейти вулицю там, де бажаю, а не там де потрібно.
79. Я завжди був незалежним і вільним від контролю з боку сім'ї.
80. У мене бували періоди такої сильної стурбованості, що я навіть не міг всидіти на місці.
81. Часто мої вчинки тлумачилися не вірно.
82. Мої батьки і (або) інші члени моєї сім'ї прискіпуються до мене більше, ніж потрібно.
83. Хтось керує моїми думками.
84. Люди байдужі до того, що з тобою може трапитися.
85. Мені подобається бути в компанії, де всі жартують один над одним.
86. В школі я засвоював матеріал повільніше, аніж інші.
87. Я цілком впевнений у собі.
88. Нікому не довіряти - найбезпечніше.
89. Раз на тиждень або частіше я буваю дуже збудженим і схвильованим.
90. Коли я знаходжуся в компанії, мені важко знайти відповідну тему для розмови.
91. Мені легко примусити інших людей боятися мене, і іноді я це роблю ради забави.
92. У грі я вважаю за краще вигравати.
93. Безглуздо засуджувати людину, яка обдурила того, хто сам дозволяє себе обдурювати.
94. Хтось намагається впливати на мої думки.
95. Я щодня випиваю багато води.
96. Щасливіше всього я буваю наодинці.
97. Я обурююся кожного разу, коли дізнаюся, що злочинець з якої-небудь причини залишився безкарним.

98. У моєму житті був один або декілька випадків, коли я відчував, що хтось за допомогою гіпнозу примушує мене скоювати ті або інші вчинки.
99. Я дуже рідко починаю розмову з людьми першим.
100. У мене ніколи не було зіткнень із законом.
101. Мені приємно мати серед своїх знайомих значних людей, це як би додає мені вагу у власних очах.
102. Іноді без жодної причини у мене раптом наступають періоди незвичайної веселості.
103. Життя для мене майже завжди пов'язано з напругою.
104. У школі мені було дуже важко виступати перед класом.
105. Люди проявляють по відношенні до мене стільки співчуття і симпатії, наскільки я заслуговую.
106. Я відмовляюся грати в деякі ігри, тому що це у мене погано виходить.
107. Мені здається, що я знаходжу друзів з такою ж легкістю, як і інші.
108. Мені неприємно, коли навколо мене є люди.
109. Як правило, мені не везе.
110. Мене легко збити з пантелику.
111. Деякі з членів моєї сім'ї скоювали вчинки, які мене лякали.
112. Іноді у мене бувають напади сміху або плачу, з якими я ніяк не можу впоратись.
113. Мені важко приступити до виконання нового завдання або розпочати нову справу.
114. Якби люди не були налаштовані проти мене, я досягнув би у житті набагато більшого.
115. Мені здається, що мене ніхто не розуміє
116. Серед моїх знайомих є люди, які мені не подобаються.
117. Я легко втрачаю терпіння з людьми.
118. Часто у новій обстановці я переживаю почуття тривоги.
119. Часто мені хочеться померти.
120. Іноді я такий збуджений, що мені важко заснути.
121. Часто я переходжу на іншу сторону вулиці, щоб уникнути зустрічі з тим, кого я побачив
122. Бувало, що я кидав почату справу, оскільки боявся, що я не справлюся з нею
123. Майже щодня трапляється що-небудь, що лякає мене
124. Навіть серед людей я зазвичай відчуваю себе самотнім.

125. Я переконаний, що існує лише одне єдине правильне розуміння значення життя.
126. В гостях я частіше сиджу де-небудь осторонь або розмовляю з ким-небудь одним, ніж беру участь у загальних розвагах.
127. Мені часто кажуть, що я запальний.
128. Буває, що я з ким-небудь пліткую.
129. Часто мені неприємно, коли я намагаюся застерегти кого-небудь від помилок, а мене розуміють невірно.
130. Я часто звертаюся до людей за порадою.
131. Часто, навіть тоді, коли усе для мене складається добре, я відчуваю що мені усе байдуже.
132. Мене досить важко вивести з себе.
133. Коли я намагаюся вказати людям на їх помилки або допомогти вони часто розуміють мене неправильно.
134. Зазвичай я спокійний, і мене нелегко вивести з душевної рівноваги.
135. Я заслуговую суворого покарання за свою провину.
136. Мені притаманно так сильно переживати свої розчарування, що я не можу примусити себе не думати про них.
137. Часом мені здається, що я ні на що не здатний.
138. Бувало, що під час обговорення деяких питань я, особливо не замислюючись, погоджувався з думкою інших.
139. Мене дуже турбують різні нещастя.
140. Мої переконання і погляди непохитні.
141. Я вважаю, що можна не порушуючи закон спробувати знайти в ньому лазівку.
142. Є люди, які мені настільки неприємні, що я в глибині душі радію, коли вони одержують прочухан за що-небудь.
143. У мене були періоди, коли через хвилювання я втрачав сон.
144. Я відвідую різні суспільні заходи, тому що це дозволяє бути мені серед людей.
145. Можна пробачити людям порушення тих правил, які вони вважають нерозсудливими.
146. У мене є погані звички, які є настільки сильними, що боротися з ними просто марно.
147. Я охоче знайомлюся з новими людьми.
148. Буває, що непристойний жарт у мене викликає сміх.
149. Якщо справа йде у мене погано, то мені відразу хочеться все кинути.

150. Я вважаю за краще діяти відповідно до власних планів, а не слідувати вказівкам інших.
151. Мені подобається, коли оточуючі знають мою точку зору.
152. Якщо я поганої думки про людину або навіть зневажаю її, я мало прагну приховати це від неї.
153. Я людина нервова і легко збудлива.
154. Все у мене виходить погано, не так як треба.
155. Майбутнє здається мені безнадійним.
156. Люди досить легко можуть змінити мою думку, навіть якщо до цього вона здавалася мені остаточною.
157. Кілька разів на тиждень у мене буває таке відчуття, що повинно трапитися щось жахливе.
158. Значну частину часу я відчуваю себе втомленим.
159. Я люблю бути на вечірках і просто в компаніях.
160. Я прагну ухилитися від конфліктів і скрутних ситуацій.
161. Мене дуже дратує те, що я забуваю, куди кладу речі.
162. Пригодницькі розповіді мені подобаються більше, ніж розповіді про любов.
163. Якщо я захочу зробити щось, але оточуючі вважають, що цього робити не варто, я можу легко відмовитися від своїх намірів.
164. Безглуздо засуджувати людей, які прагнуть урвати від життя все, що можуть.
165. Мені байдуже, що про мене думають інші.
166. Я абсолютно не пристосований до військової служби і це мене дуже лякає.
167. Я переконаний, що чоловіки повинні служити у Збройних Силах тільки за власним бажанням.
168. Останнім часом у мене все частіше і частіше трапляються "промахи" і невдачі по службі.
169. Найбільші труднощі для мене під час служби - це необхідність підкорятися командирам і начальникам.
170. Тим правилам, які, на мій погляд, несправедливі, я завжди прагну протидіяти.
171. Мені хотілося б випробувати себе серйозною і небезпечною справою.
172. Мене довго не залишає відчуття образи, заподіяне товаришами.
173. Жити за військовим розпорядком для мене просто нестерпно.
174. Я сумніваюся, що зможу зі своїм здоров'ям витримати всі навантаження військової служби.

175. Я заздрю тим, хто зміг ухилитися від військової служби.
176. Я відчуваю все більше і більше розчарувань по відношенню до моєї військової спеціальності.
177. Я часто розгублююся у складних і небезпечних ситуаціях.
178. Мені хотілося б служити у ВДВ або частинах спеціального призначення.
179. Із службою у мене нічого не виходить (не "клеїться"). Часто думаю: "не моя це справа".
180. Коли мною хтось командує, це викликає у мене відчуття протесту.
181. Мені завжди було важко пристосовуватися до нового колективу.
182. Під час подальшої служби я був би не проти послужити там, де небезпечно і де ведуться бойові дії.
183. Присяга на вірність Вітчизні у сучасних умовах втратила свою актуальність.
184. Мені завжди було нелегко пристосовуватися до нових умов життя.
185. У складних ситуаціях я не можу швидко приймати правильні рішення
186. Я впевнений, що в майбутньому не стану укладати або продовжувати контракт на продовження військової служби.
187. У мене бувають періоди похмурої дратівливості, під час яких я "зриваю злість" на оточуючих.
188. Я насилу витримую фізичні навантаження, пов'язані з моєю професійною діяльністю.
189. Я достатньо спокійно ставлюся до необхідності брати участь в тривалих і небезпечних відрядженнях.
190. Навряд чи я схочу присвятити все своє життя військовій професії (продовжити контракт, залишитися на службу за контрактом, вступити до військового навчального закладу).
- 191 "За компанію" з товаришами я можу прийняти неабияку кількість алкоголю (перевищити свою звичайну "норму").
192. У компаніях, де я часто буваю, друзі іноді палять "травичку". Я їх за це не засуджую.
193. Останнім часом, щоб не "зірватися", я був вимушений приймати заспокійливі ліки.
194. Мої батьки (родичі) часто виказували побоювання у зв'язку з моїми випивками.

195. Немає нічого поганого, коли люди намагаються випробувати на собі незвичайні стани, приймаючи деякі речовини.
196. У стані агресії я здатний багато на що.
197. Я "крутий" і жорстокий з оточуючими.
198. Якщо хтось заподіяв мені зло, я вважаю зобов'язаним відплатити йому тим же ("око за око, зуб за зуб").
199. Можна погодитися з тим, що я не дуже схильний виконувати багато наказів, вважаючи їх безрозсудними.
200. Я думаю, що будь-яке положення законів і військових статутів можна тлумачити двояко.

Бланк відповідей

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
101	102	103	104	105	106	107	108	109	110
111	112	113	114	115	116	117	118	119	120
121	122	123	124	125	126	127	128	129	130
131	132	133	134	135	136	137	138	139	140
141	142	143	144	145	146	147	148	149	150
151	152	153	154	155	156	157	158	159	160
161	162	163	164	165	166	167	168	169	170
171	172	173	174	175	176	177	178	179	180
181	182	183	184	185	186	187	188	189	190
191	192	193	194	195	196	197	198	199	200

Додаток Б

Методика дослідження соціально - психологічної адаптації

К. Роджерса - Р. Даймонда

Інструкція

Психолог пропонує досліджуваному прочитати висловлювання та порівняти їх зі своїм досвідом. У бланку слід зазначити відповідь, базуючись на таких оцінках:

- 0 - це міні зовсім не стосується;
- 1 - це міні не стосується;
- 2 - мабуть, це міні не стосується;
- 3 - не знаю, чи це міні стосується;
- 4 - це схоже на міні, але травню сумніви;
- 5 - це схоже на міні;
- 6 - це точно я.

Текст методики

1. Відчуває незручність, коли вступає з кимось у діалог.
2. Не має бажання розкриватися перед іншими.
3. У всьому подобається ризик, боротьба, змагання.
4. Має до собі високі вимоги.
5. Часто зварити собі за ті, що зробив.
6. Часто відчуває собі пригнобленим.
7. Має сумніви, що може подобатися особам протилежної статі.
8. Свої обіцянки виконує завжди.

9. Теплі, добрі стосунки з оточуючими.
10. Людина стримана, замкнена; тримається осторонь.
11. У невдачах звинувачує собі.
12. Людина відповідальна; на неї можна покластися.
13. Відчуває, що не у змозі змінити щось, усі зусилля марні.
14. На багато розмов дивуватися очима однолітків.
15. Приймає в цілому ті правила й вимоги, яких варто дотримуватись.
16. Власних переконань і правив не вистачає.
17. Подобається мріяти, іноді - втягай; важко повертається від мрії до реальності.
18. Завжди готовий до захисту і навіть нападу: переживає образи болісно, розмірковуючи над способами помсти.
19. Уміє керувати собою і власними вчинками, примушувати собі або дозволяти собі; самоконтроль для нього - не проблема.
20. Часто змінюється настрій: настає нудьга.
21. Вусі, що стосується інших, не хвилює: зосереджений на собі, зайнятий собою.
22. Люди, як правило, йому подобаються.
23. Не соромитися своїх почуттів, відкрито їх виражає.
24. Серед великого скупчення людей відчуває собі дещо самотньо.
25. Нині бажає усе покинути, кудись сховатися.
26. З оточуючими зазвичай вільно спілкується.
27. Важко боротися із самим собою.
28. Напружено сприймає доброзичливе ставлення оточуючих, якщо вважає, що не заслуговує на нього.
29. У душі - оптиміст, вірить у найкраще.
30. Людина вперта; таких називають важкими.

31. До людей критичний, засуджує їх, якщо вважає, що сморід цього заслуговують.
32. Часто відчуває собі не тим, хто веде, а тим, кого ведуть: йому не завжди вдається думати і діяти самостійно.
33. Більшість із тихий, хто його знає, добрі до нього ставитися, люблять його.
34. Іноді бувають такі думання, про які не хочеться комусь розповідати.
35. Людина з привабливою зовнішністю.
36. Відчуває собі безпомічним, має потребу відчувати когось поруч.
37. Приймаючи рішення, виконує його.
38. Приймаючи самостійні рішення, не може звільнитися від впливу інших людей.
39. Відчуває почуття провини, навіть коли звинувачувати собі немає сенсу.
40. Відчуває неприязнь до того, що його оточує.
41. Усім задоволений.
42. Почувається погано: не може організувати собі.
43. Відчуває млявість; вусі, що раніше хвилювало, стало байдужим.
44. Урівноважений, спокійний.
45. Роздратований, часто не може стриматися.
46. Часто відчуває собі ображеним.
47. Людина спонтанна, нетерпляча, гарячкувата: бракує стриманості.
48. Буває, що поширює плітки.
49. Не дуже довіряє своїм почуттям: сморід іноді підводять його.
50. Досить важко бути самим собою.
51. На першому місці - думання, а не почуття: перед тим як щось зробити, добрі поміркуює.
52. Ті, що відбувається, тлумачить по- своєму, здатен нафантазувати зайве.
53. Терплячий до інших і приймає шкірного таким, яким він є.

54. Намагається не думати про свої проблеми.
55. Вважає собі цікавою людиною-привабливою як особистість, помітною.
56. Людина сором'язлива.
57. Обов'язково треба нагадувати, підштовхувати, щоб доводив справу до кінця.
58. У душі відчуває перевагу над іншими.
59. Немає нічого, у чому б виявив індивідуальність, своє "Я".
60. Боїться думань інших про собі.
61. Честолюбний, небайдужий до успіху, схвалення: у тому, що для нього суттєво, намагається бути кращим.
62. Людина, у якої на даний момент багато такого, що викликає презирство.
63. Людина діяльна, енергійна, ініціативна.
64. Пасує перед труднощами й ситуаціями, які загрожують ускладненнями.
65. Просто недостатньо оцінює собі.
66. Ватажок, вмiє впливати на інших.
67. Ставиться до собі в цілому добрі.
68. Людина наполеглива, їй завжди важливо зробити усе по- своєму.
69. Не подобається, коли з кимось порушуються зв'язки, особливо - якщо починаються зварювання.
70. Досить довго не може прийняти рішення, потім має сумніви щодо його правильності.
71. Розгублений, невпевнений у собі.
72. Задоволений собою.
73. Йому часто не щастить.
74. Людина приємна, приваблює інших.
75. Можливо, не дуже вродливий, але може подобатись як людина, особистість.
- 76.3 презирством ставиться до осіб протилежної статі й не має контактів із ними.

77. Коли треба щось зробити, його охоплюють страх, сумніви.
78. Легко, спокійно на душі, немає нічого, що сильно хвилювало б.
79. Уміє наполегливо працювати.
80. Відчуває, що рості, дорослішає: змінюється сам і змінює ставлення до навколишнього світу.
81. Іноді говорити про ті, про що насправді не має уявлення.
82. Завжди говорити тільки правду.
83. Схвильований, напружений.
84. Щоб він щось зробив, треба вперто наполягати на цьому.
85. Відчуває невпевненість у собі.
86. Обставини часто змушують захищати собі, виправдовуватись і обгрунтовувати свої вчинки.
87. Людина поступлива, м'яка у ставленні до інших.
88. Людина, якій подобається міркувати.
89. Іноді подобається хизуватися.
90. Приймає рішення і відразу змінює їх; звинувачує собі у відсутності волі, а вдіяти з собою нічого не може.
91. Намагається покладатися на свої сили, не розраховує на чийсь допомогу.
92. Ніколи не запізнюється.
93. Відчуває внутрішню несвободу.
94. Відрізняється від інших.
95. Не дуже надійний, на нього не можна покластися.
96. Добрі собі розуміє, усі в собі приймає.
97. Товариська, відкрита людина; легко спілкується з людьми.
98. Сілі і здібності відповідають тим завданням, які треба вирішувати; усі може виконати.

99. Собі не цінує: ніхто його не сприймає серйозно, у кращому випадку усі до нього ставляться поблажливо, просто терплять.

100. Хвилюється, що забагато переймається особами протилежної статі.

101. Усі свої звички вважає позитивними.

Підраховуються коефіцієнти за формулами:

Адаптація:	Самосприйняття:
$a + b$ $\times 100\%$	$S =$ b $a + b$ $\times 100\%$
Емоційна комфортність:	Сприйняття інших:
$E =$ $1.4 a$ $1.4a + b$ $\times 100\%$	$L =$ $1.2 a$ $1.2a + b$ $\times 100\%$
Інтегральність:	Прагнення до домінування:
$I =$ a $a = 1.4 b$ $\times 100\%$	$D =$ $\times 100\%$

Результати, менші від норми, інтерпретуються як надмірно низькі, які вписуються в рамки норми – задовільні, а більші від норми - як нормальні та високі.

№ з/п		Показники	Номери висловлювань	Норма
А	а	Адаптивність	4, 5, 9, 11, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 61, 63, 67, 68, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98	68-136
	б	Дезадаптивність	2, 6, 7, 13, 16, 18, 25, 28, 32, 38, 40, 42, 43, 49, 50, 52, 54, 56, 59, 60, 62, 64, 65, 70, 71, 73, 76, 77, 83, 84, 86, 90, 95, 99, 100	68-136
2		Неправда -	34,45, 48,81,89	18 - 36
		Неправда +	8, 82, 92, 101	
S	а	Прийняття себе	33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96	22 – 42

	б	Неприйняття себе	7, 59, 62, 65, 90, 95, 99	14 – 28
L	а	Прийняття інших	9, 14, 22, 26, 53, 97	12 – 24
	б	Неприйняття інших	2, 10, 21, 28, 40, 60, 76	14 – 28
E	а	Емоційний комфорт	23, 29, 30, 41, 44, 47, 78	14 – 28
	б	Емоційний дискомфорт	6, 42, 43, 49, 50, 83, 85	14 – 28
I	а	Внутрішній контроль	4, 5, 11, 12, 19, 27, 37, 51, 63, 68, 79, 91, 98	26 – 52
	б	Зовнішній контроль	13, 25, 36, 52, 57, 70, 71, 73, 77	18 – 36
D	а	Домінування	58, 61, 66	6 – 12
	б	Підлеглість	16, 32, 38, 69, 84, 87	12 – 24
8		Ескапізм (уникнення проблем)	17, 18, 54, 64, 86	10 – 20

Додаток В

«Визначення рівня саморозвитку» Рогова Є.І. (Коригований для курсантів ВВНЗ)

Інструкція

Визначте, наскільки, кожне з наведених нижче тверджень відповідає чи не відповідає вашій дійсності.

Тестовий матеріал

Варіанти відповідей

- це повністю відповідає дійсності;
- скоріше відповідає, ніж ні;
- І так і ні;
- скоріше не відповідає дійсності;
- це не відповідає дійсності.

№

1. Я прагну вивчити себе.
2. Я залишаю час для розвитку, як би не був зайнятий службовими справами.
3. Справи служби, не пов'язані з навчанням, стимулюють мою активність.
4. Для мене важливі оцінки за виконання мною різних навчальних завдань, оскільки це допомагає мені пізнати і оцінити себе.
5. Я аналізую та оцінюю свою діяльність, виділяючи на це спеціальний час.
6. Я аналізую свої почуття і досвід.
7. Я багато читаю.
8. Я завзято дискутую з питань, що мене цікавлять.
9. Я вірю в свої можливості.
10. Я прагну бути більш відкритим.
11. Я усвідомлюю той вплив, який мають на мене товариші по службі та викладачі.
12. Я керую процесом свого навчання і отримую позитивні результати.
13. Я отримую задоволення від отримання нових теоретичних знань та практичних навичок.
14. Зростаюча відповідальність не лякає мене.
15. Я позитивно б поставився до мого просування на службі.

Обробка та інтерпретація результатів тесту

Ключ до тесту

Бали за відповіді респондента нараховуються за наступною схемою:

- повністю відповідає дійсності – 5 балів;

- скоріше відповідає, ніж ні – 4 бали;
- і так і ні – 3 бали;
- скоріше не відповідає 2 бали;
- не відповідає – 1 бал.

Необхідно підрахувати загальну суму балів.

Інтерпретація результатів тесту

- *55 -75 балів* – достатній саморозвиток респондента;
- *36-54* – середня сформована саморозвитку, орієнтація на розвиток сильно залежить від умов;
- *15-35* – низький рівень саморозвиток респондента.

Додаток Г

Короткий орієнтовний тест В.Н. Бузин, Е.Ф. Вандерлік (кіт)

Інструкція

Вам пропонується кілька простих завдань. Зустрітись зі зразками завдань і правильними відповідями на них:

- "Швидкий" є протилежним за змістом слову:

- 1 - важкий,
- 2 - пружний,
- 3 - швидкий,
- 4 - легкий,
- 5 - повільний.

Правильна відповідь: 5

- Бензин коштує 44 копійки за літр. Скільки (в копійках) коштують 2,5 літра?

Правильна відповідь: 110

- Слова мінер і мінор за змістом є:

- 1 - подібними,
- 2 - протилежними,
- 3 - ні подібними, ні протилежними

Правильна відповідь: 3

- Які дві з наведених нижче прислів'їв мають однаковий сенс:

- 1 - перший млинець грудкою,
- 2 - добрий початок,
- 3 - не червона хата кутами, красна пирогами
- 4 - в повному обсязі коту масниця
- 5 - старий друг краще нових двох

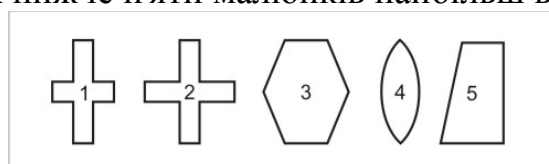
Правильна відповідь: 1,2

Тест містить 50 запитань, на виконання тесту дається 15 хвилин. Дайте відповідь на стільки запитань, на скільки зможете, і не витрачайте багато часу на одне питання. Працюйте якомога швидше. Якщо якесь завдання тесту у вас не виходить, не затримуйтеся на ньому занадто довго, переходите до наступного.

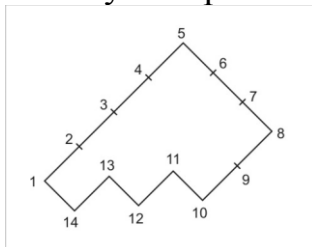
Тестовий матеріал

1. Одинадцятий місяць року – це:
1 – жовтень, 2 – травень, 3 – листопад, 4 – лютий.
2. "Суворий" є протилежним за значенням слову:
1 – різкий, 2 – строгий, 3 – м'який, 4 – жорсткий, 5 – неподатливий.

3. Яке з |із| наведених нижче слів має відмінності від інших:
1 – визначений, 2 – сумнівний, 3 – упевнений, 4 – довір, 5 – вірний.
4. Відповідайте *Так чи ні*.
Скорочення "н.э." означає: "нашої ери" (нової ери)?
5. Яке із наступних слів відмінно від інших:
1 – співати, 2 – дзвонити, 3 – базікати, 4 – слухати, 5 – говорити.
6. Слово "бездоганний" є протилежним за своїм значенням слову:
1 – незаплямлений, 2 – непристойний, 3 – непідкупний, 4 – безневинний, 5 – класичний.
7. Яке з приведених нижче слів відноситься до слова "жувати" як нюх і ніс: 1 – солодкий, 2 – мова, 3 – запах, 4 – зуби, 5 – чистий
8. Скільки з приведених нижче пар слів є повністю ідентичними?
Sharp M.C. Sharp M.C. |
Filder E.H. Filder E.N. |
Connor M.G. Conner M.G. |
Woesner O.W. Woerner O.W. |
Soderquist P.E. Soderquist B.E. |
9. "Ясний" є протилежним по сенсу слову:
1 – очевидний, 2 – явний, 3 – недвозначний, 4 – виразний, 5 – тьмянний.
10. Підприємець купив декілька уживаних автомобілів за 3500 доларів, а продав їх за 5500 доларів заробивши при цьому 50 доларів за автомобіль. Скільки автомобілів він продав?
11. Слова "стук" і "стік" мають:
1 – схоже значення, 2 – протилежне, 3 – ні схоже, ні протилежне.
12. Три лимони коштують 45 центів. Скільки коштує 1,5 дюжин.
13. Скільки з цих 6 пар чисел є повністю однаковими?
5296 5296
66986 69686
834426 834426
7354256 7354256
61197172 61197172
83238224 83238234
14. "Близький" є протилежним до слова:
1 – дружній, 2 – приятельський, 3 – чужий, 4 – рідний, 5 – інший.
15. Яке число є найменшим: 6 / 0,7 / 9 / 36 / 0,31 / 5 ?
16. Розставте запропоновані нижче слова в такому порядку, щоб вийшло правильне речення. Як відповідь запишіть дві останні літери останнього слова.
одні / догляду / вони / гостей / потім / нарешті /| залишилися
17. Який із приведених нижче п'яти малюнків найбільш відмінний від інших?

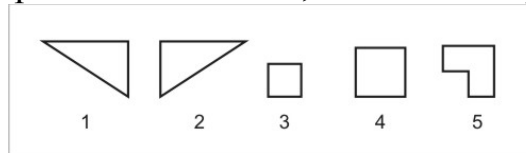

18. Два рибалки зловили 36 риб. Перший зловив в 8 разів більше, ніж другий. Скільки зловив другий?
19. "Сходити" і "відродити" мають:
- 1 – схоже значення, 2 – протилежне, 3 – ні схоже, ні протилежне.
20. Розставте пропоновані нижче слова в такому порядку, щоб вийшло речення. Якщо воно правильне, то відповідь буде П, якщо неправильно – Н.
Мохом / обороти / камінь / набирав / зарослий.
21. Дві з приведених нижче фраз мають однаковий сенс, знайдіть їх:
1. Тримати ніс за вітром.
 2. Порожній мішок не стоїть.
 3. Троє лікарів не краще за одне.
 4. Не все те золото, що блищить.
 5. У семи няньок дитя без ока.
22. Яке число повинне стояти замість знаку «?»: $73 / 66 / 59 / 52 / 45 / 38 / ?$
23. Тривалість дня і ночі у вересні майже така ж, як і у:
- 1 – червні, 2 – березні, 3 – травні, 4 – листопаді.
24. Припустимо, що перші два твердження вірні. Тоді завершальне буде:
- 1 – вірно, 2 – невірно, 3 – невизначено.
- Всі передові люди – члени партії. / Всі передові люди займають високі пости. / Деякі члени партії займають високі пости.
25. Потяг проходить 75 см за $1/4$ с. Якщо він їхатиме з тією ж швидкістю, то яку відстань він пройде за 5 с?
26. Якщо припустити, що два перші твердження вірні, то останнє:
- 1 – вірно, 2 – невірно, 3 – невизначено.
- Борі стільки ж років, скільки Маші. Маша молодша за Женю. Боря молодший за Женю.
27. П'ять напівкілограмових пачок м'ясного фаршу коштують 2 долари. Скільки кілограм фаршу можна купити за 80 центів?
28. Розстлати і розтягнути. Ці слова:
- 1 – схожі по сенсу, 2 – протилежні, 3 – ні схожі, ні протилежні.
29. Розділіть цю геометричну фігуру прямою лінією на дві частини так, щоб, після складання їх разом можна було отримати квадрат:

30. Припускаємо, що перші два твердження вірні. Тоді останнє буде:
- 1 – вірно, 2 – невірно, 3 – невизначено.
- Саша привітався з Машею. Маша привіталася з Дашею. Саша не привітався з Дашею.
31. Автомобіль вартістю 2400 доларів був знижений в ціні під час сезонного розпродажу на $33 \frac{1}{3}\%$. Скільки коштував автомобіль під час розпродажу?

32. Три з п'яти фігур потрібно з'єднати так, щоб вийшла рівнобедрена трапеція:

33. Для сукні потрібно $2\frac{1}{3}$ м. тканини. Скільки суконь можна зшити з 42 м?

34. Значення наступних двох речень:

1 – схожі, 2 – протилежні, 3 – ні схожі, ні протилежні.

Троє лікарів не краще за одне. Чим більше лікарів, тим більше хвороб.

35. Збільшувати і розширювати. Ці слова:

1 – схожі, – протилежні, 3 – ні схожі, ні протилежні.

36. Зміст двох англійських прислів'їв:

1 – схожий, 2 – протилежний, 2 – ні схожий, ні протилежний.

Швартуватися краще двома якорями. / Не клади усі яйця в один кошик.

37. Бакалійник купив ящик з апельсинами за 3,6 доларів. У ящику їх було 12 дюжин. Він знає, що 2 дюжини зіпсуються ще до того, як він продасть всі апельсини. За якою ціною йому потрібно продавати апельсини, щоб отримати прибуток в $\frac{1}{3}$ закупівельної ціни?

38. Претензія і претензійний. Ці слова за своїм значенням:

1 – схожі, 2 – протилежні, 3 – ні схожі, ні протилежні.

39. Якби півкіло картоплі коштувало 0,0125 долара, то скільки кілограм можна було б купити за 50 центів?

40. Один з членів ряду не підходить до інших. Яким числом Ви б його замінили:

$\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{6}$.

41. Такий, що відбивається і уявний. Ці слова є:

1 – схожими, 2 – протилежними, 3 – ні схожими, ні протилежними.

42. Скільки соток складає ділянку завдовжки 70 м і шириною 20 м?

43. Наступні дві фрази за значенням:

1 – схожі, 2 – протилежні, 3 – ні схожі, ні протилежні.

Гарні речі дешеві, погані дорогі. / Гарна якість забезпечується простотою, погана – складністю.

44. Солдат, стріляючи у ціль, уразив її в 12.5% випадків. Скільки разів солдат повинен вистрілити, щоб уразити її сто разів?

45. Один з членів ряду не підходить до інших. Яке число Ви б поставили на його місце:

$\frac{1}{4}$ $\frac{1}{6}$ $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{9}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{14}$?

46. Три партнера по акціонерному товариству вирішили розділити прибуток порівно. Т. вклав у діло 4500 доларів, К. – 3500, П – 2000 доларів. Якщо прибуток складає 2400, то на скільки менший прибуток отримає Т. порівняно з тим, якщо б прибуток був розділений пропорційно вкладеним грошам?

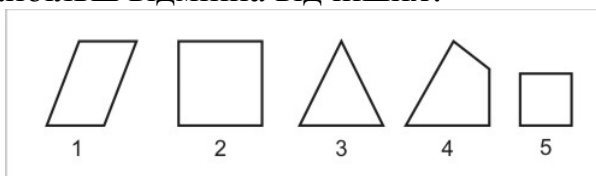
47. Які два з приведених нижче прислів'їв мають схожий сенс:

1. Куй залізо, доки гаряче.

2. Один у полі не воїн.

3. Ліс рубають, тріски летять.

4. Не все те золото, що блищить.
 5. Не по вигляду суди, а у справах дивися?
 48. Значення наступних фраз:
 1 – схоже, 2 – протилежне, 3 – ні схоже, ні протилежно.
 Ліс рубають тріски летять. / Велика справа не буває без втрат.
 49. Яка з цих фігур найбільш відмінна від інших?

50. У статті, що друкується, 24000 слів. Редактор вирішив використовувати шрифт двох розмірів. При використанні шрифту великого розміру на сторінці уміщається 900 слів, меншого – 1200. Стаття повинна зайняти 21 повну сторінку журналу. Скільки сторінок має бути надруковано меншим шрифтом?

Обробка результатів і інтерпретація

Ключ до тесту

№ Завдання	Ключ	№ Завдання	Ключ	№ Завдання	Ключ	№ Завдання	Ключ
1.	3	14.	3	27.	1	40.	1/8
2.	3	15.	0,31	28.	1	41.	3
3.	2	16.	НІ	29.	2-13	42.	14
4.	ТАК	17.	4	30.	3	43.	1
5.	4	18.	4	31.	1600	44.	800
6.	2	19.	3	32.	1,2,4	45.	1/10
7.	4	20.	Н	33.	18	46.	280
8.	1	21.	3,5	34.	3	47.	4.5
9.	5	22.	31	35.	1	48.	1
10.	40	23.	2	36.	1	49.	3
11.	3	24.	1	37.	4,8	50.	17
12.	2,7 (270)	25.	1500 (15)	38.	1		
13.	4	26.	1	39.	20		

Інтегральний показник загальних розумових здібностей (Рз) дорівнює кількості правильно вирішених завдань.

Інтерпретація результатів тесту

Аналіз результатів доцільно починати з визначення рівня загальних розумових здібностей. Для цього кількість правильно вирішених завдань (Рз) співвідноситься з шкалою рівнів.

Величина показника Рз	Рівень загальних розумових здібностей
<i>13 і менше</i>	низький
<i>14-18</i>	нижче середнього
<i>19-24</i>	середній
<i>25-29</i>	вище середнього
<i>30 і більше</i>	високий

Встановлений рівень є багатопараметричним показником загальних здібностей. Дана методика дозволяє виділити ці параметри і проаналізувати їх.

Здібності узагальнення і аналізу матеріалу встановлюються на основі виконання завдань на прислів'я. Ці завдання вимагають абстрагування від конкретної фрази і переходу в область інтерпретації сенсів, встановлення їх пересічень і нового повернення до конкретних фраз.

Гнучкість мислення як компонент загальних здібностей також визначається по виконанню завдань на прислів'я. Якщо асоціації того хто відповідав носять хаотичний характер, то можна говорити про ригідність мислення (наприклад, такі завдання, як №11).

Інертність мислення та можливість швидко переключатися від одного до іншого - це важливі характеристики загальних здібностей до навчання. Для їх діагностики передбачено спеціальне розташування завдань в даному тесті. Чергування різних типів завдань в тексті може утрудняти їх рішення особам з інертними зв'язками минулого досвіду. Такі особи насилу міняють обраний спосіб роботи, не схильні змінювати хід своїх думок, перемикаються з одного виду діяльності на іншій. Їх інтелектуальні процеси малорухливі, темп роботи сповільнений.

Емоційні компоненти мислення виявляється у завданнях, які можуть знижувати показник тесту для респондента (24, 27, 31 і ін.). Емоційно реагуючі респонденти починають посміхатися і звертатися до експериментатора (якщо він є) чи відволікатися на інші речі замість того, щоб бути направленими на об'єкт, тобто завдання.

Швидкість і точність сприйняття, розподіл і концентрація уваги визначаються завданнями №8 і 13. Вони виявляють здатність в стислі терміни працювати з найрізноманітнішим матеріалом, виділяти основний зміст, зіставляти цифри, знаки і тому подібне.

Вживання мови, письменність може бути проаналізована на підставі виконання завдань на уміння користуватися мовою. Завдання №8 передбачає елементарні знання іноземної мови (в межах алфавіту).

Орієнтування встановлюється завдяки аналізу стратегії вибору респондентом завдань для вирішення. Одні вирішують всі завдання підряд. Інші – лише ті, які для них легкі і вирішуються швидко. Визначення легкості рішення дуже індивідуально. Тут до того ж виявляються схильності респондентів. Деякі з них переглядають надруковані на даному аркуші тесту завдання і обирають спочатку завдання математичні, такі, що мають числовий зміст, а інші, користуючись цією стратегією, віддають перевагу завданням вербальним.

Просторова уява характеризується за рішенням чотирьох завдань, що передбачають операції в двовимірному просторі.

Таким чином, методика КІТ може бути використана для дослідження великої кількості компонентів загальних здібностей. З її допомогою досить надійно прогнозують здібності до навчання, самонавчання, ділові якості.

Тест дозволяє продумати **рекомендації для розвитку** тих аспектів інтелекту, із-за яких повільно або неправильно виконані відповідні завдання.

- Наприклад, якщо не виконане завдання №10, 13, то потрібно рекомендувати вправи, розвиваючі концентрацію і розподіл уваги.
- Якщо погано справилися із завданнями типу №2, 5, 6, то в цьому випадку допоможе читання тлумачних словників, словників крилатих виразів і слів, прислів'їв і приказок, словників іноземних слів і двомовних словників, а також корисно вирішувати лінгвістичні завдання.
- Якщо погано виконано числові завдання, то для розвитку відповідної властивості корисні збірки головоломок.
- У разі, коли викликали проблеми завдання, що вимагають просторової уяви, важливе тренування концентрації уваги на різноманітних об'єктах, з подальшим перетворенням їх зображень в уяві.

Додаток Д

Діагностика комунікативної соціальної компетентності (КСК)

Призначення. Дана методика призначена для отримання більш повного уявлення про особистість, складання імовірнісного прогнозу успішності її професійної діяльності. Опитувальник включає в себе 100 тверджень, розташованих в циклічному порядку, з тим щоб забезпечити зручність відліку за допомогою трафарету. Для кожного питання передбачені три альтернативних відповіді. Методика розрахована на вивчення окремих особистісних факторів у осіб з середньою і вищою освітою.

Інструкція

Вам пропонується ряд питань і три варіанти відповідей на кожний з них (а, б, в). Відповідати потрібно таким чином:

- Спочатку прочитайте питання і варіанти відповідей на нього;
- Виберіть один із запропонованих варіантів відповіді, що відображає вашу думку, і поставте відповідну букву (а, б чи в) в клітинці на аркуші для відповідей.

Пам'ятайте такі правила:

- Не витрачайте багато часу на обдумування відповідей; давайте той відповідь, який першим приходить в голову;
- намагайтеся не вдаватися занадто часто до проміжних відповідей типу «не впевнений», «щось середнє» і т. П. Таких відповідей повинно бути якомога менше;
- ні в якому разі нічого не пропускайте. На кожне питання необхідно дати відповідь;
- відповідайте якомога більше широко. Не треба намагатися справити хороше враження своїми відповідями, вони повинні відповідати дійсності.

А тепер, будь ласка, приступайте до роботи. Свої відповіді в буквеній формі необхідно проставляти або в опитувальному аркуші поруч з номером питання, або в спеціальному бланку.

Пам'ятка експериментатору. Звертайте увагу на те, чи зрозумів опитуваний інструкцію, чи готовий широко відповісти на поставлені запитання. Пам'ятайте, що слід відповісти на всі питання. Необхідно підкреслити, що небажано часто використовувати проміжні відповіді і підлягає роздумувати над ними.

Якщо опитуваних кілька, то вони не повинні радитися один з одним.

Бланк відповідей

П. І. Б. _____ Стать _____ Вік _____
Освіта _____ Дата _____

Опитувальник

1. Я добре зрозумів інструкцію і готовий широко відповісти на питання:

- а) так;
 - б) не впевнений;
 - в) немає
2. Я не хотів би знімати дачу:
- а) в жвавому дачному селищі;
 - б) щось середнє;
 - в) у відокремленому місці, в лісі.
3. Я віддаю перевагу нескладну класичну музику сучасним популярним мелодіям:
- а) вірно;
 - б) не впевнений;
 - в) невірно.
4. По-моєму, цікавіше бути:
- а) інженером-конструктором;
 - б) не знаю;
 - в) драматургом.
5. Я досяг би в житті набагато більшого, якби люди не були налаштовані проти мене:
- а) так;
 - б) не знаю;
 - в) немає.
6. Люди були б щасливіші, якби більше часу проводили в суспільстві своїх друзів:
- а) так;
 - б) вірно щось середнє;
 - в) немає.
7. Будуючи плани на майбутнє, я часто розраховую на удачу:
- а) так;
 - б) важко відповісти;
 - в) немає.
8. «Лопата» так відноситься до «копати», як «ніж» до:
- а) гострий;
 - б) різати;
 - в) точити.
9. Майже всі родичі добре до мене ставляться:
- а) так;
 - б) не знаю;
 - в) немає.
10. Іноді якась нав'язлива думка не дає мені заснути:
- а) так, це вірно;
 - б) не впевнений;
 - в) немає.
11. Я ніколи ні на кого не серджуся:
- а) так;
 - б) важко відповісти;

- в) немає.
12. При рівній тривалості робочого дня і однаковою зарплатою мені було б цікавіше працювати;
- а) столяром або кухарем;
 - б) не знаю, що вибрати;
 - в) офіціантом в хорошому ресторані.
13. Більшість знайомих вважають мене веселим співрозмовником:
- а) так;
 - б) не впевнений;
 - в) немає.
14. У школі я вважав за краще:
- а) уроки музики (співу);
 - б) важко сказати;
 - в) заняття в майстернях, ручна праця.
15. Мені безумовно не щастить у житті:
- а) так;
 - б) вірно щось середнє;
 - в) немає.
16. Коли я вчився в 7-10 класах, я брав участь у спортивному житті школи:
- а) дуже рідко;
 - б) від випадку до випадку;
 - в) досить часто.
17. Я підтримую вдома порядок і завжди знаю, що де лежить:
- а) так;
 - б) вірно щось середнє;
 - в) немає.
18. «Втомлений» так відноситься до «роботи», як «гордий» до:
- а) усмішка;
 - б) успіх;
 - в) щасливий.
19. Я веду себе так, як прийнято в колі людей, серед яких я знаходжусь:
- а) так;
 - б) коли як;
 - в) немає.
20. У своєму житті я, як правило, досягаю тих цілей, які ставлю перед собою:
- а) так;
 - б) не впевнений;
 - в) немає.
21. Іноді я з задоволенням слухаю непристойні анекдоти:
- а) так;
 - б) важко відповісти;
 - в) немає.
22. Якби мені довелося вибирати, я вважав за краще б бути:
- а) лісничим;
 - б) важко вибрати;

- в) учителем старших класів.
23. Мені хотілося б ходити в кіно, на різні уявлення і в інші місця, де можна розважитися:
- а) частіше одного разу на тиждень (частіше, ніж більшість людей);
 - б) приблизно раз в тиждень (як більшість);
 - в) рідше ніж один раз на тиждень (рідше, ніж більшість).
24. Я добре орієнтуюся в незнайомій місцевості: легко можу сказати, де північ, південь, схід або захід:
- а) так;
 - б) щось середнє;
 - в) немає.
25. Я не ображаюся, коли люди з мене кепкують:
- а) так;
 - б) коли як;
 - в) немає.
26. Мені б хотілося працювати в окремій кімнаті, а не разом з колегами:
- а) так;
 - б) не впевнений;
 - в) немає.
27. Багато в чому я вважаю себе цілком зрілим людиною:
- а) це вірно;
 - б) не впевнений;
 - в) це невірно.
28. Яке з даних слів не підходить до двох інших:
- а) свічка;
 - б) місяць;
 - в) лампа.
29. Зазвичай люди неправильно розуміють мої вчинки:
- а) так;
 - б) вірно щось середнє;
 - в) немає.
30. Мої друзі:
- а) мене не підводили;
 - б) зрідка;
 - в) досить часто.
31. Зазвичай я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить:
- а) так;
 - б) важко відповісти;
 - в) немає.
32. Якби я зробив корисний винахід, я вважав за краще б:
- а) далі працювати над ним в лабораторії;
 - б) важко вибрати;
 - в) подбати про його практичному використанні.
33. У мене безумовно менше друзів, ніж у більшості людей:
- а) так;

- б) щось середнє;
 - в) немає.
34. Мені більше подобається читати:
- а) реалістичні описи гострих військових чи політичних конфліктів;
 - б) не знаю, що вибрати;
 - в) роман, збудливий уяви і почуття.
35. Моїй родині не подобається спеціальність, яку я вибрав:
- а) так;
 - б) вірно щось середнє;
 - в) немає.
36. Мені легше вирішити важке запитання або проблему:
- а) якщо я обговорюю їх з іншими;
 - б) вірно щось середнє;
 - в) якщо обмірковую їх на самоті.
37. Виконуючи будь-яку роботу, я не упокаїваюсь, поки не будуть враховані навіть самі незначні деталі
- а) вірно;
 - б) середнє;
 - в) невірно.
38. «Подив» відноситься до «незвичайний», як «страх» до:
- а) хоробрий;
 - б) неспокійний;
 - в) жахливий.
39. Мене завжди обурює, коли кому-небудь спритно вдається уникнути заслуженого покарання:
- а) так;
 - б) по-різному;
 - в) немає.
40. Мені здається, що деякі люди не помічають або уникають мене, хоча не знаю, чому:
- а) вірно;
 - б) не впевнений;
 - в) невірно.
41. У житті не було випадку, щоб я порушив обіцянку:
- а) так;
 - б) не знаю;
 - в) немає.
42. Якби я працював в господарській сфері, мені було б цікаво:
- а) розмовляти з замовниками, клієнтами;
 - б) щось середнє;
 - в) вести звіти та іншу документацію.
43. Я вважаю, що:
- а) потрібно жити за принципом: «Справі час, потісі година»;
 - б) щось середнє між «а» і «в»;
 - в) жити потрібно весело, не дуже піклуючись про завтрашній день.

44. Мені було б цікаво повністю поміняти сферу діяльності:
- а) так;
 - б) не впевнений;
 - в) немає.
45. Я вважаю, що моє сімейне життя не гірше, ніж у більшості моїх знайомих:
- а) так;
 - б) важко сказати;
 - в) немає.
46. Мені неприємно, якщо люди вважають, що я занадто невитриманий і нехтую правилами пристойності:
- а) дуже;
 - б) трохи;
 - в) зовсім не турбує.
47. Бувають періоди, коли важко втриматися від почуття жалості до самого себе:
- а) часто;
 - б) іноді;
 - в) ніколи.
48. Яка з наступних дробів не підходить до двох інших:
- а) $3/7$;
 - б) $3/9$;
 - в) $3/11$.
49. Я впевнений, що про мене говорять за моєю спиною:
- а) так;
 - б) не знаю;
 - в) немає.
50. Коли люди ведуть себе нерозсудливо й нерозважливо:
- а) я ставлюся до цього спокійно;
 - б) щось середнє;
 - в) відчуваю до них почуття презирства.
51. Іноді мені дуже хочеться вилятися:
- а) так;
 - б) важко відповісти;
 - в) немає.
52. При однаковій зарплаті я вважав за краще б бути:
- а) адвокатом;
 - б) важко відповісти;
 - в) штурманом або льотчиком.
53. Мені подобається робити ризиковані вчинки тільки для забави:
- а) так;
 - б) щось середнє;
 - в) немає.
54. Я люблю музику:
- а) легку, живу;
 - б) щось середнє;

- в) емоційно насичену, сентиментальну.
55. Найважче для мене - це справитися з собою:
- а) вірно;
 - б) не впевнений;
 - в) невірно.
56. Я віддаю перевагу планувати свої справи сам, без стороннього втручання і чужих порад:
- а) так;
 - б) щось середнє;
 - в) немає.
57. Іноді почуття заздрості впливає на мої вчинки:
- а) так;
 - б) щось середнє;
 - в) немає.
58. «Розмір» так відноситься до «сума», як «нечесний» до:
- а) в'язниця;
 - б) грішний;
 - в) вкрав.
59. Батьки та члени сім'ї часто чіпляються до мене:
- а) так;
 - б) вірно щось середнє;
 - в) немає.
60. Коли я слухаю музику, а поруч голосно розмовляють:
- а) це мені не заважає, я можу зосередитися;
 - б) вірно щось середнє;
 - в) це псує мені задоволення і злить мене.
61. Часом мені приходять в голову такі нехороші думки, що про них краще не розповідати:
- а) так;
 - б) важко відповісти;
 - в) немає.
62. Мені здається, цікавіше бути:
- а) художником;
 - б) не знаю, що вибрати;
 - в) директором театру або кіностудії.
63. Я волів би одягатися швидше скромно, так, як всі, ніж помітно і оригінально:
- а) згоден;
 - б) не впевнений;
 - в) не згоден.
64. Не завжди можна здійснити що-небудь поступовими, помірними методами, іноді необхідно прикласти силу:
- а) згоден;
 - б) щось середнє;
 - в) немає.

65. Я любив школу:
- а) так;
 - б) важко сказати;
 - в) немає.
66. Я краще засвоюю матеріал:
- а) читаючи добре написану книгу;
 - б) вірно щось середнє;
 - в) беручи участь в колективному обговоренні.
67. Я віддаю перевагу діяти по-своєму, замість того щоб дотримуватися загальноприйнятих правил:
- а) згоден;
 - б) не впевнений;
 - в) не згоден.
67. АВ так відноситься до ГВ, як СР до:
- а) ПО;
 - б) ОП;
 - в) ТУ.
69. Зазвичай я задоволений своєю долею:
- а) так;
 - б) не знаю;
 - в) немає.
70. Коли приходить час для здійснення того, що я заздалегідь планував і чекав, я іноді відчуваю себе не в змозі це зробити:
- а) згоден;
 - б) щось середнє;
 - в) не згоден.
71. Не всі мої знайомі мені подобаються:
- а) так;
 - б) важко відповісти;
 - в) немає.
72. Якби мене попросили організувати збір грошей на подарунок кому-небудь або брати участь в організації ювілейного торжества:
- а) я погодився б;
 - б) не знаю, що зробив би;
 - в) сказав би, що на жаль, дуже зайнятий.
73. Вечір, проведений за улюбленим заняттям, приваблює мене більше, ніж жвава вечірка:
- а) згоден;
 - б) не впевнений;
 - в) не згоден.
74. Мене більше приваблює краса вірша, ніж краса і досконалість зброї:
- а) так;
 - б) не впевнений;
 - в) немає.
75. У мене більше причин чогось побоюватися, ніж у моїх знайомих:

- а) так;
 - б) важко сказати;
 - в) немає.
76. Працюючи над чимось, я волів би робити це:
- а) в колективі;
 - б) не знаю, що вибрати;
 - в) самотійно.
77. Перш ніж висловити свою думку, я вважаю за краще почекати, поки буду повністю впевнений у своїй правоті:
- а) завжди;
 - б) зазвичай;
 - в) тільки якщо це практично можливо.
78. «Кращий» так відноситься до «найгірший» як «повільний» до:
- а) швидкий;
 - б) найкращий;
 - в) якнайшвидший.
79. Я роблю багато вчинків, про які потім шкодую:
- а) так;
 - б) важко відповісти;
 - в) немає.
80. Зазвичай я можу зосереджено працювати, не звертаючи уваги на те, що люди навколо мене шумлять:
- а) так;
 - б) щось середнє;
 - в) немає.
81. Я ніколи не відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні:
- а) так;
 - б) важко відповісти;
 - в) немає.
82. У мене було:
- а) дуже мало виборних посад;
 - б) кілька;
 - в) багато виборних посад.
83. Я проводжу багато вільного часу, розмовляючи з друзями про тих приємні події, які ми разом переживали колись:
- а) так;
 - б) щось середнє;
 - в) немає.
84. На вулиці я зупинюся, щоб подивитися швидше на роботу художника, ніж на вуличну сварку або дорожню пригоду:
- а) так;
 - б) не впевнений;
 - в) немає.
85. Іноді мені дуже хотілося піти з дому:
- а) так;

- б) не впевнений;
в) немає.
86. Я волів би жити тихо, як мені подобається, ніж бути предметом захоплення завдяки своїм друзям:
- а) так;
б) вірно щось середнє;
в) немає.
87. Розмовляючи, я схильний:
- а) висловлювати свої думки відразу, як тільки вони приходять в голову;
б) вірно щось середнє;
в) перед тим добряче зібратися з думками.
88. Яке з наступних поєднань знаків має продовжити цей ряд X0000XX000XXX:
- а) 0XXX;
б) 00XX;
в) X000.
89. Мені байдуже, що про мене думають інші:
- а) так;
б) щось середнє;
в) немає.
90. У мене бувають такі хвилюючі сни, що я прокидаюся:
- а) часто;
б) зрідка;
в) практично ніколи.
91. Я кожен день прочитую всю газету:
- а) так;
б) важко сказати;
в) немає.
92. До дня народження, до свят:
- а) я люблю робити подарунки;
б) важко відповісти;
в) вважаю, що покупка подарунків - кілька неприємний обов'язок.
93. Дуже не люблю бувати там, де ні з ким поговорити:
- а) вірно;
б) не впевнений;
в) невірно.
94. У школі я вважав за краще:
- а) російську мову;
б) важко сказати;
в) математику.
95. Дехто затаїв злобу проти мене:
- а) так;
б) не знаю;
в) немає.
96. Я охоче беру участь у суспільному житті, в роботі різних комісій і т. д. .:

- а) так;
- б) щось середнє;
- в) немає.

97. Я твердо переконаний, що начальник може бути не завжди правий, але завжди має можливість настояти на своєму:

- а) так;
- б) не впевнений;
- в) немає.

98. Яке з наступних слів не підходить до двох інших:

- а) будь-якої;
- б) кілька;
- в) велика частина.

99. У веселій компанії мені буває незручно дурити разом з іншими:

- а) так;
- б) по-різному;
- в) немає.

100. Якщо я зробив якийсь промах в суспільстві, то досить швидко забуваю про нього:

- а) так;
- б) щось середнє;
- в) немає.

Обробка та інтерпретація результатів

Відповіді опитуваного треба порівняти з ключем. У разі збігу літери, зазначеної в ключі, і букви відповіді, який вибрав опитуваний, за дану відповідь нараховується 2 бали.

За проміжну відповідь «б» завжди нараховується 1 бал.

Що стосується розбіжності букви відповіді і букви ключа нараховується 0 балів.

Ключ до тесту

I	1в	11а	21в	31в	41а	51в	61в	71в	81а	91а	Л
II	2а	12в	22в	32в	42а	52а	62в	72а	82в	92а	А
III	3а	13а	23а	33в	43в	53а	63в	73в	83а	93в	Д
IV	4 в	14а	24в	34в	44а	54в	64а	74а	84а	94а	К
V	5а	15а	25в	35а	45в	55а	65в	75в	85а	95а	П
VI	6в	16а	26а	36в	46а	56а	66в	76В	86а	96В	М
VII	7в	17а	27а	37а	47в	57в	67в	77а	87в	97а	Н

VIII	8б	18б	28б	38в	48б	58в	68б	78в	88б	98а	В
IX	9в	19в	29а	39в	49а	59а	69в	79а	89а	99в	П
X	10в	20а	30а	40в	50а	60а	70в	80а	90в	100а	С

Обробка по фактору В (логічне мислення) дещо інша. Тут в разі збігу літери відповіді з буквою ключа присвоюється 2 бали, а в разі розбіжності - 0 балів.

Отримані таким чином бали підсумовуються по кожному фактору.

По чинниках А, В, С, Д, К, М, Н, Л максимальне число балів 20.

По фактору П - 40 балів (скласти 5 і 9 рядка).

Кількість балів від 16 до 20 (за факторами А, В, С, Д, К, М, Н) є високою оцінкою відповідного фактора, значить, відповідну якість особистості явно виражене (наприклад, товарицькість по фактору А).

Кількість балів 13, 14, 15 говорить про певний переважання якості, відповідного високій оцінці (наприклад, товарицькості над замкнутістю).

Кількість балів 5, 6, 7 свідчить про переважання якості, відповідного низькою оцінкою (наприклад, замкнутості над товарицькістю).

Кількість балів 8-12 означає зразкова рівновага між двома протилежними особистісними якостями (наприклад, в міру відкритий, в міру замкнутий).

Якщо опитуваний набрав 12 і більше балів за шкалою Л, то результати опитування необхідно визнати недостовірними.

Якщо опитуваний набрав більше 20 (з 40) балів за шкалою П (схильність до асоціальної поведінки), то це свідчить про певні особистісних проблемах в якій-небудь сфері життя: в сім'ї, у відносинах з друзями, на роботі, в стосунках з оточуючими). У цьому випадку необхідно провести додаткову співбесіду, щоб виявити, наскільки серйозні проблеми, які виникли.

Фактор А

Висока оцінка + А - відкритий, легкий, товарицький.

Низька оцінка -А - нетоварицький, замкнута.

Фактор В

Висока оцінка + В - з розвиненим логічним мисленням, кмітливий.

Низька оцінка -в- неухажний або зі слаборозвиненим логічним мисленням.

Фактор С

Висока оцінка + С - емоційно стійкий, зрілий, спокійний.

Низька оцінка -С - емоційно нестійкий, мінливий, піддається почуттям.

Фактор Д

Висока оцінка + Д - життєрадісний, безтурботний, веселий.

Низька оцінка - - тверезий, мовчазний, серйозний.

Фактор К

Висока оцінка + К - чутливий, що тягнеться до інших з художнім мисленням.
Низька оцінка -К - покладається на себе, реалістичний, раціональний.

Фактор М

Висока оцінка + М - віддає перевагу власні рішення, незалежний, орієнтований на себе.
Низька оцінка - - залежний від групи, компанійський, слід за громадською думкою.

Фактор Н

Висока оцінка + Н - контролюючий себе, вміє підкоряти себе правилам.
Низька оцінка Н - імпульсивний, неорганізований.

Крім того, даний опитувальник дозволяє виявити схильність до асоціальної поведінки (фактор П), що може характеризуватися зневагою до прийнятих суспільних норм, визнаним моральним і етичним цінностям, встановленими правилами поведінки і звичаїв.

Включена до опитувальника і шкала правдивості (фактор Л), яка дозволяє судити про достовірність отриманих результатів.

Рівнева оцінка факторів (в балах):

16-20 - максимальний рівень;

13-15 - переважна вираженість факторів;

8-12 - середній рівень;

5-7 - низький рівень.

Додаток Е

**Порівняльний опис властивостей особистості за 16 - факторним
опитувальник Кеттелла**

<i>Фактор А: замкнутість – товариськість</i>	
Низькі оцінки (0-6 балів)	Високі оцінки (7-12 балів)
А– Скритність, відособленість, відчуженість, недовірливість, нетовариськість, замкнутість, критичність, схильність до об'єктивності, ригідності, до зайвої строгості в оцінці людей. Труднощі у встановленні міжособистісних, безпосередніх контактів.	А+ Товариськість, відкритість, природність, невимушеність, готовність до співпраці, пристосованість, увага до людей, готовність до спільної роботи, активність в усуненні конфліктів у групі, готовність підкорятися. Легкість у встановленні міжособистісних, безпосередніх контактів.
<i>Фактор В: інтелект</i>	
Низькі оцінки (0-3 бали)	Високі оцінки (4-8 балів)
В– Конкретність і деяка ригідність мислення, труднощі у вирішенні абстрактних завдань, знижена оперативність мислення, недостатній рівень загальної вербальної культури.	В+ Розвинуте абстрактне мислення, оперативність, кмітливість, здатність швидко навчатися. Досить високий рівень загальної культури, особливо вербальної.
<i>Фактор С: емоційна нестабільність – емоційна стабільність</i>	
Низькі оцінки (0-6 балів)	Високі оцінки (7-12 балів)
С– Емоційна нестійкість, імпульсивність. Людина перебуває під впливом почуттів, мінлива у настроях, легко засмучується, нестійка в інтересах. Низька толерантність до фрустрації, дратівливість, втомлюваність.	С+ Емоційна стійкість, витриманість; людина емоційно зріла, спокійна, стійка в інтересах, працездатна, може бути ригідною, орієнтована на реальність.
<i>Фактор Е: підпорядкованість – домінантність</i>	
Низькі оцінки (0-5 балів)	Високі оцінки (6-12 балів)
Е– Характерними є м'якість, поступливість, тактовність, лагідність, люб'язність, залежність, покірливість, послужливість, шанобливість, сором'язливість, готовність брати на себе провину, скромність, експресивність. Людина схильна легко виходити з рівноваги.	Е+ Самостійність, незалежність, наполегливість, упертість, свавільство, іноді конфліктність, агресивність, відмова від визнання зовнішньої влади, схильність до авторитарної поведінки, жага захоплення, бунтарство.
<i>Фактор F: стриманість – експресивність</i>	
Низькі оцінки (0-5 балів)	Високі оцінки (6-12 балів)
F– Розсудливість, обережність, розважливість у виборі партнера для спілкування. Схильність до заклопотаності, турботи про майбутнє. Песимістичність у сприйнятті дійсності, стриманість у прояві емоцій.	F+ Життєрадісність, імпульсивність, захопленість, безпечність, нерозважливість у виборі партнера по спілкуванню, соціальні контакти є емоційно значущими. Експресивність, експансивність, емоційна яскравість у стосунках з людьми.

	Динамічність у спілкуванні, що передбачає лідерство у групах.
<i>Фактор G: низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки</i>	
Низькі оцінки (0-6 балів)	Високі оцінки (7-12 балів)
G– Схильність до мінливості, впливу почуттів, випадків та обставин. Потурає своїм бажанням, не докладає зусиль до виконання групових вимог і норм. Неорганізованість, безвідповідальність, імпульсивність, відсутність згоди із загальноприйнятими моральними правилами та стандартами, гнучкість по відношенню до соціальних норм, свобода від їх впливу, іноді безпринципність і схильність до асоціальної поведінки.	G+ Добросовісність, відповідальність, стабільність, врівноваженість, наполегливість, схильність до моралізування, розумність, сумлінність. Розвинуте почуття обов'язку і відповідальності, усвідомлене дотримання загальноприйнятих моральних правил і норм, наполегливість у досягненні мети, ділова спрямованість.
<i>Фактор H: боязкість – сміливість</i>	
Низькі оцінки (0-5 балів)	Високі оцінки (6-12 балів)
H– Сором'язливість, емоційна стриманість, боязкість, обережність, соціальна пасивність, делікатність, уважність до інших, підвищена чутливість до загрози. Віддається перевага індивідуальному стилю діяльності та спілкуванню у малій групі (2-3 особи).	H+ Сміливість, заповзятливість, активність. Людина має емоційні інтереси. Готовність до ризику і співпраці з незнайомими людьми у незнайомих обставинах, здатність приймати самостійні, неординарні рішення, схильність до авантюризму і прояву лідерських якостей.
<i>Фактор I: жорсткість – чутливість</i>	
Низькі оцінки (0-5 балів для чоловіків, 0-6 балів для жінок)	Високі оцінки (6-12 балів для чоловіків, 7-12 балів для жінок)
I– Несентиментальність, самовпевненість, суворість, розсудливість, гнучкість у судженнях, практичність, іноді деяка жорсткість і черствість щодо оточуючих людей, раціональність, логічність.	I+ Чутливість, вразливість, багатство емоційних переживань, схильність до романтизму, художнє сприйняття світу, розвинені естетичні інтереси, артистичність, жіночність, схильність до емпатії, співчуття, співпереживання та розуміння інших, емоційність.
<i>Фактор L: довірливість – підозрливість</i>	
Низькі оцінки (0-5 балів)	Високі оцінки (6-12 балів)
L– Відкритість, терпимість, слухняність. Свобода від заздрості, поступливість. Можливим є відчуття власної незначущості.	L+ Обережність, егоцентричність, настороженість у відношенні до людей. Схильність до ревнощів, прагнення покласти відповідальність за помилки на оточуючих, дратівливість. Іноді автономність, самостійність і незалежність у соціальній поведінці.
<i>Фактор M: практичність – мрійливість</i>	
Низькі оцінки (0-5 балів)	Високі оцінки (6-12 балів)
M– Висока швидкість вирішення практичних завдань, прозаїчність, орієнтація на зовнішню реальність, розвинена конкретна уява,	M+ Людина поглинута своїми ідеями, внутрішніми ілюзіями ("витає у хмарах"). Характерна буденна уява. Легкість відмови

практичність, реалістичність.	від практичних суджень, уміння оперувати абстрактними поняттями, орієнтованість на свій внутрішній світ, мрійливість.
<i>Фактор N: пряmolінійність – дипломатичність</i>	
Низькі оцінки (0-5 балів)	Високі оцінки (6-12 балів)
N– Характерна відвертість, простота, наївність, пряmolінійність, нетактовність, природність, безпосередність, емоційність, недисциплінованість, невміння аналізувати мотиви партнера. Відсутність проникливості, простота смаків. Задовольняється наявним.	N+ Характерні вишуканість, уміння поводитись у суспільстві. У спілкуванні дипломатичність, проникливість, обережність, хитрість, іноді ненадійність. Уміння знаходити вихід зі складних ситуацій, розважливість.
<i>Фактор O: спокій – тривожність</i>	
Низькі оцінки (0-6 балів)	Високі оцінки (7-12 балів)
O– Характерними є безтурботність, самовпевненість, життєрадісність, упевненість у собі і своїх силах, неоязливність, холоднокривність, спокій, відсутність каяття та почуття провини.	O+ Занепокоєння, заклопотаність, вразливість, іпохондричність, залежність від настрою, страх, невпевненість у собі. Схильність до передчуття, самозвинувачення та депресій. Чутливість до схвалення оточуючих, почуття провини і невдоволення собою.
<i>Фактор Q₁: консерватизм – радикалізм</i>	
Низькі оцінки (0-6 балів)	Високі оцінки (7-12 балів)
Q ₁ – Консервативність, стійкість щодо традицій. Характерними є сумнів стосовно нових ідей і принципів, схильність до моралізації і моралей, опір змінам, вузькість інтелектуальних інтересів, орієнтація на конкретну реальну діяльність.	Q ₁ + Вільнодумство, експериментаторство, наявність інтелектуальних інтересів, розвинене аналітичне мислення, сприйнятливості до змін, до нових ідей. Недовіра авторитетам, відмова приймати що-небудь на віру. Спрямованість на аналітичну, теоретичну діяльність.
<i>Фактор Q₂: конформізм – нонконформізм</i>	
Низькі оцінки (0-5 балів)	Високі оцінки (6-12 балів)
Q ₂ – Залежність від думок і вимог групи, соціабельність, додержання громадської думки, прагнення працювати і приймати рішення разом з іншими людьми. Низька самостійність, орієнтація на соціальне схвалення.	Q ₂ + Незалежність, орієнтація на власні рішення, самостійність, винахідливість. Прагнення мати власну думку. У разі крайніх високих оцінок – схильність до протиставлення себе групі і бажання у ній домінувати.
<i>Фактор Q₃: низький самоконтроль – високий самоконтроль</i>	
Низькі оцінки (0-5 балів)	Високі оцінки (6-12 балів)
Q ₃ – Низька дисциплінованість, потворство. Підвладність своїм бажанням, залежність від настроїв. Невміння контролювати свої емоції і поведінку.	Q ₃ + Цілеспрямованість, сильна воля, вміння контролювати свої емоції і поведінку.
<i>Фактор Q₄: розслабленість – напруженість</i>	
Низькі оцінки (0-7 балів)	Високі оцінки (8-12 балів)
Q ₄ – Розслабленість, млявість, апатичність,	Q ₄ + Зібраність, енергійність, напруженість,

спокій, низька мотивація, надмірна задоволеність, незворушливість.	фрустрованість, підвищена мотивація, неспокій, напруженість, дратівливість.
<i>Фактор MD</i>	
Низькі оцінки (0-4 бали)*	Високі оцінки (10-14 балів)
MD– Невдоволення собою, невпевненість у собі, надмірна самокритичність.	MD+ Переоцінка своїх можливостей, Самовпевненість і задоволеність собою.

Текст опитувальника

1. Я думаю, що моя пам'ять зараз краще, ніж раніше:
 - a) Так
 - в) Важко сказати
 - с) Ні
2. Я цілком міг би жити один, далеко від людей:
 - a) Так
 - в) Іноді
 - с) Ні
3. Якщо припустити, що небо знаходиться «внизу», і що взимку "жарко", я мав би назвати злочинця:
 - a) бандитом
 - в) Святим
 - с) Хмарою
4. Коли я лягаю спати, то:
 - a) Швидко засинаю
 - в) Коли як
 - с) Засинаю з працею
5. Якби я вів машину дорогою, де багато інших автомобілів, віддав би перевагу:
 - a) Пропустити вперед більшість машин
 - б) Не знаю
 - с) Обігнати всі машини, що існують попереду
6. В компанії даю можливість іншим жартувати і розповідати всякі історії:
 - a) Так
 - в) Іноді
 - с) Ні
7. Для мене важливо, щоб у всьому, що мене оточує, не було безладу.
 - a) Вірно
 - в) Важко сказати
 - с) Неправильно
8. Більшість людей, з якими я буваю в компаніях, безперечно, раді мене бачити.
 - a) Так

- в) Іноді
 - с) Ні
9. Мені більше подобаються:
- а) Фігурне катання та балет
 - в) Важко сказати
 - с) Боротьба і регбі
10. Мене забавляє невідповідність між тим, що люди роблять, і тим, що вони потім розповідають про це.
- а) Так
 - в) Іноді
 - с) Ні
11. коли я читаю про будь-яку пригоду, цікавлюсь всіма подробицями.
- а) Завжди
 - в) Іноді
 - с) Рідко
12. Коли друзі жартують наді мною, я сміюся разом з усіма і зовсім не ображаюся.
- а) Вірно
 - в) Не знаю
 - с) Невірно
13. Якщо мені хто-небудь нагрубити, я можу швидко забути про це.
- а) Вірно
 - в) Не знаю
 - с) Неправильно
14. Мені більше подобається нові способи у виконанні будь-якої роботи, ніж дотримуватися перевірених прийомів.
- а) Вірно
 - в) Не знаю
 - с) Неправильно
15. Коли я планую що-небудь, я вважаю за краще робити це самостійно, без будь-чийої допомоги.
- а) Вірно
 - в) Іноді
 - с) Ні
16. Думаю, що я - менше чутливий, збудливий, ніж більшість людей.
- а) Вірно
 - в) Важко відповісти
 - с) Неправильно
17. Мене дратують люди, які не можуть швидко приймати рішення.
- а) Вірно
 - в) Не знаю
 - с) Неправильно
18. Іноді, хоча і короткочасно, у мене виникало почуття роздратування до моїх батьків.
- а) Так

- в) Не знаю
 с) Ні
19. Я швидше розкрив би свої таємниці думки:
 а) Своїм хорошим друзям
 в) Не знаю
 с) У своєму щоденнику
20. Я вважаю, що слово, протилежне за змістом протилежності слова "неточний", - це:
 а) Недбалий
 в) Ретельний
 с) Приблизний
21. У мене завжди вистачає енергії, коли мені це необхідно.
 а) Так
 в) Важко сказати
 с) Ні
22. Мене більше дратують люди, які:
 а) Своїми грубими жартами примушують червоніти людей
 в) Важко відповісти
 с) Створюють незручності, коли вони спізнюються на умовну зустріч зі мною
23. Мені дуже подобається запрошувати гостей і розважати їх.
 а) Вірно
 в) Не знаю
 с) Неправильно
24. Я думаю, що ...
 а) Можна не все робити однаково ретельно
 в) Важко сказати
 с) Будь-яку роботу слід робити ретельно, якщо Ви за неї взялися
25. Мені зазвичай доводиться переборювати.
 а) Так
 в) Іноді
 с) Ні
26. Мої друзі частіше:
 а) радяться зі мною
 б) Роблять те і друге однаково
 с) Дають мені поради
27. Якщо приятель обманює мене в дрібницях, я буду вважати за краще удавати, що не помітив цього, ніж викрию його.
 а) Так
 в) Іноді
 с) Ні
28. Я віддаю перевагу друзям:
 а) Інтереси, яких мають діловий і практичний характер
 в) Не знаю
 с) Які відрізняються філософським поглядом на життя

29. Не можу байдуже слухати, як інші люди висловлюють ідеї, протилежні тим, в які я твердо вірю.

- a) Вірно
- в) Важко відповісти
- с) неправильно

30. Мене хвилюють мої минулі вчинки і помилки.

- a) Так
- в) Не знаю
- с) Ні

31. Якби я однаково добре вмів робити і те, і це, я віддав перевагу:

- a) Грати в шахмати
- в) Важко сказати
- с) Грати в городки

32. Мені подобаються товариські, компанійські люди.

- a) Так
- в) Не знаю
- с) Ні

33. Я настільки обережний і практичний, що зі мною трапляється менше неприємних несподіванок, ніж з іншими людьми.

- a) Так
- в) Важко сказати
- с) Ні

34. Я можу забути про свої турботи і обов'язки, коли мені це необхідно.

- a) Так
- в) Іноді
- с) Ні

35. Мені буває важко визнати, що я не правий.

- a) Так
- в) Іноді
- с) Ні

36. На підприємстві мені було б цікавіше:

a) Працювати з машинами і механізмами, і брати участь в основному виробництві

- в) Важко сказати
- с) Розмовляти з людьми, займаючись громадською роботою

37. Яке слово не пов'язане з двома іншими?

- a) Кішка
- в) Близько
- с) Сонце

38. Те, що в деякій мірі відволікає мою увагу:

- a) Дратує мене
- в) Щось середнє
- с) Чи не турбує мене абсолютно

39. Якби у мене було багато грошей, то:

- a) Жив би, не обмежуючи себе ні в чому

- в) Не знаю
 - с) Подбав б про те, щоб не викликати до себе заздрощів
40. Гірше покарання для мене:
- а) Важка робота
 - в) Не знаю
 - с) Бути замкненим у самотності
41. Люди повинні більше, ніж зараз, дотримуватися моральних норми.
- а) Так
 - в) Іноді
 - с) Ні
42. Мені говорили, що дитиною я був:
- а) Спокійним і любив залишатися один
 - в) Важко сказати
 - с) Живим і завжди рухливим і мене не можна було залишити на самоті
43. Я хотів би працювати з приладами.
- а) Так
 - в) Не знаю
 - с) Ні
44. Думаю, що більшість свідків на суді кажуть правду, навіть якщо це нелегко для них.
- а) Так
 - в) Важко сказати
 - с) Ні
45. Іноді я не наважуюся втілювати в життя свої ідеї, тому що вони здаються мені нездійсненними.
- а) Вірно
 - в) Важко сказати
 - с) Неправильно
46. Я стараюся сміятися над жартами не так голосно, як більшість людей.
- а) Вірно
 - в) Не знаю
 - с) Неправильно
47. Я ніколи не відчував себе таким нещасним, що хотілося плакати.
- а) Вірно
 - в) Не знаю
 - с) Неправильно
48. Мені більше подобається:
- а) Марш у виконанні духового оркестру
 - в) Не знаю
 - с) Фортепіанна музика
49. Я надав би перевагу провести відпустку:
- а) У селі з одним або з двома друзями
 - в) Важко сказати
 - с) Очолювати групу в туристичному таборі
50. Зусилля, затрачені на складання планів:

- a) Ніколи не зайві
- в) Важко сказати
- с) не варті цього

51. Необдумані вчинки і висловлювання моїх приятелів на мою адресу не ображають і не засмучують мене.

- a) Вірно
- в) Іноді
- з) Неправильно

52. Справи, що вдалися, здаються мені легкими.

- a) Завжди
- в) Іноді
- з) Зрідка

53. Я вважав би за краще працювати:

a) в установі, де мені довелося б керувати людьми і весь час бути серед людей

- в) Важко відповісти
- с) На самоті, наприклад архітектором, який розробляє свій проект

54. "Будинок" відноситься до "кімнати", як "дерево":

- a) До лісу
- в) До рослини
- с) До листка

55. Те, що я роблю, у мене не виходить:

- a) Рідко
- в) Час від часу
- с) Часто

56. У більшості справ я віддаю перевагу:

- a) Рискнути
- в) Коли як
- с) Діяти певно

57. Цілком імовірно, деякі люди вважають, що я надто багато говорю.

- a) Скоріше всього, що це так
- в) Не знаю
- с) гадаю, що це не так

58. Мені більше подобається людина:

- a) Великого розуму, навіть якщо вона ненадійна та непостійна
- в) Важко сказати
- с) із середніми здібностями, але вміє протистояти всяким спокусам

59. Я приймаю рішення:

- a) Швидше, ніж багато хто із людей
- в) Не знаю
- с) Повільніше, ніж більшість людей

60. На мене справляє велике враження справляють:

- a) Майстерність та витонченість
- в) Не знаю
- с) Сила та міць

61. Я вважаю себе людиною, схильною до співпраці.

- a) Так
- в) Не знаю
- с) Ні

62. Мені більше подобається розмовляти з людьми вишуканими, витонченими, ніж з відвертими та прямолінійними:

- a) Так
- в) Не знаю
- с) Н

63. Я віддаю перевагу:

- a) Сам вирішувати питання, що стосуються мене особисто
- в) Важко відповісти
- с) Радитися з моїми друзями

64. Якщо людина не відповідає на мої слова, то я відчуваю, що, напевно, сказав яку-небудь дурницю.

- a) Вірно
- в) Не знаю
- з) Неправильно

65. У шкільні роки я найбільше отримав знань:

- a) На уроках
- в) Не знаю
- с) коли читав книжки

66. Я уникаю громадської роботи та пов'язаної з цим відповідальності.

- a) Вірно
- в) Іноді
- з) Неправильно

67. Якщо дуже важке запитання вимагає від мене багато зусиль, то я:

- a) Почну займатися іншим питанням

в) Важко відповісти

- с) Ще раз спробую вирішити це питання

68. У мене виникають сильні емоції: тривога, гнів, напади сміху і т.д., - здавалося б, без певних причин:

- a) Так
- в) Іноді
- с) Ні

69. Іноді я розмірковую гірше, ніж зазвичай.

- a) Вірно
- в) Не знаю
- з) Неправильно

70. Мені приємно зробити послугу людині, погодившись призначити зустріч з ним на час, зручний для нього, навіть це трохи незручно для мене.

- a) Так
- в) Іноді
- с) Ні

71. Я гадаю, що правильне число, яке повинно продовжити ряд 1,2,3,6,5,
... - це:

- a) 10
- в) 5
- с) 7

72. Іноді у мене бувають приступи нудоти і запаморочення без видимих
причини:

- a) Так
- в) Дуже рідко
- с) Ні

73. Я вважаю за краще швидше відмовитися від свого замовлення, ніж
задавати офіціанту зайвих клопіт.

- a) Так
- в) Не знаю
- с) Ні

74. Я живу сьогоднішнім днем великій мірі, ніж інші люди.

- a) Вірно
- в) Не знаю
- з) Неправильно

75. На вечірці мені подобається:

- a) приймати участь в цікавій діловій розмові
- в) Важко відповісти
- с) Відпочивати разом з усіма

76. Я виражаю свою думку незалежно від того, хто мене слухає:

- a) Так
- в) Іноді
- с) Ні

77. Якби я міг перенестися в минуле, я б хотів зустрітися з:

- a) Ньютоном
- в) Не знаю
- с) Шекспіром

78. Я змушений утримувати себе від того, щоб не залагоджувати чужі
справи.

- a) Так
- в) Іноді
- с) Ні

79. Працюючи в магазині, я віддаю перевагу:

- a) Оформлювати вітрини
- в) Не знаю
- з) Бути касиром

80. Якщо люди погано думають про мене, я не намагаюсь їх переконати, а
продовжую поступати так, як вважаю за потрібне.

- a) Так
- в) Важко сказати
- с) Ні

81. Якщо я бачу, що мій давній друг холодний зі мною і уникає мене, я звичайно:

- a) Відразу ж думаю: "В нього поганий настрій"
- в) Не знаю
- с) Починаю думати про те, який невірний вчинок я скоїв

82. Багато неприємності відбуваються із-за людей:

а) Які намагаються в усі внести зміни, хоч уже існують задовільні методи вирішення цих питань

- в) Не знаю
- с) Які відкидають нові, багатообіцяючі пропозиції

83. Я отримую велике задоволення, розповідаючи місцеві новини.

- а) Так
- в) Іноді
- с) Неправильно

84. Охайні, вимогливі люди не уживаються зі мною.

- а) Вірно
- в) Іноді
- с) Неправильно

85. Мені здається, що я менше дратівливий, ніж більшість людей.

- а) Вірно
- в) Іноді
- с) Неправильно

86. Я можу легше не рахуватися з іншими людьми, ніж вони зі мною.

- а) Вірно
- в) Іноді
- с) Неправильно

87. Буває, що весь ранок я не хочу ні з ким розмовляти.

- а) Часто
- в) Іноді
- с) Ніколи

88. Якщо стрілки годинника зустрічаються кожні 65 хвилин, які відміряні за точним годинником, то цей годинник:

- а) Відстає
- в) Йде правильно
- с) Поспішає

89. Мені буває нудно:

- а) Часто
- в) Іноді
- с) зрідка

90. Люди кажуть, що мені подобається все робити своїм оригінальним способом.

- а) Вірно
- в) Іноді
- с) Неправильно

91. Я вважаю, що потрібно уникати зайвих хвилювань, тому що вони стомлюючі:

- а) Так
- в) Іноді
- с) Ні

92. Вдома, у вільний час, я:

- а) Відпочиваю від всіх справ
- в) Важко відповісти
- с) Займаюся цікавими справами

93. Я обережно відношусь до зав'язування приятних стосунків з незнайомими людьми.

- а) Так
- в) Іноді
- с) Ні

94. Я вважаю, що те, що говорять люди віршами, можна також точно висловити прозою.

- а) Так
- в) Важко відповісти
- с) Ні

95. Мені здається, що люди, з якими я знаходжуся в дружніх відносинах, можуть за моєю спиною аж ніяк не друзями.

- а) Так
- в) Іноді
- с) Ні

96. Мені здається, навіть найдраматичніші події вже через рік, не залишають в моїй душі ніяких слідів.

- а) Так
- в) Іноді
- с) Ні

97. Я думаю, що цікавіше:

- а) Працювати з рослинами
- в) Не знаю
- с) Бути страховим агентом

98. Я підпадаю забобонам та безпричинному страху відносно до деяких речей, наприклад, до певних тварин, місць, дат і т.д.

- а) Так
- в) Іноді
- с) Ні

99. Я люблю розміркувати над тим, як можна було б покращити світ.

- а) Так
- в) Важко сказати
- с) Ні

100. Я віддаю перевагу іграм:

- а) Де треба грати в команді або мати партнера
- в) Не знаю

с.) Де кожен грає сам за себе

101. Вночі мені сняться фантастичні і безглузді сни.

а) Так

в) Іноді

с) Ні

102. Якщо я залишаюся вдома сам, то через деякий час відчуваю тривогу і страх.

а) Так

в) Іноді

с) Ні

103. Я можу своїм дружнім ставленням увести людей в оману, хоч, насправді, вони мені не подобаються.

а) Так

в) Іноді

с) Ні

104. Яке слово не відноситься до двох інших.

а) Думати

в) Бачити

с) слухати

105. Якщо мати Марії є сестрою батька Олександра, то ким є Олександр по відношенню до батька Марії?

а) Двоюрідним братом

в) племінником

с) Дядьком

Ключ до опитувальника Кеттелла

Фактор	Номер питання, тип відповіді, бал																				
	1	В	1	18	В	1	35	В	1	52	В	1	69	В	1	86	В	1	103	В	1
<i>MD</i>		А	2		С	2		С	2		А	2		С	2		С	2		С	2
<i>A</i>	2	В	1	19	В	1	36	В	1	53	В	1	70	В	1	87	В	1			
		С	2		А	2		С	2		А	2		А	2		С	2			
<i>B</i>	3	В	1	20	С	1	37	В	1	54	С	1	71	А	1	88	С	1	104	А	1
																			105	В	1
<i>C</i>	4	В	1	21	В	1	38	В	1	55	В	1	72	В	1	89	В	1			
		А	2		А	2		С	2		А	2		С	2		С	2			
<i>E</i>	5	В	1	22	В	1	39	В	1	56	В	1	73	В	1	90	В	1			
		С	2		С	2		С	2		А	2		С	2		А	2			
<i>F</i>	6	В	1	23	В	1	40	В	1	57	В	1	74	В	1	91	В	1			
		С	2		А	2		С	2		А	2		А	2		С	2			
<i>G</i>	7	В	1	24	В	1	41	В	1	58	В	1	75	В	1	92	В	1			

Фактор	Номер питання, тип відповіді, бал																	
		A	2		C	2		A	2		C	2		A	2		C	2
H	8	B	1	25	B	1	42	B	1	59	B	1	76	B	1	93	B	1
		A	2		C	2		C	2		A	2		A	2		C	2
I	9	B	1	26	B	1	43	B	1	60	B	1	77	B	1	94	B	1
		A	2		A	2		C	2		A	2		C	2		C	2
L	10	B	1	27	B	1	44	B	1	61	B	1	78	B	1	95	B	1
		A	2		C	2		C	2		C	2		A	2		A	2
M	11	B	1	28	B	1	45	B	1	62	B	1	79	B	1	96	B	1
		C	2		C	2		A	2		A	2		A	2		C	2
N	12	B	1	29	B	1	46	B	1	63	B	1	80	B	1	97	B	1
		C	2		C	2		A	2		A	2		C	2		C	2
O	13	B	1	30	B	1	47	B	1	64	B	1	81	B	1	98	B	1
		C	2		A	2		C	2		A	2		C	2		A	2
Q ₁	14	B	1	31	B	1	48	B	1	65	B	1	82	B	1	99	B	1
		A	2		A	2		C	2		C	2		C	2		A	2
Q ₂	15	B	1	32	B	1	49	B	1	66	B	1	83	B	1	100	B	1
		A	2		C	2		A	2		A	2		C	2		C	2
Q ₃	16	B	1	33	B	1	50	B	1	67	B	1	84	B	1	101	B	1
		A	2		A	2		A	2		A	2		C	2		C	2
Q ₄	17	B	1	34	B	1	51	B	1	68	B	1	85	B	1	102	B	1

Бланк відповіді

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.
31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.	38.	39.	40.
41.	42.	43.	44.	45.	46.	47.	48.	49.	50.
51.	52.	53.	54.	55.	56.	57.	58.	59.	60.
61.	62.	63.	64.	65.	66.	67.	68.	69.	70.
71.	72.	73.	74.	75.	76.	77.	78.	79.	80.
81.	82.	83.	84.	85.	86.	87.	88.	89.	90.
91.	92.	93.	94.	95.	96.	97.	98.	99.	100.
101.	102.	103.	104.	105.					

Додаток Г

Таблиця Г.1

Етапи соціально-педагогічного експерименту по реалізації системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ

Етапи педагогічного дослідження	Термін реалізації	Відповідальні особи	Наповнення етапу		
1	2	3	4		
Діагностично-прогностичний етап	Початок серпня	Курсові офіцери, НПП, офіцери МПЗ	<p>Аналіз поточного стану середовищ ВВНЗ на момент констатуючого етапу експерименту;</p> <p>Діагностика рівнів адаптованості курсантів за трьома визначеними критеріями (особистісно-професійним, статутно-нормативним та референтно-комунікативним) з допомогою визначеного інструментарію (табл.1.6)</p> <p>Основні методи соціально-педагогічної діагностики: <i>ознайомча індивідуальна бесіда, анкетування, вивчення документації, тестування, моніторинг.</i></p>		
Етап розробки системи соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ	Серпень	Курсові офіцери, НПП, офіцери МПЗ, психолог, капелан	<p>Визначення змісту напрямів соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів відповідно особливостям дезадаптивних проявів курсантів молодших курсів.</p> <p>Основні педагогічні методи: <i>моделювання та проектування, наповнення змісту соціально-педагогічної профілактики.</i></p>		
Етап підготовки до реалізації системи соц.-пед профілактики дезадаптації курсантів через відповідну програму соціально-педагогічної профілактики	Кінець серпня-початок вересня	Курсові офіцери, НПП, офіцери по роботі МПЗ, психолог, капелан	<p>Аналіз сучасного стану соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, визначення етапів профілактики відповідно напрямам соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів. Діагностика рівня адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ.</p> <p>Основні заходами соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ: <i>робота з експертами, інструкторсько-методичні заняття з офіцерським, сержантським складом.</i></p>		
Реалізаційний етап	Темін реалізації	Відповідальні особи	Напрями соціально-педагогічної профілактики дезадаптації		
	Вересень-початок березня		з особистістю курсанта з метою підвищення самооцінки та самореалізації	в військовому соціумі з метою створення адаптуючого середовища ВВНЗ	опосередкована референтним оточенням цивільного та військового середовищ з метою інтеграції виховних

1	2	3	4		
				зусиль цих середовищ	
Етап вступу до ВВНЗ	серпень				
Заходи соц.-пед. профілактики		Курсові офіцери, НПП, офіцери МПЗ	моніторинг поведінки своїх підлеглих у соціальних мережах (Інстаграм, Твітер, Фейсбук тощо); визначення курсантів, які мають суттєві невирішені (латентні) проблеми, пов'язані з цивільним середовищем – негаразди у сім'ї (хворобливість близьких, розлучення батьків, близькі, які мають проблеми з законом тощо) організація відповідного моніторингу якості впливу даної проблематики на курсанта;	лекції: «Феномен дезадаптації в соціальній педагогіці», «Соціальні особливості «груп ризику»», «Поведінкові особливості дез-ї особистості»; семінари-практикуми: «Соціально-педагогічний інструментарій офіцера-вихователя для вивчення рівнів дезадаптації курсантів молодших курсів», «Принцип системності та інтегрованості в соціально-педагогічній діяльності як запорука ефективної профілактики дезадаптації»;	листування та інтернет-листування з батьками; інформування батьків про місце, умови та особливості перебування та забезпеченість їхніх синів;
			Індивідуальна бесіда (щодо встановлення психологічного контакту, отримання додаткової інформації про курсанта-першокурсника, з'ясування життєвих планів курсанта (бажань щодо навчання в ВВНЗ) та визначення його перспектив тощо), анкетування (щодо визначення референтного оточення цивільного середовища курсанта, чинників дезадаптаційних проявів курсантів); тестування (щодо визначення рівнів адаптованості курсантів молодших курсів ВВНЗ за психологічними методиками)	Тренінг (тренінг особистісного росту) Л. Шепелевої та диспути на тему: «Конфліктна ситуація та шляхи її вирішення», «Позитивний соціально-психологічний клімат в колективі як підґрунтя ефективності профілактичних заходів» тощо	Моніторинг сімей, які потребують необхідної підтримки
			Бесіди щодо особливостей табірному збору тощо. Групові бесіди щодо заходів безпеки при поводженні зі зброєю та боєприпасами, роботі на військовій техніці	Інструкторсько-методичні заняття для помічників керівника занять щодо послідовності відпрацювання навчально-бойових завдань, дотримання заходів безпеки, порядку оцінки тих, хто навчається	Оперативне інформування батьків про всебічну забезпеченість та турботу про молодих курсантів
Методи соц.-пед-			<i>Метод соціального моніторингу,</i>	<i>Метод інструкторсько-методичних</i>	<i>Методи листування та</i>

1	2	3	4		
профілактики			спостереження, індивідуальних доручень, метод заохочення	та групових занять, тренінгів	інтернет-листування з батьками, соціального моніторингу (соціальних мереж)
Етап навчання в ВВНЗ	Вересень-грудень				
Прояв дезадаптації курсантів			ЗАНИЖЕНА САМООЦІНКА ТА САМОІЗОЛЯЦІЯ, ВЕРБАЛЬНА ТА НЕВЕРБАЛЬНА АГРЕСІЯ, ЗАЗНАЙСТВО ТА СВАВІЛЛЯ		
Зміст соц.-пед. профілактики			розкриття індивідуальних, розумових та фізичних здібностей курсантів що підвищує їх соціальний статус та комунікацію у військовому колективі	підвищення соціально-педагогічної компетентності офіцерів курсової ланки та науково-педагогічного складу ВВНЗ	організації зворотного зв'язку курсанти – батьки, батьки – командування щодо вчасного отримання інформації про невирішені особистісні проблеми курсантів молодших курсів
Заходи соц.-пед. профілактики		Курсові офіцери, НПП, офіцери МПЗ, психолог, капелан	Соціально-педагогічний проект «Моє місто для тебе» (Мапа дозвілля)	Тренінги для офіцерів курсової ланки: Особливості соціальної дезадаптації курсантів молодших курсів, методи їх діагностування та шляхи вирішення виявлених проблем та інші.	«День батьків»
			Форма соціальної взаємодії «Представляюсь колективу»	ІМЗ з офіцерами курсової ланки та цивільними викладачами: правила «Дрес-коду», правила військового етикету та субординації тощо;	Організація роботи «Батьківської ради курсантів»
			Організація роботи «Курсантської ради» щодо надання індивідуальної допомоги (індивідуальні консультації) курсантам, які мають труднощі в опануванні навчальних програм для підвищення їх успішності		
			День курсанта (самоврядування курсантів Академії), проведення флешмобу		Листування та телефонне спілкування з батьками та близькими
Методи соц.-пед проф-ки			Спостереження, метод індивідуальних доручень, рівний-	метод інструкторсько-методичних та групових занять, тренінгів	методи листування та інтернет-листування з

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4		
			<i>рівному</i>		<i>батьками, соціального моніторингу (соціальних мереж)</i>
Прояв дезадаптації курсантів			ПОРУШЕННЯ РОЗПОРЯДКУ ДНЯ ТА ПРАВИЛ НОСІННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ФОРМИ, КОРИСТУВАННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ ТА РЕЧАМИ		
Зміст соц.-пед. профілактики			<i>формування самоповаги та поваги до військової форми одягу та чітким розпорядженням часу, усвідомленням особистісних прав та гідності</i>	<i>формування взаємоповаги та взаємодопомоги, підтримання оптимального соціально-психологічного клімату, згуртованості в курсантському колективі</i>	<i>організація та інтеграція виховного впливу референтних осіб на поведінку молодих курсантів</i>
Заходи соц.-пед. профілактики		Курсові офіцери, НПП, офіцери МПЗ, психолог, капелан	Моніторинг мікрогруп та їх лідерів схильних до дезадаптивних проявів	Обмін досвідом офіцерів курсової ланки, щодо ефективності спілкування з батьками курсантів по телефону	Інформування батьків молодих курсантів про їх забезпеченість та соціальний захист
			Пам'ятка курсантам про норми забезпеченості курсанта продовольством та речовим та іншим майном	Інструкторсько-методичні заняття з викладачами щодо методики проведення суспільно-політичного інформування на початку занять з курсантами-першокурсниками	Профілактичні бесіди з батьками курсантів, доведення до них інформацію про успіхи сина, про позитивні зміни у службі
			Закріплення курсантів- старшокурсників за курсантами-першокурсниками для надання індивідуальної допомоги		Волонтерська допомога курсантам з малозабезпечених та неповних сімей предметами особистої гігієни та іншими необхідними речами
			День Присяги		
Методи соц.-пед проф-ки			<i>метод індивідуально-виховних та правових бесід</i>	<i>метод взаємоконтролю, групових виховних та правових бесід</i>	<i>метод взаємодії, інформування</i>
Прояв дезадаптації курсантів			НИЗЬКИЙ РІВЕНЬ УСПІШНОСТІ, БАЖАННЯ ЗВІЛЬНИТИСЯ		
Зміст соц.-пед. профілактики			<i>підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, усвідомлення свого професійного вибору та професійного зростання</i>	<i>підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, підвищення іміджу офіцера ЗС України</i>	<i>підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, формування престижу військових династій</i>
Заходи соц.-пед. профілактики		Курсові офіцери, НПП, офіцери МПЗ, психолог,	Показові заняття з фізичної та вогневої підготовки у «День батьків», де курсанти демонструють своїм близьким чого	Бесіди з цивільними викладачами та кураторами груп щодо правил військового етикету та субординації, «Дрес-коду», тощо;	Запрошення священників до Академії для проповідей та сповідальних бесід

1	2	3	4		
		капелан	вони досягли під час перебування у польовому таборі		
			Індивідуальна допомоги курсантам , які мають труднощі в опануванні навчальних програм для підвищення їх успішності, отримання підвищених стипендій	Індивідуальна допомога курсантами старшкурниками, які мають суттєвий особистий досвід військової служби курсантам-першкурникам в оволодінні навичками несення служби у добовому наряді, допомагають з'ясувати певні особливості експлуатації озброєння і техніки тощо	«Круглий стіл» з випускниками ВВНЗ
			"Родинне свято" (випуск стінгазети з фотографіями, концертну програму, спортивні змагання, які готуються та проводяться колективом курсантів та солодкий стіл)	Вітання курсантів-іменинників перед строем, оголошення подяки тощо.	Святкування днів народження курсантів, влаштування невеликих концертних програм для іменинників, поздоровлення курсантів-сиріт від «Батьківської ради»
Методи соц-пед проф-ки			<i>метод індивідуальної допомоги, рівний-рівному, індивідуальних консультацій (індивідуальних перспектив)</i>	<i>метод групових консультацій, додаткових заохочень, рівний-рівному</i>	<i>метод індивідуальних і групових бесід з батьками та дружинами курсантів, допомога військового капелана, організації родинних свят</i>
Етап першої відпустки	Січень-лютий				
Прояв дезадаптації курсантів			ЗАНИЖЕНА САМООЦІНКА ТА САМОІЗОЛЯЦІЯ, ВЕРБАЛЬНА ТА НЕВЕРБАЛЬНА АГРЕСІЯ, ЗАЗНАЙСТВО ТА СВАВІЛЛЯ		
Зміст соц.-пед. профілактики			<i>розкриття індивідуальних, розумових та фізичних здібностей курсантів що підвищує їх соціальний статус та комунікацію у військовому колективі</i>	<i>підвищення соціально-педагогічної компетентності офіцерів курсової ланки та науково-педагогічного складу ВВНЗ</i>	<i>організації зворотного зв'язку курсанти – батьки, батьки – командування щодо вчасного повного отримання інформації про невирішені особистісні проблеми курсантів молодших курсів</i>
Заходи соц.-пед. профілактики		Курсові офіцери, НПП, офіцери МПЗ, психолог, капелан	Індивідуальні завдання курсантам перед відпусткою. Змістом таких завдань є відвідування рідної школи та проведення профорієнтаційного виступу перед	Бесіди з офіцерами курсової ланки та цивільними викладачами щодо правил військового етикету та субординації	моніторинг найближчого до курсантів цивільного референтного оточення

1	2	3	4		
			старшокласниками		
			Тренінг щодо формування культури поведінки курсантів із залученням фахівців		Бесіда з батьками щодо планування дозвілля їхніх дітей у відпустці та дотримання здорового способу життя
Методи соц-пед проф-ки			<i>Спостереження, метод індивідуальних доручень, рівний-рівному</i>	<i>метод інструкторсько-методичних та групових занять, тренінгів</i>	<i>листування та інтернет-листування з батьками, соціального моніторингу (соціальних мереж)</i>
Прояв дезадаптації курсантів			ПОРУШЕННЯ РОЗПОРЯДКУ ДНЯ ТА ПРАВИЛ НОСІННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ФОРМИ ОДЯГУ, КОРИСТУВАННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ ТА РЕЧАМИ		
Зміст соц.-пед. профілактики			<i>формування самоповаги та поваги до військової форми одягу та чітким розпорядженням часу, усвідомленням особистісних прав та гідності</i>	<i>формування взаємоповаги та взаємодопомоги, підтримання оптимального соціально-психологічного клімату, згуртованості в курсантському колективі</i>	<i>організації та інтеграції виховного впливу референтних осіб на поведінку молодих курсантів</i>
Заходи соц.-пед. профілактики		Курсові офіцери, НПП, офіцери МПЗ, психолог, капелан	Індивідуальні бесіди з курсантами про правила поведінки у відпустці, дотримання високої культури та взірцевості, проведення інструктажів по заходах безпеки – заборону вживання алкогольних напоїв, управління транспортними засобами в нетверезому стані	Організація роботи з курсантами які залишилися у ВВНЗ через недисциплінованість	Письмове звернення (лист) командування до батьків курсантів-першокурсників
			лекції-бесіди "Культура статевої поведінки"		Бесіди у телефонному режимі з батьками про особливості реадaptaційного періоду курсанта у зимовій відпустці
Методи соц-пед проф-ки			<i>метод індивідуально-виховних та правових бесід</i>	<i>метод взаємоконтролю, групових виховних та правових бесід</i>	<i>метод взаємодії, листування, бесіда</i>
Прояв дезадаптації курсантів			НИЗЬКИЙ РІВЕНЬ УСПІШНОСТІ ТА БАЖАННЯ ЗВІЛЬНИТИСЯ		
Зміст соц.-пед. профілактики			<i>підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, усвідомлення свого професійного вибору та професійного</i>	<i>підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, підвищення іміджу офіцера ЗС України</i>	<i>підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, формування престижу військових</i>

1	2	3	4		
			<i>зростання</i>		<i>династій</i>
Заходи соц.-пед. профілактики		Курсові офіцери, НПП, офіцери МПЗ, психолог, капелан	Постановка завдання на відпустку: відвідування школи, яку закінчив з метою проф. орієнтації старшокласників.	Моніторинг офіцерами курсової ланки поведінки курсантів (у телефонному режимі)	Участь курсантів у профорієнтаційній роботі у школах міста, у відзначенні святкування професійних свят військ, Дня захисника України тощо
			Організація Perezдачі заборгованостей курсантами які залишилися у ВВНЗ через навчальну заборгованість	Групова бесіда про формування майбутньої соціальної та військово-професійної перспективи: кар'єрного зростання, соціального статусу, побутової та матеріальної стабільності;	
Методи соц.-пед проф-ки			<i>метод індивідуальної допомоги, рівний-рівному, індивідуальних консультацій (індивідуальних перспектив)</i>	<i>метод групових консультацій, додаткових заохочень</i>	<i>метод телефонних бесід з батьками та дружинами курсантів, метод взаємодії</i>
Етап навчання після відпустки	лютий-березень				
Прояв дезадаптації курсантів			ЗАНИЖЕНА САМООЦІНКА ТА САМОІЗОЛЯЦІЯ, ВЕРБАЛЬНА ТА НЕВЕРБАЛЬНА АГРЕСІЯ, ЗАЗНАЙСТВО ТА СВАВІЛЛЯ		
Зміст соц.-пед. профілактики			<i>розкриття індивідуальних, розумових та фізичних здібностей курсантів що підвищує їх соціальний статус та комунікацію у військовому колективі</i>	<i>підвищення соціально-педагогічної компетентності офіцерів курсової ланки та науково-педагогічного складу ВВНЗ</i>	<i>організації зворотного зв'язку курсанти – батьки, батьки – командування щодо вчасного повного отримання інформації про невирішені особистісні проблеми курсантів молодших курсів</i>
Заходи соц.-пед. профілактики		Курсові офіцери, НПП, офіцери МПЗ, психолог, капелан	Збори курсантського колективу (повзводно) зі звітами про виконання завдань, які ставилися перед відпусткою	Зустріч кураторів курсантських груп з питання проведення профілактичних заходів з курсантами щодо різних проявів дезадаптації, обмін досвідом	Листування та телефонне спілкування з батьками та близькими про проведену відпустку та проблеми їхньої дитини у цей період
Методи соц.-пед проф-ки			<i>Спостереження, метод індивідуальних доручень, рівний-рівному</i>	<i>метод інструкторсько-методичних та групових занять, тренінгів</i>	<i>методи листування та інтернет-листування з батьками, соціального моніторингу (соціальних мереж)</i>

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4		
Прояв дезадаптації курсантів			ПОРУШЕННЯ РОЗПОРЯДКУ ДНЯ ТА ПРАВИЛ НОСІННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ФОРМИ ОДЯГУ, КОРИСТУВАННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ ТА РЕЧАМИ		
Зміст соц.-пед. профілактики			<i>формування самоповаги та поваги до носіння військової форми одягу та чітким розпорядженням часу, усвідомленням особистісних прав та гідності</i>	<i>формування взаємоповаги та взаємодопомоги, підтримання оптимального соціально-психологічного клімату, згуртованості в курсантському колективі</i>	<i>організації та інтеграції виховного впливу референтних осіб на поведінку молодих курсантів</i>
Заходи соц.-пед. профілактики		Курсові офіцери, НПП, офіцери МПЗ, психолог, капелан	Індивідуальна виховна бесіда з курсантами щодо стану здоров'я, перспектив служби та навчання	Групові бесіди з офіцерами курсової ланки та сержантським складом на тему «Особливості та профілактика дезадаптивної поведінки курсантів молодших курсів після першої відпустки» щодо вимогливості до курсантів	Звернення батьків до курсантів щодо високого рівня дисципліни та якості навчання
			Індивідуальна допомога курсантам у вирішенні проблем з навчанням	Запровадження рейтингової системи фізичної підготовленості курсантів з показниками кожного з різних видів фізичних вправчерег створення стенду у казарменному приміщенні курсантів	Надання волонтерами допомоги малозабезпеченим курсантам молодшим курсів для придбання речей особистої гігієни
			Групові бесіди щодо кримінальної відповідальності за порушення правил взаємовідносин між курсантами		Зустріч з капеланом: «Моє майбутнє, чи правильно я зробив свій професійний вибір»
Методи соц.-пед проф-ки			<i>метод індивідуально-виховних та правових бесід</i>	<i>метод взаємоконтролю, групових виховних та правових бесід</i>	<i>метод батьківська рада, волонтерство, допомога військового капелана</i>
Прояв дезадаптації курсантів			НИЗЬКИЙ РІВЕНЬ УСПІШНОСТІ ТА БАЖАННЯ ЗВІЛЬНИТИСЯ		
Зміст соц.-пед. профілактики			<i>підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, усвідомлення свого професійного вибору та професійного зростання</i>	<i>підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, підвищення іміджу офіцера ЗС України</i>	<i>підвищення навчальної та військово-професійної мотивації, формування престижу військових династій</i>
Заходи соц.-пед. профілактики		Курсові офіцери, НПП, МПЗ, психолог, капелан	Участь курсантів у заходах, що позитивно висвітлюють життєдіяльність військових колективів ВВНЗ	Проведення «Круглого столу» з запрошенням офіцерів-випускників на тему: формування майбутньої соціальної та військово-професійної	Взаємодії кураторів з представниками спортивних, бізнесових, культурних, релігійних осередків міста

1	2	3	4	
				перспективи: кар'єрного зростання, соціального статусу, побутової та матеріальної стабільності
			Надання можливостей курсантам отримати необхідну інформацію для якісного навчання – робота в мережі Інтернет, локальний інформаційній мережі навчального закладу, відвідування та користування спеціальною та художньою бібліотеками	Бесіда з офіцерами курсової ланки та цивільними викладачами правил військового етикету та субординації
				Години запитань та відповідей, зустрічей з командуванням вищого військового навчального закладу для визначення найбільш проблематичних питань життєдіяльності курсантів
Методи соц-пед проф-ки			<i>метод індивідуальної допомоги, рівний-рівному, індивідуальних консультацій (індивідуальних перспектив)</i>	<i>метод групових консультацій, додаткових заохочень</i>
				<i>метод індивідуальних і групових бесід з батьками та дружинами курсантів, допомога військового капелана, організації родинних свят</i>
Експертно-оцінний етап (порівняльний аналіз ефективності системи)	Кінець березня	Курсові офіцери, НПП, офіцери МПЗ	Проведення діагностики рівнів адаптованості курсантів після закінчення формувального експерименту з допомогою визначеного інструментарію (табл.1.6).	

Додаток 3

**Програма соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів
молодших курсів ВВНЗ Збройних Сил України**

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ обумовлена потребою у відповідній соціально-педагогічній допомозі молодому військовослужбовцю у подоланні негативного впливу чинників, обумовлених психофізіологічними особливостями курсанта, особливостями впливу на нього військового та цивільного середовища.

Виходячи з того, що профілактика дезадаптації передбачає активну взаємодію як самих курсантів з більш досвідченими товаришами по службі та навчанню, так і з командирами та іншими референтними особами (батьками, рідними, близькими тощо), в основу програми соціально-педагогічної профілактики ми покладаємо систему методів класичного та інноваційного характеру.

Мета програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації – підвищити рівень адаптованості курсантів молодших курсів у військовому середовищі ВВНЗ, що попередить дезадаптивні прояви молодого військовослужбовця.

Об’єкт соціально-педагогічної профілактики – курсанти молодших курсів ВВНЗ, курсові офіцери, батьки та близькі курсантів, державні, громадські, релігійні організації, ЗМІ тощо.

Завдання програми:

1. Визначення найбільш впливових чинників військового та цивільного середовища, що створюють передумови дезадаптивної поведінки курсантів. Надання соціально-педагогічної допомоги курсантам на етапах адаптації до військового середовища за трьома напрямками .
2. Своєчасне виявлення та попередження негативного впливу цивільних структур на молодих курсантів: пацифістсько-спрямованих, деструктивно-орієнтованих та таких, що здатні формувати культурно-ціннісний конфлікт.
3. Організація взаємодії керівництва вищого військового навчального закладу командирів усіх рівнів, органів виховної роботи, референтних груп та осіб щодо профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.
4. Організація референтної фасілітації як чинника попередження дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.
5. Формування адаптивно значущих морально-психологічних якостей особистості курсантів молодших курсів ВВНЗ, які відповідають вимогам військового соціуму ВВНЗ.
6. Створення адаптуючого військового середовища, соціокультурний потенціал якого спрямований на розвиток соціальності та адаптивності курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації передбачає використання передових форм та методів, які у військовому середовищі ВВНЗ дають найбільший педагогічний результат.

Зміст соціально-педагогічної профілактики являє собою три етапи, кожен з яких має у своїй структурі систему спланованих операцій, що містять у собі ряд взаємодоповнюючих заходів.

I. ЕТАП ВСТУПУ ДО ВВНЗ

Табірний збір

Початкова військово-практична підготовка («Курс молодого бійця»)

(Серпень)

1.1. Робота з курсантами молодших курсів:

- проведення бесід-інструктажів з молодими курсантами;
- проведення групових бесід з курсантами за соціально-психологічною тематикою;
- суспільно-політичні інформування курсантів з елементами соціальної підтримки з підкресленням важливості їх професійного вибору, їх соціальної значущості професії захисника України.
- проведення цільових інструктажів про особливості вимог до поведінки курсантів під час навчальних зборів;
- надання індивідуальної допомоги курсантам, які мають труднощі в опануванні навчальних програм для підвищення їх успішності;
- організація заходу соціальної взаємодії «Представляюсь колективу»;
- видача пам'ятки про норму забезпеченості курсантів, продовольством речовим та іншим майном.

1.2. Робота у військовому середовищі (в умовах табірної збору):

- лекційні заняття, семінарів та тренінгів з викладачами та офіцерами курсової ланки щодо підвищення їх соціально-педагогічної компетентності;
- організація та проведення інструкторсько-методичних занять щодо підготовки молодших командирів до роботи з підлеглими, а саме: вивчення референтного оточення відповідно до особових справ курсантів, навчання

особливостям роботи з молодими курсантами з неповних, малозабезпечених та багатодітних сімей, тактовному та шанобливому спілкуванню з батьками курсантів, особливо з вищевказаними категоріями;

- організація занять кураторів курсантських груп щодо особливостей проведення з курсантами заходів профілактики дезадаптації;

- моніторинг роботи «Курсантської ради», допомога у вирішенні питань, пов'язаних з профілактикою проявів дезадаптації курсантів молодших курсів;

- навчання молодших командирів моніторингу поведінки своїх підлеглих у соціальних мережах (Інстаграм, Твітер, Фейсбук тощо);

- організація бесід з цивільними викладачами щодо правил «Дрес-коду», правил військового етикету та субординації;

- створення інформаційного поля щодо життєдіяльності молодих курсантів – (відеосюжети, плакати, фотостенди тощо);

- створення «Скриньки довіри» та «Телефону довіри»;

- щоденний моніторинг курсантів з системними проблемами (погана успішність, часті звернення до медичної частини навіть з малими проблемами, погані стосунки з товаришами, туга за рідними та інше);

- своєчасне реагування та допомога курсантам, які мають труднощі у засвоєнні військових знань через залучення військових капеланів та курсантів старших курсів;

- святкування днів народження курсантів та вітання їх перед строем;

- організація «Родинного свята»;

- організація «Круглого столу» з випускниками ВВНЗ, учасниками бойових дій, ООС (АТО) з метою формування у курсантів молодших курсів майбутньої соціальної та військово-професійної перспективи: кар'єрного зростання, соціального статусу, побутової та матеріальної стабільності.

1.3. Робота у цивільному середовищі:

- проведення бесід-інструктажів з батьками курсантів;

- організація звернень-настанов батьків до курсантів;

- організація листування та телефонного спілкування з батьками та близькими;

- організація зустрічей командування з батьками молодих курсантів;
- проведення бесід з батьками щодо особливостей психофізіологічного стану їх дітей;
- створення «Батьківської ради»;
- всебічне (повне та своєчасне) інформування батьків про місце, умови та особливості перебування та забезпеченість їхніх синів;
- інформування батьків про День прийняття Військової присяги та Дня Знань, та День батьків.

II. ЕТАП: НАВЧАННЯ У ВВНЗ

(вересень-грудень):

2.1. Робота з курсантами:

- підготовка курсантів до урочистостей з нагоди прийняття Військової присяги;
- ознайомлення з інфраструктурою навчального закладу, інструктаж щодо правил поведінки на території ВВНЗ (план ВВНЗ);
- знайомство з педагогічним колективом, вимогами щодо якості та порядку навчання;
- роз'яснення правил поведінки під час звільнення у місті, оголошення плану заходів на найближчий час (походи, екскурсії, відвідування музеїв, виставок тощо);
- підготовка проекту «Моє місто для тебе» (додаток С);
- суспільно-політичне інформування курсантів з елементами соціальної підтримки з підкресленням важливості їх професійного вибору, їх соціальної значущості професії захисника України;
- визначення курсантів, які мають труднощі у засвоєнні навчального матеріалу, військових норм та вимог;
- надання індивідуальної допомоги викладачами та курсантами старших курсів у вивченні окремих дисциплін з найбільш складних для курсанта тем;

- визначення курсантів, допущених до несення служби зі зброєю, профілактика порушень взаємин з курсантами, які не допущені до служби зі зброєю;

- організація участі курсантів у спортивних змаганнях та відвідування спортзалу;

- бесіда з курсантами щодо підготовки до зимової сесії;

- заохочення курсантів молодших курсів, які надають особисту підтримку товаришам по службі у навчанні;

2.2. Робота у військовому середовищі ВВНЗ:

- урочиста зустріч курсантів при поверненні з табірної збори у ВВНЗ;

- моніторинг роботи «Курсантської ради», допомога у вирішенні питань пов'язаних з профілактикою проявів дезадаптації курсантів молодших курсів;

- заняття з офіцерами курсової ланки та сержантським складом щодо вимогливості до курсантів;

- організація прийняття Військової присяги – досконала підготовка інфраструктури для ознайомлення;

- облаштування у народознавчих світлицях місця для здійснення релігійних потреб (за потреби);

- моніторинг поведінки курсантів молодших курсів у соціальних мережах (Інстаграм, Твітер, Фейсбук тощо);

- святкування днів народження курсантів та вітання їх перед строем;

- організація «Родинного свята»;

- індивідуальні бесіди з курсантами щодо формування майбутньої соціальної та військово-професійної перспективи: кар'єрного зростання, соціального статусу, побутової та матеріальної стабільності;

- моніторинг та профілактика порушень порядку взаємовідносин між курсантами одного року навчання, між курсантами першого та старших років навчання;

- тілесні огляди щодо попередження армійських субкультурних проявів;

- виявлення курсантів з низьким соціальним статусом, визначення причин цієї проблеми;

- визначення лідерів та мікрогруп, схильних до дезадаптивних проявів;
- організація та проведення позанавчальної діяльності в рамках зустрічей з цікавими людьми, бесіди, дискусії;
- організація виховного заходу щодо підвищення культури поведінки курсантів за столом із залученням фахівців ресторанного бізнесу (обслуговуючий персонал).

2.3. Робота у цивільному середовищі:

- попередження негативного впливу цивільних друзів першокурсників, які мають сумнівні захоплення (паціфізм, алкоголізм тощо);
- запрошення батьків та близьких курсантів до урочистостей з нагоди прийняття Військової присяги;
- визначення курсантів, які мають суттєві невирішені (латентні) проблеми, пов'язані з цивільним середовищем – негаразди у сім'ї (хворобливість близьких, розлучення батьків, близькі, які мають проблеми з законом тощо) організація відповідного моніторингу якості впливу даної проблеми на курсанта.
- організація участі батьків, представників місцевих органів влади, споріднених вищих навчальних закладів, церкви, ветеранів війни та військової служби у поздоровленнях курсантів;
- організація екскурсій гостям ВВНЗ з метою надання їм можливості огляду інфраструктури навчання, життя та побуту курсантів;
- організація позитивного висвітлення у засобах масової інформації дня складання Військової присяги та інших подій, пов'язаних зі становленням курсантів першого року навчання;
- своєчасне інформування батьків про суттєві проблеми їх синів щодо військової дисципліни, успішності, стану здоров'я тощо;
- проведення листування та телефонного спілкування з батьками та близькими;
- організація волонтерської допомоги курсантам з малозабезпечених та багатодітних сімей предметами особистої гігієни та особистими речами.

ІІІ. ЕТАП ПЕРШОЇ ВІДПУСТКИ – (повернення додому, період знаходження у відпустці 14 днів, реадаптація)

Період: цивільна реадаптація

3.1. Робота з курсантом:

- проведення інструктажу по заходам безпеки – правила поведінки, правила дорожнього руху тощо;
- проведення інструктажів по заходам безпеки – заборону вживання алкогольних напоїв, управління транспортними засобами в нетверезому стані;
- проведення індивідуальних бесід з курсантами про правила поведінки у відпустці, дотримання високої культури та взірцевості;
- проведення консультацій з курсантами щодо попередження впливу з боку антиармійськи налаштованих друзів тощо;
- бесіда про статеву культуру та особисту гігієну;
- організація проведення начальниками медичних частин ВВНЗ з курсантами першокурсниками перед відпусткою лекції-бесіди «Культура статевої поведінки»;
- популяризація військової служби серед однолітків та молодших друзів;
- проведення бесіди щодо кримінальної відповідальності;
- постановка завдань на відпустку: відвідування школи, яку закінчив з метою профорієнтаційного виступу перед старшокласниками.

3.2. Робота у військовому середовищі ВВНЗ:

- моніторинг офіцерами курсової ланки поведінки курсантів (у телефонному режимі);
- організація прездачі заборгованостей курсантами, які залишилися у ВВНЗ через низьку успішність;
- організація бесіди з офіцерами курсової ланки та цивільними викладачами щодо правил військового етикету та субординації;
- організація роботи з курсантами, які залишилися у ВВНЗ через недисциплінованість.

3.3. Робота з батьками:

- соціально-педагогічний моніторинг найближчого до курсантів цивільного референтного оточення;
- написання листів батькам курсантів про необхідність звернення уваги на зміст дозвілля сина (доньки), оточення, характер поведінки курсанта у відпустці;
- бесіди у телефонному режимі з батьками про особливості реадаптаційного періоду курсанта у зимовій відпустці.

IV. ЕТАП ПРОДОВЖЕННЯ НАВЧАННЯ

(лютий-березень)

4.1. Робота з курсантом:

- проведення індивідуальних виховних бесід з курсантами щодо стану здоров'я, перспектив служби та навчання;
- інструктаж по заходах безпеки при поводженні зі зброєю;
- заслуховування звітів курсантів щодо виконання поставлених завдань на відпустку;
- проведення бесіди щодо кримінальної відповідальності за порушення правил взаємовідносин між курсантами;
- надання індивідуальної допомоги курсантам у вирішенні проблем з навчанням;
- участь курсантів у заходах, що позитивно висвітлюють життєдіяльність військових колективів ВВНЗ.

4.2. Робота у військовому середовищі:

- заняття з офіцерами курсової ланки та сержантським складом на тему «Особливості та профілактика дезадаптивної поведінки курсантів молодших курсів після першої відпустки» щодо вимогливості до курсантів;

- запровадження зустрічей кураторів курсантських груп з питання проведення профілактичних заходів з курсантами щодо різних проявів дезадаптації;

- моніторинг роботи «Курсантської ради», допомога в вирішенні питань пов'язаних з профілактикою проявів дезадаптації курсантів молодших курсів;

- організація та проведення «Круглого столу» на тему: формування майбутньої соціальної та військово-професійної перспективи: кар'єрного зростання, соціального статусу, побутової та матеріальної стабільності;

- запровадження рейтингової системи фізичної підготовленості курсантів з показниками кожного з різних видів фізичних вправ через створення стенду у казарменому приміщенні курсантів;

- дотримання психогігієнічних вимог щодо призначення особового складу у наряди та варту;

- аналіз соціально-педагогічної практики командирів щодо успішності профілактики дезадаптації курсантів першого року навчання;

- організація години запитань та відповідей, зустрічей з командуванням вищого військового навчального закладу для визначення найбільш проблематичних питань життєдіяльності курсантів;

- надання можливостей курсантам отримати необхідну інформацію для якісного навчання – робота в мережі Інтернет, локальній інформаційній мережі навчального закладу, відвідування та користування спеціальною та художньою бібліотеками.

4.3. Робота з цивільним середовищем:

- організація листування та телефонного спілкування з батьками та близькими про проведену відпустку та проблеми їхньої дитини у цей період;

- організація звернення батьків до курсантів щодо високого рівня дисципліни та якості навчання;

- аналіз спілкування з батьками щодо особливостей поведінки їх сина у відпустці;

- організація зустрічей з студентською молоддю (спортивні та інтелектуальні змагання: КВК, спортивні естафети, сумісні концерти).

Додаток Є

Анкета «Курсант 2017» - 1

Уважно прочитайте питання та підкресліть один із варіантів, який відповідає Вашій думці. Якщо на Вашу думку підходять декілька варіантів відповідей, підкресліть їх. Підписувати анкету не обов'язково.

1. Ваше соціальне походження:

- з робітників;
- з службовців;
- з інтелігенції;
- з селян;
- з військовослужбовців;
- інше...

2. Ваш вік:

- 17-18;
- 19-20;
- 21-22;
- 23-24.

3. Ви вирости та вступили до ВВНЗ:

- з міста;
- з села;
- з селища міського типу;
- Вкажіть регіон (область)...

4. Вкажіть склад вашої родини:

- батько;
- мати;
- сестра;
- брат.

5. Вступ до ВВНЗ це:

- Ваш вибір, Ваше бажання;
- вибір батьків, бажання батьків;
- інше...

6. Що або хто вплинув на вибір військової професії?

- батьки;
- друзі;
- засоби масової інформації;
- організації військового та патріотичного спрямування;
- школа
- інше, Ваш варіант..

7. Ставлення батьків до Вашого вступу у ВВНЗ:

- позитивне
- негативне;
- байдуже
- інше....

8. Чи можете Ви стверджувати, що Ви вже адаптувалися до служби та навчання у ВВНЗ?

- так;
- ні;
- частково.

9. Що найбільшою мірою заважає Вам адаптуватись до військової служби?

- труднощі з розкладом дня;
- великі фізичні навантаження;
- проблеми у взаєминах з товаришами по підрозділу;
- якість та кількість їжі;
- форма одягу;
- мало часу для сну;
- необхідність підлеглих;
- обмеженість вільного часу;
- обмеженість спілкування з батьками та близькими;
- розрив з друзями;
- обмеженість спілкування з коханою дівчиною;
- інше...

10. Хто або що найбільшою мірою допомагають Вам адаптуватись до служби та навчання у ВВНЗ?

- командири та вихователі;
- батьки та родичі;
- друзі та товариші по службі;
- церква;
- вплив засобів масової інформації;
- кохана дівчина;
- інше, Ваш варіант..

11. Як Ви долаєте труднощі, що виникають?

- розвиваю силу волі;
- звертаюсь до командирів;
- звертаюсь до друзів по службі;
- намагаюсь робити так, щоб служба була без труднощів;
- звертаюсь до батьків;
- ні до кого не звертаюсь (терплю);
- Ваш варіант...

12. Зробіть оцінку Вашого стану на цей день

- почуваюся легко, задоволений;
- почуваюся задовільно;
- почуваю себе тяжко;
- почуваю себе незносно;
- Ваш варіант...

ДЯКУЄМО за відповіді, всього найкращого.

Додаток К

Анкета «Курсант 2017» - 2

Уважно прочитайте питання та підкресліть один із варіантів, який відповідає Вашій думці. Якщо на Вашу думку підходять декілька варіантів відповідей, підкресліть їх. Підписувати анкету не обов'язково.

1. Ваше соціальне походження:

- з робітників;
- з службовців;
- з інтелігенції;
- з селян;
- з військовослужбовців;
- інше...

2. Ваш вік:

- 17-18;
- 19-20;
- 21-22;
- 23-24.

3. Ви вирости та вступили до ВВНЗ:

- з міста;
- з села;
- з селища міського типу;
- Вкажіть регіон (область)...

4. Вкажіть склад вашої родини:

- батько;
- мати;
- сестра;
- брат.

5. До вступу у ВВНЗ:

- учився у школі;
- учився у ПТУ;
- учився у технікумі;
- учився у ВНЗ;
- працював;
- ніде не вчився і не працював;
- інше (вкажіть).

6. Які труднощі військової служби турбують Вас більш за все?

- фізичні навантаження;
- статутна вимогливість командирів;
- розлука з рідними, друзями;
- труднощі психологічного характеру;
- труднощі у навчанні;
- труднощі вартової служби;

- не знаю до кого звернутись за допомогою, захистом;
- інше, Ваш варіант..

7. Ставлення батьків до Вашого навчання у ВВНЗ:

- позитивне
- негативне;
- байдуже
- інше....

8. Чи можете Ви стверджувати, що Ви повністю адаптувалися до служби та навчання у ВВНЗ?

- так;
- ні;
- частково.

9. Що найбільшою мірою заважає Вам навчання у ВВНЗ?

- труднощі з розкладом дня;
- великі фізичні навантаження;
- проблеми у взаєминах з товаришами по підрозділу;
- якість та кількість їжі;
- форма одягу;
- мало часу для сну;
- необхідність підлеглості;
- обмеженість вільного часу;
- обмеженість спілкування з батьками та близькими;
- розрив з друзями;
- обмеженість спілкування з коханою дівчиною;
- інше...

10. Хто або що найбільшою мірою допомагають Вам у навчанні у ВВНЗ?

- командири та вихователі;
- батьки та родичі;
- друзі та товариші по службі;
- церква;
- вплив засобів масової інформації;
- кохана дівчина;
- інше, Ваш варіант..

11. Як Ви долаєте труднощі, що виникають?

- розвиваю силу волі;
- звертаюсь до командирів;
- звертаюсь до друзів по службі;
- намагаюсь робити так, щоб служба була без труднощів;
- звертаюсь до батьків;
- ні до кого не звертаюсь (терплю);
- Ваш варіант...

12. Мені допомагають мої до армійські навички:

- спортивна підготовка;
- вміння пристосуватись до незнайомих умов;
- гарне знання техніки та озброєння;
- контактність з людьми, уміння легко знайти друзів;
- інше

13. За час навчання у ВВНЗ я отримав для себе:

- знання військової справи
- фахові якості;
- психологічну стійкість:
- психологічну пригніченість;
- спроможність переносити труднощі;
- змужнів;
- отупів, відстав від життя

14. До кого з перелічених осіб Ви зверталися з проблем служби, навчання, дисципліни, побуту?

- до командира підрозділу;
- до офіцера з виховної роботи;
- до командування ВВНЗ;
- до батьків;
- до друзів;
- ні до кого не звертався;
- Ваш варіант

15. Навчання у ВВНЗ:

- повністю співпадає з Вашими життєвими планами;
- деякою мірою співпадає з Вашими життєвими планами;
- викликаю певну турботу про Ваші подальші життєві плани;
- не відповідає Вашим життєвим планам;
- Ваш варіант

16. Зробіть оцінку Вашого стану на цей день

- почуваюся легко, задоволений;
- почуваюся задовільно;
- почуваю себе важко;
- почуваю себе незносно;
- Ваш варіант...

ДЯКУЄМО за відповіді, всього найкращого.

Додаток Л

Тематика індивідуальних бесід.

Тематика індивідуально-виховних бесід з курсантами молодших курсів:

1. Про здоров'я та особисте самопочуття.
2. Про стан справ в сім'ї, стан здоров'я батьків та близьких.
3. Про особисті проблеми, та шляхи їх вирішення.
4. Про взаємовідносини у військовому колективі.
5. Про відносини з дівчиною (нареченою, якщо є).
6. Про відносини з друзями.
7. Про особисте ставлення до проблеми позастатутних відносин.
8. Про особливості телефонного спілкування з батьками та друзями.
9. Про особисту дисциплінованість, успіхи та недоліки у службі.

Додаток М

Тематика індивідуальних бесід з батьками курсантів першого року навчання:

1. Про особливості психофізичного здоров'я сина.
2. Про особливості розвитку сина у дитинстві та підлітковому періоді.
3. Про взаємовідносини сина з батьками.
4. Про вплив батьків на якість проходження військової служби сином.
5. Про відношення сина до освітньої та службово-бойової діяльності.
6. Про успіхи та недоліки сина під час навчання.
7. Про поєднання виховних зусиль батьків та командирів щодо виховання сина.
8. Про особливості листування батьків з молодим курсантом.

Додаток Н

Тематика занять з сержантським та курсовим офіцерським складом

Заняття з сержантами.

- Тема 1. Психо-фізіологічні особливості курсантів першого року навчання, їх врахування у командирській практиці.
- Тема 2. Причини міжособистісних конфліктів та шляхи їх подолання.
- Тема 3. Особливості виховної роботи з курсантами з різних регіонів України.
- Тема 4. Форми та методи індивідуально-виховної роботи з курсантами першого року навчання
- Тема 5. Адаптаційні можливості курсантів першого року навчання.

Заняття з офіцерами

- Тема 1. Сутність демократизації військового середовища та гуманізації внутрішньо армійських відносин.
- Тема 2. Особливості проявів дезадаптації курсантів молодших курсів.
- Тема 3. Основні форми і методи соціально-педагогічної профілактики у військовому середовищі.
- Тема 4. Соціально-педагогічна співпраця командування підрозділу з батьками курсантів молодших курсів ВВНЗ.
- Тема 5. Особливості соціально-педагогічної роботи з курсантами першого року навчання.
- Тема 6. Особливості співпраці офіцерів курсової ланки з військовими капеланами.

Додаток О

ШАНОВНІ

Користуючись нагодою дозвольте висловити слова вдячності за виховання Вашого сина та привітати Вас від імені Командування Національної Академії НГУ з Новим 2018 роком! Побажати щастя, міцного здоров'я та наснаги.

*З Повагою,
Начальник Національної Академії Національної
гвардії України
генерал-майор*

В.І.Пеньков

15.12.2017 року.

Вашому сину надана зимова канікулярна відпустка. Після закінчення якої йому необхідно прибути до Академії у вказаний у відпускнуому квитку час.

*Командування Академії Національної Академії НГУ має прохання до Вас звернути особливу увагу на поведінку вашого сина у відпустці. **Не допускайте Вашого сина до керування транспортними засобами.** За статистикою в країні кожен день трапляється 75 дорожньо-транспортні пригоди в яких гинуть 18 чоловік.*

Ваш син проінструктований по правилам проведення відпустки, і має заборону:

- ***вживати спиртні та алкогольні напої, наркотичні та токсичні речовини;***
- ***порушувати громадський порядок;***
- ***керувати транспортними засобами;***
- ***користуватися піротехнічними та вибухово-небезпечними засобами;***
- ***знаходження в розважальних місцях, особливо з 22.00 до 06.00;***
- ***вимикати мобільний телефон.***

Звертаємось до Вас з проханням утримати сина порушувати вимоги які викладені під час інструктажу щодо проведення канікулярної відпустки. Для підтримання високої бойової готовності хотілось би нагадати, що курсанти повинні проводити відпустку тільки за адресою яка вказана у відпускнуому квитку. Наступного дня після прибуття до місця проведення відпустки стати на облік в управлінні коменданта гарнізону (військовому комісаріаті), та за день до закінчення відпустки знятися з обліку. Зняття та постановка на облік підтверджується у відпускнуому квитку.

Обов'язково придбайте квиток для слідування до Академії за своєчасно.

У разі хвороби або інших причин, які затримують своєчасний виїзд вашого сина до Академії, він повинен повідомити про це командування курсу та орган де він став на облік.

По прибуттю вашого сина до місця проведення відпустки та його відбуття до Академії просимо Вас особисто зателефонувати курсовому офіцерові. Просимо Вашого сприяння, щодо доповіді вашого сина по телефону!

Командування Національної Академії НГУ звертаються до Вас з проханням утримати Вашого сина від негідних вчинків!

Додаток П

ЩАНОВНІ

Користуючись нагодою дозвольте висловити слова вдячності за виховання Вашого сина та привітати Вас від імені Командування Академії з 28 річницею Незалежності України! Побажати Вам щастя, міцного здоров'я та наснаги.

З Повагою,

**Начальник Національної Академії Національної гвардії України
генерал-майор**

В.І.Пеньков

З 27 липня Вашому сину надана літня канікулярна відпустка, яка буде тривати до « » серпня 2018 року. Після закінчення якої йому необхідно прибути до Академії у вказаний у відпускнуому квитку час.

Командування **Національної Академії Національної гвардії України** має прохання до Вас звернути особливу увагу на поведінку вашого сина у відпустці. Не допускайте Вашого сина до керування транспортними засобами. За статистикою в країні кожен день трапляється 73 дорожньо-транспортні пригоди в яких гинуть 20 чоловік. Не дозволяйте одиночне купання, або купання в стані алкогольного сп'яніння що приводить до загибелі людини.

Ваш син проінструктований по правилам проведення відпустки, і має заборону:

- **живити спиртні та алкогольні напої, наркотичні та токсичні речовини;**
- **порушувати громадський порядок;**
- **керувати транспортними засобами;**
- **користуватися піротехнічними та вибухово-небезпечними засобами;**
- **знаходження в розважальних місцях, особливо з 22.00 до 06.00;**
- **вимикати мобільний телефон.**

Звертаємось до Вас з проханням утримати сина порушувати вимоги які викладені під час інструктажу щодо проведення канікулярної відпустки. Для підтримання високої бойової готовності хотілось би нагадати, що курсанти повинні проводити відпустку тільки за адресою яка вказана у відпускнуому квитку. Наступного дня після прибуття до місця проведення відпустки стати на облік в управлінні коменданта гарнізону (військового комісаріаті), та за день до закінчення відпустки знятися з обліку. Зняття та постановка на облік підтверджується у відпускнуому квитку.

По приїзду додому обов'язково придбайте квиток для слідування до Академії.

У разі хвороби або інших причин, які затримують своєчасний виїзд вашого сина до Академії, він повинен повідомити про це командування курсу та орган де він став на облік.

По прибуттю вашого сина до місця проведення відпустки та його відбуття до Академії просимо Вас особисто зателефонувати курсовому офіцерові. Просимо Вашого сприяння, щодо доповіді вашого сина по телефону!

Командування Національної Академії Національної гвардії України звертаються до Вас з проханням утримати Вашого сина від негідних вчинків!

Сподіваємось, що ваш син добре відпочине під час відпустки, набереться сил та енергії, і з гарними емоціями своєчасно прибуде до Академії для подальшого опанування військовою справою.

Якщо у Вас виникнуть запитання до офіцерів факультету, будемо завжди раді з Вами поспілкуватися та відповісти на всі Ваші питання.

Додаток Р

Україна

ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
імені Богдана Хмельницького

29003, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46. Тел. 79-59-11, факс 78-08-02

19. 04. 2018 № 2/312
на № _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник ректора Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Б. Хмельницького
з наукової роботи
доктор військових наук, професор,

В. А. Кириленко

« 19 » 04 2018 р.

ДОВІДКА

про впровадження у освітній процес Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького матеріалів дисертації Сергієнко Тетяни Миколаївни за темою «Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів»

Комісія у складі: голова комісії – начальник відділу по роботі з персоналом полковник Атаманчук Я. І.; члени комісії: завідувач кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін доктор педагогічних наук, доцент полковник Мірошніченко В. І.; начальник кафедри психології та соціально-економічних дисциплін, кандидат психологічних наук, доцент полковник Чистяков С. А. встановила, що наукові положення і висновки, розроблені Сергієнко Тетяною Миколаївною в ході дисертаційного дослідження за темою «Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів» проаналізовані, позитивно оцінені та впровадженні в освітній процес НАДПСУ.

Упровадження результатів наукового дослідження дослідження Сергієнко Тетяни Миколаївни в освітній процес дало можливість впливати на соціально-педагогічну профілактику дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ загалом, а також покращити теоретичні знання в галузі професійної освіти.

Серед наукових результатів, отриманих здобувачем, особливо цікавими є: розроблена програма соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ: на особистісному рівні (формування чіткої військово-професійної орієнтації, визначення та усвідомлення свого місця у військовому середовищі ВВНЗ; розвиток інтегративних механізмів самосвідомості, світогляду та пов'язаною з ними життєвою позицією; сприяння соціальній та особистісній автономії); в військовому соціумі ВВНЗ (налагодження роботи з військово-педагогічним колективом щодо вирішення соціально-педагогічних завдань у ВВНЗ та формування соціально-педагогічної компетентності, комунікативних умінь; підтримання оптимального соціально-психологічного клімату у військових колективах, попередження та своєчасне вирішення конфліктних ситуацій); опосередкована референтним оточенням цивільного та військового середовищ (підтримка курсантів молодших курсів у правильності їх професійного вибору; співпраця з церковними релігійними організаціями, що підтримують справу захисту Вітчизни; цілеспрямована робота з молодими родинами курсантів щодо формування культури родинного життя);

запропоновані критерії та показники соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ (для особистісно-професійного – здатність до соціально-психологічної адаптації у військовому колективі, здатність до навчання; для статутно-нормативного – поведінкова регуляція, професійні наміри, засвоєння та виконання статутно-нормативних вимог; для референтно-комунікативного – комунікативність, організаторські схильності особистості).

Теоретичні положення та результати дослідження враховані та використовуються під час викладання навчальних дисциплін з курсантами НАДПСУ: навчальна дисципліна “Педагогіка” тема 6 заняття 1 “Система принципів та методів виховання та умови їх реалізації”;

тема 7 заняття 1 “Зміст, структура та особливості педагогічної діяльності офіцера”; заняття 2 “Педагогічна майстерність офіцера як складова професійної діяльності”.

Практичне значення такого результату полягає у практичному застосуванні розробленої програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, що забезпечує: збільшення відносної кількості курсантів зі стійкою адаптацією до умов ВВНЗ, що є важливим для покращення їх успішності та рівня військової дисципліни; зменшення кількості курсантів зі стійкою дезадаптацією до умов навчання та перебування у середовищі вищого військового навчального закладу; упорядкування виховних заходів, спрямованих на підвищення мотивації курсантів до навчання, утвердження їх у правильності вибору своєї професії,

що є необхідним для успішного та свідомого навчання у військовому навчальному закладі.

Матеріали дисертаційного дослідження Сергієнко Тетяни Миколаївни також були враховані під час розробки посадових інструкцій офіцерів курсантських підрозділів.

Голова комісії:
Начальник відділу
по роботі з персоналом
полковник

Я. І. Атаманчук

Члени комісії:
Начальник кафедри педагогіки та
соціально-економічних дисциплін
доктор педагогічних наук, доцент
полковник

В. І. Мірошніченко

Начальник кафедри психології та
морально-психологічного забезпечення
кандидат психологічних наук, доцент
полковник

С. А. Чистяков

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-дослідної
роботи Львівського державного
університету безпеки
життєдіяльності,
доктор сільськогосподарських наук,
професор А. Д. Кузик

2018 р.

Акт

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сергієнко Тетяни Миколаївни на тему «Соціально-педагогічна
профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових
навчальних закладів»**

Комісія у складі: голова – директор Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту, д. пед. н., професор Б. І. Шуневич; члени комісії – завідувач кафедри практичної психології та педагогіки, д. пед. н., професор А. В. Литвин, доцент кафедри практичної психології та педагогіки, к. пед. н., С. М. Вдович цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Сергієнко Тетяни Миколаївни, викладача кафедри іноземних мов та військового перекладу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук, дійсно впроваджені в навчально-виховному процесі Львівського державного університету безпеки життєдіяльності та використані для підсилення заходів щодо підвищення ефективності процесу соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів цього навчального закладу, а саме:

– під час планування виховного процесу було враховано необхідність створення педагогічних умов соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВНЗ (робота з курсантами молодших курсів ВНЗ на особистісному рівні; адаптує соціально-педагогічне середовище у ВНЗ; соціально-педагогічна фасілітація референтного оточення);

– впроваджено в навчально-виховний процес закладу програму соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВНЗ, яка сприяла підтримці курсантів молодших курсів у правильності їх професійного вибору та сприяла саморозвитку особистостей курсантів в адаптаційний період до умов даного навчального закладу;

– розроблену структурно-функціональну модель соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВНЗ використовують у діяльності відділу по роботі з особовим складом і у викладанні навчальних дисциплін кафедри практичної психології та педагогіки, зокрема в навчальній дисципліні «Педагогіка» та «Психологія».

Аналіз результатів впровадження наукових результатів дисертаційного дослідження Сергієнко Тетяни Миколаївни за темою «Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів» свідчить про доцільність їх застосування в навчально-виховній діяльності ВНЗ.

Голова комісії:

Б. І. Шуневич
д. пед. н., професор, директор
Навчально-наукового інституту
психології та соціального
захисту

Члени комісії:

А.В. Литвин
д. пед. н., професор,
завідувач кафедри практичної
психології та педагогіки

С. М. Вдович
к. пед. н., ст. н. сп., доцент кафедри
практичної психології та педагогіки

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Військового інституту з навчальної роботи,
кандидат педагогічних наук, доцент

полковник **ПРОХОРОВ О.А.**

« 14 » 2018 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сергієнко Тетяни Миколаївни на тему: «Соціально-педагогічна
профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових
навчальних закладів» на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка**

Комісія у складі: начальника кафедри правового забезпечення Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктора юридичних наук, доцента, полковника Коропатніка І.М. (голова комісії), кандидата юридичних наук, доцента Бериславської О.М., кандидата юридичних наук доцента, майора Лисака Я.А., старшого викладача кафедри, підполковника Кузьменка І.В. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Сергієнко Тетяни Миколаївни на тему: «Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів» за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка впроваджені в навчальному процесі та виховній роботі Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема у діяльність командирів курсантських підрозділів, кураторів навчальних груп курсантів. Заслужують уваги нижчезазначені наукові результати, отримані здобувачем, особливо цікавими є:

структурно-функціональна модель соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, яка схематично відтворює процес соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів та зорієнтована на покращення її рівня;

обґрунтування педагогічних умов соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ;

Розроблену програму соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ було застосовано при плануванні заходів щодо адаптації курсантів першого курсу до умов навчання у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Відзначається збільшення відносної кількості курсантів зі стійкою адаптацією до умов ВВНЗ, зменшення кількості курсантів зі стійкою дезадаптацією до умов навчання та перебування у середовищі ВВНЗ, в результаті застосування

вищезазначеної програми профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Таким чином, матеріали дисертаційного дослідження Сергієнко Тетяни Миколаївни використовуються у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема у діяльності відділу роботи з особовим складом, науково-педагогічних працівників та кураторів навчальних груп курсантів.

Голова комісії:

**Начальник кафедри правового
забезпечення, д.ю.н., доцент**

КОРОПАТНИК І.М.

Члени комісії:

Доцент кафедри, к.ю.н.

БЕРИСЛАВСЬКА О.М.

Доцент кафедри, к.ю.н.

ЛИСАК Я.А.

Старший викладач кафедри

КУЗЬМЕНКО І.В.

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ
УКРАЇНИ**

Спеціалізованій вченій раді

майдан Захисників України, 3,
м. Харків, 61001,
тел./факс 732-37-56, mail@nangu.edu.ua

№ 11.04.2018 № 2/123
На _____ від _____

Про впровадження результатів дисертації
Сергієнко Тетяни Миколаївни

Матеріали дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук Сергієнко Тетяни Миколаївни за темою «Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів» впроваджені у науково-педагогічну і виховну діяльність Національної академії Національної гвардії України, а саме розроблену структурно-функціональну модель соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, зокрема запропоновану програму соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Зазначені результати використовуються у діяльності відділу по роботі з особовим складом та при викладенні навчальних дисциплін кафедри психології та педагогіки, зокрема у змістовому модулі № 3 «Соціальна психологія особистості» навчальної дисципліни «Соціальна психологія» та у змістовому модулі № 3 «Військовий колектив: сутність, зміст та закономірності його функціонування» навчальної дисципліни «Військова психологія та педагогіка».

**Т.в.о. першого заступника начальника Національної академії
Національної гвардії України з навчально-методичної та наукової роботи**

В.І. Тробюк

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника академії з
навчальної роботи,
полковникО.П.Красюк
2018 року**Акт**

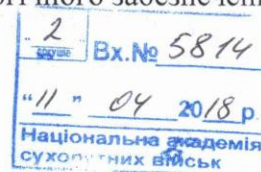
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сергієнко Тетяни Миколаївни
 за темою: «Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів
 молодших курсів вищих військових навчальних закладів»
 на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
 за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка

Комісія у складі: голова – начальник навчального відділу, полковник
 Зіркевич В. М.; члени комісії – начальник кафедри морально-психологічного
 забезпечення діяльності військ, к. пед. н., доцент, полковник
 Романишин А. М., заступник начальника кафедри морально-психологічного
 забезпечення діяльності військ, к. псих. н., с. н. с., підполковник
 Мацевко Т. М. цим актом засвідчує, що результати дисертаційного
 дослідження, розглянута у ньому проблематика корелюють з Концепцією
 освітньої діяльності Національної академії та деталізують заходи з
 профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. У період з
 2017 – 2018 н. р. були реалізовані та на цей час впроваджені матеріали
 дисертації у навчально-виховному процесі Національної академії сухопутних
 військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Зміст реалізації та впровадження результатів дослідження:

У рамках курсу підвищення кваліфікації науково-педагогічних
 працівників академії було прочитано лекції на теми «Феномен дезадаптації в
 соціальній педагогіці», «Соціальні особливості «групи ризику»»,
 «Поведінкові особливості дезадаптованої особистості».

Розроблену структурно-функціональну модель соціально-педагогічної
 профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ
 використовують у діяльності кафедри морально психологічного забезпечення

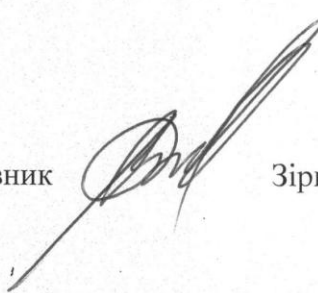
діяльності військ при викладанні навчальних дисциплін «Військова педагогіка та психологія у т.ч. лідерство» та «Військова девіантологія».

Запропонована програма соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ впроваджена та використовується для підсилення заходів щодо підвищення ефективності процесу соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів даного навчального закладу. Це дозволило враховувати особливості та проблеми адаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, скоригувати виховний вплив військового та цивільного соціумів на курсантів для попередження дезадаптивних проявів останніх.

Результати проведеного педагогічного експерименту в даному навчальному закладі підтверджують, що програма соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ дозволяє зменшити дезадаптивні прояви у курсантів молодших курсів та сприяє їх стійкій адаптації до навчання у ВВНЗ. Розроблена програма може бути рекомендована до подальшого використання у ВВНЗ як доповнення до планів морально-психологічного забезпечення військових навчальних підрозділів.

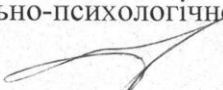
Голова комісії:

Начальник навчального відділу, полковник

 Зіркевич В. М.

Члени комісії:

Начальник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ, полковник

 Романишин А. М.

Заступник начальника кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ, підполковник

 Мацевко Т. М.

11-- 04 2018 р.

№ _____

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
ВІЙСЬКОВА
АКАДЕМІЯ
(м. Одеса)
IV
Код 24983020

« 24 » 04 2018 р.

№ 1/5/309

65009 м. Одеса, 09

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Військової
академії з навчальної роботи – начальник
навчального відділу
кандидат педагогічних наук, СНС,
полковник
« 24 » 04 2018 р.
О.М. МАСЛІЙ

Акт

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сергієнко Тетяни Миколаївни за темою: «Соціально-педагогічна профілактика
дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів»**

Посадові особи кафедри гуманітарних та соціально – економічних дисциплін Військової Академії (м. Одеса): заступник начальника кафедри, кандидат наук з державного управління підполковник Моторний В. О., працівник ЗС України професор кафедри, кандидат педагогічних наук, доцент Сарафанюк Е.І., працівник ЗС України доцент кафедри, кандидат політичних наук Саєнко І.В. розглянули матеріали дисертації Сергієнко Тетяни Миколаївни і прийшли до висновку, що отримані нею наукові результати доцільно впровадити у освітній процес Академії, роботу науково-педагогічних працівників та офіцерів курсової ланки. Серед наукових результатів, отриманих здобувачем, особливо цікавими є:

розроблена програма соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ (далі – Програма), а саме запропонований курс лекцій «Особливості процесу адаптації курсантів молодших курсів у педагогічному середовищі ВВНЗ» («Феномен дезадаптації в соціальній педагогіці», «Соціальні особливості «групи ризику»», «Поведінкові особливості дезадаптованої особистості» та інші) було рекомендовано до впровадження в освітній процес даної кафедри.

Практичне застосування розробленої програми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ може бути використана для підсилення заходів щодо підвищення ефективності процесу соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів даного навчального закладу. Це дозволило враховувати особливості курсантів молодших курсів ВВНЗ, скоригувати виховний вплив військового та цивільного соціумів на курсантів для попередження дезадаптивних проявів останніх.

Таким чином, матеріали дисертаційного дослідження Сергієнко Тетяни Миколаївни є впровадженими у освітній та виховний процеси Академії, діяльність науково-педагогічних працівників та офіцерів курсової ланки. Розроблена програма може бути рекомендована до подальшого використання у ВВНЗ як доповнення до планів виховної роботи військових навчальних підрозділів.

Голова комісії: заступник начальника кафедри,
кандидат наук з державного управління підполковник Моторний В. О.

Члени комісії: працівник ЗС України професор кафедри,
кандидат педагогічних наук, доцент Сарафанюк Е.І.

працівник ЗС України доцент кафедри,
кандидат політичних наук Саєнко І.В.

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПОВІТРЯНИХ СИЛ
імені ІВАНА КОЖЕДУБА

Код 24980799

22 05 2018 р.

№ 4/78

61023, м. Харків,
вул. Сумська 77/79

ЗАТВЕРДЖУЮ

ТВО заступника начальника Харківського
національного університету Повітряних Сил
імені І.Кожедуба з навчальної роботи
доктор технічних наук, професор

полковник

К.С. ВАСЮТА

“ 22 ” _____ 2018 р.

Акт

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сергієнко Тетяни Миколаївни на тему: «Соціально-педагогічна
профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових
навчальних закладів» на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка.**

Ми, що підписалися нижче, голова комісії: начальник кафедри психології та педагогіки кандидат філософських наук, доцент полковник В.А. Кротюк, члени комісії: професор кафедри психології та педагогіки доктор соціологічних наук, професор полковник Ю.А. Калагін, доцент кафедри психології та педагогіки кандидат педагогічних наук, доцент підполковник Д.П. Приходько, склали цей акт про те, що матеріали та результати дисертаційного дослідження Сергієнко Тетяни Миколаївни «Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів» впровадженні в освітній процес кафедри психології та педагогіки Харківського національного університету Повітряних Сил імені І.Кожедуба, зокрема у діяльність кураторів навчальних груп курсантів та у програму навчальної дисципліни «Військова педагогіка та психологія». Заслужують особливої уваги нижчезазначені наукові результати, отримані здобувачем:

структурно-функціональна модель соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ, яка схематично відтворює процес соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів та зорієнтована на покращення її рівня;

обґрунтування педагогічних умов соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ;

критерії та показники соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ;

програма соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ: на особистісному рівні, у військовому соціумі ВВНЗ, опосередкована референтним оточенням цивільного та військового середовищ.

Розроблену програму соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ було застосовано у роботі кураторів при проведенні заходів щодо адаптації курсантів першого курсу до умов навчання у національному університеті. В результаті застосування вищезазначеної програми профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ відзначається зменшення кількості курсантів зі стійкою дезадаптацією до умов навчання та перебування у середовищі ВВНЗ.

Результати впровадження дисертаційного дослідження Т.М. Сергієнко «Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів» були обговорені на засіданні кафедри психології та педагогіки Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.

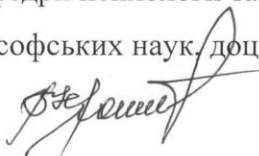
Протокол № 10 від 23 квітня 2018 року.

Голова комісії:

Начальник кафедри психології та педагогіки

кандидат філософських наук, доцент

полковник

В.А. Кротюк

Члени комісії:

Професор кафедри психології та педагогіки

доктор соціологічних наук, професор

полковник

Ю.А. Калагін

Доцент кафедри психології та педагогіки

кандидат педагогічних наук, доцент

підполковник

Д.П. Приходько

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ
УКРАЇНИ**

майдан Захисників України, 3,
м. Харків, 61001,
тел./факс 732-37-56, mail@nangu.edu.ua

12.06.2018 № 2/158

На № _____ від _____

ДОВІДКА

Надана Сергієнко Тетяні Миколаївні в тому, що вона брала участь у науково-дослідній роботі «Використання автоматизованого психодіагностичного комплексу визначення професійної придатності військовослужбовців внутрішніх військ для розподілу кандидатів за військово-обліковими спеціальностями різних типів військових частин внутрішніх військ МВС України», шифр «РОЗПОДІЛ» (номер державної реєстрації 0111U008894-2) у 2011 році (п.2.1., рекомендації) стор. 18-23, 105-107 в якій відображені результати її дисертаційного дослідження за темою «Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів».

Перший заступник начальника Національної академії Національної гвардії України з навчально-методичної та наукової роботи, доктор технічних наук, професор полковник

О.О. Морозов

архітектурі. З боку вулиці Галицької на стіні каплиці можемо побачити оригінальні портрети початку XVII століття багатого купця Георга Боїма та його дружини Ядвіги.

Пройшовши далі, в нішах фасаду бачимо фігури апостолів Петра і Павла. Цікаво, що при створенні таких фігурних композицій як моделей використовували звичайних людей. Тому тут можна максимально наблизитися до часу тієї епохи.

Обійшовши Катедру, перед входом із боку трамвайної колії бачимо **Каплицю Кампанів**. Зайди до Катебри всередину і побачиш мальовничо розписані стіни, склепіння, вкриті фресковим живописом Строїнського, й вітражі за ескізами Мегоффера та Матейка XIX століття. Насолодившись красивим інтер'єром, виходимо з Катебри і прямуємо вулицею Театральною.

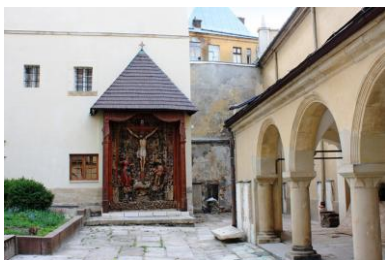
Ліворуч зверни увагу на **костел Петра і Павла ордену єзуїтів**, який розташований під номером 13 на вулиці Театральній. Це барокова святиня XVII століття, один із найбільших храмів Львова. Нині він закритий, і всередині міститься книгосховище.

Мандруємо далі до Театральної, 18. За готелем "Леополіс" ви побачите **Природничий музей**, що колись був палацом відомого зоолога та археолога Дідицького. Тут розміщений один із найдавніших у Європі механічних ліфтів. З Театральної площі маршрут іде Вірменською, а потім - Краківською вулицями. Тут ми бачимо знаменитий **Вірменський Катедральний**

собор - унікальну пам'ятку східної культури на європейському ґрунті XIV-XV століття.

Надзвичайно привабливий інтер'єр храму з різьбленими фігурами, віконними розписами та декоративною мозаїкою. На особливу увагу заслуговує купол, що спирається на пустотілі ребра, викладені з глиняних глечиків. Виходимо з храму, повертаємо ліворуч, потім знову ліворуч, а далі звертаємо на вулицю Вірменську й через арковий прохід дзвіниці ідемо до Південного дворику. Унікальне місце, що нашоєхує на невимовні емоції. Тут збереглися залишки вірменського цвинтаря, деяким плитам понад 600 років. Ще одна родзинка комплексу - дерев'яна різьблена каплиця XVIII століття на подвір'ї.

Далі від перехрестя з вулицею Друкарською бачимо **будинок "Пір року"** (Вірменська, 23). Фасад будинку відповідає назві. У 70-х роках скульптор Гавриїл Красуцький оздобив будинок, образно кажучи, різними порами року.

Маршрут пролягає вулицею Вірменською, потім праворуч звертаєш на площу Музейну - і твоїй увазі відкривається захоплюючий **Домініканський собор**.

Виходимо з храму і прямуємо ліворуч маленьким сквером до пам'ятника **Іванові Федорову** - українському першодрукареві. Тут на невеличкій площі розташований базарчик букіністичної літератури. За символічні гроші тут можна придбати книги класиків світової літератури. А найголовніше, що сторінки таких книг березуть неповторну атмосферу львівських вуличок та базару.

Далі йдемо сходами вниз до входу на подвір'я православної **Успенської церкви**, або **Волоської**, розташованої на вулиці Руській, 5/7.

Після цього переходимо вулицю Руську, прямуємо вулицею Підвальною. Проходимо Міський арсенал, тепер тут розташований єдиний в Україні музей зброї.

Далі переходимо вулицю Валуву, доходимо до площі Соборної, 1, і захоплено вдивляємося у красу **монастиря бернардинів**.

Потім через браму монастиря - **Глинянську браму** з боку Митної площі - потрапляємо на монастирське подвір'я. Здається, що час тут зупинився 400 років тому. Далі від монастиря Бернардинів прямуємо вулицею Сербською в бік площі Ринок. Виходимо на площу Ринок на найцікавішу сторону - східну, де розташовані найславетніші кам'яниці Львова. Це **Палац Бандініеллі (Площа Ринок, 2), Чорна**

Кам'яниця (Площа Ринок, 4), і, звичайно, Палац Корнякта (Площа Ринок, 6).

Ну і нарешті прямуємо до Львівської ратуші, що розташована в центрі ринкової площі. Нині, як і в давні часи, в її приміщенні діє міськрада Львова. Проте не думай, що такий офіційний статус може перешкодити побувати в ній. Ти можеш пройтися коридорами ратуші й вибратися на найвищу точку. Подолай 350 дерев'яних сходинок, і з оглядового майданчика побачиш всю неймовірну красу давнього міста.

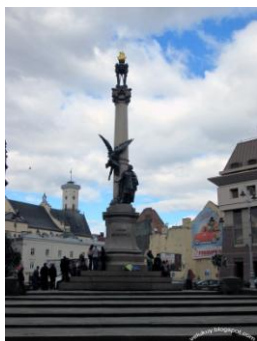
413 метрів над рівнем моря. Парк Високий замок розташувався на горі, яку штучно насипали наприкінці XIX століття на честь річниці Люблінської унії. Таким чином, Львів отримав незрівнянний оглядовий майданчик. Дуже зручно, що за 10-15 хвилин пішки з будь-якого напрямку з гамірних вулиць міста ти потрапляєш в затишок вікових дерев.

Личаківський цвинтар. Відоме меморіальне кладовище, що розташоване на площі 40 га. Заснований він іще 1876 року. Личаківський некрополь - цінна пам'ятка природи історії та культури. Можеш затриматися тут довше та скористатися нововведенням - нічною екскурсією кладовищем.

ЧИ ЗНАЄШ ТИ ЦІ ВІДОМІ АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ ЛЬВОВА

1

2

3

4

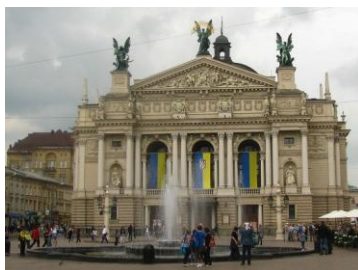
5

6

7

8

9

10

11

12

Додаток Т

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

для проведення занять з науково-педагогічними працівниками та офіцерами курсової ланки під час методичного збору у ВВНЗ

Лекція №1: Загальна проблематика дезадаптаційних проявів за типами відповідно чинників впливу на особистість курсанта

План:

1. Дезадаптація курсантів з неповних, багатодітних, малозабезпечених сімей
2. Дезадаптація курсантів різних регіонів
3. Дезадаптація курсантів з різними релігійними уподобаннями
4. Дезадаптація курсантів молодших курсів в процесі навчання
5. Дезадаптація курсантів з різним військово-соціальним досвідом
6. Дезадаптація курсантів із нижчими фізичними можливостями
7. Дезадаптації курсантів пов'язана з втратою референтного оточення

1. Дезадаптація курсантів з неповних сімей

Щоб знайти шляхи вирішення проблеми молоді з неповних сімей, потрібно звернутися до причин її виникнення. Дійсно, сім'я – це найперший і найголовніший соціальний інститут, який відіграє суттєву роль у соціалізації дитини, і провідна роль у цьому належить батькам. Жоден з соціальних інститутів не може зрівнятися з сім'єю, бо більшість часу, більшу частину свого життя людина проводить у сім'ї. Стиль соціалізації дитини залежить від культури, традицій сім'ї, від рівня освіти батьків. Саме ці обставини впливають на виховання дітей. Але коли в результаті однієї з причин (погіршення соціально-економічних, побутових, психологічних умов життя сім'ї, відсутність ціннісних орієнтацій, зміна сімейних цінностей, безшлюбне материнство, розповсюдження неофіційних шлюбно-сімейних стосунків, низький рівень відповідальності) сім'я розпалася, відбувається руйнування у структурі сім'ї та родинних стосунках, що призводить до негативних наслідків у розвитку особистості дитини. Неповна сім'я – цілком традиційна модель сім'ї, яка за визначенням Т. С. Зубкової «це мала соціальна група, спільно мешкаючих

одного з батьків і його дітей (дитини), що утворилася в результаті розлучення, смерті чоловіка або жінки, народження або всиновлення дитини поза шлюбом, у якій відповідальність за виховання й соціалізацію дітей несе, як правило, один з батьків.

Більша частина таких сімей виникає через втрату батька по різних причинах. Діти, які опинилися в таких сім'ях, виховуються одним з батьків, у більшості випадків - це мати. На думку С. А. Корольової, «майбутні чоловіки, які виховуються без батька, нерідко засвоюють жіночий тип поведінки або ж у них формується перекохане подання про чоловічу поведінку як агресивну, різку, жорстоку. Втрачаючи чоловіка та прагнучи заповнити недолік батьківської турботи жінка всю свою любов, ніжність, піклування, турботу іноді несвідомо проектує на дитину. У таких сім'ях хлопчики не бачать прикладу чоловічої поведінки в сім'ї. Це заважає формуванню адекватного розуміння рольової функції чоловіка, батька в процесі соціалізації. Особливо гостро набуті «жіночі риси» проявляються в чоловічому курсантському колективі, де від курсанта вимагають прийняття чоловічих рішень, чоловічої сили, честі, мужності тощо. У юнака з «жіночими рисами» характеру таких показників немає. Хлопець починає відчувати, щонайменш, себе дуже слабким порівняно з однолітками в курсантському колективі, який *боїться самовиразитись*, показати свої найкращі сторони. Як результат – *ізоляція* такого курсанта молодшого курсу в військовому середовищі.

Інша ситуація: є неповна материнська сім'я, і чоловічу роль в сім'ї бере на себе юнак, прагнучи полегшити намагання матері у створенні матеріального благополуччя сім'ї. Юнак, як чоловік, прагне розділити проблеми по дому з мамою, опікуючись та захищаючи її таким чином. Сьогоднішній курсант молодшого курсу вважає себе захисником сім'ї, тепер ще гостріше відчуває неможливість допомогти, підтримати матір, переживає за здоров'я її та, можливо, меншого брата чи сестри, забезпеченість своєї родини тому, що саме він надавав господарчу допомогу у домашніх справах. Вступ до вищого військового навчального закладу (військовий соціум) передбачає перехід до інших, зовсім несхожих умов життя на відміну від цивільного соціуму. Змінюються всі сфери життя: порядок дня становиться чітко розрахований на

виконання тих чи інших видів роботи; час та якість харчування; зайнятість, виконання та дотримання статутних вимог; нове оточення, близькі люди залишилися далеко за територією навчального закладу, але з'явилися нові – курсанти по підрозділу, командири, викладачі, до яких не відразу можеш звернутися чи то по допомогу, чи за порадою; військова субординація; чоловічий колектив, відсутність своєї території, окрім ліжка, на яке можна потрапити о 22.00 тощо. Зміна соціуму з цивільного на військовий передбачає адаптацію, яка відбулася б швидше за умови існування можливості спілкування за бажанням чи потребою з референтними особами юнака, за можливості отримати негайну підтримку з боку довіреної особи (мама). Це все і викликає *розгубленість, ізолюваність, страх самотності, порушення норм та правил існування в військовому середовищі вищого військового навчального закладу* тощо.

У той же час сама (часто поодинок) матір, у свою чергу, втрачає повноцінний контакт з сином, який став ще міцнішим за рахунок втрати батька (втрата сімейних зв'язків), який раніше надавав їй певну психологічну підтримку. Як результат, іноді мати несвідомо не може чи не хоче підтримати сина в його виборі (*відсутність підтримки з боку рідної людини*), для неї краще б він навчався в цивільному навчальному закладі, був поряд як ще до вступу до вищого військового навчального закладу.

2. Деадаптація курсантів з багатодітних сімей (*інституційна деадаптація, де негативним чинником є сім'я, яка не може виконувати одну з багатьох її функцій, а саме, економічну функцію щодо повноцінного матеріального забезпечення всіх членів сім'ї*), на забезпеченні яких залишилися інші діти. Часто курсанти з багатодітних сімей вимушені обмежувати себе у розвагах і коштовних особистих речах та можливостях (телефони, користування Інтернетом), що дещо знижує його статус серед товаришів по службі. Вони вимушені певною мірою економити, купуючи недорогі, прості речі особистого користування. Як результат, представники з багатодітних сімей частіше демонструють *знижену самооцінку, їм притаманні неадекватні уявлення про власну значущість*, що може негативно вплинути на їхнє подальше життя.

Крім матеріального забезпечення, діти з таких сімей, як правило, відчують недостатність емоційного тепла та уваги, що теж викликає *невпевненість у собі, схильність до образ, агресивність до товариша*, якого частіше відвідують чи проявлять турботу, інколи, навіть, це може бути *конфліктна людина*.

3. Деадаптація курсантів з малозабезпечених сімей (*інституційна деадаптація, де негативним чинником є сім'я, яка не може виконувати одну з багатьох її функцій, а саме, економічну функцію щодо повноцінного матеріального забезпечення всіх членів сім'ї. Як результат ізолюваність юнака, який переживає проблему відповідності іншим членам курсантського колективу*), як і у перших двох випадках, обмежує можливості курсанта у самовираженні через дорогі особисті речі (мобільні телефони, планшети) і навіть відвідування кафе на території навчального закладу. Курсанти цієї групи, на відміну від курсантів із забезпечених родин, вимушені повністю задовольнятися харчуванням у курсантській їдальні і не сподіватися на часті посилки та передачі продуктів з дому. Як результат – *ізолюваність, почуття «другосортності»*.

Потрапивши в інший, у нашому випадку, військовий колектив, де не жаліють слабких чоловіків, де юнак не має можливості мати свою територію, де відчуває себе в безпеці, де він не відразу може знайти підтримку у командирів та товаришів, йому потрібна допомога. І, на нашу думку, саме соціально-педагогічна, яка при дотриманні певних принципів, а саме, системності, індивідуальності, компетентності, інформаційності тощо допоможе формувати загальнолюдські цінності, надати допомогу та підтримку в самоствердженні та в прагненні до повноцінного життя, надати вчасну допомогу в набутті соціально-педагогічних знань і навичок, достатніх для реалізації завдань повсякденного життя, які виникають під час спілкування з оточенням, формувати прагнення змінити своє життя, досягти певних вершин, зайняти певну нішу в суспільстві і, нарешті, жити краще, ніж його сім'я.

4. Деадаптація курсантів різних регіонів

Особливістю геополітичного положення України є її розташування у зоні між західноєвропейською та східноєвропейською культурами, між

католицькою і православною гілками християнства. Протягом століть сформувалося два типи європейської культури – західна і східна. Історичний вплив цих культур на розвиток українського суспільства сприяв тому, що в Україні сформувалося система взаємопов'язаних в єдину цілісність регіонів зі своїми специфічними історичними, економічними, географічними, демографічними та культурними особливостями. Ці особливості необхідно враховувати у розбудові Збройних Сил України, особливо під час організації навчально-виховного процесу з особовим складом.

Курсанти, які вступили до вищого навчального закладу, здебільшого є вихідцями з різних регіонів, які мають свої специфічні особливості, традиції та спосіб життя, що, в свою чергу, може приводити до непорозумінь у подальшому співіснуванні та спільному навчанні. Беручи за основу регіональні особливості ментальності народу, дослідники науково-дослідного центру Київського військового гуманітарного інституту дійшли висновку, що в цілому представників різних регіонів можна умовно поділити на чотири групи – Північ, Південь, Захід та Схід, кожна з яких має свої характеристики та особливості ментальності. Вихідцям з північних регіонів характерний локальний патріотизм, якому власне служити близько рідної домівки; легка адаптація до умов військової служби, відвертість у спілкуванні та впевненість у своїх силах; дисциплінованість, законопослушність, акуратність, ввічливість, але, як індивідуалісти, вони часто нудьгують за домівкою; фізично добре розвинуті, спортом займаються охоче.

Курсанти, які походять зі Сходу країни характеризуються схильністю більше до фізичної праці, ніж до інтелектуальної; зневажливим ставленням до української мови; повагою до фізичної сили і самовпевненості; психічною стійкістю, відвертістю, жорсткістю, схильністю до нахабства та агресивністю; схильністю до панібратства зі старшими і потребують постійного контролю.

Курсанти, які народилися та проживали на Заході країни характеризуються наступними особливостями: повага до батьків, родинних зв'язків та підтримка тісних родинних стосунків; розвинута національна свідомість, з повагою ставляться до національних традицій; спілкуються українською мовою і пишаються цим; з повагою ставляться до релігії та історії

свого краю; цінують довіру командирів, але не прагнуть до лідерства; люблять самостійну роботу, сумлінно виконують поставлені завдання, виявляють ініціативу і кмітливість. Однією з головних життєвих цінностей вважають збереження сім'ї і забезпечення її добробуту. До військової служби ставляться як до необхідного обов'язку; легко оволодівають військовою професією, виявляючи при цьому наполегливість і навіть впертість.

Представники Південного регіону переважно зневажливо й презирливо ставляться до ідеї патріотизму та релігійних цінностей; службу в армії вважають марно витраченим часом, але стараються зайняти керівні пости або стати неформальними лідерами; стереотипно ставляться до представників інших регіонів, товаришують з вихідцями з Донбасу, Придніпров'я та Криму, виявляють антипатію до представників Західної України; негативно сприймають критику; мало спроможні на тривалу наполегливу працю і в бойовій підготовці виявляють пасивність.

Крім того, важливу роль відіграє ще і культура та спосіб життя місцевості, де проживав курсант та звідки він родом. Якщо, наприклад, взяти Захід, то вони більше орієнтовані на національну і західну культуру. Закарпаття, будучи перехрестям культур, мов і традицій, демонструє приклад моделі взаємодії західної і східної субкультур у межах одного регіону. Межуючи з Угорщиною, Словаччиною, Польщею, Румунією, Закарпаття синтезує східні і західні традиції. Особливість регіону в тому, що на стику двох цивілізацій "прогресуючий прагматизм Заходу" при взаємодії з культурою східних слов'ян утворюють там особливу буферну зону, для якої характерний шлях до співробітництва, взаємовпливу та взаємозбагачення націй, релігій і культур. Серед характерних рис закарпатської ментальності можна назвати: певний консерватизм, відсутність радикалізму як у думках, так і в діях; національна толерантність; відносна політична пасивність; релігійна терпимість тощо. Тобто, для закарпатців характерна налаштованість на мирне співіснування з позиції взаємного невторчання в життя та інтереси соціальних груп, які різняться за національними, релігійними, соціальними, територіальними, історичними та іншими ознаками.

Що стосується Криму, то переважна більшість кримсько-татарської молоді не має бажання служити в Збройних Силах України і мріє про створення національної армії. У військових підрозділах вони створюють міцні мікрогрупи, котрі здатні дати відсіч будь-яким іншим мікрогрупам. Існуюча суттєва різниця в ціннісних орієнтаціях між кримськими татарами та іншими членами військових підрозділів може стати причиною для непорозумінь, суперечностей і навіть конфліктів.

Таким чином, може виникати так звана середовищна дезадаптація, в основі якої лежать протиріччя культурно-етнічних середовищ, що характеризуються певними традиціями життєдіяльності етносу, який традиційно масово проживає на цій території. Юнакам інших етносів досить важко прийняти традиції споконвічних жителів в повному обсязі. При цьому виникає культурний конфлікт накладання або протиставлення різних культур. При всій демократичності міжрегіональних відносин, повазі до культурних традицій корінних жителів регіону неможливо повністю дотримуватись всіх вимог місцевих регіональних традицій, що може призводити до *непорозумінь, агресії* до того, хто інакше підходить до питань культурних цінностей, а також *фізичного з'ясування стосунків (відсутність комунікативного досвіду та поваги до традицій, культурних цінностей того, хто поряд)*.

5. Дезадаптація курсантів молодших курсів в процесі навчання

Характерним для курсантів першого року навчання є протиріччя між новизною, обсягом, складністю навчального матеріалу, з одного боку, і відсутність навичок і вмінь самостійної роботи – з іншого. Курсантам першого року навчання у вищому військовому навчальному закладі необхідно навчитися слухати і записувати лекції, самостійно конспектувати і вивчати літературу, якісно готуватися до семінарських занять. Підвищується роль таких якостей як самостійність, відповідальність, вміння розподіляти зусилля в часі, ініціативність. Особливістю ж військового соціуму є чітка регламентація часу на виконання тих чи інших видів роботи, зокрема, на самопідготовку. Потрібно зазначити, що це за час та умови за яких відбувається цей вид роботи. Кожний окремо взятий підрозділ займає відведену для нього класну кімнату, де повинен зуміти зосередитись тільки на виконанні домашніх завдань, навіть якщо

турбують проблеми іншого плану, є бажання поспілкуватися з товаришем по партії чи пошуткувати над тим, що пережили вдень під час занять. Якщо час не використовується плідно, результат дає про себе знати дуже швидко, наступного дня під час усного опитування чи написання самостійної або контрольної роботи за темою. Якщо це повторюється не один раз курсант переходить в категорію невстигаючих. До таких курсантів військова система вводить санкції – «позачергове чергування», «відсутність звільнення» тощо. Це, в свою чергу, не вирішує, а посилює проблему навчання, юнак відчуває себе дурнем з певної дисципліни, не хоче відвідувати заняття і, таким чином, коло замикається, а ми констатуємо дезадаптаційні прояви у вигляді порушення дисципліни або ж заниження самооцінки.

6. До того ж, це не єдина проблема в освітній сфері курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів. Можемо стверджувати про наявність **дезадаптації курсантів з різним військово-соціальним досвідом**, в основі якої лежить протиріччя між системою суспільних очікувань щодо виконання певної ролі і можливостями людини виконувати конкретні дії. Освіта як інститут соціалізації задає систему вимог через державні стандарти загальної та професійної освіти. Людина в силу індивідуальних особливостей або ситуації не може впоратися з темпом, обсягом чи змістом освіти і стає або слабковстигаючою, або не завершує певного рівня освіти, тобто не повністю розуміється у навчальних дисциплінах загального або професійного спрямування. Курсантів перших курсів вищих військових навчальних закладів умовно розподіляємо на дві великі категорії: тих, хто вступив до вищого військового навчального закладу з військових частин, та тих, хто вступив до вищого військового навчального закладу після школи чи ліцею.

Перша категорія курсантів має достатній військовий досвід служби у військових частинах і вони зазвичай не мають проблем із засвоєнням первинних військових знань. Проблема їхньої дезадаптації більшою мірою обумовлена складністю засвоєння теоретичних знань з точних наук (вища математика, фізика, хімія тощо) та гуманітарних наук (філософія, логіка тощо).

Друга категорія курсантів, тих, хто вступив до вищого військового навчального закладу після школи, схильна до дезадаптаційних проявів, які

обумовлені недостатнім армійським досвідом, хоча базові шкільні знання дозволяють успішно засвоювати навчальні дисципліни науково-природничого та гуманітарного циклу.

7. Деадаптації курсантів пов'язана з втратою референтного оточення

І знову мова йде про сім'ю як соціальний інститут виховання, який відіграє важливу роль і є найвпливовішим підрозділом соціальних інститутів впливу на людину в процесі її соціалізації. Визначальна роль у цьому належить батькам, які не тільки стають першими вчителями, захисниками, порадиниками, але й довіреними особами людини на протязі всього її життя. Саме до них, в більшості випадків, а це, як правило, є мама, молоді люди (мова йде про хлопців) звертаються в найтяжчі години свого життя, звертаються за порадою в вирішенні тих чи інших проблем, звертаються за підтримкою, якщо потребують теплого слова тощо. Юнаки, особливо ті, які виховувались в повній сім'ї, де панували любов, злагода, довіра в стосунках між усіма її членами, або ж з неповних сімей, де мати компенсуючи втрату чоловіка віддавала всю свою любов сину, а той, в свою чергу, став її помічником, опорою в житті дуже часто інтуїтивно навчаються чи працюють поряд з батьківською домівкою. У нашому ж випадку складність цієї ситуації проявляється в специфіці військового соціуму, особливо складно до якого адаптуватися саме курсантам першого курсу вищого військового навчального закладу. Однією з причин є відсутність референтних осіб цивільного соціуму (батьків чи рідних), які залишились за територією закладу. В цьому випадку говоримо про референтну депривацію курсанта молодшого курсу вищого військового навчального закладу ((від лат. *deprivatio* - втрата, позбавлення) - зниження або відсутність у особистості можливості спілкуватися з близькими та рідними людьми). Батьків, друзів, кохану дівчину курсанта тепер змінюють нове оточення (курсанти підрозділу, офіцери курсової ланки, офіцери-вихователі, військовий капелан тощо). Через певний час це нове оточення теж стане близьким, курсант молодшого курсу зможе довіритися їм, звернутися по допомогу. Але для початківців – це проблема, яка може проявитися в *ізолюваності курсанта, аутоагресією, агресією, порушенням прийнятих норм даного соціуму.*

Лекція №2: Тема: "«Організація роботи з особовим складом, які потребують додаткової уваги»»."

Категорія навчаємих – офіцери структур по роботі з особовим складом

Навчальна та виховна мета:

1. Розширити та поглибити знання офіцерів по роботі з особовим складом щодо організація роботи з особовим складом, які потребують додаткової уваги.
2. Надати практичні рекомендації щодо взаємодії підрозділів по роботі з особовим складом.

Рекомендовані джерела інформації

1. Богданов Е.М., Зазыкин В.Г. Психология личности в конфликте: Учебное пособие – СПб.: Питер, 2004.- 224 с.
2. Іпатов Е. Ф. Психологія управління у бізнесі. – Київ-Харків: НМЦВО, 2003. – 320с.
3. Конфликтология. Теория и практика. – М.: Ассоциация авторов и издателей ТАНДЕМ. Издательство ЭКМОС, 1998. – 264с.
4. Конфліктологія: курс лекцій (модульний варіант): Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 198с.
5. Основы менеджмента, Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Пер. с англ. - М.: "Дело", 1992. - 702 с.

1. Порядок організації та нормативна база роботи з особовим складом, які потребують посиленої уваги

Посилена психологічна увага – система комплексних заходів психологічного характеру, що здійснюються з визначеною групою осіб, які потребують першочергової психологічної допомоги у зв'язку з особливостями впливу на них стресогенних факторів службової і позаслужбової діяльності та навчально-виховного процесу, з метою своєчасної профілактики і попередження надзвичайних подій серед особового складу, підвищення рівня його адаптаційних можливостей до умов службово-бойової діяльності та забезпечення психологічного благополуччя, збереження психічного і фізичного здоров'я, запобігання службовому та побутовому травматизму;

1. З метою диференційованого розподілу заходів первинної психопрофілактики **утворюється група посиленої психологічної уваги** (далі – ГППУ) шляхом визначення (вибірки) кола осіб, які потребують першочергової психологічної допомоги у зв'язку з особливостями впливу на них

стрес-факторів службово-бойової і позаслужбової діяльності.

2. До ВВНЗ зараховуються особи, які потребують додаткових індивідуальних заходів первинної психопрофілактики.

3. **Рішення про зарахування курсанта до ВВНЗ** приймається начальником підрозділу психологічної служби військової частини за наявності підстав та письмового звернення:

психолога підрозділу психологічної служби військової частини, який безпосередньо здійснює заходи психологічного забезпечення;

командира (начальника) військової частини (підрозділу), заступника командира (начальника) військової частини по роботі з особовим складом;

особисто військовослужбовця.

4. **Підставою для прийняття рішення щодо зарахування курсанта до ВВНЗ є:**

1) застосування військовослужбовцем вогнепальної, холодної зброї, спеціальних засобів;

2) перебування військовослужбовця в екстремальних ситуаціях (бойових умовах), пов'язаних із загибеллю, пораненням, травмуванням людей;

3) виявлення за результатами психологічної діагностики у військовослужбовця негативного психоемоційного стану;

4) труднощі, пов'язані з процесом адаптації до умов службової діяльності;

5) ознаки формування соціально-психологічної дезадаптації особистості;

6) систематичні порушення військової дисципліни, відхилення від загальноприйнятих норм поведінки на службі та в побуті;

7) труднощі у формуванні міжособистісних стосунків, яскраво виражена схильність до конфліктів, що викликає погіршення соціально-психологічного клімату у військовому колективі;

- 8) підвищена хворобливість, часта відсутність на службі через стан здоров'я, скарги на самопочуття;
- 9) зловживання алкоголем, уживання наркотичних, токсичних речовин чи психотропних речовин та препаратів, у тому числі і медичних, без припису лікарів;
- 10) передсуїцидальна поведінка, висловлювання намірів покінчити життя самогубством або наявність в анамнезі суїцидальних спроб;
- 11) схильність до невротичних та депресивних реакцій;
- 12) акцентуації характеру, які обумовлюють виражені негативні риси особистості;
- 13) перенесення психотравмуючих ситуацій, пов'язаних із службово-бойовою діяльністю, смертю родичів, товаришів, близьких людей, розірванням шлюбу;
- 14) наявність ознак гострої стресової реакції під час (після) виконання службово-бойових завдань в екстремальних (бойових) умовах;
- 15) особисте звернення військовослужбовця за психологічною допомогою до психолога;
- 16) згідно з рекомендаціями лікаря-психіатра за результатами проведення попереднього, періодичного, позачергового оглядів.

5. Курсантів, віднесених до ВВНЗ, залежно від підстав їх зарахування умовно розподіляють за такими напрямками психопрофілактики:

- 1) службовий – робота з особами, які виконували завдання служби в екстремальних (бойових) умовах з підвищеним ризиком для життя та здоров'я під постійним впливом стресогенних факторів;
- 2) службово-дисциплінарний – робота з особами, які систематично порушують військову дисципліну, мають низькі показники у службово-бойовій діяльності та навчанні, професійній, бойовій та спеціальній підготовці;
- 3) сімейно-побутовий – робота з військовослужбовцями (з членами їх сімей), які мають конфліктні стосунки в сім'ї, розривали шлюб, мають на утриманні важкохворих членів родини, пережили смерть близьких людей;

4) соціально-психологічний – робота з особами, які мають труднощі в адаптації до умов військової діяльності, конфліктні стосунки з командирами та колегами по службі, мають відхилення в поведінці, схильні до азартних ігор, відомі випадки суїцидальної поведінки серед їхніх близьких родичів;

5) психологічний (психосоматичний) – робота з особами, які за підсумками психологічної діагностики отримали негативні результати та у яких виявлено несприятливий психоемоційний стан, акцентуації характеру або схильність до невротичних і депресивних реакцій, які висловлюють скарги на самопочуття, тривалий час перебувають на лікарняному, підвищено хворобливі, або особи, які зловживають алкоголем або вживають наркотичні, токсичні речовини чи психотропні препарати, а також за рекомендаціями лікаря-психіатра.

6. За наявності двох і більше осіб з подібними проблемами психологічного характеру психолог має право об'єднати таких осіб у відповідні групи та надалі здійснювати з ними групову психокорекцію.

7. Командири (начальники) мають право на підставі рекомендацій психолога тимчасово звільняти військовослужбовців, які зараховані до ГППУ, від виконання службових обов'язків у складі військових нарядів, чергувань для надання їм психологічної допомоги та здійснення заходів психопрофілактики, психологічної реабілітації з подальшим прийняттям рішення щодо їх допуску до самостійного несення служби (несення служби зі зброєю).

8. З військовослужбовцями, віднесеними до ГППУ, психологи проводять такі заходи:

аналіз інформації про соціалізацію особистості, про її біографічні дані, особливості родинних стосунків, соціально-побутових умов;

поглиблене психологічне вивчення;

установлення індивідуальної оцінки стану військової дисципліни, характеристик безпосередніх командирів, товаришів по службі, членів сім'ї; консультування;

вивчення особливостей актуальної проблеми, що виникла;

первинна психопрофілактика, психокорекція, психологічна реабілітація.

9. Психолог повинен повідомити під особистий підпис військовослужбовця про зарахування його до ГППУ, пояснити підстави

зарахування і порядок здійснення з ним подальшої профілактики, скласти детальний план індивідуальної психопрофілактичної роботи, у якому визначити орієнтовну кількість годин, основні завдання психокорекційної роботи та бажаний результат, і затвердити його у начальника психологічної служби військової частини.

10. У разі відмови військовослужбовця від здійснення стосовно нього психокорекційних заходів керівник підрозділу психологічної служби в письмовій формі інформує про це командира (начальника) військової частини з метою прийняття рішення про допуск військовослужбовця до самостійного виконання завдань служби (несення служби зі зброєю).

11. Загальний термін перебування військовослужбовця в ГППУ та обсяг заходів психологічної роботи визначаються психологом, який безпосередньо їх здійснює, та залежить від загального психологічного стану особи і результатів проведеної психокорекційної роботи (як правило, не більше одного року).

12. Інформація про зарахування військовослужбовця до ГППУ, результати проведеної психокорекції, а також результати подальших психодіагностичних вивчень фіксуються психологом у картці психологічного супроводу військовослужбовця.

13. Підставою для виключення військовослужбовця з ГППУ є:

успішне здійснення заходів психопрофілактики та отримання позитивних і стійких змін у психоемоційному стані, навчальній та службово-бойовій діяльності чи поведінці особи як на службі, так і в побуті;

позитивні результати повторної психодіагностики;

адаптація до умов служби, навчання, що проявляється в результатах навчання та виконання завдань служби, характеристиці безпосередніх командирів (начальників).

14. Рішення про виключення військовослужбовця з ГППУ приймається психологом, який зарахував його до ГППУ та завершив сплановані психопрофілактичні заходи, оформлюється в картці психологічного супроводу військовослужбовця та повідомляється військовослужбовцю.

15. Результати психопрофілактичної роботи з військовослужбовцем, якого віднесено до ГППУ, надаються його командирам (начальникам) у вигляді рекомендацій.

16. Надання психологічної допомоги особам, віднесеним до ГППУ, здійснюється у спеціально обладнаних кімнатах психологічної роботи, психотренінгових комплексах військових частин, медичних реабілітаційних центрах НГУ.

17. Психологічна реабілітація військовослужбовців є обов'язковою складовою заходів з відновлення бойової готовності (боездатності) військових частин (підрозділів).

18. Особовий склад військових частин (підрозділів), який виконував службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах, в обов'язковому порядку проходить психологічну реабілітацію.

19. Метою психологічної реабілітації військовослужбовців є:
збереження і відновлення їх фізичного та психічного здоров'я;
відновлення рівня психологічної безпеки особистості, фізичної та психологічної готовності до виконання обов'язків військової служби;
зниження частоти та тяжкості наслідків перенесених бойових психічних травм у формі гострих стресових реакцій, які можуть сягати максимальної інтенсивності з розвитком посттравматичних стресових розладів та психопатологічних змін особистості після пережитої бойової психічної травми.

20. Основними завданнями психологічної реабілітації військовослужбовців є:

діагностика та нормалізація психологічного стану військовослужбовців;
відновлення у військовослужбовців порушених (втрачених) психологічних функцій до рівня, який дасть їм можливість ефективно виконувати службові обов'язки;

надання допомоги в установленні (відновленні) конструктивних відносин між військовослужбовцями у військовому підрозділі (колективі), членами сімей;

зупинка механізмів адаптації людини до екстремальних (бойових) дій;

керування стресом – заспокоєння;

поступова реадaptaція до звичайних умов життєдіяльності;

фізичне та психічне відновлення;

запобігання розвитку психологічних травм шляхом вибірки осіб, які потребують психологічної підтримки, медичного обстеження та лікування.

21. Необхідність застосування певних форм та методів психологічної реабілітації військовослужбовців, допомоги та корекції визначає психолог залежно від особливостей особистості військовослужбовця, змісту попередніх психотравматичних ситуацій, їх впливу та наслідків, а також наявності матеріально-технічної бази. При цьому передбачаються як індивідуальна, так і групова форми роботи.

22. Організація психологічної реабілітації військовослужбовців та психологічної підтримки членів їх сімей передбачає надання таких психологічних послуг:

- 1) психологічна просвіта та психоедукація;
- 2) психологічна діагностика;
- 3) індивідуальне психологічне консультування;
- 4) сімейне психологічне консультування (у тому числі подружнє психологічне консультування);
- 5) групове психологічне консультування;
- 6) індивідуальна психотерапія;
- 7) групова психотерапія;
- 8) супервізія;
- 9) групова робота (у тому числі психологічні тренінги).

23. Психологічна реабілітація проводиться з військовослужбовцями, які:

виконували службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах; виконували обов'язки військової служби, що пов'язані з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або в особливих природних географічних, геологічних, кліматичних і екологічних умовах та умовах підвищеного ризику для життя і здоров'я;

мають ознаки психологічної травми, психологічної дезадаптації, а також показали негативні результати під час поглибленого психологічного вивчення.

24. З метою визначення військовослужбовців, які потребують психологічної реабілітації, наказом командира військової частини створюється

комісія, до складу якої в обов'язковому порядку входять психолог та командири підрозділів.

25. Військовослужбовці, які потребують психологічної реабілітації, разом з робочою групою психологічної реабілітації в установленому порядку відряджаються для проведення заходів психологічної реабілітації.

26. Для проведення психологічної реабілітації наказом (розпорядженням) командувача Національної гвардії України, начальника територіального управління формується робоча група психологічної реабілітації з числа військовослужбовців ЗСУ.

27. До складу робочої групи психологічної реабілітації включаються посадові особи психологічної, медичної служб та служби фізичної підготовки і спорту, служби військового духовенства (капеланської служби), структур по роботі з особовим складом військових частин.

28. До складу робочої групи не включаються військовослужбовці, зазначені в пункті 27 цього розділу, які разом з особовим складом виконували службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах.

29. Психологічна реабілітація поєднується з такими реабілітаційними напрямками:

1) психологічний – психологічне розвантаження та відновлення психологічної безпеки особистості військовослужбовців;

2) медичний – медичний огляд, фізіотерапевтичне лікування, масаж;

3) спортивний – фізична підготовка (оздоровча фізична підготовка, синхрогімнастика, спортивні ігри, робота на кардіостатичних тренажерах, плавання);

4) соціальний – відвідування культурно-просвітницьких заходів, консультації з питань соціального захисту та проходження військової служби, задоволення духовних потреб.

30. Психологічна реабілітація військовослужбовців ЗСУ здійснюється в навчальних центрах військових частин, медично-реабілітаційних центрах НГУ, а також у реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, які визначені Міністерством соціальної політики України. Тривалість реабілітації визначається індивідуально для кожного військовослужбовця і не перевищує 14 днів.

31. Психологічна реабілітація особового складу військової частини (підрозділу) після виконання службово-бойових завдань в екстремальних (бойових) умовах проводиться за програмою «Декомпресія» у медичних реабілітаційних центрах, а також психотренінгових комплексах військових частин ЗСУ.

32. Обов'язковими є такі заходи психологічної реабілітації за програмою декомпресії, як медичний огляд, психодіагностика, дебрифінг, ігрова діяльність, всебічне інформування, техніка оптимізації внутрішнього потенціалу.

33. Види можливих заходів декомпресії за вибором військовослужбовців:

- сімейна реадаптація;
- фізична реадаптація;
- соціальна реадаптація;
- інформування щодо повернення до сімей;
- індивідуальна консультація за самозверненнями до психологів;
- ранкова прогулянка, риболовля;
- масаж;
- лікувальний сон;
- тренажерний зал (статичні, кардіотренажери);
- плавання, джакузі, сауна, лазня;
- заходи дозвілля та культурно-просвітницької роботи.

34. Після завершення заходів стосовно психологічної реабілітації члени робочої групи психологічної реабілітації на кожного військовослужбовця складають висновок-прогноз та надають рекомендації командирів (начальників) військової частини щодо можливості подальшого допуску до самостійного виконання завдань служби (служби зі зброєю), здійснюють розподіл на групи щодо потреб у медичному нагляді, лікуванні, реабілітації, зарахуванні до складу групи посиленої психологічної уваги.

35. Протягом періоду виконання особовим складом службово-бойових завдань в екстремальних (бойових) умовах командири (начальники) військових частин організують з членами їх сімей комплекс заходів з психологічної підтримки, військово-соціальної роботи, культурно-просвітницької роботи.

3. Форми та методи роботи з особовим складом, який потребує додаткової уваги.

Індивідуальні форми виховання мають певні методичні особливості при застосуванні їх до групи посиленої психологічної уваги.

До основних форм індивідуальної виховної роботи відносяться:

- ◆ Індивідуальна бесіда.
- ◆ Індивідуальна допомога.
- ◆ Індивідуальне завдання, доручення.
- ◆ Індивідуальний контроль.

Кожна з цих форм індивідуального виховання потребує від командира, начальника психолого-педагогічної підготовленості, здібності та передбачення можливих наслідків у діяльності військовослужбовця бо кожна людина обов'язково вимагає суворо індивідуального підходу.

1. Індивідуальна бесіда.

Мета проведення індивідуальної бесіди:

- отримання психодіагностичної інформації стосовно особи військовослужбовця, умов існування, оточення;
- здійснення виховного впливу на особистість;
- розглядання певних питань повсякденної діяльності військовослужбовців або особистих запитів.

Типи індивідуальної бесіди:

1. Ознайомлювальна психодіагностична бесіда.
2. Планово-поточна профілактична бесіда.
3. Позапланова, за обставинами, які визначають мету бесіди.

Ознайомлювальна бесіда.

Під час її проведення вивчають інформацію про :

- соціально-демократичний стан військовослужбовця ;
- стан здоров'я ;
- стосунки з будь-якими угрупованнями ;
- інтереси, досягнення, ставлення до шкідливих звичок, головна оцінка того, що відбувається навколо ;

- умови попереднього виховання, вплив життєвих ситуацій, матеріальне забезпечення;
- фахова спрямованість, рівень отриманих знань.

Проводиться кожним безпосереднім командиром або начальником .

Планово-поточна бесіда.

Є профілактичним заходом і проводиться з метою :

1. Визначення рівня адаптації військовослужбовців до умов служби.
2. Вивчення основних мотиваційних напрямків у діяльності воїна (відношення до навчання, армійського життя, здобуття професійних навичок).
3. З'ясування особливостей взаємовідносин з командуванням, включаючи товаришів по службі.
4. Наявності сімейно-побутових особливостей.
5. Наявності захоплень, участі у діяльності неформальних груп поза армійським колом.

Мета проведення планової бесіди :

- поглиблене соціально-психологічне вивчення військовослужбовця ;
- профілактика правопорушень, порушень військової дисципліни і суїцидальних дій;
- вивчення взаємовідносин воїна з колективом, його статус в ньому;
- виявлення особисто важливих переживань та визначення засобів їх вирішення;
- з'ясування взаємовідносин у сім'ї, наявність друзів та кола їх інтересів;
- уточнення світогляду, його ставлення до основних параметрів ідеологічних поглядів та вирішення економічних і політичних питань в країні.

Позапланова індивідуальна бесіда.

Проводиться за зверненням військовослужбовця з питань, пов'язаних з подіями в його особистому житті, станом здоров'я, та за обставинами, які й визначають зміст бесіди (порушення військової дисципліни, призначення до несення служби у варті чи виконання особистих доручень, завдань та інше).

Мета позапланової бесіди :

- надання допомоги у розв'язанні складної ситуації;
- роз'яснення причин, наслідків, меж відповідальності;
- орієнтування військовослужбовця, його дій, мислення в певному напрямку;

- зняття психологічного і емоційно-вольового фактору.

Особливості проведення індивідуальних бесід.

Під час організації та проведення бесіди необхідно дотримуватись таких умов:

- місце проведення бесіди повинно сприяти відвертому спілкуванню;
- зручний, необмежений для учасників, час проведення бесіди;
- створення атмосфери відвертості та взаємної довіри;
- визначення основної мети та складання приблизного плану проведення бесіди.

Етапи проведення бесід:

1. Налагодження емоційного контакту із співрозмовником.
2. Встановлення послідовності подій, які викликали проведення бесіди.
3. Спільна оцінка події, планування подальших дій.
4. Активна психологічна підтримка, прогнозування результату та спонукання до дії.

В процесі проведення індивідуальної бесіди використовуються різні прийоми та методи : переконання і навіювання, критика і заохочення, жестикуляція і міміка, а також технічні засоби - аудіо та відеозаписи, літературна інформація.

Рекомендації з проведення індивідуальних бесід:

- ◆ Доброзичливість, спокій, витримка, "м'який тон".
- ◆ Розмова на рівних. Зверхність - найгірша з усіх мислимих перепон для плідної розмови. Чим більше позитивних емоцій викликає у військовослужбовця той, хто проводить бесіду, тим краще взаємосприйняття і взаєморозуміння. Прийоми, що викликають у співрозмовника позитивний емоційний відгук в міжособових стосунках такі :
 - доброзичлива посмішка, приємний вираз обличчя;
 - вживання компліментів;
 - терпляче і уважне вислуховування.
- ◆ Намагайтесь більше дізнатися про свого співбесідника:
 - в якому він настрої;
 - які в нього проблеми;

- як в даній ситуації сказати йому про те, що підвищило б чи, принаймні, не зачепило його самооцінку та почуття власної гідності;

- як полегшити йому виконання того, що Ви хотіли б.

◆ Співбесідник повинен відчувати, що є хтось:

- хто відчуває його біль;

- хто визнає, що він зіткнувся з несправедливістю;

- хто може потурбуватись про нього;

- кому він може викласти свою справу.

◆ Коли вже з'ясовані проблеми співбесідника, для обох сторін корисно ще раз разом сформулювати центральну проблему. Такі спільні дії викликають у співбесідника почуття гордості: "Моя проблема важлива, зі мною консультуються, як із експертом".

◆ Не обіцяйте того, у виконанні чого Ви не впевнені: "Поки я ще не готовий дати Вам остаточну відповідь. Я проконсультуюсь і з'ясую, чим я можу Вам допомогти".

◆ Метод "батога і пряника" - це негативне спілкування. З часом командир перестає вірити будь-кому і зовсім втрачає довіру підлеглих. Контакт може бути встановлений і без надмірних похвал - досить терпляче, не перебиваючи, вислухати. Швидка інтерпретація почутого, нетерплячість : "Зрозуміло, все ясно, на цьому місці можете не зупинятись", - говорить співбесіднику про таке:

- для мене в твоїх проблемах немає нічого незрозумілого;

- у мене немає часу займатися твоїми сміхотворними проблемами;

- я не такий дурень, як ти;

- я вище за тебе.

Для того, щоб налагодити контакт, доцільне звернення: "Для мене важливо поговорити з Вами про те, що відбулось на минулому тижні. Я б не хотів, щоб у нас що-небудь накопичувалось. Я хотів би почути Вашу версію подій. Я хочу, щоб Ви знали, що Ваші обставини мені не байдужі".

Є ще одна підказка, як вести важку розмову. Ви стаєте на позицію співбесідника і заявляєте про це : "Якщо б я був на Вашому місці..." (сигнал: я розумію Ваш стан). Можливо поміняти ролями: "Але Ви також повинні мене зрозуміти..." (сигнал: я вважаю Вас достатньо розумним для цього).

ПАМ'ЯТАЙТЕ:

◆ Щирість не можна підміняти дешевими компліментами. Тільки у співбесідника включається попереджувальний сигнал: "Обережно, це не вівця, а тільки овеча шкіра", і всі комунікаційні зв'язки рвуться надовго.

◆ Інтимно-особисті проблеми військовослужбовця повинні зберігатися у таємниці чи виноситися для вирішення у вузьке коло осіб у межах розумного і тільки з дозволу самого військовослужбовця.

◆ Не можна робити помітки чи записи результатів бесіди у присутності співбесідника.

Під час проведення бесіди необхідно пам'ятати про те, що кожна фраза, з якою ми звертаємося до співбесідника, інтонація, яка супроводжує це звертання, міміка, жести, а також спільне зовнішнє середовище спілкування впливають в першу чергу на емоції, які викликають миттєвий аналіз - є небезпека чи немає; доброзичливий чи холодний, незрозумілий - значить небезпечний, правдивий чи ні. Тональність і загальний фон бесіди можуть змінюватися, створюючи то довірливо-м'яку, то імперативно-командну атмосферу, у зв'язку з поставленою метою і задачею, яка вирішується.

◆ В кінці бесіди необхідно, після етапу спільного планування розв'язування проблемних питань, поставити чітке завдання щодо виконання плану, вказати шляхи, використання сил та засобів, терміни виконання, висловити свою впевненість в успішності реалізації, дати корисні поради, підбадьорити.

Успіх бесід залежить у значній мірі від урахування індивідуальних особливостей особи співбесідника і тих обставин, які викликали необхідність бесіди.

Загальні рекомендації щодо ефективного спілкування з підлеглими.

1. Щоб привернути до себе співбесідника, необхідно:

- проявляти доброзичливість - "тримати посмішку";
- частіше промовляти вголос ім'я (та по батькові) співбесідника;
- проявляти увагу і повагу до інших людей, вміти слухати співбесідника;
- дати відчутти співбесідникові його значимість;
- говорити співбесідникові компліменти;
- не ставати в позицію жорстокого опонента;

- намагатись будувати стосунки із співбесідником з позиції співробітництва, реалізуючи “Ви – підхід”, а не “Я – підхід”.

2. Щоб вплинути на думку співбесідника, не викликаючи при цьому у нього образи, необхідно:

- починати бесіду з компліменту;
- не говорити співбесідникові прямо в очі про його помилку;
- перш, ніж критикувати іншого, вказати на свої власні помилки;
- задавати питання замість того, щоб віддавати накази;
- давати можливість співбесіднику зберегти "своє обличчя";
- приписати співбесіднику хороші якості, які він міг би в подальшому виправдати;
- поводитись так, щоб співбесідник був щасливий виконувати Ваші завдання.

3. Щоб примусити співбесідника стати на Вашу точку зору:

- поважайте думку співбесідника, ніколи не кажіть йому прямо, що він не правий;
- якщо Ви знаєте, що хтось думає чи хоче сказати про Вас щось негативне, обеззбройте його, сказавши про це раніше. Якщо Ви не праві, визнайте це швидко і в категоричній формі;
- починайте бесіду завжди в дружньому тоні;
- дайте можливість співбесіднику більше говорити, а самі говоріть менше, ніж слухаєте. Якщо Ви не згодні, не перебивайте співбесідника, це небезпечно, дайте йому вибалакатись, "підкидаючи" питання, намагайтесь його зрозуміти;
- у кожної людини є причина робити саме так, а не інакше; знайдіть причину, і Ви отримаєте ключ, за допомогою якого розгадаєте дії людини, а також її особисті якості; намагайтесь дивитись на проблеми очима Вашого співбесідника:
- ставтесь із співчуттям до побажань співбесідника;
- звертайтеся до благородних, а не істинних мотивів;
- використовуйте принцип наочності для доказу своєї правоти;
- якщо Ви хочете примусити вольову, з сильним характером людину прийняти Вашу точку зору, киньте йому виклик в тому розумінні, що візьміть під сумнів його можливості та здібності щось робити, або навпаки, публічно оголосіть, що він цього зробити не зможе.

Запам'ятайте: не можна отримати перемогу в суперечці, єдиний спосіб отримати в суперечці перемогу - це уникнути суперечки.

4. Як полемізувати із співбесідником:

- говоріть повільно і неголосно;
- не торкайтесь особистості співбесідника, обговорюйте справу;
- підкресліть на початку, що з деяких питань Ваші погляди співпадають із поглядами співбесідника;
- не нав'язуйте з самого початку свою точку зору;
- слідкуйте за головною думкою, не звертайте увагу на випадкові факти;
- спокійно реагуйте на приватні вислови співбесідника, не "заводьтеся".

5. Психологічні правила формування усних розпоряджень.

1. Пам'ятайте, що зміст розпорядження - програма дій, а психологічна форма - рівень мотивації.
2. Використовуйте ввічливу форму розпорядження, а не його емоційне забарвлення ("Чи зможете Ви?", "Як ви думаєте?", "Чи погодились би Ви?", "Як Ви вважаєте?", "Чи є у Вас можливість?", "Добре?", "Домовились?").
3. Не персоналізуйте розпорядження, виключіть особові займенники "я", "мене", "мені".

6. Психологічні правила засудження (покарання) негативного вчинку:

1. Засуджуйте (карайте) не особистість, а негативний вчинок.
2. Домагайтесь прийняття особистістю Вашої оцінки і вибраної міри засудження (покарання) її негативного вчинку.
3. Не відштовхуйте особистість, засуджуючи (караючи) її.
4. Покажіть за допомогою різних прийомів (посмішка та ін.), що Ви засуджуєте негативний вчинок, а не особистість.

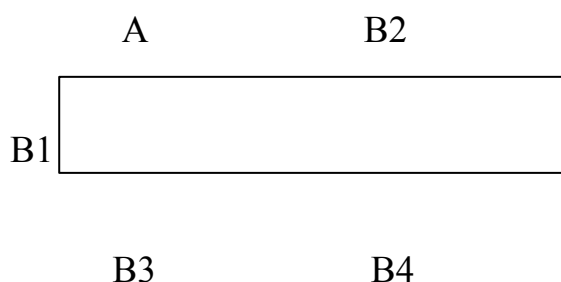
Умови спілкування.

Про особливості спілкування Аллан Піз писав: "Від 60 до 80 % людського спілкування відбувається невербально.

Люди на 90 % формують свою думку про людину в перші 90 секунд знайомства". (Аллан Піз. Мова жестів - М. , 1993)

Правильно обране місце біля столу під час бесіди є ефективним засобом, щоб досягти співробітництва.

Основне розташування стільців (по відношенню до А)

B1 - кутова позиція*;

B2 - позиція співробітництва*;

B3 - позиція протидії-захисту*;

B4 - незалежна позиція*.

B1-A* Кутова позиція - позиція для відвертої бесіди.

B2-A* Позиція співробітництва - коли дві людини-однодумці, працюють над однією й тією ж проблемою.

B3-A* Позиція протидії-захисту - підкреслює взаємостосунки "начальник-підлеглий". При такому положенні важко досягти розкृतості.

B4-A* Незалежна позиція - цю позицію займають люди, коли вони не хочуть спілкуватись. Для відвертої розмови така позиція не підходить.

Стільці.

Чим вище спинка стільця чи висота стільця, тим більша влада у хазяїна, тим вище його статус.

Стільці-вертушки надають людині велику владу і підвищують його статус у порівнянні з тим, якщо б він сидів на простому стільці.

Індивідуальна бесіда повинна проходити на однакових за висотою та обладнанням стільцях.

Співбесідник повинен сидіти спиною до стіни, дослідження показали, що дихання, пульс і кров'яний тиск швидко збільшуються, коли людина сидить спиною до відкритого простору, особливо якщо там пересуваються люди.

Світло не повинно бути яскравим. Бажано, щоб грала спокійна фонова музика.

Відстань між співбесідниками.

Звірі, птахи та риби визначають свої території. Американський антрополог Едвард Холл довів, що і у людини є свої території: країна, область, район, місто, вулиця. Кожна людина має свою власну територію: будинок, ділянку, кімнату, стілець і певний повітряний простір навколо тіла. Цей повітряний простір навколо себе людина носить з собою.

Радіус повітряного простору :

Інтимна зона	Особиста зона	Соціальна зона	Суспільна зона	15-
46см	46см-2м	1 - 6м	більше 3м	

Інтимна зона - це власність, заходити туди можуть лише близькі люди.

Особиста зона - зона для бесід із знайомими.

Соціальна зона - зона для незнайомих людей.

Громадська зона - загальнодоступна зона.

Якщо Ви бажаєте, щоб співбесідник почував себе затишно, то тримайтесь на певній відстані, застосовуйте жести.

Жести .

Відкриті долоні асоціюються з чесністю, правдивістю і відданістю.

Коли людина починає бути відвертою чи починає бути правдивою, звичайно вона показує всю або частину своєї долоні. Цей жест є повністю несвідомим.

Під час розмови частіше показуйте долоні.

Жест "міцно стиснуті руки" - це жест невиправданих сподівань і сигналізує про те, що людина намагається приховати своє негативне ставлення. Необхідно досягти того, щоб співбесідник розімкнув руки і показав долоні та передню частину свого тіла. Інакше у нього так і залишиться вороже до Вас ставлення.

Жест "схрещені руки на грудях" - захист, критичне сприйняття Ваших слів, ворожнеча, негативні емоції.

Жест "прикриття рота", "рука до носа" - говорять про недовіру того, хто слухає і можливу неправдивість того, хто говорить. Брехня викликає підсвідомо протидію у того, хто її висловлює, і це дратує тонкі нервові закінчення в носі, а легке почісування носа немовби заспокоює нерви.

Результати та висновки, зроблені під час бесіди обов'язково потрібно записати у лист індивідуальних співбесід який знаходиться у особовій справі при цьому відображається:

1. Отримана інформація у ході бесіди.
2. Особливості поведінки військовослужбовця в ході бесіди.

3. Поставлені завдання.
4. Засоби їх виконання.
5. Час перевірки .

Лекція № 3 "Профілактика конфліктної поведінки у підрозділах»

Категорія навчаних – офіцери структур виховної роботи

Навчальна та виховна мета:

1. Розширити та поглибити знання командирів курсантських підрозділів щодо розв'язання міжособистісних конфліктів.
2. Надати практичні рекомендації щодо профілактики суїцидальної поведінки.

Рекомендовані джерела інформації

1. Богданов Е.М., Зазыкин В.Г. Психология личности в конфликте: Учебное пособие – СПб.: Питер, 2004.- 224 с.
2. Іпатов Е. Ф. Психологія управління у бізнесі. – Київ-Харків: НМЦВО, 2003. – 320с.
3. Конфликтология. Теория и практика. – М.: Ассоциация авторов и издателей ТАНДЕМ. Издательство ЭКМОС, 1998. – 264с.
4. Конфліктологія: курс лекцій (модульний варіант): Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 198с.
5. Основы менеджмента, Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Пер. с англ. - М.: "Дело", 1992. - 702 с.

1. Конфліктна поведінка військовослужбовця, її причини у підрозділах.

Спілкуючись, люди так чи інакше впливають одне на одного. Керівники спонукають підлеглих до праці, викладачі передають учням знання, батьки виховують своїх дітей. І всі ці види взаємодії чреваті конфліктами.

Особливу значимість для конфліктології є теорія менеджменту, що розглядає прикладні аспекти управління, розробляє практичні рекомендації з раціоналізації трудової й іншої людської діяльності, особливо методом соціально - психологічного впливу.

Вирішення конфлікту - це велике мистецтво. Але дуже важливо, щоб у процесі оволодіння цим мистецтвом ви зробили якнайменше помилок. Використання схеми:

діагноз - прогнозування - прийняття рішень

як єдиного й постійного процесу допомагає уникнути негативних наслідків конфлікту.

Отже, якщо відбувається збір інформації й відстеження поточного стану конфлікту, аналіз конфліктоутворюючих факторів, причин і умов даного конфлікту, тобто експертиза виниклого конфлікту, то тоді значно легше розробити рекомендації для прийняття рішень з урегулювання конфлікту.

Допомогти цьому можуть такі процедури:

1) розбивка структури конфлікту на окремі фрагменти й висування робочих гіпотез з нейтралізації кожного з них;

2) побудова стратегії врегулювання виниклого конфлікту, яка включає:

- формування конкретних цілей при врегулюванні конфлікту й визначення етапів їхнього досягнення;

- визначення завдань і способів їхнього рішення на кожному з етапів;

- план заходів, за допомогою яких передбачається досягти врегулювання.

Засоби, методи й дії з врегулювання конфлікту повинні підбиратися стосовно до кожного з його етапів і враховувати особливості його відповідних фаз і стадій еволюції.

Подібно тому, як спортсмени-веслярі користуються деякими основними правилами, щоб керувати своїм човном, учасники конфлікту повинні дотримуватися деяких основних принципів, що дозволяють їм спільними зусиллями передбачити й розв'язати конфлікт.

Конструктивному вирішенню конфліктів сприяють наступні фактори:

- адекватність сприйняття конфлікту;

- відкритість і ефективність спілкування конфлікуючих сторін;

- створення клімату взаємної довіри й співробітництва;

- визначення суті конфлікту.

Розглянемо кожний із цих факторів окремо.

Адекватне сприйняття конфлікту. Дуже часто в ситуації конфлікту ми неправильно сприймаємо власні дії, наміри й позиції, так само як і вчинки,

інтенції й точки зору опонента. До типових перекручувань сприйняття відносяться:

«Ілюзії власної шляхетності». У конфліктній ситуації ми нерідко думаємо, що є жертвою нападок злісного супротивника, моральні принципи якого досить сумнівні. Нам здається, що істина й справедливість цілком на нашій стороні й свідчить у нашу користь. У більшості конфліктів кожний з опонентів упевнений у своїй правоті й прагненні до справедливого вирішенню конфлікту, переконаний, що тільки супротивник цього не хоче. У результаті підозрілість часто природно виникає з існуючої упередженості.

«Пошук соломинки в оці іншого». Кожний із супротивників бачить недоліки й похибки іншого, але не усвідомлює таких же недоліків у себе самого. Як правило, кожна з конфліктуючих сторін схильна не зауважувати змісту власних дій стосовно опонента, але зате з обуренням реагує на його дії.

«Подвійна етика». Навіть тоді, коли супротивники усвідомлюють, що роблять однакові дії по відношенню один до одного, однаково власні дії сприймаються кожним з них як припустимі й законні, а дії опонента - як нечесні й недозволені.

«Все зрозуміло». Дуже часто кожний з партнерів надмірно спрощує ситуацію конфлікту, причому так, щоб це підтверджувало загальне уявлення про те, що його достоїнства гарні й правильні, а дії партнера - навпаки, погані й неадекватні.

Ці й подібні омани, властиві кожному з нас у конфліктній ситуації, як правило, збільшують конфлікт і перешкоджають конструктивному виходу із проблемної ситуації. Якщо перекручування сприйняття при конфлікті надмірне, виникає реальна небезпека опинитися в пастці власної упередженості. У результаті це може призвести до припущення, що партнер настроєний винятково вороже, починаєш оборонятися від нього, переходячи в наступ. Бачачи це, партнер переживає ворожість до нас, і наше попереднє допущення, хоча воно було невірним, негайно підтверджується. Знаючи про подібні подання в ситуації конфлікту, постарайтеся уважніше проаналізувати свої відчуття в конкретних випадках.

Відкрите й ефективне спілкування конфліктуючих сторін. У конфліктній ситуації комунікація, як правило, погіршується. Супротивники в

основному намагаються зробити один одному боляче, займають оборонну позицію, приховуючи будь-яку інформацію про себе. Іноді людина виражається недостатньо виразно і ясно, і тоді слова можуть бути зрозумілі неправильно. Іноді хтось слухає не уважно. І коли людина бачить, що її не слухають, у неї можуть виникнути почуття ворожості або осуду. Часто виникає нерозуміння у відношенні того, що мається на увазі. Перешкодою можуть стати сховані припущення. А іноді в результаті нерозуміння, ворожості або образи спілкування взагалі припиняється.

Досягти взаєморозуміння між сторонами при вирішенні конфлікту допомагає комунікація.

Спілкування - це основна умова конструктивного вирішення конфліктів. Бажано використовувати в конфліктній ситуації ключові елементи спілкування:

- приділяти увагу немовним свідченням того, що слова мовця розходяться з його думками й почуттями. Вносити це протиріччя на відкрите обговорення;

- необхідно стежити за тим, щоб у вас або в іншої людини не було схованих помилкових припущень або установок. Обговорюйте їх відкрито, так, щоб помилки можна було виправити;

- намагатися робити спілкування відкритим. Дипломатично говоріть про те, про що думаєте або відчуваєте;

- запитувати самого себе, чи відповідає сказане вашим щирим бажанням, потребам або почуттям? Якщо не відповідає, то ваші інтереси можуть залишитися незадоволеними;

- не залишати незрозумілостей. Якщо ви не впевнені, що ваше повідомлення зрозуміле, попросіть конфліктуючу сторону повторити те, що ви сказали, щоб переконатися в точності сприйняття. Якщо ж ви не можете щось зрозуміти з першого разу, не заперечуйте цього. Визнаючи, що ви чогось не зрозуміли, ви зберігаєте достоїнство й доводите самому собі свою чесність і бажання все робити правильно із самого початку;

- слухати іншого зі співчуттям; зосереджуватися на предметі розмови; ставитися до мовця шанобливо, уважно, не роблячи оцінок; висловлювати думку про почуте, щоб показати людині, що її дійсно слухають; відмічати те, що ви не зрозуміли або в чому не впевнені; використовувати для підтримки розмови немовні засоби (посміхатися, кивати головою, дивитися в очі).

1.2. Шляхи вирішення конфлікту

Створення клімату взаємної довіри й співробітництва. Цьому може сприяти прояв довіри до партнера шляхом готовності відкрити перед ним таку свою незахищену позицію, яка є прагненням до згоди й взаєморозуміння, небажання використати слабкі й уразливі місця супротивника.

Конфлікт вирішується краще, якщо обидві сторони зацікавлені в досягненні деякого загального результату, що спонука їх до співробітництва. Досвід спільної діяльності в ім'я досягнення загальної мети зближає партнерів, дозволяє відкривати нові, додаткові способи подолання труднощів і неприємностей, пов'язаних з рішенням конфлікту. Успішне рішення спільних завдань підвищує також ступінь взаємної довіри, що полегшує ризик відкритості у спілкуванні. Це надзвичайно важливий момент, тому що люди часто навіть не уявляють собі, що можна співробітничати з людиною, з якою перебуваєш у конфліктних відносинах.

Визначення суті конфлікту. Чим точніше визначення істотних елементів конфлікту, тим легше знайти засоби для ефективної поведінки. Бажано, щоб партнери зуміли погодити свої уявлення про те, як визначити ситуацію конфлікту. Послідовне поводження, спрямоване на подолання конфлікту в цілому, припускає кілька етапів.

Чи існують якісь можливості конструктивного й успішного рішення конфлікту?

Ключ рішення цієї проблеми полягає в тому, щоб глянути на конфлікт як на завдання, яке повинно бути вирішено: спочатку слід визначити причину конфлікту, а потім застосувати відповідну техніку рішення конфліктних проблем. Наприклад, метод творчої візуалізації може бути використаний для аналізу причин конфлікту; метод мозкового штурму корисний при пошуку альтернатив; метод автоматичного запису можна використати для з'ясування власних реакцій на ті або інші можливості; метод уявного подання може допомогти запитати самого себе й одержати від внутрішнього голосу раду відносно вибору. Нарешті, метод уявного контролю або техніка вольового мислення може бути використана для вироблення достатньої внутрішньої мотивації або контролю, з метою реалізації нових рішень.

Методи контролю конфліктної ситуації корисно кожному не тільки знати, але й використовувати. Вони допоможуть вирішити проблему практично будь-якого типу.

Для цього корисно мати уявлення про деякі загальні причини конфліктів між людьми.

Після виявлення прихованих причин і джерел конфлікту наступним кроком є корекція проблеми шляхом минаючої реакції. Наприклад, якщо конфлікт викликаний недостатнім спілкуванням або його відсутністю, очевидна реакція складається в пошуку шляхів налагодження спілкування. Якщо конфлікт пов'язаний з розходженням у життєвих планах, реакція буде полягати в одному з компромісів, вироблених у результаті переговорів і пошуку рішень, при яких у виграві залишається кожний учасник конфлікту. Якщо ж перешкодою є власні страхи й нерішучість, то рішення полягає у виробленні методів подолання цих перешкод на шляху.

При відповідному досвіді дії в конфліктних ситуаціях потенційні конфлікти можуть бути взагалі відвернені або вирішені й навіть використані як джерело поліпшення відносин з іншими людьми й самовдосконалення. Завдання полягає не в тому, щоб піти від конфлікту, що потенційно можливий у всіх суспільних відносинах і ситуаціях внутрішнього вибору, а й у розпізнаванні конфлікту й контролі над ним з метою одержання найкращого результату.

Є кілька способів вирішення конфліктів:

1) використання вже існуючих об'єктивних критеріїв. У цьому випадку можливі два варіанти. Перший - сторони приймають існуючий порядок вибору й застосування об'єктивних критеріїв; другий - сторони самі встановлюють цей порядок, виходячи зі здорового глузду й своїх інтересів;

2) використання *справедливих процедур*. Цей спосіб припускає вдосконалювання методів розпізнавання й структурування конфліктів для того, щоб застосувати до них той або інший тип справедливих процедур. Відзначені способи вирішення конфліктів ефективні у випадку технічних і економічних ситуацій.

Конфлікти, розв'язувані справедливими процедурами, повинні задовольняти певним вимогам. Наприклад, згода сторін зі споконвічною

«нічийністю» конфліктного ресурсу, можливість розведення по етапах абстрактного розподілу ресурсу (або встановлення норм його використання) і встановлення його приналежності, прав на використання тої або іншої частини між сторонами.

Як справедлива процедура може пропонуватися також суд або арбітраж за умови, що обидві сторони, безумовно погодяться з цим рішенням третьої сторони. Однак, по суті справи, даний спосіб вирішення конфлікту зводиться до попереднього, адже суд повинен приймати рішення знов-таки на основі об'єктивних критеріїв.

Якщо конфлікт починає зачіпати інтереси політичної й військової безпеки, національної, етнічної самосвідомості, державного контролю над територіями, релігійних і світоглядних позицій, вся платформа об'єктивних критеріїв стає схожа на шматок крижини в бурхливому морі. З цього не випливає, що всі об'єктивні критерії разом втрачають значення. Залишається внутрішнє право, міжнародне право, традиції й прецеденти вирішення конфліктів;

3) часткове використання об'єктивних критеріїв. Даний спосіб надає можливість вирішувати одні аспекти конфлікту за допомогою об'єктивних критеріїв, а інші - за допомогою справедливих процедур;

4) використання ціннісного аналізу. В основі ціннісного аналізу є ідея ціннісної свідомості.

Нижчеперелічені правила сформульовані з метою допомогти учасникам конфлікту знайти **вихід з конфлікту**.

Правило 1. Якщо виникає конфлікт, то не піддавайтеся емоціям і не поспішайте його форсувати.

Правило 2. Аналізуючи конфліктну ситуацію, шукайте причину й не «зациклюйтеся» на самому факті конфлікту.

Правило 3. Подумки програвайте всі «позитивні» і «негативні» моменти тих або інших варіантів розвитку конфлікту.

Правило 4. Не намагайтеся «зам'яти» конфлікт, а доведіть його до логічного кінця (якщо, звичайно, переконані у своїй правоті й твердо вірите, що вас зрозуміють і підтримають у колективі).

Правило 5. Не конфліктуйте по дрібницях! Оскільки в колективі завжди працюють люди з неоднаковими ціннісними орієнтаціями, то їхні інтереси й мотиви також різноманітні. Часом буває, що стиль і способи управління керівника повністю задовольнити устремління всіх членів колективу не можуть. Однак володіння мистецтвом ефективного вирішення конфліктів, як правило, є джерелом розвитку колективу й підвищення ефективності і якості його роботи.

Правило 6. (універсальне правило високоморальної взаємини людей) - не стався до людей так, як би ти не хотів, щоб вони ставилися до тебе стосовно тебе. Суть даного правила полягає в тому, що важливо завжди, а особливо в ситуації пошуку виходу з конфлікту, уміти зберегти в собі об'єктивність і бачити в конфлікуючому колесі насамперед людину.

Правило 7. Дайте людям відчутти свою значимість. Дійсно, людям властиво відчувати свою значимість і непогрішність. Тому не фіксуйте пильної уваги на недоліки супротивників, а знайдіть у них ті якості, ті вчинки, які хоч якоюсь мірою характеризують їх з позитивної сторони. Тим самим ви перекинете «місток» від конфронтації до примирення. Визнаючи достоїнства своїх супротивників, ви вже цим робите крок назустріч до примирення й вирішення конфлікту. Якщо вам вистачить сили волі знайти й привселюдно визнати у своєму супротивнику хоч щось гарне, то ви маєте шанс вийти з конфліктної ситуації досить мирно. Є надія, що протилежна сторона також викине білий прапор примирення.

Правило 8. Чітко визначить свої цілі. Проблема цілей у вирішенні конфлікту - це проблема їхньої ясності. Тому, розв'язуючи той або інший конфлікт, прагніть до конкретизації цілей, які ви собі ставите. Буває, що ви висуваете не реальні, а ще гірше - помилкові цілі. Це стає зрозумілим, якщо провести їхній елементарний аналіз. Наприклад, ви поставили своєю метою домогтися за всяку ціну підвищення заробітної плати, і на цій основі вступили в конфлікт зі своїм безпосереднім керівником. Ціль може бути не досягнуто не через яку-небудь суб'єктивну причину, а внаслідок більш глибоких об'єктивних причин: спаду виробництва й відсутності можливості підвищення посадового окладу не тільки вам, але й вашим колегам.

Або інший приклад. Вас втягли в конфліктну ситуацію всупереч вашим бажанням і намірам. І, зрозумівши це, ви повинні зосередитися на один-єдиній меті: як з найменшими втратами вийти з конфлікту, не збільшуючи його.

Правило 9. Хто робить перший крок до примирення, той виграє. При цьому використайте прийом доброго слова, що надає нам сили, а іноді й вирішує конфліктну ситуацію. Наприклад: «Останнім часом я все частіше ловлю себе на думці, що я неправий»; «І як вам вдається так чарівно виглядати...»; «Яка гарна кофточка! Вона вам так іде»; «Учора я бачив вашу дочку, ви можете пишатися такою красунею!»; «Мені незрозуміло, куди дивляться чоловіки нашого відділу?»; «Учора я розмовляв по телефону з вашим сином, він у вас просто дипломат»; «Я вас розумію, всі творчі натури - люди непрості й найчастіше конфліктні»; «Людам творчим і неординарним зрозуміти один одного не так-то просто!»

Позитивний, або конструктивний результат успішно розв'язаного конфлікту може бути виражений у:

- розрядженні емоційної напруженості;
- глибокому взаєморозумінні сторін, їхньому зближенні, забезпеченні інформаційно-сполучного результату;
- зростанні продуктивності праці, соціальних змін, прогресу;
- розкритті наявних протиріч і визначенні шляхів їхнього подолання;
- збільшенні можливостей переоцінки колишніх цінностей і норм;
- посиленні взаємної довіри, терпимості членів даної групи, їхньої згуртованості.

Успішне вирішення конфліктів надає можливість самій людині позбуватися негативних реакцій, які викликають нервові зриви, наносять шкоду її здоров'ю й деформують її активну професійну діяльність.

2. Агресія та аутоагресія. Профілактика аутоагресивної та суїцидальної поведінки курсанта.

Причини суїцидальної поведінки курсантів:

1. Відсутність належного контролю за поведінкою курсантів у побуті та їх станом здоров'я.

2. Негативний соціально-психологічний клімат та конфліктні взаємовідносини у сім'ях військовослужбовців, зокрема у сфері подружніх і любовних стосунків.

3. Недосконале вивчення кандидатів на військове навчання за місцем проживання та попереднього місця роботи, навчання.

4. Недоліки в організації відбору, неналежний контроль за адаптацією молодого поповнення до військової служби.

Соціально-психологічні причини

- Емоційна вразливість;
- Чутливість до несправедливості;
- Запальність;
- Схильність до хвилювання;
- Скритність, замкненість;
- Надмірна вимога до себе та інших;
- Міжособистісні конфлікти;
- Сімейні негаразди.

Медико-психологічні причини

- Психічні розлади;
- Погіршення стану здоров'я;
- Зловживання алкоголем;
- Каліцтво.

Психологічні особливості людини у стані суїцидальної кризи:

- Амбівалентність (боротьба між бажанням жити та бажанням вмерти);
- Імпульсивність;
- Ригідність (думки, почуття, дії звужені, принцип “Або все – або нічого”);
- Подання скритих сигналів (заклик про допомогу, прохання пробачити).

Психологічні особливості людини у стані суїцидальної кризи:

Зверніть увагу на:

- Замкненість, нездатність будувати стосунки з близькими;
- Алкоголізм, психічне захворювання;
- Тривогу або паніку;
- Особистісні зміни, що проявляються у підвищеній дратливості, песимізмі, пригніченості, апатії;
- Здійснену раніше суїцидальну спробу;
- Ненависть до себе, почуття провини та неспроможності;
- Недавня втрата близької людини;
- Бажання написати заповіт;
- Суїцидальні записи;
- Розмови про смерть та самогубство що часто повторюються.

Як поводити себе з суїцидальною людиною

При наявності незначного ризику

- Запропонувати емоційну підтримку;
- Відпрацювати суїцидальні думки – добитись відвертої розповіді людини про її негаразди;
- Фокусувати увагу на позитивних, сильних сторонах людини;
- Зустрічатись через певний час, налагодити контакти з ним;

При наявності середнього ризику

- Використовувати увесь вищевказаний перелік;
- Використовувати амбівалентність почуттів. Укріпляти бажання жити;
- Обговорити альтернативи самогубства;
- Направити до лікаря;
- Зв'язатися з родиною.

При наявності значного ризику

- Залишатися з людиною, не покидаючи її;
- Обережно вести розмову, намагатись забрати таблетки, ніж, отруту та інше знаряддя;
- Заключити контракт;
- Зв'язатись з лікарем психотерапевтом;
- Інформувати родину та залучити членів сім'ї до надання допомоги.

Лекція № 4: "Соціально-психологічна профілактика аутоагресивної поведінки курсантів ВВНЗ"

Категорія навчаних – офіцери по роботі з особовим складом, командири курсантських підрозділів, сержанти.

Навчальна та виховна мета:

1. Розширити та поглибити знання офіцерів по роботі з особовим складом, командирів курсантських підрозділів, сержантів щодо психопрофілактики суїцидальної поведінки.
2. Надати практичних рекомендацій щодо психопрофілактики суїцидальної поведінки.

Рекомендовані джерела інформації

1. Гічун В.С. Аутоагресивна поведінка у військовослужбовців внутрішніх військ МВС України (причини, механізми, профілактика): автореф. дис. ... док. мед. наук: 14.01.16 / Гічун В'ячеслав Сафронович; Державна установа "Інституті неврології, психіатрії та наркології АМН України" - К., 2007. - 40 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология .- М.,1989.
3. Бойко В.В., Ковалев А.Г., Панферов В.Н. Социально-психологический климат коллектива и личность .-М.:Мысль,1983.
4. Варій М.И. Основи соціальної психології військового колективу.-Л.:ДУ "ЛП",1997.
5. Военная педагогика и психология / Барабанщиков А.В. и др.- М.: Воениздат,1986.-240с.
6. Десев Л. Психология малых групп – М.: Прогресс,1989.
7. Донцов А.И. психология коллектива.-М.: Изд-во МГУ,1984.
8. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б.Соціальна психологія.-К.: Наукова думка,1995.
9. Кричевский Р.Л., Дубововская Е.М. психология малой группы.-М.:Изд-во МГУ,1991.

10. Подоляк Я.В. Личность и коллектив: психология военного управления.-М.: Воениздат,1989.
11. Яблокова Е.А. психология коллектива и личность.-М.: МГУ,1994.
12. Ягупов В.В. Соціальна і військова психологія – К.: ну,2001.

1. Аутоагресивна поведінка як соціально-психологічна проблема.

Слайд 3

Самогубство – це дуже складний багатофакторний соціальний феномен, не існує будь-якої однієї причини смерті, що могла б пояснити самовільне позбавлення людського життя. Це результат взаємодії соціальних, біологічних, етнокультурних, психологічних, екологічних та інших факторів. Саме вплив багатьох факторів дав змістовну базу для цілого ряду наукових підходів щодо дослідження феномену суїцидальної поведінки.

Слайд 4

Теологічний та історичний підхід. Ні у Старому, ні у Новому Заповіті не міститься прямого заперечення самогубства, але вже Фома Аквінський підкреслював, що самогубство є смертний гріх, через те що воно посягає на владу Бога над людиною, життям та смертю. Уявлення про гріх самогубства і по наш час залишається незаперечним церковним канонем. Дійсно, самогубців не відпивають і не поминають разом з тими хто помер іншою смертю. Їх окремо хоронять, а родичі та близькі виконують цілий ряд церковних правил та діянь. Цей підхід перекликається з деякими нормами, що діяли у Стародавньому світі, Піфагор вважав що самогубство вносить сильний дисонанс у світову гармонію життя, у окремих грецьких містах тіло самогубця розпинали та віддавали диким звірам, у інших містах майно конфіскувалося а ховати тіло забороняли. У Древньому Корфагені самогубства жінок попереджували загрозою виставлення їх оголених тіл на загальний огляд. У той же час відомий філософ Сенека та поет Гомер закінчили життя самогубством.

Ганьба самогубця спостерігалась і у Середньовіччі, і у Росії Петра 1. Тем не менш, окремі філософи підставили під сумнів гріх самовбивць.

Філософський. Д. Юм був першим з великих західних філософів, хто

розглядав самогубство поза поняттям гріха. Екзистенціальні філософи двадцятого сторіччя - Кьєркегор, Ясперс, Камю, Сартр, Хайдеггер — зробили безглуздість життя своєю центральною темою.

Юридичний. У дореволюційній Росії діяло положення від 1885 року щодо покарання самогубців, а саме:

1. Відмова у праві свідомого самогубця робити посмертні розпорядження, звідси заповіти самогубців не визнавались такими, що мали законної сили.

2. Той хто зробив замах на самогубство засуджувався від 0,5 року до 1,5 року тюремного ув'язнення.

3. Загиблій позбавлявся церковного поховання.

Дюркгейм визначав, що Російське право щодо самогубців найбільш суворе

Біологічний підхід. Найбільш відома концепція біологічної схильності **Джона Мана**. Згідно неї людина має певну схильність до суїциду (суїцидальний діатез). Визначені найбільш впливові фактори: генетичні, фактор спадковості, рівень холестеролу та відповідних гормонів – зокрема серотоніну у крові а також придбана сприйнятливність.

Психологічні

З. Фрейд Є два види потягів: один з них інстинкт життя, **Ерос**, інший – це потяг до смерті, руйнуванню й агресії, **Танатос**. Убивство - це агресія, спрямована на інших, а суїцид - це агресія, спрямована на себе. Дуже важливо, підкреслював Фрейд, що **вбивство не можна виправдати**, і воно може бути відвернено. Суїцид також, по суті, є вбивством навиворіт, не повинен бути виправданий і може бути відвернений.

Карл Меннінгер згодний із Фрейдом у тім, що в житті людини існує напружена **боротьба між інстинктами самозбереження й саморуйнування**.

Альфред Адлер *«Бути людиною – означає відчувати свою неповноцінність»*. Ця теза є основним положенням “індивідуальної психології” Альфреда Адлера. Прагнення вирішити певні життєві проблеми спонукує людей до подолання своєї неповноцінності.

Карл Юнг. Торкаючись питання самогубства, Юнг вказував на **несвідоме прагнення людини до духовного переродження.**

Едвін Шнейдман *Шукачі смерті* розстаються з життям навмисно, причому таким чином, що порятунок є неможливим або вкрай неймовірним.

Ініціатори смерті: до них відносяться безнадійно хворі, що позбавляють себе систем забезпечення, від'єднуючи голки або канюли.

Гравці зі смертю - це ті хто, говорячи мовою гри, роблять своє життя ставкою у ситуації з відносно низькою ймовірністю виживання, як наприклад, у російській рулетці, де шанси загинути становлять 5 з 6. Існує ще тип людей вітаючих смерть, хоча й не граючої активної ролі в її наближенні, але правдиво заявляють, що бажали б свого кінця. Цей тип часто зустрічається серед тривожної молоді й самотніх старих. Підсумовуючи, можна сказати словами Шнейдмана «смерть наближається через необережність, необачності, нерозсудливості, безпам'ятності людини або внаслідок інших подібних психологічних механізмів».

«Самогубець залишає свій психологічний кістяк у шафі своїх близьких».

Концепція Дюркгейма

Відповідно до теорії Дюркгейма існує три види суїцидів.

- 1. Більшість суїцидів егоїстичні.** Саморуйнування у цьому випадку пояснюється тим, що індивід відчуває себе відчуженим і роз'єднаним із суспільством, родиною й друзями.
- 2. Існує також аномічне (від аномія - “безправ'я”) самогубство,** що виникає, якщо людина зазнає невдачі в адаптації до соціальних змін. Такі суїциди поширені у часи суспільних криз, таких як економічна депресія, або, навпаки, у часи процвітання, коли суїциди роблять нувориші, які не можуть пристосуватися до нового для них стандартам життя.
- 3. Останнім типом є альтруїстичне самогубство,** при якому авторитет групи над індивідом є настільки більшим, що він втрачає свою ідентичність і в силу цього жертвує собою на благо суспільства.

Антивітальні переживання – міркування про відсутність цінності життя, які виражаються у формулюваннях типу: “жити не варто”, “не живеш, а існуєш”, де ще немає чітких подань про власну смерть, а є заперечення життя.

Пасивні суїцидальні думки - характеризуються поданнями, фантазіями на тему своєї смерті, але не на тему позбавлення себе життя. Прикладом є висловлення: ”добре б умерти, заснути й не прокинутися».

Суїцидальні задуми - активна форма суїцидальності, продумуються способи суїциду, час і місце дії.

Пресуїцид - період від виникнення суїцидальних думок до спроб реалізації називається. Він може бути гострим і хронічним.

Суїцидальна спроба - це цілеспрямоване оперирование засобами позбавлення себе життя, що не закінчилися смертю. Вона проходить в 2 фази. Перша - оборотна, коли об'єкт сам може припинити спробу, друга - необоротна.

Слайд 6 - 7

В останні роки Україна входить до першої десятки країн з найвищим рівнем суїцидальної активності населення (20-25 випадків на 100 тисяч населення), поступаючись Литві (42), Російській федерації (37,4) Білорусії (35), Казахстану (28,8), Словенії (28,1), Угорщині (27,7), Естонії (27,3), Латвії (26).

За даними Держкомстату рівень суїцидальної активності населення України зростав з 19 випадків на 100 000 осіб у 1998 році до 30 у 2001 році. В останній період цей показник дещо знизився, однак, все ще є високим. Попередньо у 2010 році він складає 19,5 випадків на 100 тисяч населення.

Слайд 8

Соціокультурний фактор

Існують **етнічні групи**, схильні до суїциду. Прикладом є угро-фінська група (будь те жителі Удмуртії, Угорщині або Фінляндії) яка має дуже високий рівень самогубств, що видно із графіка для Угорщини.

Сімейний фактор

За статистикою, **одружені здійснюють суїцид значно рідше, ніж неодружені або розведені. Високий рівень самогубств у тих, хто втратив партнера - у три рази частіше, ніж сімейні.**

Группы ризику.

Існує пряма залежність між суїцидом і втратою соціального статусу - те, що називають "комплексом короля Ліра". Так, високий рівень самогубств серед **демобілізованих офіцерів, молодих солдатів, людей, узятих під варту, недавніх пенсіонерів.** Найвищі показники самогубств відзначені серед наркоманів, інвалідів, психічно хворих, а також хронічних алкоголіків. **Алкоголіки роблять біля третини всіх закінчених самогубств і чверть всіх спроб всіх самогубств.**

Професійний фактор

Суїцидальний ризик для професій може мати наступний вигляд:

1. Музикант (8,5 балли);
2. Лікар (8,2);
3. Фінансист, психіатр (7,2);
4. Бібліотекар (3,2)
5. Продавець (2,1)

Слайд 9

2. Детермінанти виникнення суїцидальної поведінки військовослужбовців.

В Україні щорічно відбувається близько 13 000 самогубств. Високий рівень самогубств фіксується серед дорослого населення в усіх регіонах України окрім Західного.

Серед областей найвищі показники самогубств у Сумській (37,7), Чернігівській

Найпоширенішими способами самогубств у військах є повішання. Серед причин самогубств переважають економічні та соціально-побутові. Часте вживання спиртних напоїв, неадекватна поведінка в стані

алкогольного сп'яніння усугубляла відносини військовослужбовців, приводила до руйнації стосунків, що в кінцевому результаті призвело до самогубства.

Слайд 10-11

Причини суїцидальної поведінки військовослужбовців:

1. Відсутність належного контролю за поведінкою військовослужбовців у побуті та їх станом здоров'я.

2. Негативний соціально-психологічний клімат та конфліктні взаємовідносини у сім'ях військовослужбовців військової служби за контрактом, зокрема у сфері подружніх і любовних стосунків.

3. Недосконале вивчення кандидатів на військову службу за контрактом за місцем проживання та попереднього місця роботи, навчання.

4. Недоліки в організації відбору кандидатів для проходження строкової військової служби, неналежний контроль за адаптацією військовослужбовців молодого поповнення до військової служби.

Слайд 12

Соціально-психологічні причини

- Емоційна вразливість;
- Чутливість до несправедливості;
- Запальність;
- Схильність до хвилювання;
- Скритність, замкненість;
- Надмірна вимога до себе та інших;
- Міжособистісні конфлікти;
- Сімейні негаразди.

Слайд 13

Медико-психологічні причини

- Психічні розлади;
- Погіршення стану здоров'я;
- Зловживання алкоголем;
- Каліцтво.

Слайд 14**33. Психодіагностика та профілактика суїциду серед військовослужбовців Національної гвардії України****Слайд 15****Психологічні особливості людини у стані суїцидальної кризи:**

- Амбівалентність (боротьба між бажанням жити та бажанням вмерти);
- Імпульсивність;
- Ригідність (думки, почуття, дії звужені, принцип “Або все – або нічого”);
- Подання скритих сигналів (заклик про допомогу, прохання пробачити).

Слайд 16**Психологічні особливості людини у стані суїцидальної кризи:**

Почуття	Думки
<ul style="list-style-type: none"> - Сум, туга, поодинокість; - Безпорадність; - Самообвинувачення. 	<ul style="list-style-type: none"> - Краще мені б вмерти; - Я невдаха, тягар для усіх; - Я нікому не потрібен; - Усім буде краще без мене.

Слайд 17**Зверніть увагу на:**

- Замкненість, нездатність будувати стосунки з близькими;
- Алкоголізм, психічне захворювання;
- Тривогу або паніку;
- Особистісні зміни, що проявляються у підвищеній дратливості, песимізмі, пригніченості, апатії;
- Здійснену раніше суїцидальну спробу;
- Ненависть до себе, почуття провини та неспроможності;
- Недавня втрата близької людини;
- Бажання написати заповіт;
- Суїцидальні записи;
- Розмови про смерть та самогубство що часто повторюються.

Слайд 18**Як поводити себе з суїцидальною людиною**

При наявності незначного ризику

- Запропонувати емоційну підтримку;
- Відпрацювати суїцидальні думки – добитись відвертої розповіді людини про її негаразди;
- Фокусувати увагу на позитивних, сильних сторонах людини;
- Зустрічатись через певний час, налагодити контакти з ним;

Слайд 19

При наявності середнього ризику

- Використовувати увесь вищевказаний перелік;
- Використовувати амбівалентність почуттів. Укріпляти бажання жити;
- Обговорити альтернативи самогубства;
- Направити до лікаря;
- Зв'язатися з родиною.

Слайд 20

При наявності значного ризику

- Залишатися з людиною, не покидаючи її;
- Обережно вести розмову, намагатись забрати таблетки, ніж, отруту та інше знаряддя;
- Заключити контракт;
- Зв'язатись з лікарем психотерапевтом;
- Інформувати родину та залучити членів сім'ї до надання допомоги.

Лекція №5: Сім'я як фактор соціалізації людини на різних вікових етапах

Час: 2 години

План лекції

1. Сутність поняття «сім'я».
2. Моделі соціальної роботи з різними типами сімей.
3. Загальні і специфічні принципи соціальної роботи з сім'єю.
4. Напрями соціальної роботи з сім'єю.

Література:

1. Алексєєнко Т.Ф. Формування компетентності молодї сїм'ї у вихованнї дитини та подоланнї конфлїктїв /Т.Ф.Алексєєнко //Гуманїстично-спрямований виховний процес і становлення особистостї (Теоретико-методичнї проблеми виховання дїтей та учнївськї молодї): Зб. наук. праць. – К.: ВіРа Інсайт,2001. – Кн.1. – С.192-197.
2. Бєвз Г.М. Дитина в прийомнїй сїм'ї: нотатки психолога /Г.М.Бєвз, І.В.Пєша. – К.: Укр. ін-т соц.дослїджєнь, 2001. – 101 с.
3. Бєзпалько О.В. Органїзація соціально-педагогїчної роботи з дїтьми та молоддю у територїальнїй громадї: теоретико-методологїчнї основи : монографїя [Текст] / О.В.Бєзпалько. – К.: Науковий свїт, 2006. – 363 с.
4. Бєзпалько О.В. Соціально педагогїка в схемах і таблицях. Навч. посїбник. - К.: Логос, 2003. - 134 с.
5. Бойко О.П. Партнерство школи і сїм'ї та органїв самоорганїзацїї населєння у справї соціалїзацїї памолодї / О.П.Бойко // Педагогїка і психологїя. – 2005. – № 2. – С.25-33.
6. Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Учебное пособие для вузов / Л.Е.Никитина. – М.: Академический проект, 2003. – 270 с.

Сутнїсть поняття «сїм'я».

Існує безлїч дефїніцїй поняття «*сїм'я*». Усї вони вїдбивають той стан у теорїї соціальної роботи, коли предметом її вивчення стає сїм'я як *соціальный институт, мала група й система взаємовїдносин*.

Наведемо деякї вїдомї визначєння поняття «сїм'я».

Сїм'я - це «соціальный институт, тобто стїйка форма взаємовїдносин мїж людьми, у межах якїї здїйснюється основна частина повсякденного життя людей: сексуальнї стосунки, дїтонародження й первинна соціалїзація дїтей, значна частина побутового догляду, освїтнього й медичного обслуговування, особливо у ставленнї до дїтей та осїб похилого вїку» [9, с. 61].

Сїм'я є першоосновою духовного, економїчного та соціального розвитку суспїльства та виконує в ньому такї *функцїї*:

- господарсько-економічну* – планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності по веденню домашнього господарства та організації побуту сім'ї;
- репродуктивну* – продовження людського роду через народження дітей;
- комунікативну* – створення сприятливого сімейного мікроклімату, організація внутрішньо сімейного спілкування;
- виховну* – передача дорослими членами сім'ї соціального досвіду дітям;
- рекреативну* – організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів і потреб її членів;
- психотерапевтичну* – психологічна підтримка членів сім'ї в різних життєвих ситуаціях, створення доброзичливого емоційного клімату в сім'ї з метою відновлення фізичних і психічних сил членів родини, витрачених у різних стресових ситуаціях [1, с. 59].

Сім'я виступає насамперед провідним важливим чинником соціалізації особистості на мікрорівні. Її основні *соціалізуючі функції* полягають у забезпеченні фізичного та емоційного розвитку індивіда, формуванні статевої ідентифікації дитини, її розумового розвитку, а також розвитку здібностей і потенційних можливостей, забезпеченні дитині почуття захищеності; формуванні ціннісних орієнтацій особистості; оволодінні дитиною основними соціальними нормами [1, с. 59].

Деякі фахівці роблять спроби дати визначення сім'ї на основі системного підходу з урахуванням того, що вона несе в собі одночасно ознаки і соціального інституту, і малої групи, і системи стосунків. До найбільш значущого для практичного соціального працівника можна віднести визначення сім'ї, подане І. Трубавіною.

«Сім'я - це соціально-педагогічний інститут та особлива соціальна система, яка є підсистемою суспільства і включає в себе інші підсистеми (членів сім'ї); це мала соціальна група, первинний контактний колектив. Усе це дозволяє говорити про такі її ознаки, як шлюбні, міжпоколінні, кровні,

встановлені зв'язки між членами сім'ї; родинні почуття, почуття безпеки, захищеності, любові, поваги; спільний побут і проживання членів сім'ї; наявність певних функцій у суспільстві (видів життєдіяльності сім'ї), прав сім'ї в суспільстві й прав членів сім'ї в родині, обов'язків членів сім'ї стосовно один одного та відповідальність перед суспільством за своїх членів» [19, с. 4].

Моделі соціальної роботи з різними типами сімей.

Типологія сімей. Практика соціальної роботи з сім'єю завжди спирається на конкретний тип сім'ї. Класифікація типів сім'ї може бути побудована на різних засадах, за різними критеріями, ознаками тощо.

Таким чином, згідно з поданою класифікацією існує багато типів сім'ї. Орієнтиром соціальної роботи може стати сім'я будь-якого типу, а рівень потреби в соціальній підтримці, її конкретне утримання, види допомоги, якої потребують або можуть потребувати сім'ї, що належать до різного типу, мають бути різними.

Соціальний працівник, який працює з сім'єю, як правило, орієнтується на відповідну її модель.

Існує досить велика кількість моделей соціальної роботи з різноманітними типами сімей. У вітчизняній теорії й практиці соціальної роботи з різноманітними типами сімей [к зразок може бути запропонована модель І. Трубавіної [19, с. 109-115].

1. Бездітна сім'я. *Проблема* - у здатності членів подружжя мати дітей або пошук прийомної дитини. *Напрями роботи:* подолання однобічності :прямованості членів сім'ї мати дитину (залучення їх до фасилітаторства, юлонтарства, благочинності, просвіти); профілактика девіантної поведінки шенів сім'ї, надання інформаційно-консультативної допомоги; організація груп за інтересами, груп взаємопідтримки, організація дозвілля й :пілкування. *Форми роботи:* клуби, секції, походи, спільне відзначення свят, індивідуальні консультації, відеолекторії, телефони Довіри тощо.

2. Багатодітна сім'я. Це сім'я, яка має трьох і більше дітей. *Проблема* акої сім'ї: матеріальне забезпечення дітей, нестабільність статусу в громадській свідомості, соціально-рольова нестабільність у сім'ї, наявність споживацьких життєвих установок. *Напрями роботи:* навчання сімейного малого бізнесу, інформування про права сім'ї та дітей, організація дозвілля, відпочинку й

спілкування батьків і дітей, представлення інтересів багатодітних сімей, організація підготовки й перепідготовки членів сім'ї.

Форми роботи: курси, семінари, клуби, круглі столи, консультпункти, «гарячі» телефонні лінії, лекторії.

3. Малодітна сім'я. *Проблема:* внутрішньосімейне спілкування, наявність егоцентричних якостей у дитини, проблема авторитету й лідерства членів подружжя. *Напрями роботи:* формування тендерної рівності, культури спілкування в сім'ї, інформування про права членів сім'ї в самій родині профілактика сімейних конфліктів, формування власної моделі сімейного виховання й коригування моделі сімейного життя, просвітительство з проблем родинного виховання. *Форми роботи:* тренінги, консультпункти вечори запитань і відповідей, розповсюдження серед батьків і дітей брошури буклетів; лекторії, тематичні передачі з проблем родинного виховання й сімейних конфліктів на радіо, ТБ; виставки педагогічної літератури.

4. Молода сім'я. *Проблема* - в адаптації подружжя до сімейного життя, вироблення спільної моделі сімейного життя, відокремлення від батьківських сімей, розподіл соціальних ролей та оволодіння різними функціями сім'ї. *Напрями роботи:* формування тендерної рівності в сім'ї, запобігання насильству в сім'ї, просвітительство з прав та обов'язків членів сім'ї й молоді сім'ї в суспільстві; запобігання сімейним конфліктам, планування сім'ї, допомога в працевлаштуванні. *Форми роботи:* ярмарки професій, курси, тренінги, семінари, лекторії, передачі з проблем молоді сім'ї на ТБ, радіо, консулат пункти, виїзні консультації, вечори запитань і відповідей, громадські приймальні, спеціальні телефонні лінії, розповсюдження буклетів, брошур, презентації соціальних програм для молоді й молоді сім'ї, школи і клуби молоді сім'ї тощо.

5'. Неповна сім'я. *Проблема* - в адаптації до нового статусу в соціумі, проблема виховання дітей за відсутності когось із батьків; матеріальні умови життя таких сімей, можливість розвитку в батьків і дітей девіантностей типу: «нерозвиненість батьківських почуттів», «емоційне відторгнення», комплексу неповноцінності в дітей чи батьків. *Напрями роботи:* формування позитивного мислення, профілактика помилок у родинному вихованні, просвітництво з прав

сім'ї та дітей, корекція стосунків сім'ї та її членів з мікросередовищем, допомога в навчанні та працевлаштуванні дітей і батьків з неповної сім'ї. *Форми роботи:* групи підтримки чи самодопомоги, лекторії, консулат пункти, тренінги, семінари, курси, ярмарки професій, громадські оплачувані роботи для дітей, організація предметного дозвілля та спілкування, а також відпочинку дітей і батьків.

6. Первинна сім'я. *Проблема:* вироблення власної моделі родинного виховання, яка відрізняється від батьківської, перерозподіл ролей та обов'язків у сім'ї у зв'язку з появою дитини. *Напрями роботи:* батьківське просвітительство, робота з укріплення подружніх стосунків, формування тендерної рівності, запобігання насильству в сім'ї, допомога в працевлаштуванні сім'ї, організація дозвілля й відпочинку сім'ї. *Форми роботи:* школи молодих батьків, клуби сімейного спілкування, спільне відзначення свят, зокрема таких, як День сім'ї, День матері; розваги, ігри, тренінги, торії, передачі на замовлення на радіо, ТБ, вечори запитань і відповідей, педагогічний десант, виставки педагогічної літератури, консултпункти, ларки професій, перепідготовки тощо.

7. Вторинна сім'я. *Проблема:* згасання подружніх почуттів при накопиченні проблем у сім'ї, у вихованні дітей; збільшення самотійності й унаслідок цього - конфлікт між батьками й дітьми; конфлікти з чоловіком і дружиною з приводу самотійності дітей, їх виховання.

Напрями роботи: корекція сімейних стосунків, формування толерантності, і культури спілкування в сім'ї, профілактика насильства в сім'ї, батьківське звітництво, організація дозвілля, відпочинку й спілкування членів сім'ї. *форми роботи:* сімейні клуби, конкурси, походи, вікторини, змагання, курси сімейного бізнесу, тренінги, лекторії на замовлення, сімейні свята, консультанти, телефони і пошта Довіри, виставки педагогічної літератури тощо.

8. Позашлюбна сім'я. *Проблема:* неоформлені стосунки, що позначаються обов'язках щодо членів сім'ї, відносинах із мікросередовищем; відсутність уявлень про майбутнє сім'ї, нерозуміння в мікросередовищі, напружене кування визначеності подружніх стосунків. *Напрями роботи:* пропаганда сімейного способу життя, просвітництво з прав сім'ї та її членів, запобігання ;мовам матерів від позашлюбних дітей. *Форми роботи:* передачі на радіо, відеолекторії, консултпункти, телефони й пошта Довіри, притулки для жінок і дітей, розповсюдження буклетів, брошур.

9. Вторинношлюбна сім'я. *Проблеми:* ефект «ореолу» (стереотипи переваг попереднього чоловіка чи дружини порівняно з новим партнером), психологічний захист членів сім'ї, адаптація нового члена сім'ї до інших, стосунки колишніх і теперішніх членів подружжя між собою і дітьми, мікросередовищем; розвиток особистості дитини й формування в неї моделі сімейного життя. *Напрями роботи:* подолання агресивності з боку лишніх членів сім'ї, профілактика дитячої депресії, девіантної поведінки гей в умовах різноманітних вимог батьків, насильства в сім'ї, подолання рожості матері в ставленні до дітей, які схожі на колишнього чоловіка (і навпаки), допомога в адаптації сім'ї до нової структури, пропагування уїейного способу життя, корекція внутрішньосімейних стосунків і тносин сім'ї з мікросередовищем, формування тендерної рівності. *Форми боти:* консультпункти, клуби сімейного спілкування, підліткові клуби, ' ртки, лекторії на замовлення, телефони й пошта Довіри, групи взаємо- і мопідтримки, тренінги, курси, семінари.

10. Міжнаціональна сім'я. *Проблеми* - у взаємовідносинах сім'ї зкро- та макросередовищем, у виборі дітьми національної приналежності, іборі батьками традицій, освіти, релігії, громадянства дітей; у ставленні іенів сім'ї до національних і релігійних цінностей, до спілкування із ііввітчизниками. *Напрями роботи:* просвітництво батьків і дітей, шсультування, корекція сімейних стосунків, профілактика насильства в м'ї, формування культури спілкування, толерантності, тендерної рівності, іганізація на основі національних традицій і загальнолюдських цінностей дозвілля й відпочинку сімей. *Форми роботи:* тренінги, курси, семінари, передачі на ТБ, радіо, спільне відзначення національних і державних свят, групи підтримки й самодопомоги, консультпункти, клуби сімейного спілкування, недільні школи тощо.

11. Дистантна сім'я (деякі дорослі члени сім'ї перебувають на відстані від неї з різних причин: заробітки, ув'язнення, лікування, неспроможність утримувати сім'ю, а також тимчасова передача дітей до інтернату). *Проблема:* епізодичність виховних впливів на дітей, брак сімейних стосунків, що призводить до «емоційного відторгнення» батьків дітьми, протиставлення батьківського ставлення до дітей, непорозуміння дітей з мікросередовищем, неузгодженість поглядів батьків на виховання дітей. *Напрями роботи:* адаптація

членів сім'ї до зустрічей і нових розлучень, стабілізація і корекція внутрішньосімейних стосунків, допомога в організації спілкування на відстані, організація груп взаємопідтримки, самодопомоги, залучення дітей до культурно-дозвільневої діяльності, профілактика сімейних конфліктів. *Форми роботи:* консультпункти, групи само- і взаємодопомоги, гуртки за інтересами, клуби спілкування, спільне відзначення свят, благодійні акції, екскурсії, походи, тренінги.

12. **Вторинний** шлюб. *Проблема:* діти вийшли з сім'ї, почали самостійне життя; батьки лишилися сам на сам з усіма негараздами, що супроводжують літніх людей: підірваним здоров'ям, згаслими почуттями, відсутністю роботи, але зі звичкою самоутверджуватися в житті. *Напрями роботи:* допомога в пошуку нових життєвих цілей, збереженні здоров'я, у турботі одне про одного; формування толерантності, емпатії, культури спілкування в сім'ї; організація спілкування, дозвілля й відпочинку сімей. *Форми роботи:* клуби, секції здоров'я, групи взаємо- і самопідтримки, тематичні круглі столи, передачі на ТБ, радіо, волонтерська допомога вдома, буклети, брошури, виставки літератури з питань цінностей здоров'я, благодійні акції, спільне відзначення свят, об'єднання поколінь у громадській роботі.

13. **Різнорідна сім'я** (соціально-гетерогенна сім'я, у якій існує різне освітнє та соціальне становище чоловіка й дружини). *Проблема* полягає в самореалізації членів сім'ї, неузгодженості поглядів, цінностей, цілей подружжя, у сімейних негараздах, що виявляють себе через ревності, підозри; наявність у кожного з членів подружжя власних інтересів і власного мікросередовища; лідерство одного з членів сім'ї в поєднанні з авторитарним стилем спілкування викликає негативне ставлення та опір з боку інших членів сім'ї; діти або несамостійні, неініціативні, або відрізняються певною девіантною поведінкою; стосунки між батьками й дітьми напружені й ґрунтуються на обов'язку, відповідальності, а не на щирості, довірі, любові, повазі. *Напрями роботи:* допомога членам сім'ї в професійній та особистій самореалізації, профілактика сімейних конфліктів, формування тендерної рівності, толерантності, культури спілкування в сім'ї; організація сімейного дозвілля й предметного спілкування, просвітництва батьків, профілактика девіантної поведінки членів родини, ознайомлення їх із правами

дітей і

дорослих у сім'ї.*Форми роботи:* тренінги, семінари, консультпункти, «гарячі» телефонні лінії, телефони Довіри, лекторії, курси підвищення кваліфікації, брошури, буклети, виставки спеціальної літератури, клуби дівочі, жіночі, зустрічі з цікавими людьми, вечори запитань і відповідей.

14. **Складна сім'я** (патріархальна). *Проблема* - у самостійності дорослих дітей, пристосування нових членів сім'ї до налагодженого життєвого укладу сім'ї; формування моделей сімейного життя й виховання дітей в умовах існуючих традицій, авторитету старшого покоління, лідерства в розв'язанні загальносімейних завдань; можливість появи девіантності типу «виховання невпевненості», спілкування членів сім'ї з мікросередовищем. *Напрями роботи:* просвітництво батьків, інформація про права сім'ї в суспільстві й права дітей у сім'ї, профілактика насильства в сім'ї, формування тендерної рівності, толерантності, культури спілкування, створення умов для самореалізації непрацюючих членів сім'ї через залучення їх до громадської діяльності, благодійних акцій; організація дозвілля, спілкування за інтересами.

Форми роботи: клуби, гуртки,

сімейні та державні свята,

вечори відпочинку,

розваги, ігри,

сімейні конкурси,

курси,

тренінги,

лекторії,

екскурсії,

конференції,

благодійні акції,

громадські приймальні,

зустрічі з цікавими людьми,

пошта Довіри,

круглі столи з питань молодіжної та сімейної політики.

15. **Опікунська сім'я.** *Проблеми:* соціальний статус опікунів - робітники,

службовці, пенсіонери; він є мало оплачуваним і вимагає додаткових пошуків роботи; адаптації - половина опікунів має за плечима більш ніж 50 років, найчастіше, це бабусі; відсутність досвіду виховання нерідних дітей і проблеми аї цих дітей в опікунській сім'ї та новому мікросередовищі, прискореної Підготовки дітей до дорослого життя: у 18 років вони мусять уже самостійно розв'язувати всі життєві проблеми, мати роботу, житло. *Напрями роботи:* підготовка опікунів до виховання й догляду за дітьми, підготовка рідних і нерідних дітей до входження в опікунську сім'ю, адаптація сім'ї в мікросередовищі, а нерідної дитини - у сім'ї та школі, супровід опікунської сім'ї, підготовка сім'ї до виходу з неї дитини, яка перебуває під опікою, підготовка дитини до самостійного життя.

Форми роботи: тренінг,

семінари,
 круглі столи,
 сімейні вечори,
 спільне відзначення свят,
 екскурсії, консультпункти,
 рейди-перевірки,
 виставки педагогічної літератури.

16. Сім'ї, де є **засуджені батьки**, інші члени сім'ї. *Проблема* - у незадоволеності дитини відсутністю батька, у відповідному ставленні матері до відсутнього батька, яке вона переносить на дитину, негативне ставлення мікросередовища до такої сім'ї, насильство щодо дітей у сім'ї. *Напрями роботи:* допомога в організації контактів між членами сім'ї, профілактика негативних явищ і девіантної поведінки, запобігання насильству в сім'ї, адаптація сім'ї в мікросередовищі, корекція внутрішньосімейних стосунків, організація предметного дозвілля й відпочинку дітей, формування позитивного мислення в членів сім'ї, впевненості у своїх силах і позитивного ставлення до засуджених.

Форми роботи: зустрічі членів сім'ї,

бесіди,
 тренінги,

консультпункти,
рейди-перевірки,
групи взаємопідтримки.

Особливості соціальної роботи з сім'єю. Розуміння сутності поняття «сім'я», її типологічний аналіз дозволяє визначити основні особливості соціальної роботи з сучасною сім'єю.

Насамперед, *соціальна робота з сім'єю є одним із двох провідних напрямів, що сприяють стабілізації сімейного способу життя* (другий стосується підвищення рівня соціальної суб'єктності самої сім'ї).

Як зазначає Т. Шеляга, «перш ніж відбутися як гомо сарієпз, людина сформувалася як гомо &тіліз. Протягом історії становлення людства як сукупності «людей розумних», як сполучення різного рівня соціальних співтовариств не було жодної моделі розвитку, що створювалася б не на основі сім'ї. Більше того, саме закріплення сапієнтності, мабуть, пов'язане із зародженням і становленням сімейного способу життя» [23, с. 41-42].

Загальна поширеність сімейної форми організації життя призвела до переносу закономірностей сімейних стосунків на інші форми соціальних спільностей. В наслідок цього утворився образ «державної сім'ї» (суворий, але справедливий батько-правитель і діти-піддані, які потребують опіки), демократичного, цивільного товариства, сформувалися культурологічні уявлення про суспільний устрій тощо. Стереотип взаємостосунків дітей і батьків, старших і молодших характерний для будь-якої спільності, поєднаній особистими взаєминами.

У зв'язку з тим, що сім'я всебічно охоплює різні форми життєдіяльності, сімейний спосіб життя означає дослідження всіх форм життя товариства в цілому через призму сім'ї в сполученні й переплетенні тих взаємозв'язків, що стосуються сім'ї. Подібні дослідження показують, що сполучення зовнішніх стосовно сім'ї соціально-економічних труднощів у нашій країні й загальносвітових, власне, сімейних проблем, пов'язаних, насамперед, із так званою «кризою сучасної сім'ї», ставлять сім'ю в настільки складні умови, що власних її захисних сил виявляється недостатньо [7].

З огляду на це загальновизнаною системою допомоги сім'ї стає організація соціальної роботи в межах усієї держави й суспільства, здійснювана на фаховій основі,

спеціально підготовленими людьми (соціальними працівниками), що належать до особливих структур (служб соціальної роботи).

Можна визначити три класи завдань, що розв'язує соціальний працівник у сім'ї: сприяння виживанню сім'ї, допомога в підтримці її функціонування, а також сприяння розвитку сім'ї. Обсяг кожного виду діяльності, розв'язуваних завдань залежить від стану й типу суспільства, його соціокультурних характеристик.

Соціальний працівник *спирається на ресурси самої сім'ї, залучає її до активної участі, організації й спонукає до розв'язання її власних проблем.*

Активність сім'ї як суб'єкта соціальної роботи виходить із принципу її суверенності:

- сім'я, що перебуває у важкій життєвій ситуації, має право шукати допомоги й приймати її; вона також має право не приймати запропоновану їй допомогу;
- сім'я може вибрати з наявних варіантів той вид сприяння, який вона визнає найбільш прийнятним для себе, навіть у тих особливих випадках, коли їй підійшов би інший (на думку соціального працівника) вид допомоги;
- втручатися в особисте життя сім'ї можна лише за її згоди (за винятком випадків, обумовлених законом);
- ніяка сім'я і ні в якій ситуації не може бути залишена без підтримки під приводом «безнадійності», «непоправності», «марності» й т.п.

Робота з сім'єю з об'єктивною необхідністю *містить у собі врахування ознак таких понять, як «проблемна ситуація» і «важка життєва ситуація».*

Проблемна ситуація означає такий стан соціокультурного життя на всіх її рівнях, за якого раніше сталі процеси способу життя, взаємодії людей, їх динамічні зв'язки з оточенням видаються порушеними, а механізми відновлення балансу відсутні. Виникає необхідність перегляду (аж до відмови від них) звичних соціокультурних зразків, цінностей, звичних норм, оскільки за обставин, що змінилися, вони втрачають функції засобів підтримки соціокультурного порядку, надійних орієнтирів в організації дій і взаємодій, що приводять до бажаних результатів.

Важка життєва ситуація - ситуація, за якої об'єктивно порушується життєдіяльність громадянина (інвалідність, нездатність до самообслуговування у

зв'язку з похилим віком, хворобою; сирітство, бездоглядність, малозабезпеченість, безробіття, відсутність визначеного місця проживання, конфлікти й жорстоке поводження в сім'ї, самотність і т. ін.), і він не може здолати її самотійно.

Об'єктивна наявність «проблемного поля» соціальної роботи, детермінована суперечностями самої соціальної дійсності, зумовлює той факт, що наявність тих чи інших видів та інструментів соціальної допомоги сім'ї не означає автоматичної можливості розв'язання всіх проблем, що виникають. Так, в умовах масштабного ресурсного дефіциту держави важко поліпшити ситуацію кожної визначеної сім'ї; надавши ж допомогу сім'ї, що її потребує, ми ризикуємо збудити в ній утриманські настрої, прагнення до пасивного отримання допомоги. Тут особливо слід зазначити, що розуміння проблемного поля соціальної роботи з сім'єю у вітчизняній теорії й практиці соціальної роботи певною мірою є адекватним зарубіжному досвіду щодо розуміння соціальної роботи, «орієнтованої на розв'язання завдань соціальної роботи» [23, с. 144-145].

Сучасним інструментом поліпшення соціального статусу сім в межах соціальної роботи є соціальна технологія [15; 18].

Робота з сім'єю на основі технологічного підходу містить одну фундаментальну суперечність. З одного боку, в умовах обмежених соціальних ресурсів і величезної кількості соціальних проблем сім'ї ефективність соціальної роботи з нею може бути досягнута лише завдяки послідовному й фаховому застосуванню технологічного підходу. З іншого боку, ніякий технологічний підхід не гарантує повної ефективності соціальної роботи з сім'єю.

Як уже зазначалося, призначення соціальної роботи - надати сім'ї можливість соціального функціонування або посилити її чи відновити у випадку втрати. Тут проглядаються два взаємозалежних і взаємодоповнюючих процеси - **адаптація** і **трансформація**, що, з огляду на їх загальність можна назвати *соціальними метатехнологіями*.

У роботі з сім'єю надзвичайно важливо розуміти ті процеси, що відбуваються на метатехнологічному рівні. Так, адаптація сім'ї до суспільних реалій потребує трансформації певних її конкретних характеристик. Але й суспільство не тільки може, а й повинно в ряді випадків трансформувати себе таким чином, щоб мати

змогу адаптуватися до потреб сім'ї. Це можна сказати по відношенню, наприклад, до дезадаптованої сім'ї, для якої асоціальна поведінка її членів нерідко є єдиною формою адаптації до суспільства.

Мета технологія соціальної роботи є вищим рівнем у системі її технологій. Розрізняють *загальні технології, міждисциплінарні технології й методика* соціальної роботи, а також *конкретні технології й методи* соціальної роботи.

У контексті технологічного підходу соціальна робота з сім'єю будується на основі визначених *принципів* (див. Розділ 1, п.1.4), що відбивають її особливості як управлінської, комунікативної діяльності, де основні функції (*діагностичні, медіаторські, фасилітативні, диспетчерські, посередницькі й ін.*) залежать від сфери застосування й характеру розв'язуваних завдань.

Таким чином, соціальна робота з сім'єю є найбільш повним полем докладання зусиль фахівців із соціальної роботи, оскільки універсальність сімейного способу життя перетворює кожну проблему індивіда, особистості на проблему сім'ї. У соціальній роботі з сім'єю виявляються всі закономірності цього виду професійно-практичної діяльності, проте також існують певні риси, що за своєю специфікою належать лише до галузі соціальної роботи з сім'єю.

Загальні і специфічні принципи соціальної роботи з сім'єю.

Соціальна робота з сім'єю *регулюється поєднанням загальних і специфічних принципів соціальної роботи.*

До таких принципів насамперед відносять *принцип об'єктивності* в широкому (соціальному) і вузькому (на рівні практики соціальної роботи) значеннях.

У *широкому соціологічному аспекті* принцип об'єктивності припускає об'єктивний підхід до проблем сім'ї на теоретичному й державно-організаційному рівнях. Нині соціальна робота в країні характеризується відсутністю об'єктивного підходу до офіційної фіксації кризи сім'ї як соціальної проблеми, що, у свою чергу, заважає мобілізації суспільно-державних ресурсів на її розв'язання.

У *вузькому розумінні* принцип об'єктивності вимагає від фахівця, який надає допомогу сім'ї, подолання всіх проявів аберації (перекручувань у результатах соціального спостереження й технологічного вибору), що виявляються в результаті дії чинників, унесених самим соціальним працівником.

При взаємодії з сім'єю це здолати непросто: кожний має певний досвід власної сім'ї або сім'ї своїх батьків, близьких, знайомих тощо. Саме через його соціальну первинність, натомість існує спокуса вважати цей свій досвід загальнозначущим, поширити його на життєдіяльність і спілкування всіх інших сімей. З іншого боку, щось нове, чого не було в індивідуальному досвіді соціального працівника, може викликати певну реакцію: «цього не може бути» або ще гірше - «цього не повинно бути» [23, с. 163].

Таке використання власного життєвого знання в практиці соціальної роботи з сім'єю є серйозною методологічною помилкою, що може спонукати соціального працівника, який не володіє навичками постійної саморефлексії, надавати своїм уявленням про сім'ю нормативної значущості й нав'язувати їх сім'ї клієнтів.

За цим принципом, сім'я - це органічна єдність, що становить складну систему структурних елементів і функціональних взаємодій. Тому, вичленовуючи для розв'язання того чи іншого спеціального завдання щодо впливу на сім'ю той або інший відокремлений елемент цієї системи, варто пам'ятати, що таке вичленування є умовним і тимчасовим і служить для конкретних цілей згідно з визначеною потребою.

Цілісність сім'ї не є статичною, вона динамічна. Активність сім'ї залежить від-типу її структуроутворюючих зв'язків, що мусить знати і враховувати практичний соціальний працівник у своїй діяльності з сім'єю. Так, солідарна сім'я, що володіє високим рівнем організації, як правило, гнучко реагує на суспільні сплески й переструктурується відповідно до нових вимог, не втрачаючи глибини та якості зв'язків. Дезорганізована сім'я має зв'язки «на межі розриву», що при слабкій зміні залишаються конфліктними, а при сильній - розриваються. Псевдосолідарна сім'я відрізняється ригідною жорсткістю своїх стосунків, за яких члени сім'ї «липнуть» одне до одного, хоча це функціонально неефективно й психологічно болісно. Потенціал адаптивності такої сім'ї відносно невисокий.

Сім'я - це також система по задоволенню вітальних та емоційних потреб (у захисті, визнанні, належності тощо) своїх членів. Якщо істотні потреби сім'ї систематично не задовольняються, відбувається дезорганізація сім'ї або хоча б

деяких її зв'язків. За винятком ряду екстремальних ситуацій, зовнішні чинники впливу на сім'ю здійснюють непрямий вплив на її стабільність порівняно з внутрішніми причинами. Соціальний працівник має враховувати цей факт, що зміна в статусі, характері, засобі взаємозв'язку в одному елементі сім'ї викликає відповідну трансформацію в інших. Тому сама методика впливу на сім'ю має бути системною, тобто містити сукупність системних методів і дослідницьких процедур, адекватних визначеним сторонам і зв'язкам процесу життєдіяльності сім'ї та її конкретних проблем.

Фамілієцентристський принцип (або принцип фамілієцентризму) потребує, щоб у процесі організації соціальної роботи на всіх її рівнях права та інтереси сім'ї стояли на першому місці, маючи пріоритет перед правами та інтересами держави, товариства і т. ін. Ті або інші політичні, економічні, соціальні заходи й рішення позначаються на житті сім'ї опосередковано. Соціальна ж робота з сім'єю - це система безпосередньої допомоги, коли суспільний ефект її позначається, насамперед, на зміні соціального самопочуття сім'ї й лише опосередковано - на демографічних, економічних і тому подібних наслідках.

Наслідування принципу фамілієцентризму ставить актуальне питання про співвідношення прав сім'ї і прав особистості в сім'ї. У цьому розумінні сім'я - не сукупність суверенних особистостей, а якась нова якість. Можна припустити, що ця нова якість характеризує шлях перетворення кожного члена сім'ї «із мети для себе» в «мету для всіх».

Безпосередньо до практики соціальної роботи належать два конкретних тлумачення цього принципу. Відповідно до першого сім'я має право охороняти своє внутрішнє життя від зовнішнього втручання, за винятком випадків, визначених законом. Друге значення цього принципу суверенності сім'ї розкривається у визнанні права сім'ї погоджуватися або не погоджуватися на допомогу з боку соціального працівника, залежно від власних уявлень та оцінок стану сімейних справ, приймати або не приймати цю допомогу.

Крім специфічних принципів соціальної роботи з сім'єю, можна вести мову і про саму специфіку сім'ї, знання й розуміння котрої необхідно соціальному працівникові для ефективності власної діяльності.

Сім'я - один із найбільш консервативних соціальних інститутів, що чинить опір будь-яким змінам. Але непомітний, на перший погляд, вплив соціального середовища, накопичуючись, викликає різку зміну всередині сім'ї та сімейного способу життя. У результаті виникає ефект «накопичення проблем» сімей, що обтяжені різноманітними труднощами.

Сім'я є колективним клієнтом соціальної роботи. Вона має складну об'єктно-суб'єктну природу, отримуючи допомогу різноманітних соціальних служб, але в той же час займається самодіяльністю по забезпеченню власного виживання, зберігання своїх функціональних завдань і структурних зв'язків.

Завдання соціального працівника полягає в тому, що він має диференціювати сім'ї, з якими буде працювати, за ознакою спроможності сім'ї до самодостатності щодо отримання соціальних послуг.

Напрями соціальної роботи з сім'єю.

Сімейна терапія. її суть полягає в проведенні бесіди серед членів сім'ї або декількох сімей із подібними проблемами. Усвідомлення реальної сімейної проблеми має діагностико-терапевтичне значення, при якому виявлене та усвідомлене утруднення змушує членів сім'ї переглянути свою поведінку, допомагає їм подолати бар'єр винятковості ситуації й виробити позитивне ставлення до проблеми, створює можливість для позитивного її вирішення.

Сімейна психопрофілактика. її суть полягає в розробці й регулярному застосуванні засобів, що допомагають зняти психічне напруження, яке виникає в сім'ї. Тут основне навантаження лягає на подружжя, але допомога з боку сімейного соціального працівника їм необхідна. Між ним і подружжям (за обопільною згодою подружжя) може бути укладений договір (без офіційної реєстрації й у довільній формі) про те, у якій формі подружжя готове піти назустріч одне одному, щоб розв'язати конфлікт у сім'ї. У разі потреби соціальний працівник удається до допомоги спеціалістів (сексолога, нарколога, психолога та інших фахівців).

У практиці сімейної психопрофілактики існує низка багатосторонніх методик, які добре себе зарекомендували. Однією з таких методик є побудова генограми сім'ї. Генограма - це схема сімейної історії, що створюється за певними правилами й відображає взаємини в поколіннях прародичів, батьків і в самій сім'ї.

Процес побудови генограми має деякі значні переваги у вирішенні завдань сімейної психопрофілактики: він досить захоплюючий і задовольняє одну з глибинних потреб людей у пізнанні своїх коренів; у ході нього члени сім'ї, що могли не спілкуватися практично тривалий час, утягуються в єдину діяльність; підсумкова картина тут має значну інформативність генетичного, онтогенетичного або придбаного характеру.

Прикладом ще однієї такої методики служить методика «сімейної угоди». Суть її в такому:

- усе починається з суб'єктивного виявлення претензій подружжя одне до одного і зняття емоційних ярликів типу: «у нього ніколи часу на сім'ю не залишається» або «вона завжди всім незадоволена»; ,,, « д а л і відбувається заміна подібних беззмістовних звинувачень вцкдадом конкретних неправильних дій;
- згодом на основі довільної угоди виробляється мінімальний взаємоприйнятний список зобов'язань по зміні поведження обох сторін на середній термін - від місяця до півроку;
- по засвідченню визначеного терміну подружжя разом із соціальним терапевтом проводить аналіз виконання угоди і в разі необхідності укладає аналогічну на такий самий період;
- у подальшому присутність соціального працівника стає непотрібною, оскільки подружжя набуває навичок самостійного оперування цим методом.

Надання соціальної допомоги сім'ї. Грунтується на видах і формах соціальної допомоги, мета яких - зберігання сім'ї як соціального інституту в цілому та кожної конкретної сім'ї, що потребує підтримки. Соціальна допомога сім'ї тут може бути екстреною, терміною, тобто спрямована на виживання сім'ї (екстрена допомога, термінова допомога, негайне вилучення із сім'ї дітей, що знаходяться в небезпеці або залишилися без піклування батьків), дії на підтримку стабільності сім'ї, на соціальний розвиток сім'ї та її членів.

Наприклад, надання соціальної допомоги сім'ї алкоголіка буде означати таку технологічну процедуру:

- ..проведення діагностики, яка дозволить виявити основну причину

зловживання спиртними напоями, із супровідними обставинами (вивчення особистостей усіх членів сім'ї, а також соціальної біографії);

- аналіз виявлення причин на основі детермінації її джерела (пияцтво або є причиною конфлікту в сім'ї, або, навпаки, до пияцтва вдаються, щоб ухилитися від конфлікту);
- упорядкування програми роботи з наркозалежною особою, членами її сім'ї, соціальним оточенням (лікувальні заходи, консультації, психотерапія і психокорекція, соціально-трудова реабілітація самого алкоголіка та його сім'ї й т. ін.);
- змістом і засобами такої роботи є формування мотивації клієнта і членів його сім'ї до безалкогольного способу життя й побудови іншої системи взаємин; психокорекційні заходи, спрямовані на виховання особистості, спроможної бути хазяїном власної долі; уведення клієнта в об'єднання чи клуби прихильників безалкогольного способу життя або створення такого об'єднання («Анонімні алкоголіки», «Анонімні діти алкоголіків», «Анонімні наркомани» тощо).

Сімейне посередництво у розв'язанні сімейних конфліктів. Можна виділити деякі технологічні стадії цього процесу:

- визначення готовності клієнта до розв'язання сімейного конфлікту або, принаймні, встановлення факту готовності клієнтів скористатися можливістю фахового посередництва;
- створення потрібної обстановки для спільного вирішення проблеми, для спілкування з конфліктуєчими членами сім'ї;
- уведення конфліктуєчих сторін у фазу вироблення альтернативних рішень щодо сімейної проблеми (прагнення до зближення, вироблення альтернативи, найбільш прийнятної, компромісного варіанта розв'язання конфлікту);
- спрямованість зусиль соціального працівника на зняття недовіри до себе і до пропонованого виду соціальної допомоги сім'ї, не лише у виявленні й вирішенні сімейних конфліктів, а й у їх профілактиці;
- делікатність, рішучість і координованість дій із правоохоронними органами з боку соціального працівника в тих випадках, коли сімейний конфлікт

переростає в екстремальну ситуацію, що становить загрозу життю й здоров'ю людей.

Сімейне консультування. **Найважливіший напрям соціально-особистісного (соціально-психологічного) консультування**, що охоплює такий спектр проблем, як стосунки між подружжям, між ними та їхніми батьками, дітьми і батьками. Основними проблемами сімейного консультування є проблема шкільної успішності дітей у сім'ї й проблема виховання дітей, які мають вади в психофізіологічному розвитку. З приводу розв'язання зазначених проблем у технології сімейного консультування має діяти низка загальних правил:

- обов'язкове наповнення батьківської скарги-запиту конкретним змістом на основі одержання від батьків опису поведінкової ситуації, що стала основою запиту;
- використання принципів «стереоскопічності» в погляді на ситуацію, тобто фіксація цього погляду як із суб'єктивних (пов'язаних із розумінням ситуації з боку членів сім'ї), так і з об'єктивних (аргументованих консультантом) позицій;
- спільне з батьками висування консультантом гіпотези про історію розвитку «негативної» риси в членів сім'ї й можливих шляхів її подолання.

Соціально-педагогічна робота з сім'єю. Реалізує сімейну соціальну політику - систему механізмів, за допомогою яких держава створює умови для забезпечення життєдіяльності сім'ї, її захисту, якщо вона цього потребує.

Цей напрям найбільш розроблений відомими українськими вченими Т.Ф.Алексєєнко, З.Г.Зайцевою, І. Д.Зверєвою, А. Й. Капською, Л. Г.Коваль, В.Г.Постовим, І.М.Трубавіною та іншими.

Сьогодні в Україні реалізуються такі напрями сімейної політики: стабілізація сім'ї; зниження рівня розлучень; підвищення престижу сім'ї та сімейних цінностей у масовій свідомості громадян; забезпечення розумового й фізично здорового потомства, орієнтація на середньодітну сім'ю; підвищення виховного потенціалу сім'ї; адаптація сім'ї до ринкових умов життя.

Зміст і форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю зумовлюються групою таких чинників: типом сім'ї, проблемами, які існують у сім'ї; видом соціального

інституту, що діє в сім'ї, та напрямом фахової підготовки спеціаліста, який надає послуги сім'ї.

Основний *зміст соціально-педагогічної роботи з сім'єю* складають забезпечення сім'ї різними видами соціального обслуговування (соціальної допомоги та соціальних послуг), реабілітаційна та профілактична робота, соціальний супровід окремих категорій сімей та соціальне інспектування неблагополучних сімей. Вони реалізуються в практичній діяльності соціального педагога шляхом використання різноманітних методів, прийомів і форм соціально-педагогічної роботи, вибір яких обумовлений переліком зазначених чинників.

Соціальне обслуговування сім'ї реалізується шляхом надання сім'ї різноманітних виплат, гарантованих державою в законодавчому порядку; надання малозабезпеченим сім'ям різних видів матеріальної підтримки (одяг, медикаменти, харчування, санаторні путівки, оздоровлення членів сім'ї тощо); психологічна підтримка сім'ї в складних життєвих ситуаціях; надання різноманітних консультативних послуг сім'ї; створення мережі організацій для надання культурно-освітніх і фізично-оздоровчих послуг членам сім'ї, забезпечення її змістовного дозвілля (центри дозвілля, навчальні курси, клуби та гуртки за інтересами, школи молоді сім'ї тощо).

Соціально-реабілітаційна робота з сім'єю спрямована насамперед на відновлення виховного потенціалу сім'ї, захист прав членів родини у кризових ситуаціях, зміну соціального та сімейного статусу окремих членів сім'ї. Така робота здійснюється соціальним педагогом у школі, спеціалістами соціальної служби молоді та кризових центрів. Об'єктами соціальної реабілітації в сім'ї є члени родини, які зазнають у ній різних форм психічного, фізичного та сексуального насильства; сім'ї, які за певних умов послабили або неправильно реалізують свою виховну функцію; сім'ї, у яких окремі члени потребують медичної або професійної реабілітації. Діяльність спеціалістів з реабілітації сім'ї спрямована на зміцнення родинних зв'язків, подолання відчуженості дитини або членів родини від сім'ї, корекцію взаєностосунків у сім'ї, допомогу окремим членам сім'ї у професійному та соціальному становленні.

Основні форми роботи з соціальної реабілітації сім'ї - це *індивідуальні* та *групові*. Серед індивідуальних форм роботи важлива роль належить консультаціям і психотерапевтичним бесідам із батьками, подружжям і дітьми. Серед групових форм роботи варто зазначити тренінгові заняття, які можуть проводитися як із подружніми парами, так і окремо з чоловіками та жінками. В останні роки практикуються спільні тренінги батьків і дітей. Груповими формами психолого-педагогічної реабілітації є семінари, відеолекторії, зустрічі зі спеціалістами, групи самопомоги тощо. Провідною формою професійної реабілітації є курси перекваліфікації.

Соціально-профілактична робота з сім'єю спрямована на запобігання неконструктивній взаємодії між членами сім'ї, різним формам насильства, помилкам у сімейному вихованні, формуванню різних видів хімічної залежності в членів сім'ї, на виявлення потенційно неблагополучних сімей.

У переважній більшості групові та масові форми роботи є провідними в таких напрямках: зміцнення інституту сім'ї шляхом формування в населення розуміння сім'ї як базової цінності в житті людини; підготовка молоді до сімейного життя, відповідального батьківства; пропагування здорового способу життя серед членів сім'ї; психолого-педагогічне просвітництво подружжя з питань побудови конструктивних взаєностосунків і сімейного виховання; попередження типових причин розлучень. Серед основних форм профілактичної роботи можна назвати лекторії, семінари, тренінги, клуби для молодих сімей, тематичні дні, тематичні передачі на радіо та телебаченні тощо.

Соціальний супровід сім'ї - це робота соціального педагога (працівника) з сім'єю, яка спрямована на підтримку сім'ї в різних видах її життєдіяльності формування здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі, наданню допомоги сім'ї з метою розв'язання різних проблем. Сьогодні в практиці соціально-педагогічної роботи основними типами сімей, стосовно яких здійснюється соціальний супровід, є прийомні сім'ї, сім'ї, у яких виховують діти з обмеженими функціональними можливостями, та неблагополучні сім'ї

Соціальний супровід здійснюється шляхом надання сім'ї різних видів матеріальної та психологічної допомоги, соціальних послуг, консульту соціального супроводу окремої сім'ї залежить від гостроти проблем, які

існують у сім'ї, рівня розвитку адаптаційного потенціалу членів сім'ї, ступеня функціональної спроможності сім'ї щодо самостійного подолання труднощів, рівня розвитку зв'язків сім'ї з мікро- та макросередовищем.

Соціальне інспектування - це складова соціального супроводу, метою якого є контроль соціального педагога чи працівника за реалізацією в сім'ї прав її членів, виявленням випадків їх порушення та умов, що цьому сприяють.

Соціальне інспектування може здійснюватися спеціалістом спільно з дільничим інспектором міліції, представниками опікунської ради, працівниками кримінальної міліції у справах неповнолітніх.

Основними об'єктами соціального інспектування є сім'ї, де дорослі члени сім'ї ведуть аморальний спосіб життя, перебувають на обліку в міліції, наркологічному диспансері, в службі у справах неповнолітніх як неблагополучна сім'я. Також об'єктами соціального інспектування є сім'ї, у яких дитина перебуває на обліку в службі у справах неповнолітніх, у наркологічному диспансері, повернена з притулку для неповнолітніх у сім'ю, не відвідує школу, схильна до бродяжництва.

У процесі соціального інспектування соціальний педагог реалізує такі *функції*:

- діагностичну (становлення порушень прав людини);
- запобіжно-профілактичну (запобігання рецидивам порушення прав людини в сім'ї);
- інформаційну (інформування громадськості, представників державної влади про наявність порушень прав людини в сім'ї);
- наглядово-контрольну (облік і перевірка житлово-побутових умов у сім'ї, перевірка виконання членами сім'ї рекомендацій соціального педагога щодо запобігання порушенням прав людини в сім'ї);
- охоронно-захисну (клопотання про позбавлення батьківських прав, вилучення дитини з сім'ї, направлення жертв сімейного насильства до кризових центрів, притулків для жінок і неповнолітніх);
- комунікативну (встановлення взаємодії соціального педагога з членами сім'ї з метою спонукання їх до подолання причин неблагополуччя в родині);

- координаційну (залучення медиків, психологів, юристів та інших фахівців до розв'язання проблем у сім'ї).

Лекція №6: Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів у вищих військових навчальних закладах

Час: 2 години

План лекції

1. Вступ.
2. Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсанта з початком навчання.
3. Поняття реадaptaції.
4. Етапи реадaptaції курсантів.

Вступ

Проблематика адаптаційних процесів курсантів вищих військових закладів Збройних сил України останнім часом все більш привертає до себе увагу як з науково-теоретичної точки зору так і виходячи з практики підготовки (навчання і виховання) майбутніх офіцерів Збройних Сил України. Тривалий в часі процес реформування військової організації нашої держави насичений непопулярними методами: скороченнями особового складу, об'єднаннями (укрупненнями) вищих військових закладів, змінами в структурі і функціях окремих військових підрозділів. Вказані процеси вимагають не тільки відповідного розуміння у свідомості військовослужбовців, але і наявності високого рівня адаптивності особи, здібності з мінімальними психофізіологічними втратами адаптуватися до нових умов військового середовища вищого військового навчального закладу. Молоді люди, що одягнули погони курсантів, що свідомо вибрали професію офіцера - захисника Батьківщини, ставати як свідками, так і учасниками реформ армії, що проводяться, в українській державі. Саме з перших ступенів армійського життя дуже важливо вселити впевненість у молодій людині в своєму професійному виборі, подати всесторонню підтримку в процесі адаптації до військового середовища, направити курсанта в необхідне, певне русло військового порядку

і дисципліни. Необхідна підтримка не тільки найближчих до курсанта командирів і вихователів, але організована ними систематична підтримка з боку всіх соціальних інституцій і структур, зацікавлених в надійному і міцному захисті Вітчизни. Саме соціальна педагогіка ставить своїм завданням інтеграцію виховних сил суспільства, і саме в цьому випадку соціально-педагогічна робота здатна подати підтримку адаптації молодого курсанта, попередити дезадаптаційні процеси.

Особливістю сучасного стану вищої військової освіти України складається у тому, що вона продовжує претерпувати суттєвих змін, пов'язаних з вищевказаними реформами. За 20 років Незалежності України суттєво скорочено кількість вищих військових навчальних закладів, скорочено кількість наборів курсантів на усі військові спеціальності. Значна кількість курсантів, за час навчання вимушена була декілька разів змінювати місця дислокації у різних містах України, що пов'язано з передачею окремих факультетів або знов сформованим навчальним закладам (шляхом зливання декількох вищих військових навчальних закладів), або поверненням до місця попереднього навчання. Як наслідок, з'являються проблеми не лише пов'язані з якістю навчання, формуванням та збереженням психологічного мікроклімату у військових курсантських колективах, але й проблеми збереження та підтримки усталених соціальних зв'язків з референтними для курсанта людьми та соціокультурних зв'язків зі звичними та необхідними для структурами соціального середовища.

Таке положення справ свідчить не лише про активність військових реформ, але й підкреслює соціально-педагогічну проблематику роботи з курсантами, які вимушені на протязі тривалого часу пристосовуватись до постійних змін, до нових умов життєдіяльності. Молода людина відчуває вплив багатьох (часто раптових та негативних за якістю) факторів військового та цивільного середовища. Іншими словами, курсант вимушений знаходитись у постійному стані адаптації. Такий стан вимагає від курсанта суттєвих психофізіологічних затрат, та при певних ситуаціях може привести курсанта до дезадаптивних прояв аж до стійкого дезадаптивного стану.

Відчуваючи негативний вплив дезадаптуючих чинників соціального середовища, курсант вимушений шукати відповідної соціальної та іншої підтримки не лише з боку товаришів по службі, командирів та начальників, але й з боку інших зацікавлених референтних осіб, соціальних структур. У цьому випадку, є великий ризик діаметрально протилежних впливів (оцінок ратної праці або ситуації у якій опинився курсант) з боку референтних осіб та структур. Навіть соціальна підтримка курсантові не має постійного характеру. Очевидно, що така підтримка не може бути фрагментарною чи ситуативною, вона має бути організована як системна цілеспрямована соціально-педагогічна робота у вищому військовому навчальному закладі.

Проблематика соціально-педагогічної роботи отримала суттєвого наукового аналізу сучасними фахівцями. Так, Ю.В. Ключан змістовно аналізує соціально-педагогічну роботу у різних закладах освіти. Зокрема вона наголошує на актуальності такої роботи у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих, позашкільних, а також закладах для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації. Науковець у своєму аналізі орієнтується саме на цивільні заклади освіти. Саме поняття соціально-педагогічна робота в закладах освіти вона визначає як «науково обґрунтоване культуро відповідне регулювання соціального виховання в закладах освіти з метою розвитку соціальності учнів, вихованців, слухачів, студентів».

У свою чергу, відомий соціальний педагог А.Й. Капська стверджує про широкому і більш вузькому розумінні соціально-педагогічної роботи як виду соціально-педагогічної діяльності. У широкому розумінні «це вплив професіоналів та громадськості на соціальне облаштування суспільства завдяки формуванню і реалізації державної соціальної політики, спрямованої на створення сприятливих умов життєдіяльності кожної дитини та її сім'ї», а у більш вузькому «соціально-педагогічна діяльність здійснюється професійно підготовленими спеціалістами та їхніми помічниками і спрямована на надання індивідуальної допомоги дитині, сім'ї чи групі осіб, котрі потрапили у скрутну для них ситуацію, шляхом інформування, консультування, безпосередньої натуральної і фінансової допомоги, соціальної реадптації, надання

психологічної і педагогічної підтримки, та орієнтація тих, хто потребує допомоги, на власну активність у вирішенні, складних проблем».

Привертає особливу увагу змістовний аналіз соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців зроблений Н.С.Олексюк, науковець визначає об'єкт, мету, завдання, принципи, функції, сфери, напрямки соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців. Ми повністю погоджуємося з автором що «зміст соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців та її результативність залежать від багатьох чинників», серед них Н.С.Олексюк вказує на: тип сім'ї, особливості її життєдіяльності, професіоналізм соціального педагога, зацікавлених у позитивному вирішенні проблеми партнерів. (). Безумовно названі чинники важливі, але на наш погляд зміст соціально-педагогічної роботи у військовому середовищі визначають особливості тієї категорії військовослужбовців з якими ця робота проводиться.

Як бачимо, цивільні науковці цілком закономірно уникають проблематиці соціально-педагогічної роботи у самому військовому середовищі, лише окремі військові педагоги дослідили деякі аспекти соціально-педагогічної роботи з певними категоріями військовослужбовців. Так, В.В. Рютін у своєму дослідженні пропонує напрями соціально-педагогічної роботи для створення педагогічних умов соціалізації військовослужбовців строкової служби: соціально-педагогічна робота з військовослужбовцем строкової служби, соціально-педагогічна робота з референтними особами та організаціями, педагогізація військового соціуму (). Ми констатуємо, що сьогодні відсутня система соціально-педагогічної роботи у вищих військових навчальних закладах, яка б була логічною складовою соціально-педагогічної діяльності у військовому середовищі

Виходячи з особливостей військового соціуму, процесу адаптації курсанта молодшого курсу вищого військового навчального закладу ми визначаємо, що соціально-педагогічна робота щодо профілактики дезадаптації курсанта вищого військового навчального закладу – це цілеспрямована організація такої соціальної взаємодії курсантів, референтних для курсанта осіб та соціальних

структур яка мінімізує негативний вплив військового та цивільного середовища, підвищує адаптивний досвід курсантів.

Практичний досвід роботи з курсантами молодших курсів дозволяє стверджувати, що у перебігу перших років навчання курсант адаптується до військового колективу (соціально-психологічна адаптація), розпорядку дня, режиму, військового побуту і специфіки живлення (психофізіологічна адаптація), до умов несення бойової служби (професійна адаптація).

Проте, адаптаційний процес ускладнюється референтною депривацією та посилюється обмеженням (піл час перших двох років навчання) вільного щоденного виходу за межі вищого військового учбового закладу, що визначене на нормативному рівні. У доповненні до вищезгаданих складнощів можливі санкції до курсанта дисциплінарного порядку, які ще більш депривують його від референтних людей.

Учбовий процес може мати нестабільний характер, причина якого у вимушеному відриві курсанта від занять через виконання службово-бойових завдань - несення служби у добовому наряді або караулі (виконання бойового завдання). Учбові заборгованості, що утворюються, курсант вимушений усувати додатковими самостійними заняттями, час на які обмежений розпорядком дня. Особиста учбова неуспішність у більшості курсантів переживається хворобливо, можливе формування заниженої особової самооцінки (як неможливість підтримки високої успішності) з подальшою байдужістю до результатів свого навчання. Незадовільні оцінки сприймаються як норма.

У даних умовах у молодого військовослужбовця виникають складні психічні процеси, які приводять часто до негативних психічних станів: стресам, фрустраціям і ін. Багатократні переживання вищезгаданих станів може привести як до розладів психіки або навпаки формувати так звану фрустраційну толерантність - байдужість до результатів свого навчання і службово-бойової діяльності.

У той же час необхідно відмітити, що дезадаптивні процеси на першому півріччі навчання у вищому військовому навчальному закладі є закономірним явищем, яке пов'язане (у більшості) з недостатнім рівнем адаптивності

курсантів. Соціально-педагогічна практика роботи з курсантами показує, що фактично всі курсанти до першої відпустки (січень-лютий) при успішній соціально-педагогічній підтримці долають дезадаптивні стани.

Особливу дослідницьку увагу привертає як період знаходження у відпустці (14 днів) (повернення додому) так і подальший період після прибуття курсанта з відпустки до місця служби (повернення у вищий військовий навчальний заклад). Курсант вимушений ще раз переживати адаптаційний період до знайомого йому середовища (спочатку цивільного а потім військового), що можна представити як *реадаптацію*.

Таким чином, реадаптація курсанта має два основні (що повторюються двічі у на рік) етапи пов'язаних із зимовою і літньою відпусткою:

Перший етап: **цивільна реадаптація** - процес повторної адаптації до умов цивільного побуту і цивільного соціального оточення (від прибуття додому (до місця проведення відпустки) до вибуття з нього). Цивільна реадаптація характеризується переходом молодшої людини від військового устрою життя до цивільного, і повернення у військовий соціум в такий короткий проміжок часу (14-15 днів) характеризується різкою зміною:

- **соціального оточення:** курсанта щодня оточують референтні (значущі) люди (сім'я, дівчина, друзі і ін.), замість імперативних вимог з боку командирів курсант випробовує підвищену увагу і турботу з боку сім'ї і родичів. Соціальний статус курсанта, що змінився, викликає різні оцінні думки його оточення, від захоплення (проармейськи настроєних людей) до засудження (антиармійські настроєних). Стає дуже важливим ненав'язливий контроль з боку батьків, соціального оточення молодшої людини з метою недопущення пацифістичного впливу на його свідомість курсанта з боку сумнівних осіб і організацій;

- **режиму відпочинку і праці:** розпорядок дня у відпустці перестає мати чітко обмежений час, курсант прагне компенсувати втрачені у ВВНЗ можливості виспатися і відпочити з подальшим активним відпочинком. Форми відпочинку достатньо різні: від найулюбленіших спортивних ігор до дискотек у нічних клубах і ін. Очевидною є необхідність підкреслення своєї референтності

з боку членів сім'ї, доведення пріоритетності проведення часу у сімейному колі членів сім'ї, активний відпочинок на природі і таке інше.

- **режиму харчування:** збільшується кількість, варіативність вибору і смакові якості їжі, з'являється можливість вживання легких (і не тільки) спиртних напоїв (що нормативно заборонене). Важливим стає самоконтроль курсанта, уміння тримати себе з гідністю в компанії друзів. Відмову від вживання алкоголю важливо представити у очах оточення як досягнення зрілості здорової свідомості майбутнього офіцера, а не як слабкість;

- **збільшенням міри свободи** курсанта, з'являється можливість самостійно вирішувати де, скільки і з ким йому знаходитися. У короткий часовий проміжок молодий чоловік прагне вирішити велику кількість завдань: відвідати друзів, родичів, колишні місця навчання і вирішити інші важливі для нього справи. Уміння самоорганізовуватися, визначити пріоритетність справ може допомогти курсантові у правильному та успішному вирішенні актуальних для нього завдань.

У цей період відбувається порівняльна самооцінка курсанта: станів, можливостей, перспектив. Стає дуже важливою своєчасна підтримка курсанта: підкреслення з боку референтних людей позитивних якостей і характеристик, які придбав курсант під час навчання у ВВНЗ (фізичне змушнення, дисциплінованість, тактовність, акуратність і ін.). Правильно проведена соціально-педагогічна підтримка курсанта під час відпустки, з боку референтних осіб і структур, дозволяє уникнути не тільки стану дезадаптації військовослужбовця але і зміцнити переконаність в правильності вибору професії офіцера, розвинути його адаптивність.

Другий етап реадaptaції - військово-соціальна реадaptaція - характеризується значними переживаннями курсанта пов'язаними з поверненням у військове середовище вищого військового навчального закладу, яке за своїми умовами є набагато імперативнішим цивільною. Знову відбуваються:

- зміни в **соціальному оточенні:** турбота і увага батьків різко міняється жорсткими вимогами з боку командирів і начальників щодо підтримки порядку і дисципліни. Командири всіх рівнів прагнуть щонайшвидше соціалізувати

курсанта у військовому відношенні. Дуже важливо донести до командирів необхідність розуміння адаптаційних особливостей цього періоду, умілого з'єднання вимогливості і турботи про курсанта, що повернувся у казарму. Курсанта оточує моностатевий чоловічий колектив. Важливо відмітити зміну форми спілкування курсанта з протилежною статтю - безпосередні зустрічі з дівчиною припиняються і стає можливим лише розмови по телефону і ситуативне спілкування через соціальні мережі. Важливо, щоб командири давали курсантові таку можливість спілкування, розуміли важливість і необхідність комунікації з дівчиною, що несе певну психокоректувальну, релаксаційну функцію.

- *зміни у режимі праці і відпочинку* різко обмежують час сну. Знову характерний щоденний ранній підйом о 6.00 ранку, інтенсивні фізичні вправи і заходи розкладу дня мають суворі тимчасові проміжки, організм відвик від фізичних навантажень. Розпорядок дня насичений шикуваннями, заняттями, інструктажами, що у порівняльному варіанті з вільним проведенням часу у відпустці формує в свідомості курсанта певне мотиваційне поле, або на користь продовження навчання у вищому військовому учбовому закладі, або викликає прагнення повернутися до цивільного життя. Міра свободи курсанта має цілком умовний характер яка визначається *розпорядком дня* і графіком звільнення по вихідних (не більше 33% від загальної кількості особового складу). Такий перехід від цивільних умов, без соціально-педагогічної роботи, що проводиться з боку командування, може породжувати дезадаптивні процеси у свідомості і поведінці курсанта: сумніву у доцільності перенесення складнощів військової служби, апатичність, зниження якості навчання і виконання учбових і бойових завдань;

- *зміни в режимі харчування і умовах побуту* повертають курсанта до відсутності свободи вибору блюд. Він знову приймає їжу три рази на день, в один і той же час. Молодий військовослужбовець прагне компенсувати дану ситуацію відвідуваннями кафе на території військового навчального закладу, і дану поведінку командирам слід сприймати як природну, не перешкоджати подібним прагненням курсанта.

Вирішення проблем як першого так і другого етапу реадаптації бачиться нами в проведенні конкретної соціально-педагогічної роботи як з референтними особами курсантів так і самими майбутніми офіцерами.

З курсантом, перед відправкою у відпустку, необхідне не тільки доведення правил поведінки (неприпустимість вживання спиртних напоїв, необхідність виконання правил дорожнього руху, заборона поодинокого купання) але й доведення рекомендацій, які пов'язані з його участю у проведенні зустрічей із старшокласниками школи, яку він закінчив. Така робота профорієнтації підвищує самооцінку курсанта. Сам результат вступу у вищий військовий заклад колишнього учня школи є високою оцінкою роботи вчителів, підвищує імідж силових структур та значення профорієнтаційної роботи вчителів середнього загальноосвітнього навчального закладу. Все це сприяє соціально-педагогічній інтеграції виховних дій особистості військовослужбовця, школи і військового вишу.

Перед відправкою у відпустку доцільне проведення з курсантами профілактичної бесіди медичним працівником на тему профілактики венеричних захворювань. Офіцерам-вихователям доцільно нагадати молодим людям про порядок поведінки з протилежною статтю, прояву благородства і пошани до дівчат і жінок, недопущення аморальних вчинків.

З батьками курсанта, командуванню доцільно підтримувати постійний контакт як у телефонному режимі (обмінюючись значущими подіями в житті майбутнього офіцера) так і безпосередньо (бесіди, збори, екскурсії по військовому навчальному закладу з ознайомленням умовами життя і побуту курсантів). Особливо важливим є обмін педагогічним досвідом у процесі спілкування командування і батьків, віддзеркалення сильних і слабких характерологічних особливостей курсанта. Дуже ефективним є надсилання листів на адресу батьків перед відпусткою курсанта, в якому важливо довести до свідомості батьків турботу про якісну наповненість часу, що проводиться у відпустці, насиченістю позитивних подій, важливості сумісних сімейних заходів, неприпустимість вживання спиртних напоїв, своєчасного інформування командування про всі нестандартні ситуації з курсантом для своєчасного надання допомоги і підтримки.

З курсовими офіцерами доцільно організувати ряд занять інформативного характеру, змістом яких повинна стати інформація про вікові психологічні особливості курсантів, їх ціннісну орієнтацію, форми і методи соціально-педагогічну роботи з курсантами, їх батьками і іншими референтними особами.

Безумовно, соціальне середовище (як військове так і цивільне) має величезний спектр дій на курсанта. Для нас важлива не лише системність тривалість і цілеспрямованість цих дій, але й якісний результат, а саме мінімізація дезадаптивних проявів, особливо у період реадaptaції.

Таким чином, є очевидним, що реадaptaція курсантів молодших курсів вищих військових учбових закладів є характерною особливістю адаптаційного процесу особистості, має свою періодичність і визначених соціальним середовищем (військовою і цивільною) агентів соціалізації. Таким чином, розрізняється **цивільна** і **військово-соціальна реадaptaція** курсанта.

Реадaptaція курсантів молодших курсів характеризується змінами у соціальному оточенні, режиму праці і відпочинку, режиму харчування і умов побуту, міри свободи.

Реадaptaція курсантів молодших курсів виступає джерелом підвищення рівня адаптивності курсанта, за умови ситсемної, цілеспрямованої соціально-педагогічної роботи на всіх етапах адаптаційного процесу курсанта. Соціально-педагогічна робота організовується з курсантами, з референтними особами, з курсовими офіцерами (начальниками). Вказана соціально-педагогічна робота є змістом профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових учбових закладів.

Додаток У

Таблиця У.1

Вихідні дані діагностики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ експериментальної та контрольної груп за трьома критеріями до експерименту

№ респондента	№ 1.1			№ 1.2			№ 1.3			№ 1.4			Низький			Середній			Високий		
	№ 1.1	№ 1.2	№ 1.3	№ 1.4	Низький	Середній	Високий	№ 2.1	№ 2.2	№ 2.3	Низький	Середній	Високий	№ 3.1	№ 3.2	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
	Контрольна група																				
1	3	3	3	3	0	0	1	1	1	3	0	1	0	3	3	0	0	1	0	0	1
2	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
3	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
4	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
5	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
6	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
7	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
8	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
9	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
10	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
11	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
12	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	0	1
13	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
14	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
15	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
16	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
17	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
18	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
19	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
20	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
21	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
22	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
23	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
24	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
25	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
26	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
27	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
28.	3	2	3	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
29.	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
30.	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
31.	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
32.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
33.	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
34.	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
35.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
36.	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
37.	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
38.	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
39.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
40.	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
41.	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
42.	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
43.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
44.	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
45.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
46.	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
47.	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
48.	1	1	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
49.	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
50.	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
51.	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
52.	1	1	1	3	0	1	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
53.	3	3	1	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
54.	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
55.	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
56.	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
57.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
58.	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
59.	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
60.	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
61.	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
62.	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
63.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
64.	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
65.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
66.	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
67	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
68	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
69	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
70	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
71	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
72	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
73	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
74	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
75	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
76	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
77	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
78	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
79	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
80	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
81	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
82	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
83	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
84	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
85	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
86	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
87	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
88	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
89	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
90	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
91	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
92	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
93	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
94	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
95	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
96	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
97	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
98	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
99	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
100	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
101	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
102	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
103	3	3	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
104	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
105	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
106	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
107	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
108	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
109	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
110	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
111	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
112	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
113	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
114	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
115	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
116	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
117	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
118	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
119	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
120	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
121	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
122	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
123	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
124	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
125	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
126	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
127	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
128	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
129	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
130	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
131	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
132	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
133	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
134	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
135	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
136	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
137	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
138	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
139	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
140	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
141	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
142	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
143	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
144	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
145	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
146	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
147	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
148	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
149	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
150	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
151	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
152	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
	Експериментальна група																				
1	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
2	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
3	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
4	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
5	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
6	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
7	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
8	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
9	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
10	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
11	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
12	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
13	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
14	3	2	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
15	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
16	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
17	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
18	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
19	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
20	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
21	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
22	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
23	1	1	2	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
24	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
25	3	2	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
26	1	1	1	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
27	3	3	3	3	0	0	1	1	1	3	0	1	0	3	3	0	0	1	0	0	1
28	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
29	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
30	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	2	1	0	1	0	1	0	0
31	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
32	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
33	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
34	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
35	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
36	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
37	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
38	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	0	1
39	3	1	2	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
40	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
41	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
42	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
43	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
44	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
45	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
46	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
47	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
48	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
49	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
50	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
51	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
52	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
53	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
54	3	2	3	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
55	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
56	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
57	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
58	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
59	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
60	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
61	1	2	1	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
62	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
63	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
64	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
65	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
66	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
67	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
68	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
69	3	2	2	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
70	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
71	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
72	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
73	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
74	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
75	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
76	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
77	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
78	1	1	1	3	0	1	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
79	3	3	1	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
80	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
81	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
82	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
83	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
84	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
85	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
86	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
87	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
88	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
89	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
90	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
91	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
92	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
93	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
94	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
95	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
96	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
97	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
98	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
99	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
100	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
101	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
102	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
103	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
104	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
105	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
106	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
107	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
108	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
109	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
110	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
111	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
112	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
113	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
114	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
115	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
116	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
117	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
118	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
119	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
120	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
121	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
122	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
123	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
124	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
125	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
126	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
127	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
128	3	1	1	3	0	1	0	2	1	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
129	3	3	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
130	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
131	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
132	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
133	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
134	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
135	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
136	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
137	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
138	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
139	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
140	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
141	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
142	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
143	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
144	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
145	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
146	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
147	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
148	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
149	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
150	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
151	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
152	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
153	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
154	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
155	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
156	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
157	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
158	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
159	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
160	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
161	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
162	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
163	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
164	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
165	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
166	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
167	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
168	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
169	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
170	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
171	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
172	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
173	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
174	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
175	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
176	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
177	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
178	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
179	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
180	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
181	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
182	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
183	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
184	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	2	0	1	0	0	1	0
185	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
186	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
187	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
188	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
189	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
190	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
191	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
192	3	2	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
193	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
194	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
195	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
196	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
197	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
198	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
199	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
200	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
201	1	1	2	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
202	3	3	3	3	0	0	1	3	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
203	3	2	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
204	1	1	1	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
205	3	3	3	3	0	0	1	1	1	3	0	1	0	3	3	0	0	1	0	0	1
206	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
207	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
208	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	2	1	0	1	0	1	0	0
209	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
210	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
211	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
212	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
213	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
214	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
215	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
216	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	0	1
217	3	1	2	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
218	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
219	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
220	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
221	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
222	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
223	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
224	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
225	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
226	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
227	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
228	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
229	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
230	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
231	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
232	3	2	3	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
233	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
234	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
235	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
236	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
237	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
238	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
239	1	2	1	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
240	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
241	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
242	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
243	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
244	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
245	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
246	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
247	3	2	2	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
248	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
249	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
250	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
251	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
252	1	1	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
253	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
254	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
255	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
256	1	1	1	3	0	1	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
257	3	3	1	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
258	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
259	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
260	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
261	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
262	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
263	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
264	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
265	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
266	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
267	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
268	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
269	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
270	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
271	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
272	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
273	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
274	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
275	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
276	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
277	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
278	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
279	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
280	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
281	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
282	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
283	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
284	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
285	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
286	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
287	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
288	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
289	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
290	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
291	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
292	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
293	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
294	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
295	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
296	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
297	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
298	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
299	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
300	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
301	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
302	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
303	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
304	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
305	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
306	3	1	1	3	0	1	0	2	1	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
307	3	3	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
308	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
309	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
310	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
311	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
312	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
313	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
314	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
315	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
316	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
317	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
318	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
319	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
320	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
321	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
322	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
323	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
324	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
325	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
326	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
327	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
328	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
329	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
330	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
331	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
332	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
333	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
334	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
335	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
336	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
337	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
338	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
339	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
340	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
341	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
342	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
343	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
344	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
345	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
346	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
347	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
348	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
349	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
350	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
351	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
352	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
353	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
354	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
355	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
356	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
357	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
358	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
359	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
360	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
361	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
362	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
363	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
364	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
365	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
366	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
367	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
368	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
369	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
370	3	2	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
371	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
372	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
373	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
374	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
375	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
376	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
377	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
378	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
379	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
380	3	3	3	3	0	0	1	3	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
381	3	2	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
382	1	1	1	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
383	3	3	3	3	0	0	1	1	1	3	0	1	0	3	3	0	0	1	0	0	1
384	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
385	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
386	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	2	1	0	1	0	1	0	0
387	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
388	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
389	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
390	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
391	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
392	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
393	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
394	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	0	1
395	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
396	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
397	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
398	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
399	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
400	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
401	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
402	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
403	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
404	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
405	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
406	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
407	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
408	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
409	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
410	3	2	3	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
411	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
412	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
413	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
414	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
415	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
416	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
417	1	2	1	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
418	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
419	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
420	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
421	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
422	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
423	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
424	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
425	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
426	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
427	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
428	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
429	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
430	1	1	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
431	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
432	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
433	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
434	1	1	1	3	0	1	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
435	3	3	1	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
436	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
437	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
438	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
439	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
440	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
441	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
442	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
443	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
444	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
445	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
446	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
447	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
448	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
449	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
450	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
451	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
452	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
453	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
454	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
455	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
456	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
457	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
458	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
459	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
460	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
461	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
462	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
463	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
464	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
465	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
466	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
467	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
468	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
469	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
470	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
471	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
472	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
473	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
474	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
475	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
476	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
477	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
478	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
479	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
480	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
481	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
482	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
483	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
484	3	1	1	3	0	1	0	2	1	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
485	3	3	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
486	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
487	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
488	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
489	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
490	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
491	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
492	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
493	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
494	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
495	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
496	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
497	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
498	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
499	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
500	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
501	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
502	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
503	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
504	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
505	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
506	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
507	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
508	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
509	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
510	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
511	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
512	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
513	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
514	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
515	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
516	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
517	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
518	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
519	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
520	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
521	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
522	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
523	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
524	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
525	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
526	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
527	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
528	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
529	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
530	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
531	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
532	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
533	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
534	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
535	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
536	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
537	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
538	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
539	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
540	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	2	0	1	0	0	1	0
541	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
542	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
543	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
544	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
545	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
546	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
547	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
548	3	2	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
549	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
550	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
551	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
552	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
553	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
554	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
555	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
556	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
557	1	1	2	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
558	3	3	3	3	0	0	1	3	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
559	3	2	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
560	1	1	1	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
561	3	3	3	3	0	0	1	1	1	3	0	1	0	3	3	0	0	1	0	0	1
562	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
563	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
564	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	2	1	0	1	0	1	0	0
565	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
566	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
567	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
568	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
569	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
570	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
571	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
572	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	0	1
573	3	1	2	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
574	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
575	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
576	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
577	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
578	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
579	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
580	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
581	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
582	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
583	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
584	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
585	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
586	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
587	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
588	3	2	3	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
589	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
590	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
591	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
592	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
593	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
594	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
595	1	2	1	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
596	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
597	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
598	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
599	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
600	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
601	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
602	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
603	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
604	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
605	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
606	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
607	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
608	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
609	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
610	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
611	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
612	1	1	1	3	0	1	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
613	3	3	1	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
614	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
615	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
616	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
617	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
618	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
619	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
620	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
621	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
622	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
623	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
624	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
625	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
626	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
627	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
628	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
629	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
630	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
631	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
632	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
633	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
634	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
635	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
636	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
637	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
638	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
639	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
640	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
641	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
642	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
643	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
644	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
645	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
646	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
647	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
648	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
649	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
650	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
651	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
652	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
653	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
654	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
655	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
656	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
657	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
658	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
659	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
660	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
661	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
Узагальнені дані по групам																					
ЕГ					15	57	80				17	62	73			8	76	68	15	65	72
КГ					68	220	373				63	268	330			42	375	244	68	271	322

Вихідні дані діагностики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ
експериментальної та контрольної груп за трьома критеріями
після експерименту

№ респо- ндента	№ 1.1	№ 1.2	№ 1.3	№ 1.4	Низький	Середній	Високий	№ 2.1	№ 2.2	№ 2.3	Низький	Середній	Високий	№ 3.1	№ 3.2	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Контрольна група (КГ)																					
1	3	3	3	3	0	0	1	1	1	3	0	1	0	3	3	0	0	1	0	0	1
2	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
3	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
4	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
5	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
6	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
7	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
8	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
9	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
10	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
11	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
12	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	0	1
13	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
14	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
15	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
16	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
17	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
18	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
19	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
20	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
21	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
22	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
23	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
24	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
25	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
26	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
27	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
28.	3	2	3	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
29.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
30.	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
31.	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
32.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
33.	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
34.	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
35.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
36.	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
37.	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
38.	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
39.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
40.	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
41.	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
42.	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
43.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
44.	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
45.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
46.	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
47.	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
48.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
49.	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
50.	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
51.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
52.	1	1	1	3	0	1	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
53.	3	3	1	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
54.	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
55.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
56.	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
57.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
58.	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
59.	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
60.	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
61.	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
62.	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
63.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
64.	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
65.	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
66.	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
67	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
68	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
69	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
70	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
71	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
72	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
73	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
74	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
75	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
76	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
77	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
78	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
79	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
80	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
81	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
82	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
83	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
84	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
85	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
86	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
87	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
88	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
89	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
90	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
91	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
92	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
93	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
94	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
95	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
96	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
97	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
98	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
99	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
100	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
101	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
102	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
103	3	3	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
104	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
105	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
106	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
107	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
108	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
109	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
110	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
111	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
112	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
113	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
114	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
115	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
116	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
117	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
118	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
119	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
120	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
121	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
122	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
123	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
124	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
125	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
126	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
127	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
128	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
129	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
130	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
131	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
132	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
133	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
134	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
135	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
136	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
137	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
138	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
139	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
140	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
141	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
142	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
143	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
144	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
145	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
146	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
147	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
148	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
149	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
150	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
151	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
152	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
Експериментальна група (ЕГ)																					
1	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
2	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
3	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
4	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
5	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
6	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
7	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
8	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
9	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
10	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
11	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
12	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
13	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
14	3	2	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
15	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
16	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
17	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
18	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
19	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
20	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
21	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
22	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
23	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
24	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
25	3	2	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
26	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
27	3	3	3	3	0	0	1	1	1	3	0	1	0	3	3	0	0	1	0	0	1
28	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
29	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
30	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
31	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
32	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
33	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
34	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
35	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
36	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
37	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
38	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	0	1
39	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
40	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
41	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
42	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
43	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
44	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
45	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
46	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
47	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
48	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
49	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
50	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
51	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
52	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
53	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
54	3	2	3	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
55	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
56	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
57	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
58	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
59	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
60	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
61	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
62	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
63	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
64	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
65	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
66	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
67	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
68	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
69	3	2	2	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
70	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
71	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
72	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
73	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
74	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
75	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
76	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
77	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
78	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
79	3	3	1	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
80	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
81	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
82	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
83	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
84	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
85	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
86	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
87	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
88	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
89	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
90	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
91	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
92	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
93	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
94	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
95	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
96	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
97	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
98	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
99	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
100	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
101	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
102	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
103	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
104	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
105	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
106	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
107	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
108	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
109	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
110	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
111	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
112	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
113	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
114	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
115	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
116	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
117	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
118	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
119	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
120	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
121	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
122	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
123	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
124	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
125	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
126	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
127	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
128	3	1	1	3	0	1	0	2	1	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
129	3	3	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
130	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
131	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
132	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
133	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
134	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
135	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
136	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
137	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
138	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
139	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
140	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
141	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
142	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
143	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
144	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
145	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
146	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
147	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
148	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
149	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
150	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
151	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
152	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
153	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
154	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
155	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
156	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
157	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
158	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
159	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
160	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
161	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
162	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
163	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
164	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
165	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
166	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
167	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
168	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
169	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
170	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
171	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
172	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
173	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
174	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
175	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
176	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
177	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
178	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
179	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
180	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
181	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
182	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
183	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
184	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	2	0	1	0	0	1	0
185	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
186	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
187	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
188	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
189	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
190	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
191	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
192	3	2	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
193	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
194	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
195	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
196	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
197	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
198	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
199	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
200	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
201	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
202	3	3	3	3	0	0	1	3	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
203	3	2	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
204	1	1	1	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
205	3	3	3	3	0	0	1	1	1	3	0	1	0	3	3	0	0	1	0	0	1
206	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
207	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
208	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
209	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
210	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
211	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
212	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
213	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
214	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
215	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
216	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	0	1
217	3	1	2	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
218	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
219	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
220	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
221	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
222	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
223	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
224	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
225	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
226	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
227	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
228	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
229	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
230	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
231	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
232	3	2	3	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
233	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
234	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
235	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
236	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
237	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
238	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
239	1	2	1	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
240	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
241	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
242	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
243	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
244	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
245	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
246	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
247	3	2	2	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
248	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
249	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
250	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
251	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
252	1	1	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
253	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
254	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
255	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
256	1	1	1	3	0	1	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
257	3	3	1	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
258	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
259	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
260	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
261	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
262	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
263	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
264	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
265	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
266	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
267	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
268	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
269	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
270	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
271	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
272	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
273	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
274	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
275	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
276	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
277	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
278	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
279	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
280	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
281	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
282	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
283	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
284	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
285	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
286	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
287	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
288	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
289	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
290	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
291	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
292	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
293	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
294	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
295	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
296	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
297	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
298	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
299	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
300	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
301	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
302	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
303	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
304	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
305	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
306	3	1	1	3	0	1	0	2	1	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
307	3	3	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
308	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
309	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
310	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
311	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
312	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
313	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
314	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
315	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
316	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
317	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
318	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
319	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
320	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
321	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
322	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
323	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
324	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
325	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
326	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
327	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
328	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
329	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
330	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
331	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
332	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
333	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
334	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
335	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
336	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
337	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
338	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
339	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
340	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
341	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
342	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
343	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
344	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
345	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
346	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
347	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
348	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
349	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
350	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
351	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
352	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
353	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
354	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
355	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
356	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
357	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
358	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
359	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
360	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
361	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
362	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
363	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
364	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
365	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
366	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
367	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
368	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
369	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
370	3	2	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
371	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
372	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
373	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
374	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
375	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
376	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
377	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
378	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
379	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
380	3	3	3	3	0	0	1	3	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
381	3	2	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
382	1	1	1	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
383	3	3	3	3	0	0	1	1	1	3	0	1	0	3	3	0	0	1	0	0	1
384	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
385	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
386	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
387	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
388	3	1	2	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
389	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
390	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
391	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
392	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
393	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
394	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	0	1
395	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
396	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
397	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
398	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
399	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
400	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
401	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
402	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
403	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
404	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
405	1	1	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0
406	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
407	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
408	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
409	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
410	3	2	3	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
411	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
412	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
413	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
414	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
415	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
416	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
417	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
418	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
419	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
420	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
421	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
422	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
423	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
424	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
425	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
426	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
427	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
428	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
429	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
430	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
431	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
432	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
433	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
434	1	1	1	3	0	1	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
435	3	3	1	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
436	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
437	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
438	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
439	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
440	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
441	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
442	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
443	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
444	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
445	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
446	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
447	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
448	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
449	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
450	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
451	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
452	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
453	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
454	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
455	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
456	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
457	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
458	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
459	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
460	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
461	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
462	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
463	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
464	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
465	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
466	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
467	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
468	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
469	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
470	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
471	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
472	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
473	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
474	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
475	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
476	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
477	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
478	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
479	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
480	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
481	3	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0
482	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
483	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
484	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
485	3	3	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
486	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
487	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
488	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
489	3	2	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
490	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
491	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
492	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
493	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	3	0	1	0	0	1	0
494	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
495	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
496	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
497	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
498	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
499	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
500	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
501	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
502	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
503	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
504	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
505	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
506	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
507	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
508	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
509	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
510	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1
511	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
512	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
513	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
514	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
515	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
516	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
517	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
518	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
519	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
520	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
521	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
522	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
523	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
524	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
525	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
526	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
527	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
528	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
529	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
530	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
531	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
532	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
533	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
534	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
535	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
536	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
537	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
538	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
539	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
540	3	1	1	3	0	1	0	3	3	3	0	0	1	1	2	0	1	0	0	1	0
541	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
542	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
543	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
544	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
545	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
546	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
547	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
548	3	2	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
549	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
550	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
551	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
552	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
553	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
554	3	3	3	3	0	0	1	2	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
555	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
556	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
557	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
558	3	3	3	3	0	0	1	3	1	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
559	3	2	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
560	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
561	3	3	3	3	0	0	1	1	1	3	0	1	0	3	3	0	0	1	0	0	1
562	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
563	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
564	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
565	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
566	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
567	1	1	2	1	1	0	0	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
568	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
569	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
570	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
571	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
572	3	2	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	0	1
573	3	1	2	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
574	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
575	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
576	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
577	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
578	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
579	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
580	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
581	3	2	1	3	0	1	0	2	2	3	0	1	0	2	3	0	0	1	0	1	0
582	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
583	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
584	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
585	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
586	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
587	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
588	3	2	3	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
589	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
590	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
591	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
592	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
593	3	3	2	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
594	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
595	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
596	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
597	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
598	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
599	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
600	3	2	2	3	0	0	1	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
601	3	1	3	3	0	0	1	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
602	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
603	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
604	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
605	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
606	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
607	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
608	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
609	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
610	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
611	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
612	1	1	1	3	0	1	0	1	1	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
613	3	3	1	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
614	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
615	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	3	0	1	0	0	1	0
616	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
617	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
618	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
619	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
620	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
621	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
622	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
623	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
624	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
625	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
626	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
627	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
628	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
629	3	1	1	3	0	1	0	1	2	3	0	1	0	1	2	0	1	0	0	1	0
630	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	3	0	0	1	0	0	1
631	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
632	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
633	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
634	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
635	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
636	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
637	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
638	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
639	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	0	1	0	1	0	0
640	3	2	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
641	3	2	1	3	0	1	0	2	3	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	1	0
642	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
643	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
644	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
645	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
646	3	3	3	3	0	0	1	2	2	3	0	1	0	2	2	0	1	0	0	1	0
647	3	1	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
648	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
649	3	3	1	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	3	2	0	0	1	0	0	1
650	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
651	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
652	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
653	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
654	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
655	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
656	3	3	3	3	0	0	1	3	3	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
657	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
658	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
659	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	2	0	1	0	0	0	1
660	3	3	3	3	0	0	1	3	2	3	0	0	1	2	3	0	0	1	0	0	1
661	3	1	1	3	0	1	0	1	3	3	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0
Узагальнені дані по групам																					
КГ					14	54	84				17	56	79			14	65	73	14	60	78
ЕГ					18	174	469				21	211	429			34	282	345	18	215	428